MAGYAR

TÖRTÉNETI ÉLETRAJZOK

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

ÉS

MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

SZILÁGYI SÁNDOR

BUDAPEST

FRANKLIN-TÁRSULAT KÖNYVNYOMDÁJA

1886

PÁZMÁNY PÉTER

1570—1637

IRTA

FRAKNÓI VILMOS

BUDAPEST

MÉHNER VILMOS KIADÁSA

1886

DORÉ.

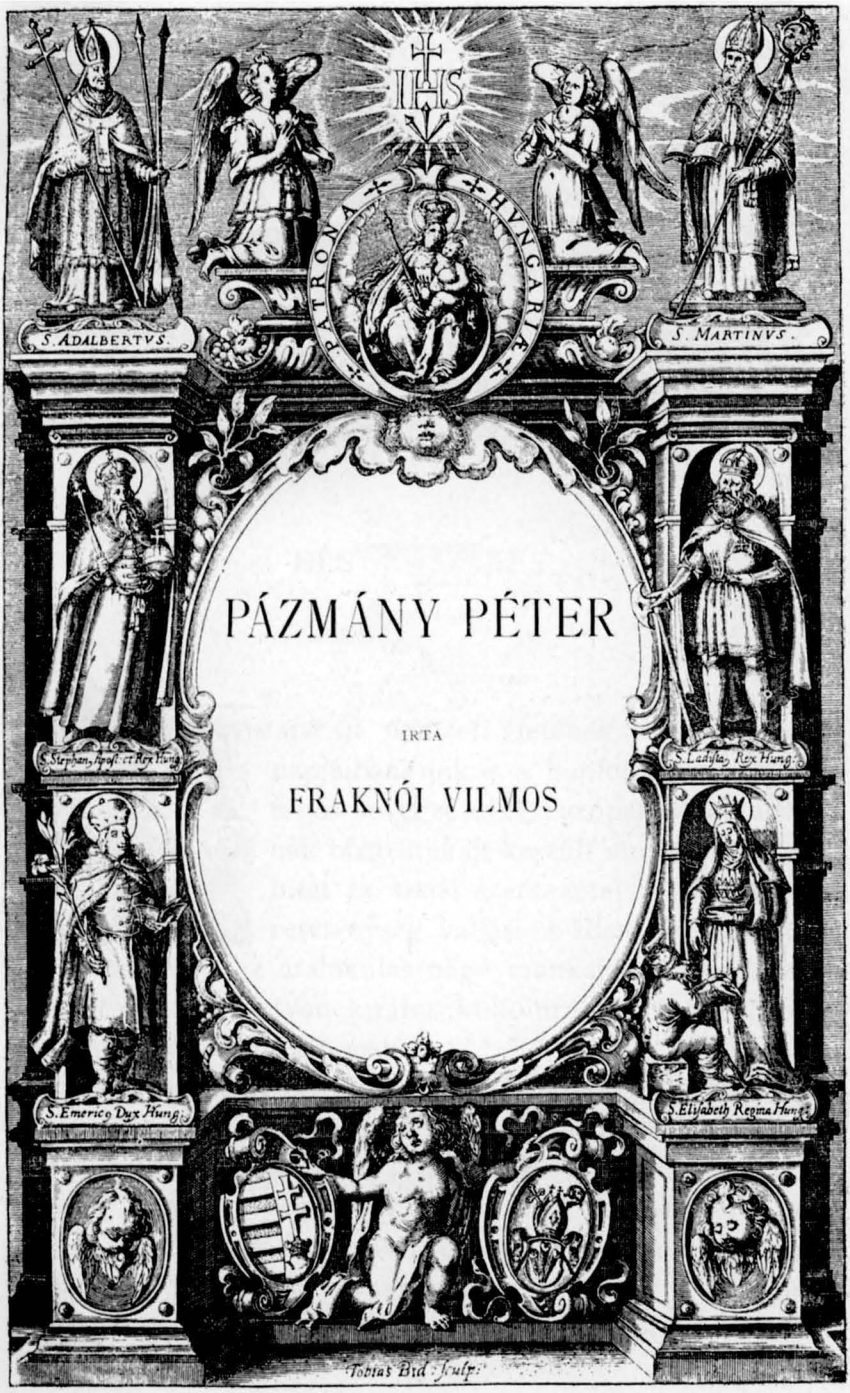

PÁZMÁNY PÉTER

IRTA

FRAKNÓI VILMOS

I. AZ IGAZSÁGRA VEZÉRLŐ KALAUZ CZIMLAPJA.

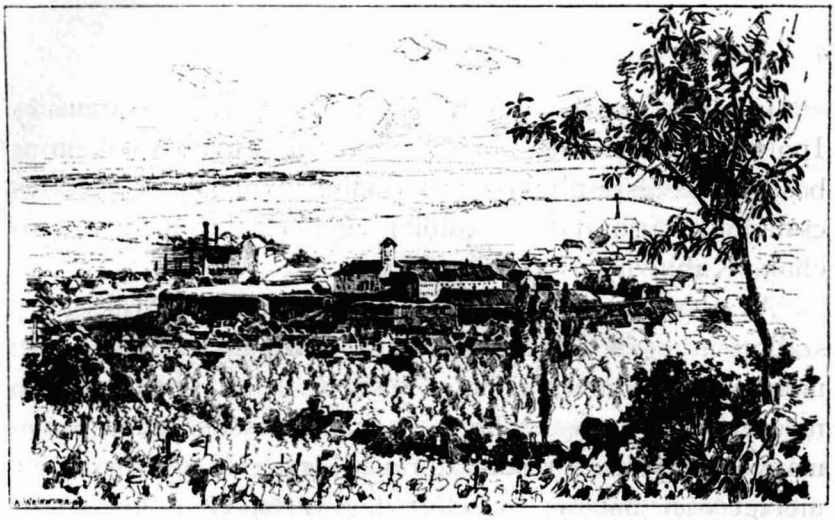

2. NAGY-VÁRAD.

ELSŐ FEJEZET.

(1570—1590.)

I.

A MAGYAR nemzet életének azon válságos napjaiban, mikor a honfoglalás dicsőségteljes bevégzésével, európai fönmaradásának biztosítékait készült megalapítani: ősi hitét és ázsiai szervezetét a nyugati kereszténység vallási és állami intézményeivel fölcserélni; az átalakulás nagy munkájában Gejza fejedelmet és szent István királyt külföldről bevándorolt számos előkelő férfiú támogatta.

Ezek soraiban kiváló helyet foglalnak el HUNT és PÁZMÁN testvérek, kik vitéz fegyveresek élén Svábországból a Szentföldre indúltak; de Gejza kérelmére megtelepedtek Magyarországban, a merre útjok átvezette. Csakhamar jelentékeny szolgálatot tehettek új hazájoknak. Szent István fejedelemsége kezdetén, vezérei voltak a seregnek, mely a pártütő Koppány törzsfőt diadalmas hadjáratban legyőzte.

Jutalmúl terjedelmes birtokokat nyertek a Garam és Ipoly partjain; majd utódaik az ország egyéb vidékein is bőségesen részesültek királyi adományokban. Nevezetes családok származtak le tőlök; egyebek között a Forgách-ok, Kubinyiak, Pázmányok.[1]

Az általok betöltött dicső hivatás, mintegy örökségkép szállott át egyik késő unokájokra. Pázmány Péter bíbornoknak volt föntartva, hogy a szó és a toll hatalmával a megrendített kath. egyház és a hanyatlásnak indult tudományos műveltség restauratorává legyen Magyarországon, melyet ősei hatszáz év előtt fegyverökkel a keresztény civilisatio csarnokaiba segítettek vezetni.

A PÁZMÁNY-családdal legelsőbben a XIII. század elején Biharmegyében találkozunk, hol a Sebes-Kőrös folyó mentén, a család nevét viselő, most már nem létező, népes helység körül terültek el birtokai.[2] Ezeket a XIV. század elején tetemesen gyarapította PÁZMÁNY ISTVÁN, Róbert Károly udvarnoka, kit uralkodója, mert lovagi párviadalban három fogát kiütötte, három faluval kárpótolt.[3]

Ettől fogva a család nemzedék-rendje egy századra terjedő hézagot mutat. 1410-ben Pázmány András szolgabírói tisztet viselt. 1467-ben Pázmány Péter három fia az ősi birtokokra adomány-levelet eszközöl ki; egyikök Mátyás király udvarában nevelkedett.[4]

A Pázmányok ettől fogva Biharmegye legelőkelőbb birtokosaihoz tartoznak; az alispáni hivatal apáról fiúra száll családjokban.[5] A megyei közönség bizalma megnyerésének eszközei, a tekintély és népszerűség megalapításának tényezői között bizonyára nem hiányzott az ékesszólás, mely

1 IPOLYI Arnold. Okmánytani Érdekességek. Századok. I. 129.

2 BUNYITAY Vincze. A Váradi Püspökség Története. III. 497.

3 NAGY Iván. Magyarország Családai. XII. 175.

4 BUNYITAY. III. 372.

5 András 1480, Péter 1543, Miklós 1578—80 fordul elő az oklevelekben mint alispán. (BUNYITAY szíves közlése.)

Biharban mindenkor kiváló becsülésnek örvendett és jeles mestereket mutathatott föl.

Az a befolyásos helyzet, melyet a kiterjedésre és gazdagságra tartományokkal vetélkedő vármegyéjökben elfoglaltak, kielégíté ambitiójukat. A mohácsi vészt követő mozgalmas időkben sem használták föl a kedvező alkalmat, melyet a koronás vetélytársak mérkőzése az emelkedésre nyújtott. Nem szereznek új adományokat, de megtartják régi birtokaikat;[1] mind a két tény annak jele, hogy a fejedelmek hálájára nem kerestek újabb jogczímet, és nem adtak okot arra, hogy boszújokat vonják magokra. Különben is szerencsétlen rokonaik: a bakó keze által kivégezett Ártándi-testvérek, az orgyilkos tőre által elesett Czibak Imre véres árnyai elűzhették a nagyravágyás kísértéseit.

Panaszi PÁZMÁNY MIKLÓS a XVI. század hatvanas éveiben a család feje, nagyatyja és atyja nyomdokaiba lépett. Megyéje területén és szolgálatában élte le napjait; a megyei hivatalok rangfokozatain az alispáni állásig emelkedve. Lakhelyéül a Várad közelében fekvő Panasz helység szolgált, melynek most már nyomát sem találjuk. Majd a vidéki nemesség nagy részével, a törökök dúlásai elől biztonságot keresve, Váradon telepedett meg, hol a városban háza és egyik külvárosban curiája volt.[2] Ide hozta nejét MASSAI MARGIT-ot, kinek családja az olaszországi Massa őrgrófoktól származtatta magát, és a XIV. század óta Arad, Békés, Bihar-megyékben nagy birtokokat szerzett.[3] Itt született első gyermekök, PÉTER, 1570 október 4-dikén.[4]

1 Biharmegye 1552-ik évi adó-összeirási jegyzékéből látjuk, hogy Pázmány Péter és Gáspár bírták az 1467-diki oklevélben fölsorolt családi birtokokat.

2 BUNYITAY. III. 126. 281. 311. — BÁTHORI Kristóf 1580 márczius 10-dikén kelt kiváltságlevelében említi a nemesség beköltözését Váradra.

3 NAGY Iván. VII. 357.

4 PÁZMÁNY Péter 1632 október 4-ikén a bécsi papnövelde rectorához írt levelében maga említi föl születése évét és napját. A levél eredetije a budapesti egyetem könyvtárában.

II.

Pázmány Péter születési helye a XIV. századtól kezdve az ország legjelentékenyebb városaihoz tartozott, a mit földrajzi fekvésének előnyei és a természet kedvezései mellett, a szent László alkotása iránt kiváló kegyeletet tanúsító uralkodók pártfogásának és a főpapok culturai hatásának köszönhetett.

A mohácsi vészt követő időkben, míg az egész országra, a török támadások és polgári háborúk nyomaiban, a hanyatlás korszaka következett be, Várad kivételes virágzásnak örvendett. Gyakran és hosszasan tartotta falai között udvarát János király. 1556 óta az Erdélyhez csatlakozott Tiszán-túli részek fővárosává lett, melynek vára, Temesvár eleste után, a keleti országrész védbástyáját képezte. Főkapitányai, kik egyszersmind Biharmegye főispáni tisztét is viselték, az ország legkiválóbb főurainak sorából kerültek ki: ketten, Báthori István és Kristóf, a fejedelmi székre emelkedtek.

Báthori Kristóf 1580-ik évi kiváltságlevelében hangsúlyozza, hogy Magyarországon alig létezik város, mely fekvésének szépsége, egyházi emlékeinek nevezetessége, lakóinak a béke és háború idején tett szolgálatai tekintetében Váradot fölülmúlná. Kiemeli, hogy a lakók száma folytonosan szaporodik; a polgárok nem egyedül iparral és kereskedéssel foglalkoznak, mint más helyeken: előszeretettel szentelik magukat a fegyveres szolgálatnak, és a harczmezőn is vitéz tettekkel jeleskednek; a miért eddig példátlanúl álló kitüntetésben részesíti őket: mindnyájokat nemesi rangra emeli és czímerrel adományozza meg.*

* Az 1580 márczius 10-dikén kelt oklevél, KERESZTURI-nál — Descriptio Episcopatus Magno-Varadiensis. II. 221—8.

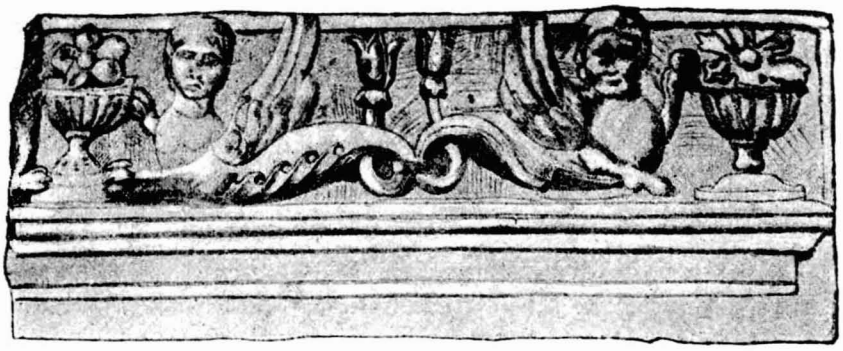

3. Nagyváradi épületrész Izabella palotájáról.

Egy németországi utazó, ki a század végén Váradot meglátogatta, «földi paradicsom»-nak magasztalja azt.[1]

De a város ugyanekkor nagy átalakuláson ment keresztül. A mint János-Zsigmond birtokába került: a protestantismus jutott benne uralomra. A püspökség és káptalan, a szerzetes-rendek és kath. lelkészek egymásután elköltöztek, be sem várva az 1566-diki tordai országgyűlés végzését, mely megállapítá, hogy «afféle egyházi renden való személyek, kik az pápai tudományhoz és emberi szerzéshez ragaszkodnak és abból megtérni nem akarnak, az ő felsége birodalmából mindenünnen kiigazíttassanak».

Várad a reformátió mozgalmainak egyik gyúpontja, zsinatok és vallási vitatkozások színhelyévé lesz. Hírneves, tudós férfiak foglalták el a lelkészi és tanítói állomásokat; élénk irodalmi munkásságot fejtettek ki, nyomdát állítottak föl, virágzó gymnásiumot létesítettek.

Biharmegye nemességének és Várad lakóinak túlnyomó többsége elpártolt a kath. egyháztól és Kálvin tanaihoz csatlakozott. Pázmány Miklóst és nejét is magával sodorta a hatalmas áradat. Fiokat szintén az új hitvallás szellemében nevelték.[2]

1 Az 1590-ik évi följegyzés Marczalinál. Regesták külföldi levéltárakból. Történelmi Tár. 1878. évfolyam. 907.

2 Az 1616 november 16-dikán kelt pápai bulla, mely esztergomi érsekké nevezi ki, említi, hogy protestáns szü-

Pázmány Péter iskolai tanulmányait szülővárosának protestáns gymnásiumában kezdette meg, mely a debreczeni és sárospataki iskolákkal egyenlő magas színvonalon állott,[1] és KASSAI ZSIGMOND DÁVID-ban jeles tanítót bírt, ki Wittembergből nemcsak hittudományi, de magasabb classikai képzettséget is hozott magával.[2]

Vezetése alatt a rendkívüli tehetségekkel megáldott gyermek gyors és feltünő előmenetelt tett, dísze lehetett az iskolának. De míg sikerült megvetnie tanítványa szellemében a klassikai műveltség és a tudomány szeretetének szilárd alapjait; sem az ő oktatásai, sem felekezete lelkészeinek szónoklatai nem valának képesek benne vallása iránt benső ragaszkodást ébreszteni.

Az iskola és a templom hatását a család körében ellenkező befolyások gyengítették és ellensúlyozták. Anyját ugyanis korán elvesztvén, mintegy tíz esztendős volt, mikor atyja katholika hölgygyel második házasságra lépett.[3] Nőül vette TOLDI BORBÁLÁ-t, kinek a hősmonda varázsával környezett családja Biharmegye birtokosai között előkelő helyet foglalt el,[4] és egész Erdélyben s a Tiszán túl, a somlyai Báthoriakon kívül, az egyetlen főrangú család volt, mely összes tagjaival a vallás-újítás mozgalmai között a katholika egyházhoz állhatatosan hű maradt. A Toldiak vallásos buzgalmukról ismeretesek valának, és egyházuk érdekében nyílt határozottsággal léptek föl.[5]

löktől származott, és protestáns vallásban neveltetett. KATONA. Historia Critica. XXIX. 655.

1 SZÁNTÓ István jezsuita atya mondja ezt 1600-ik évben készült egyik emlékiratában.

2 Mint wittenbergi tanuló 1577-ben latin elegiát nyomatott ki.

3 Ugyanis öcscse György 1582-ben már a mostoha anyától született.

4 NAGY Iván. VI. 159.

5 Szántó István jezsuita atya, kiről alább fogok szólani, 1600-ban emlékiratot szerkesztett a protestantismus elterjedéséről Magyarországban és Erdélyben. Egyebek között így ír: «Ex Magnatibus hi pauci manserunt constantes: Stephanus et Christophorus Bathori cum sua familia, *Stephanus et Albertus Tholdi cum sua familia*, Christophorus Kereszturi, Michael Thelegdi, Dionysius Makai, Martinus Literatus, et Ze-

Az a tény, hogy Biharmegye protestáns alispánjának választása katholikus nőre esett és ezzel kitette magát papjai nehéztelésének, sejtetni engedi, hogy nem tartozott felekezete lelkesebb híveihez, és arra utal, hogy erre mély vonzalom birta, mely a családi tűzhelynél nejének fölényt biztosított.

III.

Épen azon időben, mikor Pázmány Péter atyai házába a katholika mostoha anya beköltözött és gyöngéd befolyását érvényesíteni kezdi: egy hatalmas szellemű férfiú lép föl Váradon, hol egymaga az uralkodó protestantismus ellen harczot indít, melynek hullámzásai éveken át elfoglalják a szellemeket.

Szent László városában a kath. hitközség nem enyészett el végképen. A polgárok kis csoportja hű maradt a kath. hithez, melyben a Báthoriak vallásos buzgalmuk példájával megerősítették; bár gyakori kérelmeiket, hogy papokat tarthassanak, a törvény tilalma teljesíteniök nem engedé.*

Csak a mióta 1579-ben az erdélyi rendektől a jezsuiták megtelepítésére fölhatalmazást kieszközölniök sikerült, vált lehetségessé, hogy időnként egyes szerzetesek jelentek meg Váradon és a hitéletnek újabb lendületet adtak. Közülök Szántó István atya hagyta a legmélyebb nyomokat.

Ő volt az első magyar, ki a Jézus-társaságba lépett.

kuli fere omnes». Hevenesi kéziratai IX. kötetében.) 1598-ban a váradi katholikusok Báthori Zsigmondhoz küldöttséget bocsátván, ennek tagjai valának: az erdélyi püspök, Tholdi István és Keresztúri Kristóf. Szamosközi. II. 84.

* Báthori István 1585 augusztus 14-diki adomány-levelében magasztalja a váradi kath. hitközség vallásos buzgalmát és megemlékezik említett kérelmeik felől. Az oklevél eredetije az országos levéltárban.

Hő vágy töltötte el lelkét, hogy honfitársai örök üdvösségén munkálkodhassék, egyszersmind magát az üldözés és halál veszélyének tegye ki* aminthogy ez időben a rend tagjai az apostoli korszak lélekemelő látványát megújítva, versengve kérték előljáróikat, hogy oly állomásokra küldessenek, honnan a vértanuság pálmája intett feléjök. Míg Bécsben ARISTOTELES philosophiáját tanította, sóvárogva kereste föl képzeletében Erdély tájait, a hol alkalmas tér nyílt eszményei valósítására. Amint Báthori István fejedelemmé választatásáról értesül, fölajánlja neki szolgálatait. Majd utóbb Rómába küldetvén, hogy szent Péter egyházában mint magyar gyóntató működjék, innen is folytonosan érintkezésben állott a fejedelemmel, és úgy őt mint a rend főnökeit is az erdélyi jezsuita-missió ügyének fölkarolására igyekezett bírni. Fáradozásainak sikerét különféle nehézségek késleltették; de azért római tartózkodása nem maradt nemzetére gyümölcstelen. Termékeny eszmét pendített meg: magyarországi papnövendékek részére Rómában nevelő intézet létesítését hozta javaslatba, oly módon, hogy a Cœlius-hegyen fönnálló zárda, mely magyar Pálos-szerzetesek és zarándokok befogadására alapíttatott, de rendeltetésének többé nem felelt meg, papnevelő intézetté alakíttassék át. Páratlan szívósság és leleményesség jellemzi a czélja elérésére megindított actiót, melyben egészen magára volt hagyatva; mert még előljárói sem részesítették támogatásban, sőt desavouálták, nehogy a Pálos-rend ellenséges érzületét vonják szerzetökre. Kifogyhatatlan türelemmel intézte a pápához és a bíbornokokhoz emlékiratait, melyek a legforróbb hazaszeretettől inspirálva, Magyarország természeti gazdagsága, népe dicső tulajdonságai iránt csodálatot, szomorú helyzete iránt részvétet kelteni valának hivatva. És igyekezetei nem marad-

* A jezsuita évkönyvek az ő jellemrajzában kiemelik ezt a vonást. SACCHINI Historia Societatis Jesu. v. 878.

tak eredménytelenek. XIII. Gergely pápa az 1577-ik év elején kiállította a római magyar papnövelde alapító oklevelét.[1]

Majd régi vágya is teljesült. Előljárói 1580-ban több társával együtt Erdélybe küldötték. Innen a következő év folyamán egy időre *Várad* jelöltetett ki néki működési helyűl.[2]

Lángoló buzgalommal szentelte magát hivatásának. Kitünő szónok lévén, prédikációi nagy hírt és hatást biztosítottak neki. Szent-Egyed temploma, mely a város sok szentegyháza közűl egyedűl maradt a katholikusok kezei között, nem bírta az összesereglett hallgatóságot befogadni; szabad ég alatt, a temetőben kellett szószékét fölállítania. De a lelkész és hitszónok tevékenysége nem elégítette ki. A küzdelem volt tulajdonképen eleme, mely a veszélyek és diadalok kilátásával egyaránt érvényesíté rá vonzó hatalmát. Minden alkalmat megragadott, hogy a protestáns papokkal és tanárokkal vitába bocsátkozzék. Buzgalmában nem egyszer túllépte a mérséklet határait is. Rendtársai nemes paripához hasonlítják, melyet heve könnyen elragad, de azonnal fékezni is lehet.[3]

A váradi katholikusok — a jezsuita-évkönyvek szerint — az Úrangyala gyanánt üdvözölték. De előtte, kit Báthori István barátságának fényköre övedzett, a protestáns urak házai is nyitva állottak. Amint Campanus jezsuita provincialist, mikor Erdélyből Lengyelországba utazva Váradon megállapodott, maga Ghiczy János főkapitány nagy kitüntetéssel fogadta,[4] úgy bizonyára Szántó

1 Szántó István atya a Báthori Istvánnal folytatott levelezését, a római papnövelde tárgyában szerkesztett iratait, és római működésének nagyérdekű elbeszélését egy kötetbe foglalta össze, melyet a Vatikáni könyvtárban helyezett el. Másolata megvan a budapesti egyetem könyvtárában.

2 SOCHERUS Historia Societatis Jesu Provinciæ Austriæ. 276.

3 SACCHINI v. 323. 878. SOCHERUS. 237. LAMPE Historia Ecclesiastica. 637.

4 SACCHINI. v. 182.

atyát elhalmozta a vendégszeretet nyilatkozataival Pázmány Miklós alispán is, ki Báthori István környezetében nőtt föl, és neje által még közelebbi kapcsolatba jött vele.

A jezsuita-rend, mely ekkor már érvényesíté az ifjúság szelleme meghódításának és irányozásának más intézmény által soha el nem ért hatalmát, ezt kezdettől fogva arra használta föl, hogy a főrangú protestáns családok fiatal sarjait egyházuk és rendjök számára megnyerni törekedett. Erdélyben is néhány évvel a jezsuiták megtelepedése után a protestáns rendeknek már elég okuk volt egyik országgyűlés végzéseiben (1588) panaszokra fakadni amiatt, hogy őket «nevelés ürügye alatt megfosztják gyermekeiktől és így hálójukba keríteni igyekeznek».[1]

Szántó atyának a proselyta-szerzők éles látására sem volt szüksége, hogy a gyermek Pázmány Péterben fölismerje azon tulajdonokat, melyek szemeiben az ő megtérésének a nagy vívmányok jelentőségét kölcsönözhették. Másfelől Szántó egyénisége kiválóan alkalmas lehetett arra, hogy mély benyomást gyakoroljon a gyermekre, kinek lelkében ugyanazon hajlamok és vágyak, ugyanazon erők és tehetségek szunnyadoztak, melyek a lánglelkű jezsuitában kifejezésre jutottak.

Kétségkívül a mostohaanya és a hittérítő összemunkálásának eredménye vala az, hogy Pázmány Péter élete tizenharmadik évében (1582) a katholika vallásra tért át.[2] De ha a magot ők hintették el és istenes buzgalmok napsugaraival érlelték; a termékenység minden kellékével megáldott talajt találtak a gyermek fogékony lelkében. Egész természete: a tekintély cultusával és történeti érzékével,

1 Szilágyi Sándor. Erdélyi Országgyülési Emlékek. III. 86.

2 Az idézett 1616-ik évi pápai bulla megtérése felől úgy nyilatkozik: hogy «in hæresi, quam ... *in decimotertio ætatis tuæ anno, convictus abiurasti*, educatus fuisti.

megalázást és önföláldozást kereső aspiratióival: a kath. egyház hívei és apostolai sorába hívta őt. Atyja megnyugodott ezen tényben. Talán szívesen is látta, és azon reménység élteté, hogy fia jövendő életpályájára előnyös, ha azon egyház híve lesz, mely a nagy Báthori István lengyel királyban hatalmas pártfogót bír és azon szerzet védszárnyai alatt marad, melynek tagjai Báthori Zsigmondot, Erdély jövendő fejedelmét, nevelik.

Szántó atya váradi működésének eredményéről méltán megelégedéssel szólhattak a rend hivatalos jelentései.[1] Rövid idő mulva visszahivatott ugyan Gyulafehérvárra, de helyét Tőrösi György és Valora Márton atyák foglalták el; ő maga is az 1584-ik évben másodízben Váradra küldetett, és négy évet töltött ott, egy ideig két rendtársa által támogatva működésében.[2] A jezsuita atyák kétségkívül Pázmány Péter nevelésében és tanulmányai vezetésében is közreműködtek. De leginkább Szántó István példája és tevékenysége gyakorolhatott szellemi fejlődésére döntő befolyást.

Ugyanis ekkor Váradon ő indította meg jezsuita és protestáns írók között az első irodalmi polemiát, mely kétszázados harcz nyitányát képezi.

A váradi református egyház lelkésze, a tudós Beregszászi Péter, ki Wittenberg főiskoláján nyerte kiképeztetését, és a sárospataki gymnásiumnak soká tanára volt, nem maradt tétlen szemlélője azon hódításoknak, melyekkel a jezsuiták Erdélyben és Váradon dicsekedhettek, azon támadásoknak, melyeket a protestantismus ellen intéztek. Az 1585-ik év elején terjedelmes védiratot bocsátott közre, melyben a reformátió tanait a jezsuiták ellenvetéseivel szemben oltalmazza. Közvetlenül azon zsinati be-

1 Róla és a székelyek között működő Ládiról írják, hogy «pietatis fructus supra spem atque operam retulere» SACCHINI. v. 27.

2 Sacchini, v. 182.

széddel foglalkozik, melyet hat év előtt Szombathelyen tartott egy jezsuita atya; de a könyv egész szerkezete, a szenvedélyes hang, a személyes gyűlölet által sugalmazott kifakadások arra utalnak, hogy a Váradon működő jezsuiták tekintélyének megingatása, hatásuk ellensúlyozása képezi valódi czélját.[1]

Ugyanakkor egy naptárt bocsátott közre, és ehez versekben irt munkácskát csatolt, melyben a XIII. Gergely pápa által keresztül vitt naptárjavítást megtámadta, és egyúttal a pápaság intézménye ellen is ostromot indított.[2] Erre a kolozsvári jezsuiták prosában és versben visszatorolták a támadást.[3]

Beregszászi sietett folytatni a küzdelmet. Az 1585-ik év közepetáján megjelent válaszirata. Ebben a vita köre mindinkább tágult és fokozódott támadásainak hevessége, melyeket úgy «a hamis Krisztust hirdető jezsuiták», mint «a pápában megtestesült Anti-Krisztus» ellen intéz. És mivel a kolozsvári kiadványt Szántó Istvántól kapta, ő hozzá intézett rövid verssel zárta be, mintegy néki ajánlva válaszirátát.[4]

Az ily módon odavetett kesztyűt Szántó atya készségesen vette föl. Hirtelen, tizenöt órai munkát fordítva rá, védiratot szerkesztett, és Beregszászihoz intézett nyilt levél formájában adta ki. A jezsuitákra szórt szitkokat Beregszászi személyére halmozott gyalázó szókkal fizeti visz-

1 Apologia pro Ecclesiis Reformatis, actio impiis Synodi Sabariensis opposita. Váradon 1585 nyomatott. Nyolczadrétű 344 lapot tartalmaz.

2 Ezen naptárból egy példány sem maradt fönn. Az ahoz csatolt verses munkát a jezsuiták válasziratukban in extenso lenyomatták.

3 Adversus authores Juliani, ut vocant, Pseudocalendarii Varadini impressi pro anno 1585. Carmen. Egy példánya sem maradt fönn. De in extenso lenyomatta BEREGSZÁSZI.

4 Ventilatio scripti Claudiopoli editi. Ezen munkából sem maradt fönn példány. Újra lenyomatott 1587-ben Bázelben, a protestáns vitairatok gyűjteményében, melynek czíme: «De controversiis Religionis hoc seculo motis, Adversaria quædam scripta». Ebben a 347—70. lapokat a kolozsvári jezsuita-munka, a 371—424. lapokat BEREGSZÁSZI válasza tölti be.

sza. A naptárjavítás helyességét indokolja; azután czáfolja a protestáns írók azon vádját, hogy a római egyház a «jószándékú hazugságot megengedi»; megvilágítja a jezsuita-rend alapításának történetét; alapítója Loyolai Ignácz emlékét oltalmazza; ellenben a protestáns felekezetek alapítói ellen támadást intéz. És mivel Beregszászi azt a tételt állította föl, hogy a jezsuiták megtelepítése Magyarországra és Erdélyre súlyos csapást képez: Szántó atya nem habozott a jezsuiták működésének üdvös voltát egyenesen azzal indokolni, hogy ők «Kálvin, Luther és egyéb eretnekek hamis tanításait irtják». Végül a kath. egyháznak az oltári szentségről, a szentírás olvasásáról, a pápaságról és az ünnepek megszenteléséről szóló tanait védelmezte Beregszászi kifogásai ellen.[1]

A vallási polemiától úgy a küzdő felek, mint a közönség figyelmét elvonta egyidőre a pestis, mely Váradon az 1585-ik év őszi hónapjaiban pusztított és a következő év elején megújult. Szántó István, kinek oldala mellett működő két rendtársa a kórnak áldozatúl esett, hősi elszántsággal szentelte magát papi hivatása kötelességeinek: oktatva az egészségeseket, vígasztalva a betegeket, temetve a halottakat.[3]

De ezzel nem fegyverezte le a protestánsok ellenséges érzületét, melyet folytonos támadásaival élesztett, annyira, hogy előljárói tarthatatlannak ismerték föl állását Váradon, és Gyulafejérvárra hívták vissza.[4]

Pázmány Péter már előbb Kolosvárra küldetett szülei

1 Epistola Apologetica. Egy példány sem maradt fönn. Lényeges részeit BEREGSZÁSZI szószerint idézi.

2 Az egyik: Defensio Ventilationum contra calumnias Stephani Aratoris Jesuitæ. 1585 augusztus 8-diki keletet visel. A másik: Epistola ad Stephanum Aratorem Jesuitam, qua futilis ipsius ad quæstionem Petri Berexasii novo capite Ecclesiæ Romanæ factam responsio refellitur. Kelt 1585 szeptember 3-dikán. Egyikből sem maradt fönn példány. Mindakettő újra le van nyomatva a bázeli gyűjtemény 425—498 és 499—523. lapjain.

3 SACCHINI. v. 286, SOCHERUS. 243.

4 SACCHININÁL olvassuk róla: «Varadini... per quadriennium sane præclara fecerat, sed suo interdum fervidiore impetu partim lacessitus, partim lacessens,

által, tanulmányai folytatása végett. Alig lehetett tizenöt éves, mikor szülővárosát elhagyta, hogy oda többé vissza ne térjen; de innen magával vitte már is jövendő életpályája sikereinek minden föltételét; úgy a vallásos buzgalmat és harczvágyat, mint annak a tiszta, mondhatnók ázsiai magyarságnak jellemét is, melyet a biharmegyei nemesség századok folyamán, a civilisatió haladása és az állami intézmények átalakulásai közepett, megőrizett.

A családi tűzhelynél sajátította el a magyar nyelvnek azt az őserejét, mely kitörölhetetlenül véső dött lelke mélyébe; annyira, hogy miután hazájából kiköltözött és két évtizeden keresztül csak latin nyelven tanúlt és tanított, olvasott és írt, amint ismét első ízben intézi nemzetéhez szavát, oly erőteljesen használja a magyar nyelvet, mintha soha sem távozott volna a Körös partjairól. Innen hozta magával, írói pályájára, a magyar nép szellemének, képekben, hasonlatok- és közmondásokban őrzött dús kincseit; a magyar nép sajátságos gondolat- és érzület-világának mély ismeretét; a tréfák- és adomáktól sem idegenkedő derűlt hangulatot; — vagyis azon tulajdonokat, melyek szónoklatai és iratai csodaszerű hatását megalapítani fogják.

És itt vert lelkében a nemzeti és családi érzés is mély gyökeret, melyet később az idegen nevelés és a változott életkörülmények hatalma nem volt képes kitépni; úgy hogy mikor hosszú távollét után, a külföldről hazájába visszatér és a közélet terén első ízben föllép, oly hangon szólal meg, mintha a váradi megyeház ülésterme lett volna iskolája, és a nemesi szabadságok oltalmazása képezte volna életföladatát. Az 1608-ik évi országgyűlésen történt, hogy

hæreticos ita offenderet, ut diutius in ea statione permanere salvus haud posset.» v. 323. Gyulafehérvári működése felöl Socherus írja, hogy «dum fervidius quam consultius pro concione agit, offensionem nobilitatis haud leviter incitavit.» 376.

KOLOSVÁR VÁROSA VAN DER RYE EREDETI FESTMÉNYE UTÁN.

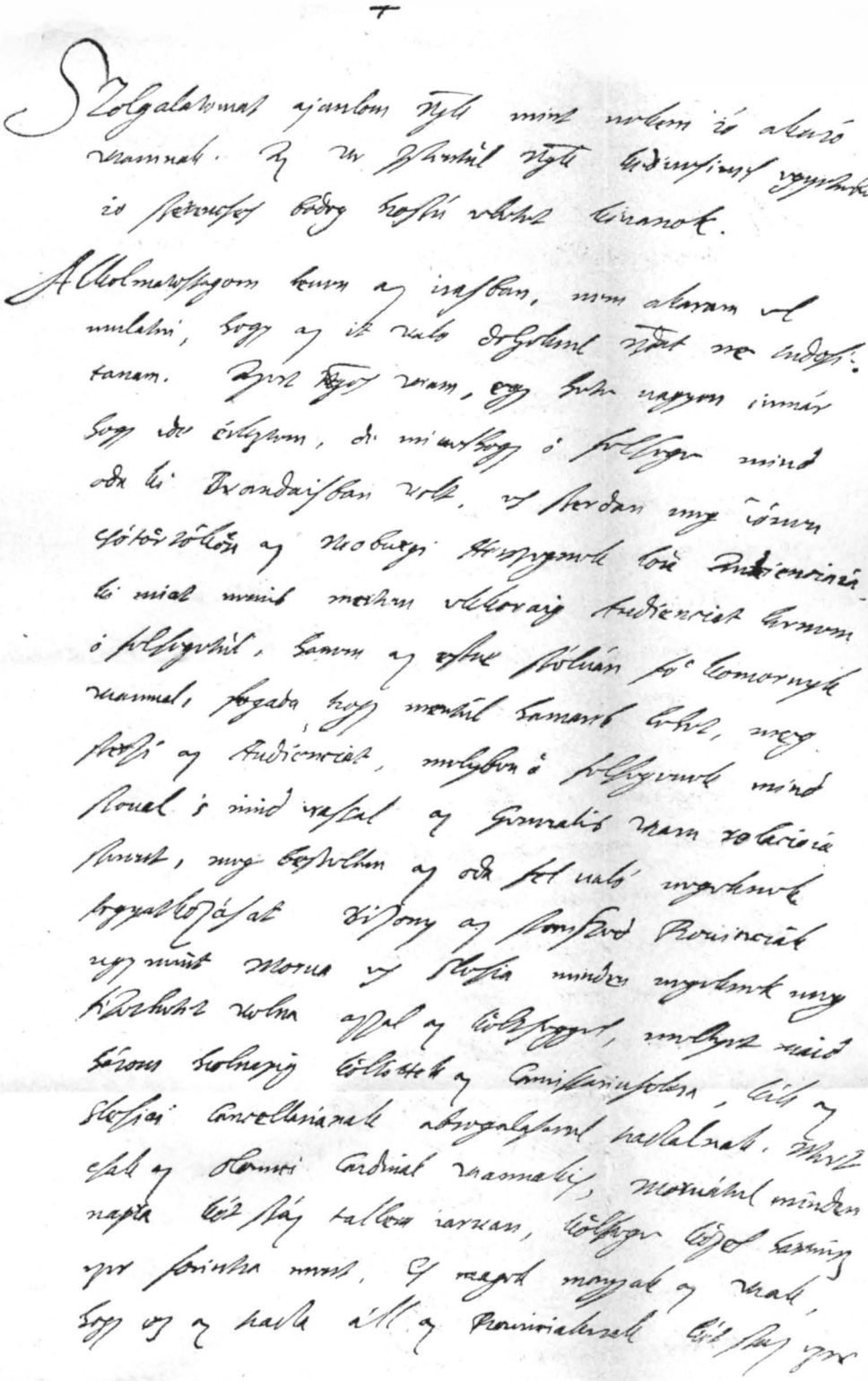

PÁZMÁNY PÉTER THURZÓ GYÖRGY NÁDORHOZ ÍRT LEVELÉNEK HASONMÁSA. 1616 AUG. 20.
(A primási levéltárban levő eredetiről)

+

forintysjóban, Et tamen (af mínum latom) verbis inferdig
bel vel oftolugorð:

A[illegible] verbungrafi-ltíurl aaslaban indultat, og valaum Capitula:
tiolatis landbóttar réttit, umhyrdur mig nom ratificalah,
mest þyrnan lolet vel laudbóughat og verbungrafibben,
bað og orð þannþet alorlað mig umm: Þessi[illegible]
vel þeim íó bolengzet og landlagsinþaðbin, þar í
termuþfir framl vald ollanþog ollum, belgðamk órófbók
og míter kunantalit.

Latiam maram mit irion Þeirri vammyr Saroforat, en
fotóllum, og Bessary andelom þess og offorf embætt
uttlu liguforklæ af biskmch. Þess Þorgaf mam
og [illegible] ólgr, tóm Capitulo, bla Bessary eftirmbr
ku inlot, mek hyjlum, enis endar og namiþgrnd
Rabadsfagat og þess á bókþyr fem fyrkat vigs
ólostlur mig og þog kefard klerar embættið (Corporis
casu flagrantis criminis) tamen citatum, et auditum.
Dómkirkjan og þeim vokland me aðgang ha bla
stale pardokunis þess én baddal annarþok visla og
tolfolða Hamm afte mortum og mostu mendom, þess
ba og herlanarbam grauþór tödurh, belo þess á bókþyr
mig me bustiofal, et más baejin ne uppe clit
á bókþyr. Þar mit mengat Ramm, Ram
chida ha og Reinglan vammyr uttlu Einþ flokat
við myfrum, holot. Nagsfagaf Vlal magnar ofsagnar
álolot biblíuþt mellir þess in Ragalam hann

ödönn, hanem Moldvára szándékoztam ő felsége alkalmat-
tyából, hogy Radulyt vitte hozzám. Ez ki forgott
e világban, úgy tudja quantum est in rebus inane,
menni [illegible] dolgokat, úgy csak [illegible] csak nevekem.
De azt [illegible], mikor az ördögnek [illegible]
menni hogy [illegible] gaz hivatalnok, mint valami ördöges dolgoknak
hol áll [illegible] bár mint egy volnék, hogy én
mondottam volna azokat az mikor [illegible] szavain
fognak, [illegible] mondatja, hogy az én
[illegible] nyereségben [illegible] Mindenben
[illegible] ember hadat [illegible]
ki miatt minden országban [illegible]; Anyai
[illegible] én [illegible] állam az [illegible], hogy én
hivatalom [illegible] volna az hadakozás. Higgye
Kegyelmed hogy [illegible] causa non causa, másra magya-
rázat az [illegible] embernek. [illegible]
Magyarnak tartom magamat mint akár ki; [illegible]
[illegible], i [illegible]
és [illegible], az [illegible]
[illegible]
[illegible] volna most az [illegible] hadak [illegible]
a [illegible], de azt [illegible]
hogy [illegible] idején fogna [illegible]
[illegible] embernek volnék az [illegible] Anyám
Mattei [illegible] volt, az Nagy Anyám Gáli
Miklós leánya volt; [illegible]

17

Kivált mert [illegible] vala Attyafia iollehet az Atyanak.
Azert sokra bizony az [illegible] [illegible] ellen [illegible]
törekedni, noha Atyja Isten hogy törekedgyen.

[illegible] talalni [illegible] [illegible]. igy olosz [illegible] [illegible]
de az [illegible] mondasa [illegible], [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] az igaz mondast maga [illegible]. [illegible]
[illegible] az en [illegible] [illegible] [illegible] gas [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible].

Tartsa meg az Ur Isten [illegible] [illegible] [illegible]

Pragae 20 Augusti 1616

Illmae Dnis Vae

Humilis Capellanus

Petrus Pazmany
Praepositus Thurociensis

mikor a jezsuita-rend száműzetése forgott szőnyegen, emlékiratot nyújtott be, melyben az ország alaptörvényei és a nemesség jogai felől mintegy leczkét ád a rendeknek; kijelentvén, hogy «ő maga a nemesi szabadságokra támaszkodva, míg törvényes módon el nem ítélik, az országból nem távozik».[1] Mikor pedig néhány évvel utóbb hazafiságát vonják kétségbe, mélyen sértve érezi és ekként oltalmazza magát: «Én is szinte oly magyarnak tartom magamat mint bárki más. Hazámnak, nemzetemnek böcsületét, csendességét szeretem, és Istentől óhajtva kérem. Az nemességnek is privilégiomit szeretem, s tehetségem szerint oltalmazom. Mert noha most az sok hadak közt megaprósodott a Pázmány nemzetség, azt megbizonyíthatom, hogy szent István király ideitől fogva jószágos nemes emberek voltak az eleim. A nagyanyám Csáki Miklós lánya volt; az anyám Massai nemzet volt; Ártándi Kelemen, Czibak Imre közel való atyafiai voltak az atyámnak. Azért bizony az nemességnek privilégiomi ellen nem törekedtem, ne is adja Isten hogy törekedjem.»[2]

V.

Kolosvárt, hová Pázmány Péter Váradról jött, a jezsuitáknak virágzó gymnásiumok volt. Báthori István adományokkal, kiváltságokkal halmozta el, majd bölcsészeti és hittudományi tanfolyam szervezése által főiskola rangjára emelte s XIII. Gergely pápa bőkezű közreműködésével, nevelő intézetet csatolt hozzá.

A rend főnökei, tekintettel a hely fontosságára és a nagy király érdeklődésére, számos jeles szerzetest küldöt-

1 MILLER. Epistolæ Petri PÁZMÁNY. I. 1—7.

2 Thurzó György nádorhoz 1616 augusztus 20-dikán írt levele. Eredetije az Országos Levéltárban.

tek Kolosvárra. 1586-ban harminczan működtek ott, kik közül többen a rend kitünőségeihez tartoztak. Az intézet előjárója, Capecius atya, nápolyi előkelő család sarja, bámulatos sokoldaluságával «a második Picus Mirandola» nevét vívta ki. Ardulfus atya kiváló mértékben dicsekedett Báthori István bizalmával; az elbetegesedett Leleszi helyébe, Zsigmond fejedelem nevelőjéül volt kijelölve. Schreck Volfgang a hittudományi irodalom avatott művelője, merész és ügyes polemikus iró volt.

A tanárok híre és a fejedelmi pártfogás vonzó ereje csakhamar benépesítette az iskolát: előkelő protestáns szülők is szívesen bocsátották oda gyermekeiket.[1]

Pázmány több esztendőt töltött itt. A gymnásiumi tanfolyamot befejezte, s valószínűleg a bölcsészeti tanulmányokat is megkezdette.[2]

A mag, melyet lelke Váradon befogadott, a gazdag termés minden föltételét megtalálta Kolosvárt. Tanárai az alapos tudományosság és széleskörű műveltség, az önzetlen gondosság és a leereszkedő nyájasság hatásával meghódították. A vallásos lelkesedés, mely a meggyőződéstől vezetett convertiták lelkét fokozott mértékben szokta betölteni, arra késztette, hogy azok sorába lépjen, kikben követésre legméltóbb példányképeket látott. Tizenhét esztendős volt, mikor a jezsuita-rend tagjává lett.[3]

Vele egyidejűleg négy tanulótársa is fölvétetett a rendbe. Mindannyian a krakói zárdába küldettek. De a lengyel

1 A kolosvári jezsuita iskoláról becses részleteket tartalmaznak SACCHINI és SOCCHERUS többször idézett történeti munkái. A lengyelországi udvarnál létező pápai nuntiusok jelentései (a vatikáni levéltárban) telvék a jezsuiták erdélyi működésére vonatkozó tudósításokkal. Sőt tőlök, névszerint Leleszitől, Odescalchitól stb. levelek vannak a jelentésekhez mellékelve.

2 Kolosvári tartózkodásának idejéből biztos csak az az egy adat, mely a Jézustársaságba való belépéséről szól.

3 PÁZMÁNY egyik, 1626-ban megjelent munkája előszavában említi: «Negyven egész esztendeje lészen, mikor az Úr Isten engemet honomból, azaz őseimnek örökségéből, ismerőseimnek társaságából, atyafiságomnak nemzetségéből kegyelmesen kiszólíta, és egyházi állapotra választa». SOCHERUS 1587-re följegyzi, hogy Pázmány a jezsuiták rendjébe fölvétetett.

ROBERTVS CARDINALIS
BELLARMINVS POLITIANVS
SOCIETATIS IESV
EX MARCELLI II. PONT. MAX. SORORE NATVS.

4. BELLARMIN RÓBERT.

főváros zord éghajlata kedvezőtlen hatással volt Pázmány egészségére; ezért előjárói Bécsbe helyezték át.

A jezsuita-rend szabályai két esztendőre szabják az ujoncz- vagy próba-időt, melynek lefolyása alatt a növendéket minden szórakoztató foglalkozástól, sőt még az iskolai tanulmányoktól is távol tartják, hogy kizárólag imádság, elmélkedés s más vallásos gyakorlatok, valamint az önmegtagadás megpróbáltatásai között készüljön elő jövő életpályájára; alkalmat nyújtva előjáróinak, hogy fölismerjék, vajjon a szerzetbe valódi hivatás vezette-e, és azt képes lesz-e kellően betölteni?

Pázmány miután a próba-időt kiállotta, ugyancsak a bécsi rendházban végezte (1589—92) a három évre terjedő bölcsészeti tanfolyamot, melyben Aristoteles könyveinek magyarázata képezte az előadások főtárgyát, és az elsajátított ismeretek fölhasználására a tanulók, vitatkozások rendezésével, gyakorlati oktatást is nyertek.*

A hittudományi tanfolyamra Rómába küldetett; mit kétségkívül nagy reményeket keltő tehetségeinek és a tanulmányaiban fölmutatott előmenetelének köszönhetett. Ezen rendelkezés rá nézve szerencsés volt. Már maga az, hogy a kath. egyház központján, a classicai kor emlékei- és a keresztény művészet remekeinek légkörében a sötét katakombák és ragyogó basilikák városában négyesztendőt tölthetett, nagy jelentőségű volt szellemi fejlődésében.

És ő épen azon időben jött az örök városba (1593), mikor ott a Jézus-társaság collegiumának élén Bellarmin Róbert állott, korának legnagyobb hittudósa, a kath. egyháznak a protestantismussal vívott küzdelmeiben legünnepeltebb harczosa. Ez ekkortájt (1592) befejezett főmunkájában («Vitatkozások a jelenkor eretnekeivel, a keresztény hit vitás tételei fölött») azt a főladatot tűzte ki: hogy a

* Timon. Purpura Pannonica. 235.

5. COLLEGIUM ROMANUM.

kath. egyház tanításának és történetének mindazon tételeit, melyeket a protestánsok megtámadnak, szabatosan formulázza, tüzetesen kifejtse, érvek súlyával támogassa.

Munkája, mely a kath. egyház erős fegyvertárává lett, megjelenésekor nagy és általános föltünést keltett. Királyi udvarokban, főiskolák csarnokaiban, falusi lelkészek szerény házaiban egyaránt foglalkoztak azzal. Mindenfelől jöttek üdvözlő iratok és támadások. A kath. egyetemeken vezér-könyvűl fogadták el; protestáns hittudósok a czáfolómunkák egész özönét árasztották rá.

Azon benyomásnál, melyet a könyv, a kath. egyház minden rétegében olvasóira gyakorolt, természetesen még sokkal mélyebb és lelkesítőbb volt az, melynek varázsa alatt azok állottak, kik az írónak élő szavát hallgatták, vele személyesen érintkeztek. Ugyanis a nagy tudós kivételes mértékben egyesíté az ékesszólás, a tiszta élet és a szeretetreméltó modor előnyeit. Hő áhitatának emlékeit imádságos- és elmélkedési könyveiben bírjuk. Ihletett lelkesedése és költői érzése magasztos hymnusokban talált kifejezést, melyeket az egyház méltóknak itélt arra, hogy zsolozsma-könyveibe fölvegyen. Saját személye iránt aszkétai szigort alkalmazott; de másokkal szemben az elnéző jóakarat sugallatát követte. Ritka szerénység és igaz alázatosság egészíték ki jellemvonásait; a mit minden kétséget kizáró ténynyel igazolt, mikor a bibornoki testület által fölajánlott pápai tiarát elfogadni vonakodott.[1]

Bellarmin kimagasló egyéniségével s munkáival szükségkép hatalmasan megragadta Pázmányt, ki őt példányképül, utmutatóul választotta, és irodalmi tevékenységét épen az ő védelmezésével fogja megkezdeni.[2]

1 BELLARMINnak mesteri tollal írt jellemrajzát bírjuk IPOLYI Arnoldtól «Veresmarti Mihály élete és munkái» czímű könyvében. I. 116—127.

2 PÁZMÁNY, Bellarmin érdekében Whitacher ellen írt munkáját csak 1615-ben nyomatta ki; de erről már legelső könyvében (1603) mint kész dolgozatról beszél.

Ekként Pázmányt, gyermekéveitől kezdve azon időpontig, mikor az élet küzdterére kilép, a gondviselés kedvezése olyan kiváló férfiakkal hozta összeköttetésbe, kik alkalmasak valának arra, hogy tehetségeit kifejleszszék, megadják az irányt, melyben azok leghathatósabban érvényesülhettek, és kijelöljék a vallási küzdelmek pályaterét, melyen hivatva volt örökjelentőségű hóditásokat tenni.

Az egyének befolyását korának eseményei támogatták. A XVI. század végső évtizedeiben hevesen folyt a vallási ellentétek harcza. Anglia, Skótország, Dánia, Svédország és a Svájcz befejezték elszakadásukat Rómától, irtó háborút viseltek a katholicizmus maradványai ellen. Hollandia fegyverben állott a spanyol hatalom ellen, hogy a protestáns hitvallás uralmát biztosítsa. Francziaországban időnként megújultak a huguenották fölkelései. Németországot állandó forrongásban tartották a protestáns felekezetek hatalmi törekvései. Sűrűn követték egymást a tragikus események, melyek a szellemeket megrendítették, lelkesedéssel vagy elkeseredéssel töltötték el.

Alig hogy felöltötte Pázmány a jezsuita-öltönyt, mikor környezetébe Stuart Mária kivégeztetésének híre eljutott. A királyné végzetes hibáiról, a hitves könnyelműségéről rég megfeledkezett a világ; hosszú fogsága és bátor halála mély részvétet keltett iránta, és a vértanúság dicsfényével övezte körül. Utóbb II. Fülöp spanyol király «legyőzhetetlen ármádiájának» megindulása lázas izgalomban tartotta, majd megsemmisülése mélyen lehangolta azt a kört, melyben Pázmány nevelkedett.

Koronként gyászba borították a jezsuiták kolostoraikat és templomaikat, mikor tudósításokat kaptak merész társaik felől, kik az Erzsébet királynő által szentesitett szigorú törvényekkel daczolva, Angliába hatoltak, s vesztőhelyen végezték életöket. Ellenben diadalmas örömünnepeket ültek, valahányszor távol világrészekből, China és

Japán mesés tájairól a missionariusok csodával határos sikereinek hírét vették.

Az iskola és az élet szüntelenül emlékeztették Pázmányt, hogy életczélja nem más, mint: vallásának terjesztése, egyházának fölvirágoztatása érdekében kifejteni egész erejét, föláldozni összes tehetségeit, koczkára tenni életét is. «Mióta — így ír ő maga — mióta Isten az én méltatlanságomat nagy kegyelmességéből egyházi hivatalra választotta, egyéb föltett czélt szemem előtt nem viseltem, hanem hogy az én Uramnak kedveskedjem, az ő szent igazságát vékony tehetségem szerint oltalmazzam, terjeszszem, a hitben megcsalatottakat útba igazítsam».*

* «Az setét hajnalcsillag . . .» czímű 1627-ik évi munkája elöszavában.

6. BÁTHORY ISTVÁN ÉRME.

7. RADOSNYAI KASTÉLY.

MÁSODIK FEJEZET.

(1597—1615.)

I.

PÁZMÁNY Péter életének huszonhetedik évét érte el, mikor a hittudományi tanfolyam végeztével, a tudori fokozatot elnyerve és áldozó pappá szentelve, előtte a nyilvános tevékenység pályatere megnyílt. Előjárói Gráczba rendelték. Itt Károly főherczeg a jezsuitáknak collegiumot, egyetemet, nevelő-intézetet és nyomdát állított föl, hogy közreműködésökkel, az ausztriai örökös tartományokban is már elhatalmasodott protestantismussal szemben, az ellenreformátiót megindítsa, melynek az ő saját fiában, Ferdinand főherczegben, a császári és a magyar korona örökösében, hitbuzgó vezért nevelt.

Pázmány kezdetben (1597) a nevelő-intézet tanulmányi felügyelőjének (studiorum præfectus) tisztét viselte. Teendői abban állottak, hogy az iskola falain kívül, a növendékek erkölcseire, magaviseletére és tanulmányaira fel-

ügyelt, köztök a fegyelmet fönntartotta.[1] Már egy esztendő eltelte után, fontosabb állást foglalt el. Az egyetemen a bölcsészettudomány tanszéke bízatott rá.[2]

A bölcsészet tanításában a jezsuiták nem hoztak be lényeges újítást. Átvették a középkori scholastika örökségét: Aquinói szent Tamásnak Aristoteles irataira támaszkodó rendszerét. Mindamellett a tanár előtt széles tér nyílt a tudomány fejlesztésére. A nagy görög bölcselőt méltán a világirodalom azon kitűnőségeihez számítják,

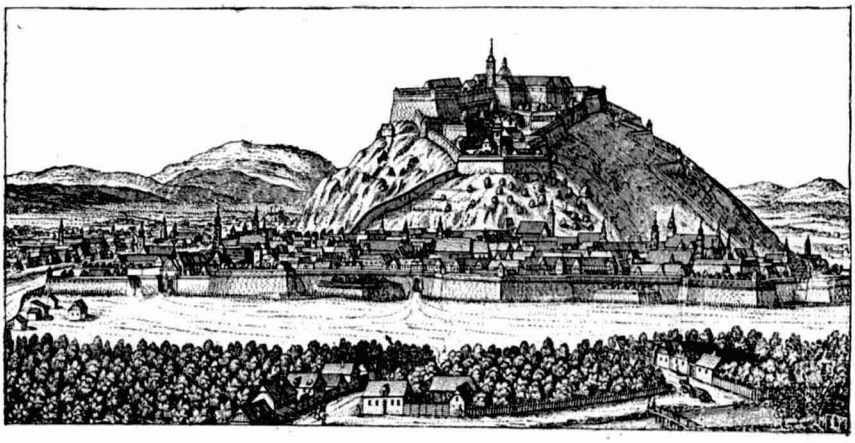

8. GRÁCZ A XVII. SZÁZADBAN.

kiknek munkái századok folyamán, mindig új meg új eredményekre vezethetik magyarázóikat.

Pázmánynak sokkal önállóbb volt szelleme, hogysem valamelyik elődjének tankönyvét vette volna magyarázatai alapjául. A tananyagot maga dolgozta föl, saját tanulmányai nyomán írta meg az előadásaiban használt és tanítványainak kezeibe adott vezér-könyveket.

Három éven keresztül: a gondolkodástan, a természet-

1 A jezsuiták központi levéltárában őrzött iratokból, melyeket 1871-ben Rómában használtam.

2 Dr. PEINLICH Richard. Geschichte der Universität in Graz. A gráczi gymnasium 1870—2-ik évi programmjaiban.

PÁZMÁNY PÉTER PHYSICÁJÁNAK ELSŐ LAPJA.

(Pázmány saját kézirásáról, mely az egyetemi könyvtár tulajdona.)

tan és az erkölcstan képezte előadásai tárgyát. Két rész fönmaradt munkáiból, melyekben a scholasztika fényoldalait: a szabatos definitiókat, éles megkülönböztetéseket, alapos érveléseket föltűntetve, árnyoldalait: a meddő vitatkozást és gyermekes szőrszálhasogatást kerülni tudta.

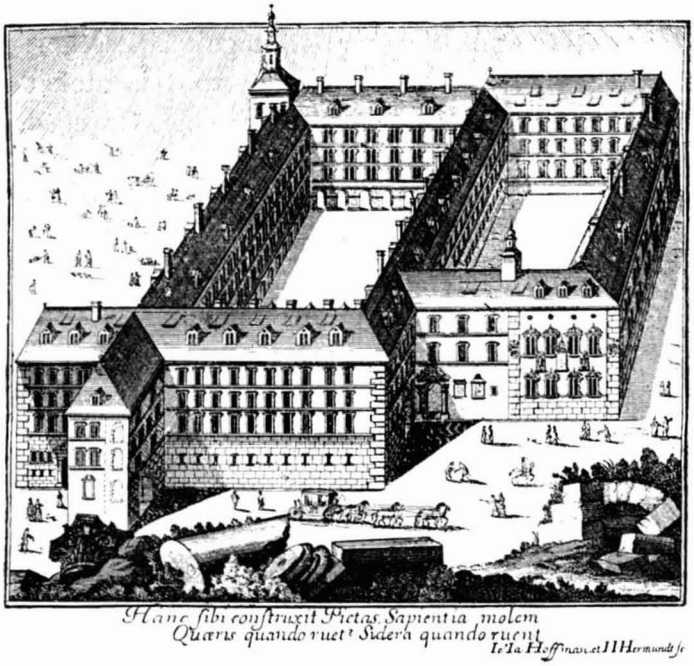

9. A GRÁCZI EGYETEM A XVII. SZÁZADBAN.

És ezen dolgozatok önálló értékét az is bizonyítja, hogy szerzőjök négy évtized múltával, fényes irodalmi pályája alkonyán, sajtó utján készült azokat közzétenni; kétségkívül oly czélból, hogy az általa alapított egyetemen tankönyvek gyanánt használtassanak.*

Előjáróinak hivatalos jelentései szerint, Pázmányban megvoltak mindazon tulajdonságok, melyek a tanári hiva-

* A budapesti egyetemi könyvtárban őriztetik PÁZMÁNY dialektikai és physikai tankönyveinek kézirata. Az előbbin föl van jegyezve, hogy PÁZMÁNY sajtó alá akarta adni és szándéka valósításában csak a halál akadályozta meg.

tás sikeres betöltésének föltételei.[1] De benső hajlamai és a viszonyok igényei más munkakörbe hívták: azon küzdtérre, melyen hazájában, szerencse által kisért zászlók alatt, hódításokhoz szokva, tömör sorokban állottak egyházának ellenségei.

A Jézus-társaság körében kezdettől fogva azt a bölcs gyakorlatot követték, hogy a rendtagok képességeit és hajlamait megfigyelve, azokkal öszhangzó föladatokat tűztek ki részökre. Így történt Pázmánynyal is. Ha egész életét a tanszéken tölti, jelentékeny helyet biztosított volna magának a tudomány történetében. Ha pogány népek között kell vala hirdetnie a keresztény vallást, lelkesedéssel áldozta volna föl életét. De olyan korszakot-alkotó szolgálatokra, milyeneket szülőföldjén tett egyházának, sehol másutt nem lett volna képesítve. Itt az apostoli szellem buzgósága a hazafiúi érzés melegségében új és folytonos táplálékot talált.

II.

Pázmány az 1601-ik esztendőben Magyarországba küldetett a *selyei* rendházba, mely a jezsuitáknak, mióta Erdélyből az 1589-ik évi országgyűlés végzésével száműzettek, a magyar korona területén főszékhelyök vala.

A Vág folyó partján elterülő, nyitramegyei helységben[2] iskolát és papnevelő-intézetet nyitottak meg; mintegy tábort alkottak, melyből az ország minden részébe szét-

1 A Gráczból Rómába küldött informáczió így hangzik: «Est ingenii boni et judicii, nec minoris sapientiæ, bene doctus, natura cholerica, ad docendum Philos. et Theol. aptus». (A jezsuiták központi levéltárának iratai.)

2 Selye a túróczi prépostsághoz tartozott, melyet a jezsuiták 1586-ban Rudolf királytól adományul nyertek. Selye, mely Nagyszombathoz, Pozsonyhoz és Nyitrához közel fekszik, alkalmasabb hely volt, mint Znióváralja, a prépostság hajdani székhelye.

küldötték, előörsök gyanánt, a missionariusokat, hogy a lelkészek nélkül tengő híveket hitökben megerősítsék, a protestáns lelkészek hatását ellensúlyozzák, és ezek követőit egyházuk kebelébe visszavezetni igyekezzenek.

A kath. egyház Magyarországon a XVII. század hajnalán válságos helyzetben volt. A mohácsi vészt követő időben, a polgárháború és a török hódítás nyomaiban, a püspökségek, káptalanok és monostorok legnagyobb része enyészetnek indúlt; míg a reformátió tanai folytonosan terjedtek, előbb a városok német polgárai, majd a magyar nemesség körében is tért foglalva. A kath. egyház intézményeinek és azokkal iskoláinak pusztulása következtében a lelkészek száma tetemesen megfogyott, tudományos műveltségök színvonala és vallásos buzgalmuk foka alászállott. Ellenben a protestáns ifjak tömegesen keresték föl a külföldi egyetemeket, és rendesen kiváló képzettséggel tértek vissza hazájokba, hol felekezetök egyházi és iskolai szolgálatába lépve, népszerű és szenvedélyes szónoklataikkal a népet, erőteljes magyar nyelven írt könyveikkel a művelt osztályokat hódították meg. A XVI. század utolsó hetven esztendejében 275 vallási vonatkozású könyv jelent meg Magyarországon; ezen számból 244 származik protestáns és csak 31 katholikus írótól.

A katholicizmus még mindig az uralkodóház és az állam vallása volt. A protestáns vallás gyakorlatának szabadságát országos törvény nem ismerte el; sőt a lutheránusok elégetését rendelő törvény sem volt eltörölve. De a hatalom pártfogása és a törvény betűje az ősi egyháztól nem háríthatta el a szellemek elidegenedésének veszélyét.

A főpapok — első sorban Oláh és Verancsics esztergami érsekek — példás buzgalommal teljesítették kötelességeiket, nem hanyagolták el a papok nevelésének és erkölcseik javításának ügyét. Azonban igyekezeteiket nem jutalmazta a várt siker; mert a helyzet titka nem tárult föl

előttök. Őket a renaissance fogva tartotta arany bilincseiben. A latin műveltség, mely a középkor folyamán fölényt és uralkodást biztosíthatott, elveszté hatalmát, amint az új kor szelleme a tömegek uralmát kezdé előkészíteni. Mindinkább előtérbe lép a nemzeti nyelv; most már csak annak közvetítésével lehet a meggyőződés erejét felkölteni, a szenvedélyeket táplálni, s a népeket tettekre ragadni.

Világos volt, hogy a protestantismus előhaladását föltartóztatni nem lehetett másként, mint úgy, ha a katholikus templomokban lelkes, művelt szónokok hirdetik Isten igéjét, és kath. írók elárasztják a közönséget oly munkákkal, melyek a magyar nyelv ereje, az előadás élénksége és a tartalom érdekessége által a figyelmet lekötik.

Pázmányt képességei és tanúlmányai kíválóan alkalmassá tették arra, hogy az ellenreformátiónak, a szó és toll kettős fegyverével megindítandó küzdelmeiben a vezérletet kezébe ragadja.

Első sikereit Kassán vívta ki, hol ékesszólásával és a hitviták terén kitűntetett nagy ügyességével csakhamar a protestáns lelkészek előtt félelmetessé tette nevét.* Egyszersmind magára vonta az ország legjelesebb főpapjának figyelmét. Ez Forgách Ferencz nyitrai püspök volt. A hős Forgách Simon fia, protestáns családja kötelékeiből korán kibontakozva, a jezsuiták intézeteiben neveltetett papi pályára. Alighogy befejezte tanulmányait, a veszprémi püspökségre emeltetett; mindazáltal mély vallásos áhitata a Jézus-társaságba vonzotta. Ismételve vonúlt el a gráczi collegium magányába, és kérte fölvételét a rendbe; de ennek főnökei azt kivánták, hogy magas egyházi állásában

* Pázmány kassai működéséről rövid följegyzéseket találunk a római központi levéltár irataiban, a nagyszombati collegium kézirati évkönyveiben. Továbbá Kazi-nál: Historia Universitatis Tyrnaviensis 71. És Akai-nál: Initia Cassoviensis Societatis Jesu. 20.

FORGÁCH FERENCZ BIBORNOK.

(Rugendas metszvénye után, Péterffy «Sacra Conciliá»-jából.)

folytassa működését. Néhány év múlva a nyitrai püspökségre helyeztetve át, a jezsuiták sellyei intézetét pártfogása alá vette, egyházmegyéje számára papokat neveltetett ott. Egyszersmind legnagyobb hévvel kezdette meg püspöksége és családja birtokain a protestáns lelkészek üldözését, hogy ezek eltávolítása után jobbágyait a kath. egyházba visszavezesse. A mint Pázmány Sellyén megjelent, munkatársul és szövetségesül szemelte ki őt. Nemes barátság jött

10. VÁG-SELLYEI KASTÉLY.

köztök létre, melyet az életczélok azonossága és a szellemi irány rokonsága szorosra fűzött és a sírig állandóan föntartott.

Forgách volt az, ki Pázmányt első irodalmi munkájának megírására ösztönözte és közrebocsátásában segítette.

Ugyanis épen ez időben (1602) Magyari István sárvári lutheranus prédikátortól magyar nyelven írt könyv jelent meg, mely czíménél és tartalmánál fogva általánosabb érdeklődést támasztott, mint a szorosan vett vita-

iratok. «*Az országokban való sok romlásoknak okairól és azokból való megszabadulásnak jó módjáról*» szól.[1]

Az országokra nehezedő csapások okát a bűnben találja, melyet Isten ostoroz; a bűnök között pedig a legnagyobb: a hamis vallás követése. Már pedig — így folytatja okoskodását — a katholika vallás a hamis tanítás minden jellemző tulajdonságát magán viseli: új, mert hitágazatai és intézményei a pápák találmányai; bálványimádást űz, mert a szenteket és a pápát bálványozza; papjai kárhozatos életmódot folytatnak. Mindezekből azt a zárkövetkeztetést vonja le, hogy az országokat ezentúl még súlyosabban fogja Isten sújtani, mint ekkorig cselekedte.

Forgách, a főpap és államférfiú éles látásával fölismerte a támadás jelentőségét, visszautasításának szükségességét. Nyitramegye felső részében fekvő radosnyai nyári lakába hívta meg Pázmányt, hogy ott zavartalan nyugalomban szentelhesse magát a czáfoló könyv megírásának, és talán útmutatásaival is támogassa.[2]

Pázmány rövid idő alatt készült el, és néhány hónappal Magyari könyvének közzététele után, 1602 őszén, megjelent már a «*Felelet az Magyari István az ország romlása okairól írt könyvére*».[3] Mindenekelőtt bonczkése alá veszi a protestáns polemia azon sarkalatos tételét: hogy a kath. egyház rég elszakadt Krisztus valódi tanításától, melyhez csak Luther vezette ismét vissza a kereszténységet, az evangélium és a szent-atyák, az első pápák és zsinatok nyomdokaiba lépve. Gazdag történeti adat-készlettel bizonyítja, hogy azon hitágazatok és intézmények, melyeket Magyari és más protestáns írók a pápák találmányai

1 Nyomatott Sárvárt, 1602-ben, negyedrétű 190 lapon.

2 PÁZMÁNY az ajánlólevelet Radosnyán, 1602 október 14-ikén datálja. És a könyv élére Forgáchhoz intézett ezt a pár verset helyezi:

Auspiciis quæ coepta tuis opibusque recusa,
Fas ferant nomen, ceu sacra signa, tuum.

3 Nyomatott Nagyszombatban, negyedrétű 295 lapon.

32

AZ ORSZÁGOK-BAN VALO SOC. ROMLASOKNAC OKAIRÓL, ÉS AZOKBOL VALÓ MEG SZABADVLASNAC IÓ modgiáról, moſtan vyonnan irattatot, és ſoc bőlis embereknec iráſokból ſzereztetet haſznos könyuetske.

MAGYARI ISTVÁN SÁRVÁRI
Prædicátor által.

Pſalmo LXXXI. verſ: XIII.

Vaiha az én nepem halgatot volna engemet, és az Iſrael az én vtaimban iárt volna, niluán ſemmié töttem volna az ő ellenſegeket, és az ő háborgatoi ellen, fel emeltem volna az en kezemet.

NIOMTATTATOT SÁRVÁRAT,
az Author költſégéuel.

MÁNLIVS IÁNOS ÁLTAL,
ANNO M. D. CII.

MAGYARI «AZ ORSZÁGOK ROMLÁSÁ»-NAK CZÍMLAPJA.

(A keszthelyi könyvtárban levő példányról.)

33

FELELET
AZ MAGIARI
ISTVAN SARVARI PRÆDICATORNAK, AZ ORzag romlaſa okairul, irt kóniuere.

Fratot

PAZMANI PETER ALTAL.

Iſa: 60. ℣: 11.

Aperientur portæ tuæ iugiter, die ac nocte non claudẽtur, vt afferatur ad te fortitudo gentium, & reges earum adducantur: GENS ET REGNVM QVOD NON SERVIERIT TIBI, PERIBIT, *& gentes ſolitudine vaſtabuntur:*

NAGYSZOMBATBA,
Anno M. D. CIII.

PÁZMÁNY FELELETÉNEK CZÍMLAPJA.
(Az egyetemi könyvtárban levő példányról.)

gyanánt tűntetnek föl, az evangelium lapjain és az ős-egyház hagyományaiban bírják alapjokat. Továbbá elismeri, hogy Luther tanítása és az egyház első századainak emlékei között az összhangzás több pontban kimutatható; de csak oly hitágazatokra nézve, melyeket a kath. egyház is vall. Már pedig ezt az összhangzást olyan hitágazatokra nézve kellene igazolni, melyek a protestantismust a kath. egyháztól elválasztják.

Magyari a kath. papságban az erkölcstelen életet, a gazdagságot és a protestánsok üldözését kárhoztatván, Pázmány kifejti, hogy egyfelől a pápák és papok ellen emelt vádak nagy része alaptalan; másfelől Kalvin és Béza emlékét erkölcsi tekintetben homály borítja, és Luther ismételve kikel saját követőinek feslettsége ellen. Fejtegetését ezen észrevétellel zárja be: «Ha valaki — úgymond — el akar a régi hittől szakadni az okon, hogy némelyek az ő tanítói közűl latrok; kérem addig el ne szakadjon, míg olyan tudományt nem talál, melyben mindnyájan ártatlanok és szentek legyenek».

Az egyház világi hatalma és gazdagsága nem áll ellentétben a szentírással. A fejedelmek, legrégibb időktől kezdve, tűntették ki az egyházat adományokkal és kiváltságokkal; példájukat követte szent István király. Hasonlag legrégibb időktől kezdve mindig üldözték az eretnekeket. Krisztus mondását, hogy a konkolyt hagyják a búzával együtt növekedni, ép oly kevéssé lehet úgy értelmezni, hogy az az eretnekek iránt kiméletet parancsol, a mint abból nem vonható érv a gonosztevők kivégzése ellen. «Noha pedig — így szól Magyarihoz — megbűntethetnék efféle tévelygő tanítókat, mint te vagy, halállal is a fejedelmek, mindazáltal kérlek mondd meg, hány embert öltek meg Magyarországban avagy Németországban a ti hitetekért? Bizonnyal nem oly kegyetlen a mi evangéliumunk mint a tietek!» Hivatkozik ugyanis azon erőszak-

kos tényekre, melyeket Angliában és Franciaországban protestánsok követtek el katholikusokon.

A bálványozás vádja ellen akként oltalmazza meg a katholika egyházat, hogy a bálványozás fogalmát megállapítja, és bebizonyítja, hogy a katholikusok teremtményt isteni tiszteletben nem részesítenek.

A könyv végén Pázmány támadásba megy át, és Magyari fegyverét visszafordítja ellene. Azt a tételt állítja föl, hogy Luther tanításának terjedése idézi föl Isten haragját a magyar nemzet ellen, mely előbb erkölcsös és vallásos volt, erős bástyául szolgált a török ellen; mióta az új tanítás tért foglal, erkölcsei romlanak, ereje gyengül. A magyarok régi időkben is nem egyszer vereséget szenvedtek; de mindannyiszor «úgy eltérítette Isten az ellenségnek erejét és eszét, hogy az országba bele nem kaphatott». Most másként van; az ország nagy része pogány kézre jutott. «Az országban való veszedelmeknek (tehát) nem mi vagyunk okai, hanem a lutheristák!»

Pázmány ezen első munkáján, ha azt a későbbiekkel összevetjük, fölismerhetők az első kisérlet nehézségeinek és a sietésnek nyomai. Vannak gyenge oldalai, olyan argumentatiói, melyeket nem épen erős alapra épít. De helyenként fényesen ragyog dialektikájának ügyessége, és nyelvének ereje teljes kifejlettségében áll előttünk. E mellett távol tudja magától tartani a polemiák legnagyobb veszélyét: a nehézkességet és túlterheltséget. Ébren tartja az olvasó érdeklődését. Komoly fejtegetéseit és az idézetek nélkülözhetetlen apparatusát a gúny és tréfa élénkségével deríti föl. Tárgyilagosságot, a kifejezések óvatos mérlegelését ezen kor polemikus irataiban nem szabad keresnünk. Pázmány is olykor kiméletlen személyeskedő. Ezzel csak a visszatorlás jogát veszi igénybe. És a mérsékletet bizonyára úgy saját mint az ellenfél táborában gyengeség jelének magyarázták volna.

III.

A jezsuiták sorában Pázmány volt az első, ki könyvet magyar nyelven bocsátott közre. Főnökei természetesen méltányolni tudták azon előnyöket, melyek a Jézustársaság által fölkarolt érdekekre Pázmány irodalmi munkásságából származhatnak. Ennek könnyítése, elősegítése, nem pedig megakasztása lehetett czéljok, mikor kevéssel a Magyari ellen írt könyv megjelenése után, az 1603-ik év őszén, Pázmányt Gráczba visszahívták, és ott a főiskolán az úgy nevezett scholasztikai hittudomány tanszékét bízták rá.

A hittudomány rendszeres tanítása alkalmat nyújtott néki még mélyebben beavatni magát azon tudományos ismeretek körébe, melyek a vallási polemia fegyvertárát képezték. E mellett nyugodtabban szentelhette magát a tudományos és irodalmi foglalkozásnak, mint ha a missionarius mozgalmas életét folytatja. Végre a főiskola gazdag könyvtárában rendelkezésére állottak mindazon segédeszközök, melyeket hazájában nélkülöznie kellett.

Hogy állásának mindezen előnyeit kellően értékesíteni tudta, bizonyítja azon harmadfélezer lapra terjedő kézirati munkája, mely négy esztendő alatt tartott iskolai előadásait tartalmazza* s melyekben a hittudományi irodalom legkiválóbb forrás-munkáit és legújabb termékeit is gondosan fölhasználja; mint például 1607-diki előadásaiban olyan könyveket is idéz, melyek ugyanazon esztendőben láttak napvilágot.

A Jézus-társaság tanulmányi rendje szerint, Aquinói szent Tamás rendszerét követte. Tantárgya négy részre

* A Theologia Scholastica kéziratát a budapesti egyetem könyvtára őrzi.

oszlott, melyek Istenről és a teremtésről, az ember végczéljáról, az erények és bűnökről, a megváltásról és a szentségekről értekeztek. Egyenlő súlyt fektet a szentírás, a szent-atyák és az egyháztörténelem emlékeinek tanulmányozására, hogy így a kath. vallás hitágazatait, a protestantismus támadásaival szemben, a kinyilatkoztatás és hagyomány kettős védfalával vegye körül.

Az iskolai foglalkozás és a theologiai tanulmányok mellett, Pázmány irodalmi munkásságának folytatására is talált időt. Minden évre egy könyv megjelenése esik.

Legelsőben lefordította Kempis Tamásnak «*Krisztus követéséről*» írt könyvecskéjét, mely a szent-írás után a legelterjedettebb nyomtatvány; négy század óta minden keresztény népnél közkézen forog, a nélkül, hogy érdekessége elévült, hatása csökkent volna. Az emberi lélek bajainak és gyógyszereinek alapos ismeretével, gyakorlati életbölcseséget és minden túlzástól ment humánus szellemet egyesít.

Pázmány üdvös munkát végezett, mikor a magyar közönségre nézve megnyította a keresztény tökéletesbülés ezen üde forrását, melyből hazánkban is — a számos kiadás tanusága szerint — bőven merítettek a hivők.* Ezt jó részben a fordítás jelességének kell tulajdonítanunk. Pázmány nagy gonddal végezte azt. «Igyekeztem azon — írja ő maga — hogy a deák betűnek értelmét híven magyaráznám, a szólásnak módját pedig úgy ejteném, hogy ne láttatnék deákból csigázott homályossággal repedezettnek, hanem oly kedvesen folyna, mintha először magyar embertől magyarúl íratott volna.»

A jó fordításnak ezen szabatosan formulázott elvét nem volt könnyű alkalmazni Kempis Tamás könyvénél, melynek rövid, tömör mondatai gazdag eszme-tartalommal

* Az első kiadásból, mely 1604 Bécsben jelent meg, egy példány sem maradt fönn. Későbbi kiadásai meg 1624, 1638, 1648, 1709 stb. jelentek meg.

és mély értelemmel bővelkednek. Mindazonáltal föladatát oly szerencsésen oldotta meg, hogy a legújabb időkig a kiadók Pázmány szövegéhez ragaszkodtak.

Még sürgetőbb közszükséget elégített ki Pázmány: *magyar imádságos könyv* szerkesztésével és kiadásával; mert a magyarországi kath. hívek addig a nemzet nyelvén nyomtatott ájtatossági könyvet nélkülöztek. Pázmány, midőn ezen hiány pótlására irányozta figyelmét, azon volt, hogy könyvével egyéb igényeknek is megfeleljen. Az imádságok elé terjedelmes értekezéseket állított, melyekben a hitélet és az isteni tisztelet fontosabb mozzanatait magyarázza. Imádságokat pedig dús választékosságban tartalmaz könyve. Az egyházi évkör különböző alkalmai, a lélek sokféle szükségei közől egy sem kerüli el figyelmét. Legnagyobb részben maga készítette azokat. Meleg hang érzelgősség nélkül, magas szárnyalás az üres páthosz kerülésével: jellemvonásuk. Rendszerint abból indúl ki, hogy az ember gyarlóságát Isten fönnségével állítja szembe; a vétkesség tudatával az önmegalázást, az isteni irgalom dicsőítésével a mennyei segélyben való bizalmat kelti föl. A félelem és remény együttes érzelmeiben találja föl a javulás föltételeit.

Énekeket nem vett föl a könyvbe. Mindazáltal a Mária-antiphonákat és az úgynevezett pœnitentiális zsoltárokat versbe foglalva adja.

Pázmány maga írja, hogy a könyv «minden rendektől nagy kedven fogadtaték». Négy év lefolyása alatt a példányok mind elfogytak; a miért új kiadást bocsátott közre, melyet legújabb időkig a kiadások hosszú sora követett.*

Azon ténynél, hogy a katholikus híveknél kedvező fogadtatásban részesült, Pázmány nem kisebb megtisztel-

* Az első kiadás 1606 Gráczban jelent meg. 1711-ig nyolcz további kiadást ismerünk. Néhány év előtt is megjelent még a Szent-István Társulat kiadásában.

A *Die Thumkirchen.*
B *Das Schloß und Veſtung.*
C *Die Obere Stadt.*
D *Das Franciſcaner Cloſter.*
E *Das Landthaus.*
F *Das Stadt-Thor.*
G *Die Untere Stadt.*
H *Die Pfarr-Kirchen*
I *Ein öde Kirchen und Freithoff.*
K *Ein luſtiges Waldlein dabey.*
L *Ein kleiner Fluß von der Neytra.*
M *Ein groſſer Wald vor Neytra.*

II. NYITRA A XVII. SZÁZAD ELEJÉN.

tetésnek tarthatta azt, hogy az eperjesi prédikátor, saját neve alatt, felekezete használatára, az imádságos könyv nagy részét kiadta.[1]

Míg ekként Pázmány, a világ zajától távol, a gráczi collegium falai között élte napjait, Magyarország válságos mozgalmak színhelye lett. A protestáns rendek fegyvert ragadtak, vallásuk szabad gyakorlatának kiküzdésére. Vezérök Bocskay István Magyarország és Erdély fejedelmévé kiáltatott ki. Diadalmas hadai elárasztották az ország nagy részét. A jezsuitákat elűzték kolostoraikból, Forgách Ferencz püspököt nyitrai várában ostrom alá vették. Úgy látszik, hogy a magyarországi kath. egyházat végső veszedelem fenyegeti.

Ez események hírére Pázmány szívét a fájdalom és boszú érzete tölték el; s tollának hatalmas fegyverével vesz elégtételt az egyházán és szerzetén ejtett sérelmekért. «*Az mostani tudományok hamisságának tíz nyilván való bizonysága*», czím alatt könyvet bocsát közre, melyben összefoglalja mindazon érveket, melyeket a kath. polemia nyolcz évtized folyamán, a hitújítás létjogának, alapítói tekintélyének és tanítása igazságának megtámadására fölhasznált. Merészen, az élethalál-harcz kiméletet nem ismerő hevességével intéz a protestantismus legerősebb bástyái ellen támadást.[2]

Ellenben egészen nyugodt hangulat, helyenként bizonyos derült humor jellemzi egy későbbi polemikus munkáját, melyet a szentek tiszteletéről szóló katholikus tanítás védelmére, gráczi tartózkodásának utolsó hónapjaiban, bocsátott közre.[3]

1 PÁZMÁNY beszéli imádságos könyve 1610-ik évi kiadásának előszavában.

2 A 126 negyedrétű lapra terjedő könyv 1605 Gráczban nyomatottt.

3 A könyv czíme: «Keresztyén felelet. A megdicsőült szentek tiszteletéről, értünk való könyörgéséről és segítségül hivásukról. A Gyarmati Miklós helmeczi prédikátornak a boldog emlékezetű Monoszlói András veszprémi püspök és pozsonyi prépost könyve ellen írt csacsogására». 1607-ben Gráczban, 218 negyedrétű lapon jelent meg.

IV.

Az 1607-ik év nyarán, mikor Pázmány a hittudományi tanfolyam negyedik esztendejét bevégezte, már lecsendesült a zivatar, melyet Bocskay fölkelése támasztott. A bécsi békekötés, a protestáns felekezetek igényeit kielégítve és a politikai sérelmeket orvosolva, helyreállította az ország nyugalmát.

Rudolf király mindazáltal csak a helyzet kényszerüségének hatása alatt szánta el magát az engedményekre. Azok között, kik őt az ellenállásban kitartásra buzdították, kiváló helyet foglal el Forgách Ferencz, kit állhatatos hűsége jutalmául esztergomi érsekké s királyi helytartóvá nevezett ki.

Az új primás nagy föladatokat tűzve maga elé, és előre látva a reá várakozó küzdelmeket, sietett biztosítni magának azon támogatást, melyet Pázmány lángeszétől s lelkesedésétől remélhetett. Más főpapok példájára, kik tudós jezsuitákat bírtak környezetökben, bizalmas tanácsosok és munkatársak gyanánt, már kevéssel kineveztetése után, a Jézus-társaság főnökeinél kieszközölte azt a kedvezést, hogy Pázmányt oldala mellé az érseki udvarba rendelték.*

Forgách egyház-politikai irányát a bécsi békekötés által létrehozott nagy átalakulás nem módosította. A hajthatatlanság képezi jellemének fővonását. A győzőkkel nem tudott békét kötni, még fegyverszünetre sem szánhatta el magát; mert egy pillanatra sem hagyott föl a törekvéssel, hogy őket kivívott előnyeiktől megfoszsza. Az elvesztett tér visszahódításának vágya töltötte be lelkét. Úgy szólván

* PÁZMÁNY már az 1607-ik évi szeptember hónapot Forgách mellett töltötte Pozsonyban, és innen Bécsbe kisérte őt; kitünik ez 1607 szeptember 26-án a lavanti püspökhöz irt leveléből. PÁZMÁNY Péter Levelezése. I. 13.

II. RUDOLF RÓMAI CSÁSZÁR S MAGYAR KIRÁLY.

(Egykorú metszet után, mely Lanfranconi Enea tulajdona.

magára hagyatva fáradozott azon, hogy Mátyás főherczegnek a magyar trón elnyerésére czélzó actióját meghiusítsa, mivel attól tartott, hogy a koronát újabb vallási és politikai engedmények árán fogja csak megszerezni. Nem látta be, hogy a katholika egyház és a Habsburgház uralmát Magyarországon egyedül a népszerű főherczeg trónrajutása mentheti meg, míg Rudolf gyűlölt kormánya mindakettőt veszélyezteti. Mikor Mátyás, bátyjának hozzájárulásával, királylyá megválasztatott, Forgách meghódolt néki és fejére tette a szent koronát; de folytatta az elkeseredett küzdelmet a bécsi békekötés vallásügyi végzései ellen, melyeknek érvényességét soha sem ismerte el.

Pázmány ellenben, rendje tanításai és hagyományaiból elsajátította volt a simulékonyság és a transactiora való készség szellemét, melyet a közpályán soha sem tagadott meg. Ő is lelkesedett eszményi czélokért, állhatatosan ragaszkodott az elvekhez; de eszélytelen eljárásnak tartotta: kivihetetlenért küzdve föláldozni a kivihetőt. A bevégzett tények előtt nem hódolt meg, de jól tudta, hogy ignorálva azokat, csak a saját ügyének sikerét veszélyezteti. A hitegység helyreállítása, ezen kor egyik általános aspirátiója, az ő szemeiben is oly czél volt, melynek elérésére törekedni a kötelességek legelsejét képezi. De tisztában volt azzal, hogy szemben a protestantismus megszilárdult állásával, politikai és culturai hatalmával, valamint tekintettel a törökök részéről fenyegető veszélyekre, a katholikus államférfiúnak nem kevésbbé van szüksége mérsékletre, mint bátorságra.

Mindjárt első politikai föllépésénél bebizonyította, hogy ezen tulajdonságok egyikét sem nélkülözi.

Pázmányra ugyanis az 1608-iki országgyűlésen nehéz föladat megoldását bízták rendjének főnökei.

A prépostokat és apátokat, régi gyakorlat szerint, az alsó táblánál ülés és szavazat illette meg. A magyarországi

12. MÁTYÁS FŐHERCZEG.

jezsuiták, mint a turóczi prépostság birtokosai igénybe vették ezen jogot, és Pázmány által képviseltették magokat. De az alsó tábla vonakodott őt körébe fogadni; a bécsi békekötésre hivatkozott, mely a jezsuitákat ingatlan javak bírásától eltiltván, ezzel a turóczi prépostságtól is megfosztotta.*

Pázmány ekkor rendje érdekében, az országgyűléshez emlékiratot intézett, melyben a bécsi békekötés illető pontjának érvénytelenítését kérte. Óvatosan került mindent, a mi az ország rendeit kellemetlenül érinthette volna. Nem gondolt arra, hogy a bécsi békekötés vallásügyi végzéseinek jogerejét megtámadja; sőt épen a bécsi békekötésből meríti legerősebb érveit. Az első czikk a rendeknek vallásuk szabad gyakorlatát biztosítja. A protestánsok — úgy mond — bizonyára a vallásszabadság ellen intézett merényletet látnának abban, ha idegen származású lelkészeiket és tanítóikat a király száműzné. Ebből következik, hogy a katholikusokra nézve is jogsérelem volna az, ha a gyermekeik nevelésével buzgón foglalkozó jezsuiták számüzetnének. Egy másik czikk szerint a katholikusoknak visszaadandók a zavarok idejében tőlök elvett templomok; ebből következik, hogy a jezsuitáknak is vissza kell adni a tőlök elvett túróczi és selyei templomokat. A hatodik czikk rendeli, hogy a prépostságokat és apátságokat a fölkelés előtti állapotba vissza kell helyezni; ezért a túróczi prépostságot a jezsuitáknak, kik a fölkelés előtt bírták, kell átszolgáltatni.

Fejtegetései további folyamán az ország alaptörvényeinek oltalma alá helyezkedik. Azok szerint csak azt lehet elitélni, kire bűntényt bizonyítanak rá; de a jezsuitákat semmiféle bűntényben sem marasztalták el. Es ha közülök néhányan bűntényeikért a számüzetést meg is érdemelnék, a büntetést ép oly kevéssé szabadna az egész rendre

* A jezsuiták évlapjai: Litteræ Annuæ S. J. 1608-ik évfolyam. 508.

kiterjeszteni, a mint néhány száz nemes vagy polgár bűnéért nem lehet az egész nemességet vagy egy várost sújtani. És bizalmat mutatva a rendek igazságérzete iránt, így zárja be iratát: »Súlyos sértést követnék el mindnyájatokon, ha rábeszélés és könyörgéssel akarnám elérni, hogy azt amit az igazság és méltányosság, az isteni és emberi jog követel, megtegyétek: az igazságérzetet és részrehajlatlanságot látszanám tőletek megtagadni.»*

Mindazáltal, habár a katholikus főrendek a jezsuiták ügyét buzgón fölkarolták, a protestáns rendek, kik az országgyűlésen túlnyomó többségben voltak, keresztül vitték a jezsuitákra vonatkozó végzés fönntartását.

A bécsi békekötés végzéseinek elismerése Pázmány részéről nem volt ügyvédi fogás. Az új helyzet következményeivel számol akkor is, mikor az országgyűlés alatt, mint a Pozsonyban levő hittudósok legkiválóbbika, a király által fölhivatott, hogy véleményét adja elő aziránt: vajjon a vallás szabad gyakorlatának törvény útján való szentesítése a keresztény fejedelem kötelességeivel megegyeztethető-e?

Pázmány a kérdést mindkét oldalról megvilágította. Nem hallgatja el azon meggyőződését, hogy a hamis vallás elterjedése a legnagyobb csapás, mely egy nemzetet érhet; nagyobb a török rabságnál, mert ebből mindig remélhető a szabadulás, míg a pokolból, hová a hamis vallás vezet, nincs menekülés. Ezért a fejedelem köteles alattvalóit az igaz vallás követésére vezetni, és megakadályozni őket, hogy Krisztustól elpártolva, az ördöghöz szegődjenek, vagyis az igaz vallástól a hamishoz pártoljanak. A fejedelem tehát, ki vallásszabadságot enged, mindazok elkárhozásáért felelős, kik az engedmény következtében a hamis valláshoz csatlakoznak.

* Pázmány emlékirata Kazynál: (Historia Universitatis Tyrnaviensis), Katonánál és más munkákban is megjelent.

De ezekkel szemben fölveti azt a kérdést: hogy a szentírás talán csak a keletkező tévtanok kiirtását parancsolja, és így azon fejedelem, ki az elődei alatt megerősödött hamis vallásnak biztosít szabad gyakorlatot, nem követ el bűnös cselekményt. Egyébkint — folytatja — nemcsak azt kell tekintetbe venni, hogy mi jogos? de azt is mi tanácsos? Már pedig, a tapasztalás tanúsága szerint, nagy zavarok közepett, czélszerűbb engedményeket tenni, hogy az elvesztett előnyök visszaszerzésére időt nyerjünk; mint az engedményeket megtagadva, mindent örökre elveszteni. v. Károly császárnak hatalmában állott volna Luther felekezetét kiirtani; és ő mégis a vallás szabad gyakorlatát biztosította protestáns alattvalói részére; mivel belátta, hogy erőszakos eszközök alkalmazásával nagyobb bajokat idéz elő, mint a melyeket azokkal el akar hárítani. A csehországi királyok megtürték a husszíták felekezetét, és Spanyolország hatalmas uralkodója vallásszabadságot engedett a németalföldi protestánsoknak.

Végül kiemeli Magyarország különleges viszonyait. A protestáns rendek készebbek török vagy tatár uralom alá adni magokat, mint lemondani vallásuk szabad gyakorlatáról. Ilyen körülmények között az a kérdés, hogy mit lehet kivinni? nem pedig az, hogy mi van megengedve? Egyszersmind azon reményét fejezi ki, hogy a protestánsok szabad vallásgyakorlatának szentesítése a kath. rendekre jótékonyan fog hatni: föléleszti hitbuzgalmukat, és egyházuk megoltalmazása és vallásuk terjesztése érdekében nagyobb tevékenységre ösztönzi őket.*

* Ezen emlékiratnak PÁZMÁNY kezével írt példánya a győri káptalan levéltárában őriztetik.

V.

Az érdekek és körülmények nyugodt megítéléséből folyó mérsékletet és önmegtagadást, mely Pázmány első politikai tényeit jellemzi, és őt későbbi pályáján, válságos viszonyok között sem hagyva el, hazája és egyháza javára áldásos eredményekben termékenynek bizonyúlt, hiába keresnők irodalmi munkásságában.

Ezt a látszólagos ellenmondást a politikus és az író álláspontjának különbsége teljesen megmagyarázza. Az államférfiú mindig csak kivihető czélokat tűz ki magának; számol helyi és idő-viszonyokkal, a rendelkezésére álló eszközök- és a leküzdendő nehézségekkel, melyek eljárását irányozzák és folyton módosíthatják. Az írónak ellenben főkötelessége az igazságot keresni és hirdetni, legjobb meggyőződésének útmutatása szerint, tekintet nélkül a hatásra, melyet barátai és ellenségei körében előidézhet; le kell vonnia az igazságból a végső következményeket, nem gondolva azzal, vajjon megfelelnek-e vagy nem az időszerinti helyzet követeléseinek.

Egyébkint a mikor Pázmány az engesztelhetetlen indulat fegyvereit használta az egyházától elpártolt felekezetek ellen, melyek, meggyőződése szerint, követőiket örök kárhozatra vezetik és a haza romlását idézik elő: eljárása taktikai szempontból is czélravezetőnek látszhatott, mert az engedékenység és a transactió csak annak biztosíthat előnyöket, kit az önbizalom érzete hat át, ki tudja hatalmát az ellenféllel éreztetni, s magát félelmetessé is tenni.

E tekintetben, a katholikusok szunnyadó önbizalmának fölébresztése, ellenállási képességök érvényesítése körül Forgách Ferencz primás nagy sikereket ért ugyan el, de

megbecsülhetetlen volt rá nézve Pázmány közreműködése is.

Az 1608-ik évi országgyűlésen tűnik föl a magyarországi katholikus rendek legnagyobb gyengesége. Nem képesek megakadályozni a protestánsok által fegyverrel kivívott előnyök törvényes biztosítását. Nem képesek kivinni a jezsuiták ellen alkotott végzés eltörlését. Meg kell nyugodniok abban, hogy az ország első méltóságát, a nádori széket, protestáns főúr foglalja el.

És Pázmány harczvágya, támadásainak merészsége épen ekkor éri el tetőpontját. Lázas tevékenységet fejt ki. Gyorsan következnek egymásra polemikus munkái, melyeknek száma nyolcz esztendő (1609—1616) alatt tizenkettőre megy; mindjárt az első esztendőben három lát napvilágot. Terjedelem és modor tekintetében a legnagyobb változatosságot mutatják. Apró füzetek és vaskos kötetek, mintegy a csatározó vitéz kardcsapásait és a faltörő ágyú-óriás rázkodtató dörgését képviselik.

Első munkájával a protestáns felekezetek egyik legkiválóbb férfiának vetette oda a kesztyűt, ALVINCZI PÉTER kassai lelkésznek, ki szenvedélyes szónoklataival és személyes befolyásával a Bocskay-fölkelés előkészítésében és sikerében jelentékeny tényező vala. Azóta is nem szünt meg az egyházi szószéken kíméletlen támadásokat intézni a katholikus egyház tanítása, szertartásai és főpapjai ellen; előszeretettel hangoztatva a hitszegés és bálványimádás vádját.

A modor, amint őt Pázmány a mérkőzésre provocálta, eredeti és elmés volt. «*Egy keresztyén prédikátortul a kassai nevezetes tanítóhoz Alvinczi Péter uramhoz iratott öt szép levél*» czímű munkájában* középszerű

* A nyolczadrétű 271 lapra terjedő munka a nyomda megnevezése nélkül és névtelenül jelent meg. A szerző S. T. D. P. P. betűkkel jelölte magát. Értelmök: «Sacræ Theologiæ Doctor Petrus Pázmány». (Egyetlen példánya az Erdély

tehetségű protestáns prédikátort szólaltat meg, ki katholikus urakkal találkozva, őket a szokásos ellenvetésekkel ostromolja; de azok teljes tudományos készlettel cáfolják, sőt ellene fordítják fegyveröket; a prédikátor nem képes magát kellően védelmezni, belátja elégtelenségét, többször beismeri tévedését; majd Alvinczihez fordúl levélben, közli vele a vita lefolyását, előterjeszti saját kételyeit, fölvilágosítást és tájékozást kér tőle.

Az első találkozás alkalmával a prédikátor bálványozásnak nevezi a kath. vallást. Mire a kath. úr megállapítja a bálványozás fogalmát, kifejti az egyház tanítását a képek és szentek tiszteletéről, bebizonyítja, hogy az nem bálványimádás. Más alkalommal, a prédikátor azzal áll elő, hogy a kath. vallás megengedi a hitszegést; hivatkozik a constanzi zsinatra, mely Hussz Jánost a menedéklevél daczára máglyán végeztette ki; fölemlíti IV. Eugen pápát, ki oka volt annak, hogy Ulászló magyar király a törökkel kötött békét megszegte, és így a várnai csatavesztést előidézte. A kath. úr tüzetesen magyarázza ezen két esetet, igazolja a zsinat és a pápa eljárását; sőt azt bizonyítja, hogy az új tanok szabadítanak föl hitszegésre, mert megalapítóik hitszegők voltak, és azt hirdetik, hogy hivő embernek Isten nem rója föl vétkül a fogyatkozásokat. További vitatkozások tárgyát képezik: a papok nőtlensége és a házasság szentsége stb.

A forma, melyet Pázmány választott, szokatlan élénkséget kölcsönöz munkájának, melyben a gúnynak is nagy szerepe van. Ugyanis a protestáns prédikátor tollába dicsőítő kifejezéseket ad, melyekkel Alvinczit elhalmozza, őt például «az Úr mezejének és Krisztus csürinek vigyázó

Muzeum könyvtárában.) Újabb, átdolgozott kiadása. 1613-ban a «Kalauz» mellett függelék gyanánt jelent meg. Ezen későbbi kiadás előszavában és mellékletében («Az Alvinczi feleletéről intés») említést tesz arról, a mi őt az illető öt levél irására késztette.

kerülőjének», «a megnyomorult magyar nemzetnek égő szövétnekének» czímezi, és előtte földig borúl.

A könyv hatását Alvinczi haragjából ítélhetjük meg. Boszuságában újabb fegyveres támadásra készteti jóakaróit. «Ha valaha kivánatos — írja Magócsi Ferencz főkapitánynak — az Isten tisztessége mellett fölkelni és az ő dicsőségét oltalmazni, mostan egyszer egész országgal méltó volna megindulni, az Isten ellen keresztyén vallásunkat káromló gonosz ember ellen!»[1]

Haladék nélkül közzétette feleletét,[2] melyben egyelőre csak az első két levél tartalmával foglalkozik. Pázmány személye ellen kiméletlen támadásokat intéz. Azt mondja róla, hogy «ördögi irígységgel és ördögtől tanult mesterséggel van rakva», hogy «mint az vak eb az árkot, mint az Gál ebe az medvét, úgy kerüli az igazságot». És az állatvilág számos más képviselőjével hasonlítja össze.

Pázmány sietett még azon évben megírni és közrebocsátani válaszát, ily czímmel: «*Alvinczi Péternek sok tétovázó keringésekkel és czégéres gyalázatokkal fölhámozott feleletinek rövid és keresztyén szelidséggel való megrostálása.*» Különös súlyt fektet az Alvinczi által föntartott vádak közől arra, mely szerint a kath. egyház a hitszegést megengedi, és a szegedi békekötés esetéből vont érvre. Alvinczi úgy okoskodott, hogy a magyaroknak joguk volt a szultánnal békét kötni, a pápa, a görög császár és Velencze megkérdezése nélkül, mert «azoknak semmi közük nem volt Magyarországhoz»; következőleg az ő reclamatiójukra nem volt megengedve a szultánnal kötött békesség fölbontása.

Pázmány tagadja, hogy a hatalmaknak «nem volt közük

1 Kassán 1609 szeptember 30-ikán írt levele az Erdélyi Muzeumban.

2 Czíme: «Egy tetetes nevevesztett pápista embertől S. T. D. P. P.-tól küldetett színes öt levelekre rendszerint való feleleti». A Debreczenben 1609 megjelent könyv egyetlen példánya sem maradt fönn. Tartalmát csak PÁZMÁNY válaszából ismerjük.

Magyarországhoz» ; köztök szövetség állott fönn, melyet a magyarok a török békekötés által egyoldalúlag fölbontottak, mire följogosítva nem voltak.

Alvinczi továbbá vitatta, hogy habár a keresztény hatalmakkal kötött szövetség megelőzte a török békekötést, ez utóbbi «nagyobb volt, mert esküvéssel ment véghez, és az két gonosz között az kisebbet kell választani, tehát jobb volt az puszta conspirátiónak füstbe menni, hogy sem az esküvést megszegni». Pázmány azonban Bonfin elbeszéléséből bizonyítja, hogy a keresztény hatalmak irányában is esküvel volt Ulászló lekötve. Egyébkint eskü hiányában, az egyszerű fogadástól sem állhatott el. «Szinte — úgymond — mintha valaki önkinnyén vagy kénszeríttetvén megesküdnék az koronás király ellen való pártolásra: sem arra nem tartozik, hogy ezt az istentelen esküvést megállja, sem azzal magát nem mentheti, hogy ő az királynak meg nem esküdt.» Azon jogi elv pedig, hogy «az utolsó végezés fölbontja az előbbit» csak az emberek szabad akaratától függő végzésekre alkalmazható; mert különben — úgymond — az következnék, hogy «ha ki az első feleségét megunván, máshoz kötné utólban magát, azzal az másodikkal kellene élni».

Alvinczi a várnai csatavesztést úgy állította elő, mint Isten büntetését, mely az esküszegésért sújtotta a magyarokat. «Az Istennek még titok-tanácsa nem voltál — feleli néki Pázmány — és okát nem tudod az ő szentséges rendelésének». Ő Bonfin nyomán, a csatavesztést természetes okokból: a törökök túlnyomó erejéből és Hunyady János utasításainak meg nem tartásából magyarázza.

Ezen polemiával egyidejűleg, egy másik támadást is intézett a református felekezet ellen. «*Az nagy Calvinus János Hiszekegyistene*» című könyvében * azt a föladatot

* A kis nyolczadrétü 304 lapra terjedö könyv 1609, Nagyszombatban nyomatott. Csak a S. T. D. P. P. betük jelölik a szerzőt. Egyetlen példánya a mármarosszigeti könyvtárban.

tűzi ki magának, hogy Kalvin tanítása és az apostoli hitvallás ágazatai között az ellentétet kitűntesse. Például az első ágazatra vonatkozólag (Hiszek egy Istenben, mindenható atyában, égnek és földnek teremtőjében) így argumentál: Kalvin szerint Isten a bűnnek szerzője; már pedig Isten, mint a legtökéletesebb lény, nem lehet a bűnnek szerzője, de az ördög az; így tehát Kalvin istene az ördög; a miért is felekezete híveinek az apostoli hitvallás első ágazatát igy kellene formulázniok: «Hiszek az pokolbeli ördögben, minden ocsmány vétkeknek alkotójában, kegyetlen mostoha atyában, erőtlen nem istenben».

Ezzel bizonyára túllépett a loyalis polemia határain; és Pázmány barátai szükségesnek látták azt terjeszteni, hogy a könyvet tudta nélkül nyomatták ki.[1] De mentséget talál azon körülményben is, hogy nehány évvel azelőtt egy hollandiai protestáns hittudós ugyanolyan módon ki akarta mutatni, hogy a katholika vallás az apostoli hitvallás ágazataival ellenkezik.[2]

A fölháborodás, melyet Pázmány ezen könyvének kiadásával a protestáns rendek körében fölidézett, az 1609-ik év végén tartott országgyűlésen veszélyes támadásokat vont rá.

Ezen országgyűlés az Illésházy István halála által megüresedett nádori méltóság betöltése végett hivatott össze. Forgách Ferencz bíbornok, Pázmány által támogatva, nagy erőfeszítéssel igyekezett ez állást a katholikus jelöltek egyikének biztosítani. De gróf Thurzó Györgynek, a lutheránus felekezet világi vezérének sikerült az összes protestáns rendek mellett, a katholikusok közől is többeket megnyerni; és így száznál több szavazat esett rá, míg a katholikus jelöltek csak ötvenhatot kaptak.[3]

1 A pápa gráczi nuntiusa említi ezt 1609 deczember 28-iki jelentésében.

2 GOMÁRUS könyve czáfolatának PÁZMÁNY egy fejezetet szentel munkájában.

3 A bécsi udvarnál levő pápai nuntiusnak 1609 november 28, deczember 4. és 10-ikén Pozsonyból írt jelentései.

Ezen diadal által fölbátorítva, a protestáns követek az alsó táblánál, újra sürgetni kezdették a jezsuiták száműzését. Ez alkalommal többen, súlyos sérelem gyanánt panaszolták, hogy «egy istentelen jezsuita, Pázmány Péter, istenkáromló könyvet szerkesztett a kálvinisták ellen»; és követelték, hogy a vallásháborítás tényeért felelősségre vonatván, méltó büntetés érje. A jelenlevő káptalani követeket, kik Pázmány védelmére keltek, fenyegető közbekiáltásokkal, hogy «a teremből kidobják őket» némították el. Majd fölkerekedve, tömegesen a nádorhoz vonultak, és fölszólították őt, hogy Pázmány megbüntetése iránt intézkedjék.

Thurzó válasza úgy hangzott, hogy «kihallgatás nélkül tetten ért gonosztevőt sem lehet elitélni; a méltányosság követeli, hogy Pázmány kihallgattassék; harmad-napra az országgyűlés színe elé idézi; ha vétkesnek bizonyúl, akkor azután a megállapítandó büntetést nem fogja elkerülni».[1]

Thurzó szerette volna az ügyet elsimítani; érdekében állott az udvart és a katholikusokat megnyugtatni az iránt, hogy új állásának hatalmát nem szándékozik a katholikus egyház hátrányára használni föl. Csak újabb sürgetés következtében szánta el magát arra, hogy Pázmányt az országgyűlés színe elé megidézze.[2]

Pázmány, bizonyára Forgách és a kath. főurak tanácsát is meghallgatva, abban állapodott meg, hogy nem fog megjelenni; nem mintha a félelem tartotta volna vissza, — ámbár sokan azt hitték, hogy a felingerült protestáns követek között élete is veszélyben forogna[3] — de elvi szempontból. Ép oly tiszteletteljes, mint határozott hangon szóló

1 Körmöcz város követeinek deczember 9-iki jelentése, a város levéltárában.

2 Körmöcz város követeinek deczember 11. és 15-iki jelentései, valamint a pápai nuntiusnak deczember 18-iki jelentése Pozsonyból.

3 A gráczi nuntius 1609 deczember 28-ikán jelenti: «Il. P. Pasman ha corso, per quello che intendo gran periculo... E' opinione che se fusse comparso o l'havrebbero lapidato o mutilato».

válaszíratban közlé a nádorral, hogy «a vallás ügyében fölmerülő víták és tévedések az egyházi törvényszék, nem pedig világi birák hatásköréhez tartoznak; ezért ő csak főpásztora vagy a pápa követe előtt igazolhatja eljárását».[1]

Attól lehetett tartani, hogy ezen nyilatkozat még inkább el fogja mérgesíteni az ügyet. De Thurzó a protestánsok vezérférfiait rábírta, hogy követelésökkel hagyjanak föl. Bizalmasan közlé velök, hogy Pázmány késznek nyilatkozott Kalvin írataiból vett idézetekkel bebizonyítani állításai alaposságát; a miért is legjobban cselekesznek, ha a vitatkozást vele kikerülik.[2] És csakugyan az ügy többé az országgyűlés elé nem került.

De valamint a protestáns rendek fenyegető magatartása, szintúgy a nádor békéltető eljárása is Forgáchra és Pázmányra hatástalan maradt. Sőt actiójok most épen Thurzó ellen irányult.

Néhány héttel az országgyűlés eloszlása után (1610. márczius) Thurzó a dunán-inneni megyék lutheránusaival Zsolnán zsinatot tartott, melyen egyházuk külső szervezetét megállapították, első ízben superintendenseket választottak, ezek hatáskörét és jövedelmeit megszabták, egyszersmind az iránt is rendelkeztek, hogy az összes lelkészek az augsburgi hitvallás tanait hirdessék.

Forgách Ferencz, a bécsi békekötés és az 1608-ik évi országgyűlés vallásügyi végzései ellen tiltakozván, az azokból kifolyó intézkedések jogosúltságát sem volt hajlandó elismerni. Óvást bocsátott közre, melyben a zsolnai zsi-

1 PÁZMÁNYnak Thurzóhoz írt válaszirata az Országos levéltárban. L. PÁZMÁNY Levelezése. 16.

2 A pápai nuntius Pozsonyból decz. 28-án írja: «La querela mossa da questi Stati contra il P. Pasman ben presto si estinse, perché il Palatino li disse a i querulanti, che stessero in cervello a quello che facevano, perché il Padre si esshibiva prontissimo à provare con le parole dell' istesso Calvino tutto qualche haveva detto à scritto contro la sua falsa dottrina, et che essendo cosi sarebbe il Padre stato assoluto et essi Calvinisti rimasti confusi».

nat végzéseit érvényteleneknek nyilvánítja, a superintendenseket a rájok ruházott püspöki hatóság gyakorlásától és a főespereseket illető jövedelmek elfogadásától, a lelkészeket téves és kereszténységellenes tanaik hirdetésétől eltiltja.

A mikor pedig az imént megválasztott superintendensek a zsinati végzések apologiáját bocsátották közre, Pázmány lépett ellenök síkra. Abból indúlt ki, hogy csak azokat lehet az egyház Isten által rendelt szolgáinak tekinteni, kik a püspöki szentelés és küldetés által az apostolokkal szakadatlan összeköttetésben állanak; de ezzel a superintendensek és az általok rendelt lelkészek nem dicsekedhetnek. Az sem hihető, hogy Luther Istentől közvetlenül kapta küldetését, ennek ugyanis a szent-írásban nincs nyoma; már pedig protestáns fölfogás szerint csak azt szabad hinni, a mi a szent-írásban meg van irva. Mikor Münzer Tamás, a keresztség-ismétlők apostola, Isten küldötte gyanánt lépett föl, Luther fölszólította, hogy küldetésének valamely nyilvános bizonyságát mutassa elő. Ilyen fölhivásnak Luther sem lett volna képes megfelelni.

Fejtegetései további folyamán utal az országos törvényekre, melyekkel a zsolnai zsinat összeütközésbe jött, a mikor a főesperesi jövedelmet és a szent-székek hatásköréhez tartozó ügyeket a superintendensekre ruházta.

Pázmány Jemicius János senkviczi plébános álneve alatt adta ki könyvét. Latinúl írta és pedig sajátságos irálylyal, melyet az elavult szavak és kifejezések összetorlódása szándékosan nehézkessé és homályossá tett.*

Célját, hogy azzal a lutheránus lelkészeknek imponáljon, elérte. Egyikök sem érezett magában bátorságot, hogy arra feleljen. Thurzó egy szászországi prédikátorhoz

* A könyv czíme: «Peniculus Papporum Apologiæ Solnensis Conciliabuli et Hyperaspistes legitimæ Antilogiæ Illustrissimi Cardinalis Forgach». Pozsonyban, 1610-ben, kis negyedrétű 102 lapon nyomatott.

kényszerült fordulni. Ettől két év múlva jelent meg a czáfolat, melyre Pázmány sietett válaszolni.*

Gyakorlati eredménye Forgách és Pázmány ezen föllépésének nem volt. Mátyás király óvakodott attól, hogy álláspontjukra helyezkedve, új bonyodalmakat támaszszon az alig megbékült országban. A lutheránusok tehát egyházi szervezkedésök művét akadály nélkül vitték keresztül.

VI.

Az apró csatározások, melyekben Pázmány majd maga kereste föl az ellenséget, majd a támadások ellen egyházát oltalmazta, figyelmét és erejét nem merítették ki. Az alkalmi munkák, melyeknek amint pillanatnyi szükség adott létet, úgy tartós hatást sem igérhetett, ki nem elégítették őt. Folytonosan szemei előtt lebegett azon nagy szolgálat, melyet Bellarmin tett munkájával az egyháznak. Ő is olyan könyv megírását tűzte ki magának czélul, mely a kath. vallás főbb ágazatait összefüggően, rendszeresen és kimerítően tárgyalja; melyhez az egyház szolgái és hívei fordulhassanak, valahányszor tájékozást keresnek a saját megnyugtatásokra, vagy fegyvert a külső támadások visszaverésére.

Kiváló tehetségei, theologiai ismeretei és latin irályának mesteri tökéletessége képessé tették arra, hogy az egyetemes egyháznak szolgálatába lépve, Bellarmin oldala mellé helyezkedjék, vele mintegy versenyre keljen. Azonban mióta előjárói Magyarországot jelölték ki néki működ-

* A protestáns czáfolat szerzője Petschi Péter freiwaldaui lelkész; czíme: «Malleus Peniculi Papistici adversus Apologiam Solnensis Concilii editi», 1612, Kassán nyomatott. — Pázmány válaszának czíme: «Logi Alogi, quibus Baptæ Calamosphactæ Peniculum Papporum Solnensis Conciliabuli et Hyperaspisten legitimæ Antilogiæ vellicant, veritatis radiis obruti». Pozsonyban, 1612 nyomatott, kis negyedrétű 254 lapon.

dési tér gyanánt, hazafiúi és szerzetesi kötelességérzete arra késztette, hogy egészen nemzetének szentelje magát; a Gondviselés által kitűzött hivatását ismerte föl abban, hogy a magyarországi kath. egyház fölvirágzására fordítsa minden erejét és egész tevékenységét.

Ezért magyar nyelven, a magyar közönség szükségleteihez alkalmazkodva, írta meg főmunkáját, mely sok évi előkészület után, 1613-ban jelent meg: az «*Isteni igazságra vezérlő Kalauz*»-t.[1]

Bellarmin munkája szembetűnő hatást gyakorolt rá. Az újabbkori egyházi tudományosság ezen gazdag kincstárát nem mellőzhette; helyenként átkölcsönzé belőle az anyagot, az eszméket és az érveket. De mikor protestáns ellenfelei szemére vetették, hogy több fejezetet kiírt Bellarmin könyvéből, jogosan visszautasíthatta a vádat.[2] És csakugyan a két könyv között a czél, a rendszer, az előadási modor és a tárgyalt kérdések megválasztása tekintetében nagy a különbség. Bellarmin hittudósok, Pázmány a művelt nagy közönség számára ír; ezért a tudományos módszer és a népszerű tárgyalás előnyeit egyesíti. Bellarmin csak azon hitágazatokkal foglalkozik, melyek az interconfessionalis controversia tárgyát képezik; Pázmány kiterjeszkedik olyanokra is, melyek az összes kereszténység közös birtokai: például Isten létének bebizonyítására.

Pázmány munkájának ugyanis egyik fényoldala, melylyel talán még nagyobb mértékben dicsekedhetik, mint Bellarmin, hogy szerves egészet képez, melyen a tárgyalt kérdések nagy számát és különféleségét egy gondolat fonala köti össze. Ezt világosan tárja föl önmaga.

«Mikor — úgymond — magamban sokat hánytam vetettem vólna, mint kell az eláradott hamis vélekedések

1 Pozsonyban nyomatott, 816 folio apra terjed. Második kiadása 1623-ban, a harmadik 1637-ben jelent meg.

2 A «Csepregi Szégyenvallás» című (1616) könyvben. 238.

folyását meggátolni, juta eszembe szent Ágoston mondása: Az okossággal nem tusakodik, a ki józan; sem a szentírással, a ki keresztyén; sem az Anyaszentegyházzal, a ki békeszerető. Azért én is e három rendbeli bizonyságokra vetém szemeimet; ezeknek erősségét az új tudományok rontására fordítám és írásomat e könyvben három részre osztám. Első részben a természetbe oltatott okosság vezérléséből megmutatom, hogy a világnak egy teremtő Istene vagyon, kit igaz hittel és religióval tartozunk tisztelni: ezen igaz hit pedig a keresztyénségen kívül nem találtatik. De mivel a keresztyénség zászlója alatt sok ellenkező szakadások pártolkodnak; azt is világosan megbizonyítom, hogy az emberi okosság, vagy maga vezérléséből, vagy azokból a szent-írás fundamentomiból, melyet jóváhagynak valakik keresztyén nevet viselnek, világosan kijelenti, hogy a római gyülekezettől elszakadott vallások, igazak és Isten előtt kedvesek nem lehetnek. Második részében megmagyarázom: elsőben a keresztyének között való egyenetlenségek gyökerét; annakutánna bizonyos módot mutatok azoknak leszállításában. És az Ecclesiának méltóságát kifejezvén, megbizonyítom, hogy egyedül a római gyülekezet az igaz Ecclesia, melynek tanítása ellen senkinek nem szabad tusakodni; a római pápának méltóságát is derék bizonyságokkal állítom. Harmadik részében egynehány nevezetes dolgokban, melyekről főképen versengések támadtak, megmutatom: hogy semmit az ujítóknak nem kedvez a szentírás, sőt ha ezt okosan egybehordjuk és nem facsarjuk tétova agyarkodásunk szerint, hanem egyenes folyásában és elejétől fogva meggyökeredzett értelmében hagyjuk, mindenekben a mi tanításunkat erősíti.»

Pázmány ezen gondolat keresztűlvitelében nem elégszik meg azzal, hogy — mint egyéb polemikus munkáiban teszi — bizonyítson, czáfoljon és fölvilágosítson; a szívre is igyekezett hatni, vallásos érzelmeket ébresztvén fel.

Így például azon érvekkel, melyek Isten létezését bizonyítják, az ő szeretetére lelkesíti olvasóit. «Nem illik — úgymond — hogy hasonlók legyünk amaz oktalan állatokhoz, melyeknek midőn a pásztor makkot vagy galagonyát ver a fáról, mohón zabállanak, egymást orrukkal taszigálják, de szemüket föl nem emelik, hogy megköszönjék pásztoruk jótéteményét. A gyermekekhez se hasonlítsuk magunkat, kiknek ha szép arany betűkkel írt könyvet adnak, gyönyörködnek ugyan a betűk tettetes ékességében, de nem értik — mi fekszik azok alatt, és a benne való mélységes tudományra nem igyekeznek . . .» «Midőn sokféle virágokat látunk, melyek napkelettel kinyilnak, napnyugottal egybemennek; vagy a napra fordítván virágjuk kinyilt kebelét, vele együtt forognak, mintha ismernék legeltető és alkotó mesterüket és szolgálni akarnának neki tehetségük szerint: mi is azon legyünk, hogy szemeinket Istentől el ne vegyük, hanem őt mint javaink kutfejét kövessük és hálaadó szolgálattal kedveskedjünk neki.» És Isten mindenhatóságáról szóló fejtegetéseihez a következő reflexiót csatolja: «Mily nagy szemtelen vakságban vagyon a bűnös ember, midőn azt boszantja, a kinek kezétől függ mind élete, s mind örök veszedelme? Bizony ha egy magas torony tetejéről egy kötélen kieresztene valaki engem és úgy tartana csüggőben; meggondolván, hogy ha elereszt, szörnyű halállal kell vesznem, nemcsak nem haragítanám, boszantanám és rágalmaznám, a kinek kezétől függ életem, de sőt alázatos kéréssel, sok kedves igéretekkel és minden tehetséggel engesztelném. Ha azért a gyarló embert, kinek kezében vagyon életem és halálom, haragra nem merném indítani, micsoda baromság és magafeledett bolondság, ha az ellen törekedem és bűneimmel azt boszantom, a kinek segítsége nélkül lélekzetet sem vehetek.» A Kalauz e szerint kézikönyv, vallási olvasmány akart lenni.

Pázmány ezen munkájába fölvette korábban megjelent

könyveinek egy részét; de átdolgozva, oly módon, hogy a személyi és alkalmi momentumokat elhagyta. Magasabb álláspontra helyezkedik; mintha előre látta volna, hogy könyvét olvasni és tanulmányozni fogják még akkor is, mikor rég feledésbe mentek azoknak munkái, kikkel szembe kellett szállania. De habár tárgyilagosságra igyekezett, nem szűnt meg éles, kiméletlen és sújtó lenni. És nem elégszik meg azokkal a fegyverekkel, melyeket tudománya és dialektikája tárháza szolgáltat, a gúny sebző nyílait is kölcsönveszi.

Bód Péter, a múlt századbeli magyar reformatus írók egyik legkiválóbbika, joggal mondhatja a Kalauzról, hogy Pázmány abban «minden ékesszólásnak és elmés találmányinak vastag folyamatját kiöntötte az ellenkező vallásúak ellen».

VII.

A magyarországi protestáns felekezetek vezérférfiai azonnal fölismerték és érezték a csapás súlyát, melyet a Kalauz megjelenése rájok mért, és belátták, hogy azt kellő czáfolat közrebocsátásával elhárítaniok vagy legalább gyengíteniök kellene; de íróik sorában egy sem volt, kit ezen föladat megoldására hivatottnak, vagy elvállalására hajlandónak találtak volna.

A kálvinisták köréből egy kis röpirat jelent meg, mely ezt a tartózkodást magyarázni és igazolni kívánta. Azt a kérdést vetette föl: hogy miért nem felelnek a Kalauzra? A válasz úgy hangzott: «Nem méltó, hogy valaki annak eltörlésére spongiát szerezzen!» Pázmány szerénytelenség nélkül idézhette emlékezetökbe Aesopus rókájának esetét.*

* A két ívre terjedő röpiratból egy példány sem maradt fönn. PÁZMÁNY 1620-ban válaszol rá és még egy másik támadásra, ily czím alatt: «Rövid felelet két kálvinista könyvecskére». Egyetlen példánya a budapesti egyetem könyv-

A lutheranus felekezet hittudósai őszintébbek voltak. Külföldön kerestek segítséget. De ez nem kis nehézséggel járt. A kétszáz nyomtatott ívre terjedő könyvet latin nyelvre kellett lefordíttatni, mi természetesen több esztendőt vett igénybe. Mikor elkészült (1617), Thurzó György, ki a szükséges költségek födözésére ajánlkozott, nem volt ugyan többé életben, de özvegye tiszteletben tartotta és végrehajtotta szándékát. A kéziratot Wittenbergbe küldötte, és a protestánsok leghíresebb hittani karát fölkérte, hogy egyik tagját bízza meg a czáfolat megírásával. A választás a testület legrégibb tanárára, Balduinus Frigyesre esett. Ez nem utasította el a megbízást. De ismét közel egy évtized telt el, míg munkája napvilágot láthatott. És akkor a késedelmet mentegetve, gyengélkedő egészségén kívül nem tartózkodott okúl fölhozni a föladat nehézségét, tiszteletre méltó szerénységgel hangsúlyozni erőinek gyengeségét.*

A magyarországi protestánsok nemcsak a Kalauz czáfolatáért fordúltak Németország felé. Épen a mikor Pázmánynak utolsó soráig a magyar szellem sajátságaihoz alkalmazott Kalauzából a legfélelmesebb támadás riadója hangzik föl, a két ellentábor vezérférfiai: a kálvinista Alvinczi Péter és a lutheránus Zvonarich Imre német hittudományi munkák fordításaival lépnek föl, és csak az előszavak foglalkoznak röviden, mellékesen Pázmánynyal, kit egyébként kiméletlenül szidalmaznak.

Zvonarich fordítása élén, az előszót Nagy Benedek kőszegi tanító írta. Pázmányt rágalmazással, következetlenséggel, plágiummal vádolja, és tárgyalási módját kifogásolja; de tüzetesen csak a Krisztus természetéről szóló részt veszi bonczkés alá. «Nem kevés ideje immár — így ír egyebek között — hogy Pázmány Péter rendjének hám-

tárában. Megjelent a Kalauz 1637-ik évi kiadásában is.

* A «Phosphorus Veri Catholicismi» (Wittenberg 1626) előszavában.

jából kihágván, hallatlan hamis káromló gyalázattal sok ízben terheli a mi igaz vallásunkat, jámbor keresztyén doctorinkat, és a mi édes hazánkban megöröködött tökéletes lelkipásztorinkat. Kénytelen vagyok vele, hogy az ő megszaladt elméjét mint valami megbomlott órát, hamis hírköltéstől s baba-regéktől megvásott s poklos káromlásnak tajtékjával megáztatott nyelvét egy keveset megczáfoljam, és az ő reánk köszörült csalvetéseinek álmából szoros rövid tapogatással fölrázzam, szitkainak maszlagos részegségéből emberséges beszédeknek s igazmondásnak józanságára hozzam.»[1]

Alvinczi pedig, ki az «Igazságra vezető Kalauzt» «Pokolra vezető Kalauznak» czímezi, csak a szentek segítségül hívását és a Mária-cultust tárgyalja.[2]

Pázmány egy időben felelt meg mind a kettőnek, önálló röpiratokban, melyeket álnevek alatt bocsátott közre; az egyik Szyl Miklós, a másik Lethenyei István nevét viseli. Sajátszerű, hogy kedve telt ezen eljárásban; habár tudhatta, hogy mindenki fölismeri az igazi szerzőt, és később maga is sajátjának vallotta azon munkákat. Talán azt akarta elhitetni, hogy nem áll elszigetelten a harcztéren, és hatalmas szövetségesek vannak oldala mellett. Vagy előjárói vélték ily módon elháríthatni rendjökről a gyülöletet, melyet heves támadásaival fölidézett.

Ezek sorába tartozik a Kalauz védelmére írt két válasz is, melyekben az irodalmi hang korlátait nem egyszer túllépi. Már a czímek jelezik a tartalom hangját: «*Az kálvinista prédikátor ingyenes erkölcsű tökéletességének tűköre*», és «*Csepregi mesterség, azaz Haffenreffernek magyarra fordított könyve eleiben függesztett leve-*

1 HAFFENREFFER Mátyás, tübingai tanár munkáját fordította ZVONARICH. Megjelent Keresztúrt 1614-ben.

2 Amaz kis nyolczadrétű 48 lapra, (egyetlen példánya a marmarosszigeti könyvtárban), ez kis nyolczadrétű 76 lapra terjed.

leknek czégéres czigánysági és orczaszégyenlítő hazugságai».

Egyik ellenfele, Nagy Benedek, irányában, ifjú kora, szerény állása és hézagos tudománya miatt, kicsinylést és lenézést mutat. «Nem mertek — úgymond — magok az luther-prédikátorok az Kalauzban harapni, hanem egy csacsogó nyalka mesterkét taszítottak elé, és ez által turkálnak három vagy négy czikkelykét az Kalauzban; azaz egy nagy erdőben két vessző szálat akarnak levágni, hogy az erdő ligetes legyen. Ez pedig az nyelves haris fölöttébb elment az emberség mellől és torkig mervelt az szemtelenségben. Azért gyermekded korában erős zabolát rántok szájában; talán ezután nem lészen olyan hörcsökös. De nem szidalommal mint ő, hanem vakmerő balgatagságának igaz feddésével, ha lehet, eszére hozom nyavalyást, és megismertetem véle, hogy különb a gyermekek kákumbákomiban szeleskedni, és az tudós emberek írásán akadozni.»

Alvinczit más ok miatt nem ismeri el illetékesnek a Kalauz czáfolására. Inkább politikusnak, mint hittudósnak tartja. Utalva 1609-ik évi polemiájukra, így szól hozzá: «Egyszer neked az kása megégette szádat, és magaddal is megismértettek, hogy másra termettél te, nem a tudós emberekkel való disputatióra. Az király-kenéshez és az fejedelmek testamentumosságához nagyobb kedved vagyon, hogy sem az hitnek igazgatásához és az bölcs írásokhoz.» A mivel azon ajánlatra, melyet Bocskaynak tett, hogy őt megkoronázza, és a fejedelem végrendelete készítésében való közreműködésére céloz.

Ezzel a polemia távolról sem volt befejezve, és további folyamán szenvedélyessége nőttön nőtt.

Alvinczi maga is válaszolt, és egyik prédikátor-társa, névtelenül védelmére kelt. Mind a két röpirat, melyből egyetlen példány sem maradt ránk, rövid idővel Pázmányé után, 1614-ben jelent meg. Pázmány hirtelenül megírta,

és most már saját neve alatt bocsátotta közre feleletét ily czím alatt: «*Az igazságnak győzedelme, melyet az Alvinczi Péter tűkörében megmutatott*».[1]

Ezt Alvinczi válasz nélkül hagyta, de két esztendő múlva névtelenül, egy nagyobb könyvben, intézett támadást Pázmány ellen, utánozva ennek egy korábbi munkájában használt modorát. Egy «vékony elméjű» jezsuitát léptet föl, ki protestáns prédikátorral vitatkozásba bocsátkozik, de mivel az ellenvetésekre nem tud megfelelni, Pázmányhoz leveleket ír. A vitatkozás azon két kérdés körül forog: a protestáns vagy a katholikus vallás-e új? és a katholikus, vagy a protestáns egyház tekinthető-e az igaz és örök egyháznak?[2]

Mire Pázmány, mivel ezen kérdéseket más munkáiban tüzetesen tárgyalta, csak röviden válaszolt.[3]

A lutheránusok részéről a Kalauz tárgyában megindúlt polemia folytatása gyanánt 1615-ben egy terjedelmes könyv látott napvilágot,[4] melynek egyik részében Zvonarich ki akarja mutatni, hogy a kath. egyház tanítása a purgatoriumról és a szentek segítségűl-hívásáról, a bőjtről és a pápaságról ellenmondásban van Krisztus, az apostolok és a régi szentatyák tanításával. A másik részében Nagy Benedek azzal vádolja Pázmányt, hogy Kalauza káromlásokat foglal magában, bujaságra gerjeszti olvasóit, csalárdul bizonyít a szent-írásból stb. Azzal dicsekesznek, hogy könyvükkel Pázmánynak «olyan kerek bélyeget sütöttek homlokára, kiből azután megismerheti mindenki, hogy Pázmánynak jutott volt az olasz maszlagban és magyar purgátióval kellett ebből kitisztítanunk».

1 Nyomatott Pozsonyban, kis negyedrétű, 100 lapon.

2 Czíme: «Itinerarium Catholicum». 1616-ban jelent meg, kis nyolczadrétű, 386 lapon.

3 PÁZMÁNY feleletének 1620. és 1637. évi kiadásait ismerjük. Mivel azonban PÁZMÁNY a könyvről, melyet czáfol, úgy ír, hogy «minap jött kezébe», azt kell föltenni, hogy egy korábbi kiadás is jelent meg 1616-ban.

4 Nyomatott Keresztúron, negyedrétű 328 lapra terjed.

Pázmány a következő évben, szintén terjedelmes könyvben válaszolt. Czíme: «*Csepregi szégyenvallás, azaz rövid felelet, melyben a csepregi hiúságoknak kőszegi toldalékit verőfényre hozza*».*

Ezen polemiát Pázmány már nem egyedül folytatta. Balásfi Tamás személyében hasznos munkatársat talált. Erdélyi nemes család sarja, unitárius szülők gyermeke volt, kit úgy látszik, a kolosvári jezsuiták térítettek meg. Bécsben és Rómában végezte tanúlmányait. Innen a Bocskay-fölkelés idején visszatérve, gyorsan emelkedett az egyházi hivatalok lépcsőin. Csakhamar győri kanonok lett, és 1613-ban a boszniai püspöki czímet nyerte. Éles elme és sokoldalú műveltség, élénk irály és a vitatkozásban való ritka ügyesség által tűnt ki. Mikor az udvarnál megjelent, a miniszterek gyakran hírneves protestáns hittudósokkal együtt hívták meg asztalukhoz, hogy vitatkozásaikon mulassanak. De heves és könnyen föllobbanó természete volt, mely nem ritkán erőszakos tényekben, vad kitörésekben nyilvánúlt. A mikor a harag erőt vett rajta, fölfegyverezte szolgáit, azok élén áldozatainak házába tört, és válogatás nélkűl bántalmazott egyháziakat, világiakat. Máskor ellenben a megnyerő és hódító modor minden előnyeit tudta érvényesíteni. Így például Khlesl bíbornok egy alkalommal az ő előmozdítását, a hozzá érkezett panaszok miatt, ellenezte; de a mint Balásfi személyesen megjelent előtte, hihetetlennek tartotta, hogy a panaszok alaposak legyenek.

A milyen félelmes ellenség, olyan szolgálatkész barát volt. Pázmány iránt őszinte csodálatot és szeretetet táplált, fölénye előtt készséggel meghajolt. Benső viszony keletkezett közöttök. Pázmánynak épen akkor, mikor a Kalauz védelmére két röpiratát megírta, 1614 végén, több-

* Megjelent 1616-ban; kis nyolczadrétű 283 lapon.

féle egyházi ügy elintézése végett, Forgách bibornok megbízásából, Rómába kellett utaznia. Ekkor a két könyvecske sajtó alá adására Balásfit kérte föl, ki szívesen vállalkozott rá, s az egyikhez ajánlólevelet és függeléket csatolt.

Majd önállóan lépett föl az irodalom terén. 1616-ban két terjedelmes könyvet és egy röpiratot adott ki Pázmány védelmére. Alaposan képzett theologusnak bizonyúl. Latin és magyar nyelven a kifejezések és fordulatok ritka gazdagságát nagy könnyűséggel párosítja. Elmés ötletekben, szójátékokban kifogyhatatlan. De másfelől a szitkozódás és csufolódás mesterségében is túl tesz ellenfelein.

Nyilatkozatai, melyeket könyvei Pázmányról tartalmaznak, személyes hódolatát fejezék ki, s a hatást is jellemzik, melyet Pázmány irodalmi munkásságával elért. Igy az Alvinczihez intézett «barátságos intésében» Balásfi így szól: «Jobb Alvinczi magadba betérned, rövid lepled kívül lábad nem nyujtanod, kudarczot mondanod, vagy hogy falt vakarnod; hogy sem ujat vonnod, avagy Pázmány ellen fejedet falba verned. Tudod, hogy ez immár sokakat leültetett, mert nem fövényen, sem nem légen tanulta az építést mint te, hanem a szentírásnak kimozdíthatlan kőszikláján. Jut-e eszedbe, hogy kik előbb s kik utóbb írkálgatának iminnet amonnat egynehányan . . . a római igaz hitnek fényessége ellen valami gyermeki és kákombák dolgokat, kit magyarul, s kit pedig konyhapoklokhoz illendő deák nyelven; megkoczá a körmüket a papiros, de inkább a lélekvesztegetésért ugyanezen Pázmány Péter. Gyarmati Miklós mellett senki pennát nem foga, Magyari István mindjárt hallgata, Esterházy Tamás meg sem mere moczanni ellene, a zsolnai gyülekezet nem hánykódék többé az ő írásival . . . Nem tudom honnan vette elő magát egy kormos tudatlan ember valami romladozott és rosszul tata-

rozott pörölylyel a bányák felől, annak is markában szakasztá a nyelét s a vasával baraczk magot töre a homlokán, azaz oly erős feleleteket és argumentumokat vete fejéhez, hogy azóta elszédült, s nem érkeze fővel az írásra.» »Jó lelkiismerettel mondhatom, — írja egy más helyen — nem tudok a magyar nemzetben egyet is, a ki több munkáját, vagy hasznosabban szentelte volna a Krisztus Anyaszentegyházának oltalmára írását, Pázmány Péternél. Mióta a szélvész tévelygéseknek fuvatagában kezdettek a farkasok utakat állani országunkban, annyira nagy hathatós rivogatással tudja ez őket hurogatni, hogy immár ugyan csak igen berekedt orditásra és mintegy pattanás nélkül párálló bugyanásra juttatta őket.»

VIII.

Pázmány irodalmi és tanári munkásságával párhuzamosan, mint egyházi szónok is fényes sikerrel érvényesíté tehetségeit.

A jezsuita-rend kezdettől fogva egyenlő fontosságot tulajdonított a hódítás azon fegyvereinek, melyeket az egyházi szónoklat, az iskolai tanítás és az irodalmi munkásság nyújtanak. Elméleti oktatással, a világi és egyházi ékesszólás classicus műveinek tanulmányozásával, avatott mesterek vezetése alatt folytatott gyakorlatokkal igyekezett jeles szónokokká képezni azon növendékeit, kikben a kellő képességeket fölismerte.

Pázmányt ezekkel a természet bőkezűen megáldotta.

Már külső megjelenése is fölkelté a hallgató figyelmét. Középtermetű, szikár test olyan főt hordozott, mely a lélek méltó kifejezése vala. Magas, nyilt homlokára a mély elmélkedés véste bélyegét; hatalmas szemöldök által árnyalt fénylő szemei a rejtett gondolatokat látsza-

nak fürkészni; erősen kiemelkedő orra alatt az előrenyomuló, mintegy idegesen összeszoruló ajkak az akaraterő folytonos megfeszítését árulják el. Dús hajzat, bajusz és spanyol szakáll előnyösen egészítik ki az arczot, mely a fensőbb intelligentia, hideg számítás és hajthatatlan erő összbenyomásával, oly egyéniséget revelál, mely hozzá van szokva saját indulatait és szenvedélyeit vaskézzel fékezni, de egyszersmind hivatást érez magában arra, hogy mások szelleme fölött az ész és tetterő fölényével uralkodjék.

A mint tekintetében a szelid mosoly és a behizelgő nyájasság varázsa hiányzik, úgy hangja is nélkülözte azt az érczességet és modulátiót, mely az érzelmek scálájának kifejezésére és fölébresztésére szükséges.* Arra volt utalva physikai és szellemi szervezete által, hogy az észhez szóljon.

Ezért mindig inkább a logika, mint a lelkesedés uralma alatt áll. Czélja az: hogy meggyőzze hallgatóit. Az igazság meggyújtott szövétnekének lángját, a benső meggyőződés hevét a lélek fölmelegítésére elegendőnek tartja. Az érvek erejére és világosságára, sokféleségére és ügyes csoportosítására helyezi a fősúlyt. Hatalmas argumentátor, mint Bourdalouet nevezik; nem fellengző mint Bossuet. Soha sem tesz kísérletet, hogy a mystikus elragadtatás légkörébe emelkedjék. Jól tudja, hogy hallgatói nélkülözik a sas szárnyait, melyekkel röptében követhetnék; de bízik józan belátásukban és ítéletökben. Mindig az égre mutat, de a földet soha sem hagyja el.

Nem declamált, kerülte a páthoszt. Ez később a jezsuita-ékesszólás mesterei előtt árnyoldalnak tünt föl; fogyatkozás gyanánt emelik ki azt, hogy az indulatok fölgerjesz-

* KAPRINAI, a jezsuita-hagyomány után, írja róla, hogy «erat voce, pectore ad concitatum dicendi genus minime comparato». Institutio Eloquentiæ Sacræ. (Kassa), 1757. 337.

tésére alkalmas eszközöket nem használja föl, és a művészet külső formáit elhanyagolja.[1] De ő a prédikálást apostoli működésnek tartotta, nem a művészet gyakorlásának. Öntudatosan alkalmazta a természetes és keresetlen modort. Az igaz lelki-pásztor legfőbb dicsőségét abban találja, hogy hallgatói lelkéből a tévedéseket kiirtsa, velök a bűn undokságát megismertesse, őket bűnbánatra és javulásra késztesse. «Nem veszedelmes orvosnak tartanók-e — kérdezi — a ki betege előtt lantot verne, és éneklésével akarná gyönyörködtetni fülét; orvosságokat pedig, mivel azoktól a beteg iszonyodik, nem adna nyavalyásnak gyógyítására. Ilyen ártalmasak a prédikátorok, kik csak szólásnak ékességével, vagy magok álma és elmélkedésök beszélgetésével, vagy igen mély és szokatlan, de haszontalan tudományokkal viszkettetik a hallgatók fülét; a lelki sebek genyedtségét pedig meg sem illetik.»[2]

Mindazáltal a másik szélsőségtől is távol tudta magát tartani. A természetességet nem kereste a trivialitásban, sem az egyszerűséget a pongyolaságban. Ezért ellensége volt a rögtönözésnek; gondosan dolgozta ki beszédeit, vagy legalább a vázlatot mindig papirra tette.[3] A nagy közönséghez, részben műveletlen tömegekhez szólva, akként alkalmazkodott igényeikhez, hogy bizonyítékait első sorban azon eszmékből meríté, melyek a szellemek közös tulajdonát képezik, és azon érzelmekből, melyek a szívnek veleszületett hozományai. Azt mondja, mit mindenki tudott, vagy legalább sejtett; csakhogy nemesen és erőteljesen fejezi ki, hatásosan alkalmazza és kiaknázza.

Képei és hasonlatai megválasztásában nem egyszer hallgatói köznapi foglalkozásának színvonalára száll le. Így

1 KAPRINAI szerint PÁZMÁNY a világ legelső szónokai között foglalna helyet «si ad argumentorum soliditatem, ad eximiam qua pollet styli elegentiam et copiam, affectus etiam, quibus aspergendis parcior est, ac temporis hodierni plenius artificium adjecisset»

2 Prédikációi nyomtatott gyűjteménye elé helyezett Intés-ében.

3 Ugyanott beszéli ő maga.

például, azon problemát, hogy a világon a jókat miért engedi Isten szenvedni, míg a rosszak gyakran boldogulnak, földműves és baromtenyésztő közönséghez szólva, a következő hasonlattal világosítja meg: «A mely ökröt mészárosnak akarsz adni, munkára nem fogod, tágas mezőn, gyenge sarjún, szabadjában gázoltatod; a melyet pedig magad szolgálatjára tartasz, gyakran befogod, ekét, szekeret vontatsz véle, és minden munkára hajtod. Vaj ha tudnád, miért hizlaltatik ama gazdag, mire velősödik ama nagy úr?! Szánakodnál bizony, nem irigykednél állapotján. Ha eszedbe vennéd, ama szegény koldús Lázárt miért koplaltatták, micsoda eledelre üresítették gyomrát, kévánnád és irigylenéd boldogságát.» Más alkalommal azokat, kik mértéktelen ivásra késztetik barátaikat, így korholja: «Ha meleg időben lovad megizzad és inni akar, megrántod száját, hogy el ne veszessed egészségét. Ha pedig látod, hogy barátod fölgerjedett a sok bor miatt, inkább erőlteted, hogy igyék; és a mitől barmodat elfogod, arra kénszeríted barátodat; nagyobb gondod lévén lovad egészségére, hogy sem barátod életére, üdvösségére.»

De gyakran valódi költői hangulat vonul át előadásán. Így Isten azon rendelkezése iránt, hogy a pogány birodalmakat hatalomra jutni, a keresztény népeket elnyomatni engedi, így nyugtatja meg hallgatóit: «Mikor a hold távol vagyon a naptól, akkor telinek látszik és inkább fénylik; de mentűl a naphoz közelebb jár, annál kevesebb része tetszik; így vagyon az emberek dolga, a kik messzebb estek Istentől, azok sokszor inkább fénylenek világi dicsőségekkel, akik pedig közelebb járnak Istenhez, csak alig látszanak.» Vagy a szülők kötelességeit fejtegetve, megjegyzi: «A természet tövisek közé rekeszti a gyenge rózsát; nem azért, hogy szaggassa, hanem hogy oltalmazza; az atyák dorgálása afféle tövis, oltalmazza, nem hervasztja».

Az evangélium tanításának magyarázata képezi prédi-

kácziójának tárgyát. A hit titkai fejtegetésében világosságot tud deríteni a dogmatika leghomályosabb kérdéseire. Azonban nem hagyja magát polemikus hajlamai által elcsábíttatni. Azon kivételes és ritka tulajdonnal dicsekedhetett, hogy míg tollát nem egyszer magával ragadta az indulat forgó szele: a szószéken teljes szélcsend honol lelkében. A templom küszöbén leteszi a fegyvert, melylyel az irodalom terén oly sok sebet ejtett. Megelégszik azzal, hogy egyháza tanításait a bizonyítékok erős védbástyáival környezi, melyek minden támadás ellen megoltalmazzák.[1]

De bármennyire erős volt a dogmatikában, különös előszeretettel karolja föl prédikáczióiban az erkölcstan gyakorlati kérdéseit.[2] Az életnek különféle irányai, a kötelességeknek ágai közől egy sem kerülte el figyelmét. A fejedelmek és alattvalók, az urak és szolgák, a férj és nő viszonya; a szülők, özvegyek, katonák és betegek kötelességei; az egyes erények elsajátítása és a bűnök elkerülése foglalkoztatják leginkább.

Prédikácziói szokatlan bőven tartalmaznak a szent-írás és szent-atyákból vett idézeteket. A profán írókat, különösen a római classicusokat is szívesen használja. Nézete szerint, minden igazság, mely a pogányok könyveiben található, Istentől ered; és miként Izrael fiai az egyiptomiaktól elrabolt arany-ezüst edényekkel ékesítették föl a frigy sátorát: a pogány bölcsek mondásait is igénybe lehet venni a hívek épülésére, kiknek nagy megnyugvásúl szolgál, ha tapasztalják, hogy a természetes ész sugallataira hallgató pogányok ugyanazt tanították, amit a keresztény erkölcstan rendel.

Pázmány 1601-ben Kassán kezdé meg szónoki pályáját. S már itt föltünt ékesszólásának hatalma. Azóta folytono-

1 Kinyomatott prédikácziói közől alig kettőben vagy háromban fordúl elő Luther és Kalvin.

2 A kinyomatott 115 prédikáczió közől alig 30 dogmatikus.

san emelkedett prédikáczióinak hire és hatása. Katholikusok és protestánsok egyaránt, messze tájakról gyülekeztek szószéke körül, és csüggtek ajkain, melyekről egyházi szónok által utol nem ért erővel és könnyűséggel folyt a magyar szó. «A hívek — mint kor- és pályatársa, Káldi megjegyzi — nagy vigasztalással, a pártosok álmélkodással hallgatták».* És több mint két század multával sem évült el a varázs. Ma is gyönyörködtető olvasmányt nyújtanak, az egyházi szónoklat mintái gyanánt szolgálnak.

* Prédikáczióinak gyüjteménye élén PÁZMÁNYhoz írt ajánló levelében. (1631.)

13. RUDOLF CSÁSZÁR ÉS KIRÁLY ÉRME.

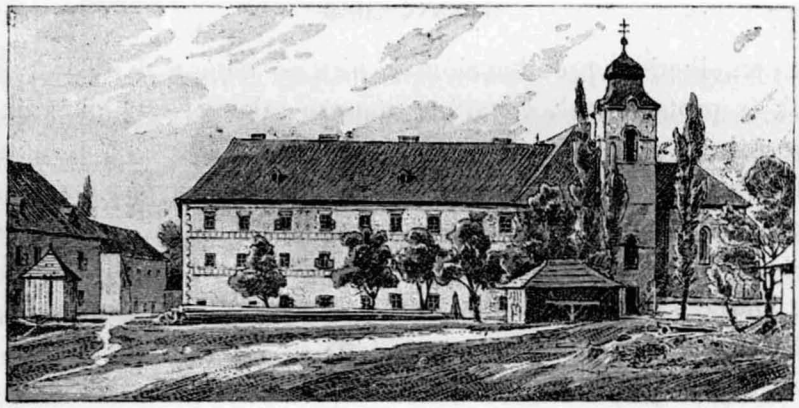

14. ZNIÓ-VÁRALJAI APÁTSÁGI ÉPÜLET.

HARMADIK FEJEZET.

(1616.)

I.

Azon sikerek, melyeket Pázmány Péter nyilvános tevékenységének másfél évtizedre terjedő első korszakában, mint a jezsuita-rend tagja fölmutathatott, ha nem állanak is példátlanul rendje történetében, de bizonyára kivételesek és rendkívüliek valának. Nyelvének és szellemének őserejű magyarságával ismét népszerűvé tette a katholikus egyházat Magyarországon. Tollának hatalmával fölkeltette az önbizalmat a katholikusok körében, rettegés tárgyává lett a protestánsok előtt. Könyveinek olvasói, szónoklatainak hallgatói közől számosokat átvont az ellentáborból a kath. egyházba. Különösen a főrendek megtérítésében állandó szerencse kisérte fáradozásait. A hagyomány szerint harmincz előkelő protestáns családot nyert meg.*

* Melyek ezen családok, nem lehet biztosan meghatározni. De összeállíthatunk harmincznál többet azokból, melyeknek sarjai a XVI. század végén a

Nagy befolyást gyakorolt a papság erkölcsi és műveltségi színvonalának emelésére, csakúgy mint az egyház egyéb közügyeire; mert mindabban a mit Forgách primás kezdeményezett és keresztülvitt, jelentékeny tényező vala; sőt a pápai nuntius nem annyira a tanácsadó, mint inkább a vezető szellem szerepét tulajdonítja néki.[1]

Ezen ép oly sokoldalú, mint mélyre ható munkásságát a jezsuita igénytelen állása egyáltalán nem nehezítette, ellenkezőleg több tekintetben elősegítette. Mindamellett nem merülhetett föl kétség az iránt, hogy ha egyéniségének fölénye mellett, az egyházi és politikai hatalom mindazon eszközeivel rendelkezik, melyeket Magyarországon a főpapi állás nyújthat; ha a királyi tanácsban és az országgyűléseken helyet foglal: még jelentékenyebb és tartósabb eredményeket biztosíthat tevékenységének.

Ezért természetszerűen föl kellett merülni azon gondolatnak, hogy Pázmány, szerzetési fogadalmaitól fölmentetvén, egyházi javadalmak elfogadására képessé tétessék. Forgách Ferencz karolta föl legelső azt az eszmét, hogy útat készít néki a főpapi méltóságra, esetleg halála után a primási székre. Első lépcsőül a túróczi prépostságot szánta néki, a melyről részére le akart mondani.

Tervét az udvarnál szivesen támogatták. És a király az 1615 nyarán megtette a kellő lépéseket a római curiánál.[2]

protestantismus hívei, és PÁZMÁNY halála előtt már a kath. egyház buzgó és áldozatkész tagjai között foglalnak helyet. Úgymint: az Apponyi, Balassa, Bánffi, Bossányi, Bosnyák, Csáki, Czobor, Dóczi, Draskovich, Esterházi, Forgách, Haller, Hédervári, Homonnai, Illésházi, Jankovics, Károlyi, Kohári, Kollonics, Kornis, Lippai, Lónyai, Majthényi, Melith, Nádasdi, Nyári, Rákóczi, Révai, Szunyogh, Thurzó, Wesselényi, Zrínyi.

1 Így ír Pázmányról: «Huomo di lettere, di valore, e non solo consapevole, ma in un certo modo directore per dir cosi del metodo e del governo del buon Signor Cardinale». 1615 november 16-ikán kelt jegyzékében.

2 Minthogy Khlesl miniszter 1615. deczember 6-án Prágában, a pápai nuntiusnak már a pápai brévét, mely a dispensatiót megadja, előmutathatta, ennek kieszközlésére a lépéseknek több hónappal előbb kellett megtörténniök. Ekkor püspökség nem volt üresedésben, és senki sem sejthette, hogy a 49 éves

Azonban attól kellett tartani, hogy a jezsuita-rend főnöke nehézséget fog támasztani. A rend következetesen ellenezte tagjainak főpapi székekre emelését, nehogy épen a legkiválóbbaktól fosztassék meg, és táplálékot nyerjen a világi nagyravágyás szelleme, mely egyéni czélokat és érdekeket teremtve, a közös föladatokban való önmegtagadó összemunkálásra hátrányos lehetne. Ezért a jezsuiták, mikor az ünnepélyes fogadalmat leteszik, esküvel kötelezik magokat arra, hogy főpapi javadalmat, ha az nekik fölajánltatik, csak előjáróik parancsára fogadnak el.[1]

Ilyen parancs a legritkább esetekben adatott. Most sem volt a rend generálisa hajlandó azt megadni. Ellenben v. Pál pápa, kinek becsülését és rokonszenvét Pázmány, római tartózkodása alatt, kiváló mértékben megnyerte,[2] készséggel járult a tervhez. Hogy a jezsuiták álláspontja az egyház érdekével kiegyeztessék, abban történt megállapodás, hogy Pázmány a Jézus-társaságból egy más szerzetbe fog átlépni, és csak miután megszünt jezsuita lenni, hatalmaztatik föl egyházi javadalom elfogadására. A pápai bréve, mely Pázmányt fölhatalmazta, hogy más szerzetes-rendbe léphessen át, november hóban állíttatott ki.[3]

Ekkor Forgách Ferencz bibornok már nem volt az élők között. Az 1615-ik év őszét, Pázmány társaságában, az érsekség barsmegyei szentkereszti várában töltötte. Itt néhány napi betegeskedés után, október 16-ikán váratlanúl elragadta a halál, melynek férfias elszántsággal és a gondviselés határozatában való teljes megnyugvással nézett

primást rövid idő mulva elragadja a halál. Kétségtelennek látszik tehát, hogy az a mit később Pázmánynak túróczi préposttá kinevezésével keresztűlvittek, régibb terv volt.

1 PÁZMÁNY 1607 április 29-én állított ki erre nézve kötelező iratot, Gráczban. Eredetije a jezsuita-rend központi levéltárában.

2 Említi ezt Porfirio Feliciani pápai titkár a prágai nuntiushoz írt jegyzékeiben.

3 Ezen brévét sikertelenül kerestem a pápai levéltár regestáiban. A pápai nuntius deczember 7-iki jelentésében említi, hogy azt Khlesl bemutatta neki. E szerint az udvar római követe útján jutott Prágába.

elébe. Két nappal kimulta előtt, Pázmánynak a prágai pápai nuntiushoz intézett levelet dictált, melyben ettől és általa a pápától bucsút vesz, és igéri, hogy ha, mint reméli, fölvétetik az örök boldogság honába, ott meg fog rólok emlékezni; egyszersmind azon kérelemmel fordúl hozzá, hasson oda, hogy a király mielőbb nevezze ki utódját, mert az esztergomi érsekség hosszú üresedése a mult században, a magyarországi katholikus egyház hanyatlásának és a protestantismus megerősödésének egyik főoka volt.*

A pápai nuntius, Placidus de Marca, melfii püspök, még mielőtt ezen levelet megkapta, a mint Forgách haláláról értesült, azonnal elhatározá, hogy az érsekség betöltését sürgetni fogja. És az egyénekről gondolkodva, kiket ezen fontos állásra ajánlhatna, egyedül Pázmány Péterben találta föl a szükséges kelléket. Haladék nélkül közölte nézetét a király legbizalmasabb ministereivel: Khlesl püspökkel és báró Meggau főkamarásmesterrel. Mindketten támogatásukat igérték.

De Khlesl már néhány nappal utóbb módosította véleményét. Egyrészről attól tartott, hogy Pázmány kinevezetése a főpapok és a protestáns rendek körében kedvezőtlen fogadtatásra talál; másrészről azt óhajtotta, hogy az érsekség néhány évig üresedésben maradjon, hogy jövedelmeit a szorúlt állapotban levő kincstár élvezhesse és a véghelyek szükségeire fordíthassa. Ezért azt a tervet pendítette meg, hogy az érsek kinevezése halasztassék el addig, míg az ifjú Pálffi Miklós pozsonyi prépost, a győri hős fia, a kellő kort eléri; Pázmány pedig túróczi préposttá és az érsekség administrátorává neveztessék ki, mi

* Forgách bibornok október 14-diki levelét a nuntius deczember elején vette át PÁZMÁNYTÓL és ezen hónap 7-dikén kelt jelentéséhez csatolva küldötte Rómába másolatát. (Megvan a vatikáni levéltárban. Nunt. Germ. vol. 114. v. Tévedésből a júniusi iratok közé helyezve.)

által az egyházi joghatóság teljességét elnyerné, és csak a jövedelmeket kellene nélkülöznie.

A nuntius ezt határozottan ellenezte; főleg azért, mivel jól tudta, hogy ha az érseki jövedelmek most a véghelyek czéljaira rendeltetnek, később nehéz lesz azokat visszaszerezni.[1] Erőteljes hangon írt jegyzéket nyújtott be a királynak, kit arra figyelmeztetett, hogy a kincstár javára fordítva az érsekség jövedelmeit, ezeket Krisztustól vonná el, és Antiochushoz illő eljárást követne.[2]

Ugyan akkor a magyarországi kath. urak küldötte jelent meg Prágában, hogy az érsekség betöltését és Pázmány kinevezését kérje. Ez a nuntiushoz is fordult,[3] ki utóbb Rómából szintén kapott utasítást, hogy igyekezzék az administratori tervet meghiúsítani.[4] És czélt ért. A király elhatározá, hogy Pázmányt esztergomi érsekké fogja kinevezni.

Pázmány késznek nyilatkozott, hogy elfogadja a magas méltóságot, melynek a mint fénye után nem sóvárgott, úgy súlyától sem riadt vissza. «Soha — írja ő maga — világi kitüntetésekre, fáradozásaiért földi jutalomra nem számított. De miután Istennek úgy tetszett, hogy kegyelmességét éreztesse vele, a zsoltáros szavai szerint, a földről fölemelve a tehetetlent, a sárból fölmagasztalva a szegényt; hálás hódolattal hajolt meg akarata előtt».[5]

Ezalatt Rómában, Pázmány tudta és hozzájárulása nélkül, fölszólítás ment a Sommascha nevezetű olaszországi szerzetes-congregatióhoz,[6] hogy tagjai sorába vegye föl őt.

1 A prágai nuntius 1615 november 16-iki jelentése.

2 Az 1615 deczember 11-ikén kelt jegyzék a deczember 14-iki jelentéshez van csatolva.

3 A prágai nuntius 1615 deczember 7-iki jelentése.

4 A pápai titkárnak november 28-iki és deczember 1-jei jegyzékei.

5 PÁZMÁNY egyik későbbi (1619) röpiratában szól kineveztetéséről, védve magát azon vád ellen, hogy cselszövényekkel emelkedett föl a primási székre.

6 A «Clerici Regulares S. Majoli Papiæ Sommaschæ» nevezetű congregatiót a velenczei származású Aemilianus Jeromos alapította 1531 táján, Sommaschóban, Milano és Bergamo között építette

Mivel pedig ezen congregatió szabályai nem engedték meg más szerzet tagjainak fölvételét: ez csak külön pápai dispensatió kiállítása után történt meg; mi azután Pázmánynyal egyszerűen közöltetett, a nélkül hogy bármily fogadalom letétele kivántatott volna tőle.[1] Egyidejüleg pápai irat ment hozzá, a mely meghagyta neki, hogy köteles elfogadni az egyházi javadalmat, melyre a király kinevezi.[2]

Mindazáltal ekkor váratlanúl nehézség merült föl. A prágai és római tárgyalások nem maradhattak titokban. A nádor ügynöke, kit az udvarnál tartott, már deczember elején mint biztos tényt jelenti, hogy Pázmány neveztetik ki primássá. És megjegyzi, hogy ez «a főpap urakra nézve ép oly meglepő mint boszantó lesz».[3]

Csakugyan, soraikban többen igényt tartottak arra, hogy előléptetés utján, az ország első egyházi méltóságát elnyerjék. A kalocsai érsek egyenesen kérvényt adott be a királynak, és a nádor pártfogásában bízott.[4] Telegdy János váradi püspök Bellarmin bíbornokhoz fordúlt, ki csakugyan ajánlotta őt; valószínűleg nem is sejtve, hogy Pázmányról van szó. Pálffi Miklós prépost érdekében előkelő családja vetette mérlegbe befolyását.[5]

Ezek, vagy barátaik között találkozott olyan is, ki az eszközökben nem válogatott. Pázmány tehetségei és érdemei annyira fényesek valának, hogy azokra a rosszakarat sem vethetett árnyékot. De bárkinek is magánélete nyitva áll a rágalom nyilai előtt. Levelek, melyeket Pázmány egy

az első kolostort. A congregatió tagjai kézi munkával és szegények eltartásával foglalkoztak.

1 Porfirio Feliciani pápai titkárnak 1615 deczember 26., 1616 február 20., márczius 19-ikén a prágai nuntiushoz írt levelei. És Pázmánynak később, 1625 deczember 11-ikén a jezsuita-generalishoz írt levele. KATONA. XXIX. 656.

2 Ezt a király hangsúlyozza 1616-dik április 25-iki oklevelében, melylyel PÁZMÁNY-t túróczi prépostá nevezi ki.

3 Az 1615 deczember 9-ikén kelt levél az országos levéltárban.

4 Napragi érseknek 1616 február 16., és márczius 14-ikén a nádorhoz írt levelei ugyanott.

5 A pápai titkárnak 1615 deczember 26-ikán és 1616 február 20-ikán a prágai nuntiushoz írt jegyzékei.

előkelő magyar hölgyhöz intézett volna, a közöttük fönnálló bűnös viszony bizonyítékai gyanánt, Rómába küldettek.

v. Pál pápa áthatva azon meggyőződéstől, hogy a főpapi hivatás sikeres betöltésének föltételei között az erkölcsök tisztasága és a példás élet ép oly fontos helyet foglal el, mint a vallásos buzgalom és a tudományos műveltség; méltó komolysággal tárgyalta a vádat. A leveleket II. Mátyással közölte és a prágai nuntiust megbizta, hogy

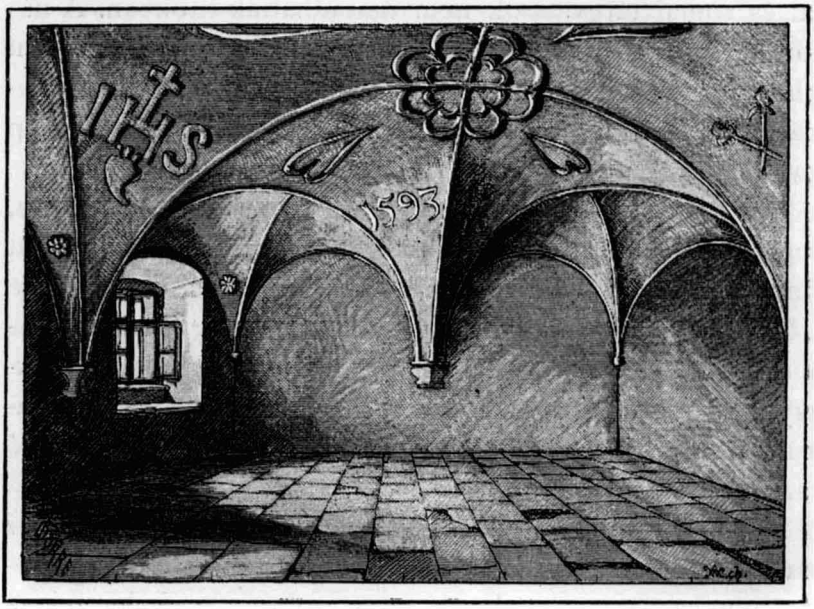

15. FÖLDSZINTI SZOBA A ZNIÓ-VÁRALJAI APÁTSÁGI ÉPÜLETBEN.

szigorú nyomozást eszközöljön. — Az eredmény kideritette, hogy a levelek álmüvek, és a vád teljesen alaptalan. Minden oldalról megnyugtató és magasztaló jelentések érkeztek a szent-székhez Pázmány élete és erkölcsei felől.*

* A vád már az 1615. év végén emeltetett. 1616 január 2-ikán megy az utasítás a vizsgálat iránt a nuntiushoz. Ez április 4-ikén küldi a vizsgálat eredményéről az első jelentést, mely a leveleket koholmányoknak mondja. Mindazáltal a pápa ezzel még nem volt egészen kielégítve, április 23-ikán tüzetesebb informátiót kért. De már május 14-ikén a pápai titkár azt irja a nuntiusnak:

Az ármány csak annyit ért el, hogy Pázmány kinevezetését rövid időre késleltette. Ezen időközt arra használta föl a király, hogy Pázmánynak kisebb főpapi javadalmat adományozott, mintegy lépcsőt nyújtva néki, melyen az ország legmagasabb egyházi állására emelkedjék. 1616. április 25-ikén túróczi prépostá nevezte ki.

A túróczi prépostságot IV. Béla a premontrei szerzetesrend részére alapította a mai Znió-Váralja helyén. A mo-

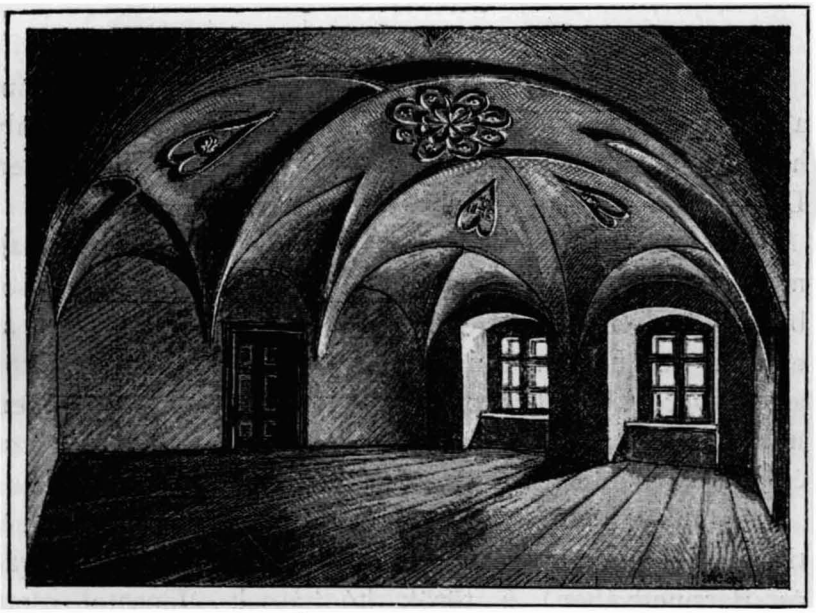

16. ELSŐ EMELETI SZOBA UGYANOTT.

hácsi vészt követő időkben lakói által elhagyatván, pusztulásnak indúlt. Rudolf király, a jezsuitáknak adományozta, kik azt a Bocskay-fölkelés idején elvesztették. II. Mátyás, a bécsi békekötés végzései által akadályozva lévén abban, hogy nekik egyenesen visszaadja: Forgách Ferencz bíbornoknak adományozta, oly kikötéssel, hogy az összes jövedelmeket a Jézus-társaságnak engedje át.

«Della bontà et vita honesta del P. Pasman si havevan riscontri da pià luoghi; mà è stata nondimeno cara la confirmatione, che Vossignoria ce né ha data».

Most Pázmány azon kötelezettséggel nyerte el, hogy a prépostság jövedelmeiből az első esztendőben kétezer forintot, minden további esztendőben háromezret fog a nagyszombati collegiumnak fizetni, és mihelyt az ország törvényei a jezsuitákat ingatlan javak bírására képesítik, magát a javadalmat átengedi nekik.*

II.

Alig öt hónapig tartott ezen átmeneti állapot. A mint a római curiánál fönnforgó akadályok elháríttattak, a király haladék nélkül ki akarta állíttatni a kinevezési oklevelet. De ekkor az udvari kamara támasztott nehézségeket.

Az esztergomi érsekség azon nagykiterjedésű uradalmakon fölül, melyekkel a királyok és magánosok vallásos bőkezűsége elhalmozta, gazdag jövedelmi forrást birt az egyházi tizedekben. E mellett régi időkben az érseket, a a pénzverdékben gyakorolt ellenőrzői tisztért járó illetmény (pisetum), továbbá a királyi jövedelmek tizedrésze, és az érseki jobbágyok országos adója illette meg.

A mohácsi vészt követő korban, az érseki birtokok és tizedek jelentékeny része (Esztergom, Komárom, Nógrád és Barsmegyében) a török hódításnak áldozatul esett. A királyi kincstár, válságos helyzetében, egymásután megtagadta az érsekeknek a közjövedelmekben való részeltetését. Sőt a megmaradt tizedek tetemes részét olcsó áron bérbe vette, hogy így a katonák ellátására szükségelt gabonát és bort előnyös módon szerezhesse be. És míg a jövedelem fogyott, az érsekekre új terhek háromoltak; legsúlyosabb az Esztergom eleste óta nagyfontosságú ujvári erősség (Nyitramegyében) fönntartása volt. Forgách pri-

* A kinevezési okirat és PÁZMÁNY kötelezvénye MILLER-nél: Epistolae Petri Pázmány. I. 10. 12.

más 700 emberből álló magyar őrséget tartott, melynek zsoldjára évenkint saját jövedelméből mintegy 25,000 tallért költött, habár a morvaországi rendek is 13,000 tallért fizettek e czélra. Ily módon az érsekségnek 80,000 frtnyi jövedelméből az érsek alig 25—30,000 forinttal rendelkezett.[1]

Az udvari kamara elnökei és tanácsosai azt hitték, hogy most mikor a primási széket nem fényhez és bőséghez szokott főpap, hanem önmegtagadásban nevelt szerzetes foglalja el, ez nehézség nélkül fogja jövedelmeit állami czélokra átengedni és kész lesz bármily terhet elvállalni. Ezért több rendbeli kivánatot terjesztett eléje; egyebek között, hogy az ujvári őrség zsoldját egészen a magáéból födözze, és a morvaországi segélyről mondjon le. Nem kevéssé lehetett a kamara meglepetve, mikor a Pázmány válaszát megkapta. Ebben határozottan kijelenti, hogy kineveztetése *előtt* tárgyalásokba nem bocsátkozhatik; mert «az egyházi javadalmak adományozása előtt bármily fizetést igérni, vagy az egyház valamely előnyéről lemondani, annyit tesz, mint a simonia bűntényét követni el, mely az adományozást semmivé teszi, és úgy arra a ki a javadalmat adományozta, mint arra a ki azt elfogadja, egyházi büntetéseket von.»[2]

A király méltányolta ezen álláspontot. És a nélkül, hogy a megegyezést a kamarával tovább sürgetné, szeptember 28-án aláírta az oklevelet, melylyel Pázmány Pétert *esztergomi érsekké* nevezte ki.[3]

Az új érsek most nem vonakodott tárgyalásba bocsátkozni a kamarával; de kivánatait teljesíteni ezután sem volt hajlandó. Jól ismerte azon pusztítást, melyet százados vész a magyar egyház körében okozott; tudta, hogy nyomai

1 Ezen részleteket Pázmány 1616-ik évi emlékirataiból kölcsönzöm.
2 PÁZMÁNY 1616 augusztus 27-diki nyilatkozata KATONÁ-nál. XXIX. 648.
3 A kinevezési oklevelet közli PODHRACZKY. Pázmán Péter élete. 29.

és következményei elhárítását csak úgy remélheti, ha apostoli szellemének törekvéseit anyagi eszközökkel istápolhatja. Ezért figyelmeztette a királyt azon czélra, mely kinevezésénél szemei előtt lebegett. Már pedig egyházának és uralkodójának hasznos szolgálatokat tenni képtelenné válik, ha az érsekség jövedelmei folytonosan csonkíttatnak. Hogy a kath. vallás ügyén lendíthessen, szükséges az egyházi pályára tehetséges ifjakat neveltetnie, és a szegény lelkészeket segélyben részesitenie. A királynak és hazájának is csak úgy szolgálhat, ha számos házi népet tart, koronként a királyi udvar mellett tartózkodik, általán minden alkalommal bőkezüséget és nagylelkűséget tanusít. Ennélfogva nagyobb terhet mint a melyet elődje viselt, nem vállalhat magára.*

A király megelégedett ezen ajánlattal és a pozsonyi kamarát utasította, hogy Pázmányt az érsekség birtokaiba vezesse be. Ezen hatóság késett teljesíteni a parancsot és eljárását azzal mentette, hogy a bécsi udvari kamarától kapott rendelet a beigtatástól eltiltja.

Pázmány fölháborodással fogadta ezen értesítést, és bebizonyitotta, hogy sem a szerzetesi élet fegyelme sem a király iránti hódolat, lelkének önállóságán és függetlenségén nem ejtett csorbát. Nem gondolva azzal, hogy az udvari kamara élén az uralkodóház egyik tagja, Miksa főherczeg áll, bátran emelte föl szavát az idegen hatóság beavatkozása által megsértett alkotmányos jogok védelmére. A pozsonyi káptalan előtt ünnepélyes óvást tett. «Habár — így szól — a törvények az ország jogait és szabadságait illető ügyekben a német cancellaria és kamara rendeleteinek elfogadását tiltják; a magyar kamara elnökei és tanácsosai nem tartózkodtak inkább a német kamarának, mint a magyar cancellaria utján kibocsátott királyi rendeletnek engedelmeskedni. Ezzel ő felsége te-

* Pázmány fölterjesztése Hevenesy kéziratgyűjteményének IX. kötetében.

kintélyét, az ország szabadságát megsértették, és tiltakozónak jelentékeny kárt okoztak. A miért is tiltakozó a halogatásból fölmerülő károkért a magyar kamara elnökétől és tanácsosaitól kárpótlást fog követelni.»[1]

Pázmánynak személyesen kellett Bécsbe mennie, hogy az érseki javak átadását kieszközölje.

Ezalatt Pázmány a prágai vár egyik templomában püspökké szenteltetett, és a mint a megerősítő bullát Rómából megkapta, november 29-én ünnepélyes bevonulását tartotta érseki székvárosába Nagyszombatba, hová Esztergomnak a törökök által történt elfoglalása idején, az érsekség és káptalan átköltözött.

Magyarország katholikusai lelkesedéssel üdvözölték Pázmány fölmagasztaltatását, a miben egyházuk szebb jövőjének kezdetét láthatták. Lépes Bálint, nyitrai püspök, a közhangulat méltó tolmácsa, mikor ez időben megjelent munkája élén az új érsekhez intézett ajánlólevelében igy szól: «Az egész magyarországi egyházi rendnek nem történhetett kedvesebb dolog, mint mikor Tégedet igyekezetei részesévé, reményei támaszává, dicsősége terjesztőjévé, fénye fokozójává, ellenségeivel szemben megboszúlójává nyert; Téged, kinek törekvéseitől és fáradozásaitól a kath. egyház a világosságnak, hazánk a békességnek diadalát várja.»[2]

Ezen reményekben a királyi ház is osztozott. A præsumptiv trónörökös, Ferdinánd főherczeg, szerencsét kivánva Pázmánynak, kineveztetését mint a Gondviselés kedvezését dicsőíti. «A magyar ügyek jelen zavarteljes állapotában — úgymond — Isten az esztergomi egyház élére olyan férfiut kivánt állítani, a ki képes lesz bölcseségével és buzgalmával a roskadozót fölemelni, a fölemeltet meg-

1 Az 1616 november 8-ikán kelt óvás a pozsonyi káptalan jegyzőkönyvei XXXIX. kötetében.

2 «A halandó ember tűköre» czímü, Prágában, 1616, megjelent magyar könyv ajánló levele latin nyelven van irva.

szilárdítani. Biztosan hiszem, hogy Főtisztelendőséged sikeresen fogja megoldani föladatát. Arról is meg vagyok győződve, hogy hódolatát és ragaszkodását, melyet az ausztriai ház iránt eddig tanusított, az ország első méltóságának birtokában meg fogja őrizni. Kisérje áldás és szerencse!»[1]

De másrészről előre lehetett látni, hogy ezen esemény a protestáns rendek körében aggodalmakat fog támasztani, hadüzenetnek fogják tekinteni.

Az udvarnál szükségét érezték annak, hogy ezen hatást némileg ellensúlyozzák. Mindenekelőtt a nádort igyekeztek megnyugtatni. Ezért Khlesl püspök őt a kinevezésről értesítvén, Pázmány kiváló tulajdonai között, melyek a király előtt mérvadók valának, különösen kiemeli az ő «*bölcs mérsékletét, a béke biztosítására irányzott törekvéseit és a magyar nemzet iránti szeretetét*»; egyúttal a maga és a király nevében azon óhajtását fejezi ki, hogy «az ország két főembere között» állandó egyetértés és összhangzás uralkodjék.[2]

Egy későbbi levelében még világosabban adta értésére, hogy Pázmány részéről a vallási béke megzavarásának veszélye nem fenyegeti az országot. «A jelen viszonyok között, — úgy mond — ha a végső veszélyben forgó társadalmat meg akarjuk menteni, az ügyek vezetésében mérsékletet kell tanusítanunk... A főtisztelendő érsek úr, míg a Jézus-társaság tagjaihoz tartozott, sokféle kötelezettség által igénybe volt véve; de most, miután fogadalmaitól föloldoztatván, a közpályára lépett, és az ország főrendei között helyet foglal, más módon fogja azt valósítani, a mit Magyarországban a közjó előmozdítására szükségesnek lát. Mindezt bizalmasan közlöm méltóságoddal, úgy a mint nézeteit maga a főtisztelendő érsek úr előadta.»[3] Pázmány maga egyik kanonokját

1 Az 1616 október 2-ikán kelt levél eredetije a primási levéltárban.

2 Az 1616 szeptember 28-án írt levél Hammer-nél: Khlesl Leben. III. Urkundenbuch. 483.

3 Hammer: i. h. 487.

Is. AMPLISSIMVS QVI SVA VIRTVTE. IN ALTIOREM LOCVM PERVENIT NON QVI ASCENDIT PER ALTERIVS INCOMMODVM ET CALAMITATEM
S. Cæs. M.tis sculptor Egidius Sadeler ad viuum delineauit et D.D. Pragæ M.DC.VII

THURZÓ GYÖRGY NÁDOR.

(Sadeler Egid 1607-ik rajza után, mely a Történelmi Képcsarnok tulajdona.)

küldte a nádorhoz, kineveztetését jelentve, szolgálatkészségéről biztosítva őt, és jóakaratát kikérve. Thurzó szíves és udvarias, de tartózkodó hangon válaszolt. Fölajánlotta jó szolgálatait, és azon kívánatát tolmácsolta, hogy «új méltóságában a kereszténység és az ekkorig elegendőképen sújtott haza javára» működjék. Később, Pázmány újabb contestátióira, némileg fölmelegedett. «Bizonyos vagyok benne — írja neki — hogy irányomban továbbra is meg fogja őrizni szeretetét és bizalmát, olyannak mutatva magát, a mint ő felsége hű alattvalójához és jó hazafihoz illik. Nem kételkedem, hogy a kölcsönös összhangzás és egyetértés következtében, a magyar hazának jelenleg siralmas állapotban levő ügyei kedvezőbben fognak alakúlni, ő felségének és közös hazánknak java buzgóbb és szerencsésebb gondoskodás tárgyát fogja képezni.»*

III.

Időközben, az udvar be sem várva Pázmánynak érsekké kinevezését, mihelyt mint túróczi prépost az ország főpapi rendjének tagjává lett, azonnal a politikai téren igyekezett értékesíteni tehetségeit és befolyását.

Mindjárt a legelső megbízás, melyet kapott, szembe állítá őt a nemzeti politika egyik legfontosabb problemájával, melynek megoldása egész életén át mindvégig foglalkoztatni fogja. Értjük: *Erdély* helyzetét és viszonyát a magyar koronához.

Erdély különválása Magyarországtól, a mit az I. Ferdinánd és János király között létesült váradi béke (1538) befejezett és szentesített, a magyar állam egységére, ere-

* Thurzó Györgynek 1616 október 12. és november 26-dikán Pázmányhoz írt levelei. Eredeti fogalmazatok az Országos Levéltárban. Pázmány levelei, a melyekre ezen válaszok irattak, nincsenek meg.

jére és ellenállási képességére háromlott súlyos csapás látszatát tűntette föl. De másfelől azon sajátságos viszonyok között, melyeket az ausztriai ház németországi hatalmi állása és ebből folyó politikai iránya teremtett, a magyar alkotmány és nemzetiség biztosítékává lett. Azon tudat, hogy a magyarok, ha elidegeníttetnek, Erdély nemzeti fejedelménél támogatást találhatnak, vagy épen uralma alatt menedéket kereshetnek: a királyi udvarnál uralkodásra törekvő német befolyásnak korlátul szolgált. E mellett Erdély, melynek fejedelmei a porta védnöksége alá helyezkedtek, védgátat képezett a török hódítás ellen, melyet az ausztriai ház másfél századon keresztül nem volt képes föltartóztatni. Ezért a magyar államférfiak, úgy szólván kivétel nélkül, még a Habsburg-ház legloyalisabb hívei is, Erdély különállásának fönntartását politikai hitvallásuk egyik ágazatának tartották.

Bocskay fölkelése után az udvar is meggyőződött arról, hogy Erdély bekebelezését lehetetlen keresztülvinnie, és attólfogva azon törekvésre szorítkozott, hogy befolyása alatt álló fejedelem kormányozza a tartományt. Ezt két ízben sikerült elérni: 1607-ben Rákóczi Zsigmond megválasztásánál, és 1613-ban mikor Báthori Gábor a pozsonyi egyességben a magyar királyt mintegy hűbérurául ismerte el, a katholika vallás szabad gyakorlatát és a jezsuiták megtelepedését biztosította. De ez az alattvalói által gyűlölt fejedelem bukását siettette, mely már néhány hónap múlva bekövetkezett.

Utódjának, Bethlen Gábornak, előzményei és hatalomrajutása körülményei, jelleme és tulajdonságai nem nyújthattak az udvarnak reménységet, hogy őt megnyernie sikerül. Komolyan hitték, hogy mint száműzött Konstantinápolyban mohamedán hitre tért. Biztosra vették, hogy a Magyarországnak Erdélyhez csatolt azt a részét, melyet az utolsó időben visszafoglaltak, nem fogja kezöken hagyni és hogy a

kath. egyházra súlyos csapásokat fog mérni. Ezért elhatározták megbuktatását, mit annál könnyebben véltek elérhetni, mert némely cselszövők azt hirdették, hogy Bethlent a szultán nem hajlandó megerősíteni és az erdélyi rendek körében erős ellenzék áll vele szemközt.

Az udvar jelöltje Homonnai Drugeth György volt, az Anjouk alatt bevándorolt főrangú ház sarjadéka, felső Magyarország leghatalmasabb birtokosa. Ifjú éveiben Bocskay zászlaja alatt harczolt, de mióta Pázmány a kath. egyházba vezette, a királyi ház legbuzgóbb hívei közé tartozott. Középszerű tehetségű férfiú, kit inkább a hiúság, mint a nagy tetteket sugalmazó ambitió vezérelt, ki alkalmas eszközül kinálkozott mások által kitűzött czélok elérésére. Forgách érsek, Khlesl püspök és Pázmány a kath. egyház restauratióját Erdélyben várva tőle, melegen fölkarolták ügyét, és a szent-szék pártfogását is biztosították részére.*

Ezalatt Bethlen, szelleme fölényével és tettereje határozottságával, csakhamar megszilárdította állását. Mátyás király kényszerítve látta magát arra, hogy őt elismerje és vele 1615 tavaszán a nagyszombati egyességet megkösse.

Mindazáltal Homonnai nem ejtette el tervét. Zsoldjába fogadta a hajdukat, és összeköttetésbe lépett az erdélyi elégületlenekkel. A lengyel király támogatását kieszközölte. Fényes ajánlatokat tett a portának, és a budai vezér-basát megnyerte. A prágai udvar nyilt segítségben nem részesíthette ugyan, de jóakaró érdeklődéssel kisérte működését és titkon kitartásra, merész föllépésre ösztönözte.

Thurzó György nádor és Forgách Zsigmond, a felsőmagyarországi főkapitány, nem voltak beavatva az udvar titkos szándékaiba; sőt ellenkezőleg, rossz szemmel nézték a prætendens terveit, és meghiúsítani igyekeztek azokat.

* A bécsi udvar és a szent-szék magatartását érdekesen illusztrálják azon részletek, melyeket a prágai nuntiusnak a pápai titkárral 1615 és 1616-ban folytatott levelezése tartalmaz.

Az evangelikus felekezet fő pártfogója és a kath. egyház fölvirágzásáért lelkesülő convertita találkoztak azon közös óhajtásban, hogy az ország békéjét a kalandos vállalat által való megzavarás veszélyétől megmentsék. Magatartásuk helyességét igazolta az események fejlődése.

Bethlen ugyanis a portánál ártalmatlanokká tette ellenségei ármányait. A budai basa rendeletet kapott, mely őt Homonnai támogatásától eltiltotta. Egyidejűleg az erdélyi országgyűlés (1616 májusban), melytől Prágában azt várták, hogy Homonnait meg fogja hivni, Bethlenhez való ragaszkodásának kétségtelen jeleit adta. A felsőmagyarországi rendek pedig a béke-bontó főúr megfékezésére fegyveres készületeket kezdettek tenni.

Ily körülmények között a királyi udvarnál attól féltek, hogy Bethlen ezen alkalmat föl fogja használni arra, hogy Magyarországba nyomúljon, és török támadást provocáljon. Ezért szükségesnek látták, hogy Homonnait a viszonyok kedvezőbb alakulásának bevárására bírják, és egyszersmind mindazokat, kiket fegyverkezése fölháborított, megnyugtassák, elhitetve, hogy vállalatához a király akarata nélkül fogott.

Ezen föladat megoldására Pázmány Pétert szemelték ki, és őt junius közepén, mint királyi biztost, Kassára küldötték, hová Forgách Zsigmond a felsőmagyarországi megyéknek gyűlést hirdetett.*

A választás nem volt szerencsés. Pázmány nem számíthatott kedvező fogadtatásra a felsőmagyarországi protestáns rendek körében, kiknek egyik vezérével, Alvinczivel, évek óta szenvedélyes irodalmi harczban állott. E mellett köztudomású volt, hogy benső barátság csatolja Homonnaihoz, és hogy ennek igényeit ekkorig buzgón támogatta.

* A PÁZMÁNY részére 1616 június 16-ikán kiállított utasítás és Thurzó nádornak június 27-iki ajánlólevele, a primási levéltárban.

Bármily ékesszólással beszélt Pázmány arról, hogy az ország nyugalmának fentartása a király legfőbb gondját képezi: biztosításait, hogy Homonnai le fogja tenni a fegyvert, a rendek bizalmatlankodva fogadták. Abban állapodtak meg, hogy két hét múlva, mikorra Pázmány Homonnaitól visszaérkezik, újra összegyülekeznek, elhatározásukat Homonnai magatartásától, és attól a mit vele Pázmány végezni fog, teszik függővé.[1]

Bethlen pedig kijelentette, hogy még az sem elégíti ki, ha Homonnai a fegyvert csakugyan leteszi. «Nem elég — írja ezen ügy felől — hogy mivel elkezdett dolgokat, Isten meggyalázván, végben nem vihették, immár csak leszállítsák Homonnait; mert az csak annyit tészen, hogy ha nyerhette volna, ők is igen akarták és javallták volna; de mivel nem volt elég ember elkezdett és rábízott dolgoknak véghezvitelére, immár üljön veszteg és az hadakat oszlassa el, a míg mind az országbeli státusokat lecsendesíthetik magok között s mind törököt és minket leszállíthatnak; de azután jó occásiójuk adatván ismét iterálják ezen intentumokat». Az udvar őszinte békeszeretetének igazolását csak abban látta volna, ha Homonnait megfenyíti. «De ha meg akarnák büntetni — úgy mond — nem papra bíznák az ilyen dolgot.»[2]

És valóban helyesen fogta föl a helyzetet. Pázmány felszólította ugyan Homonnait, hogy hadait oszlassa el, de egyszersmind biztatta, hogy terveit a közel jövőben valósíthatja.[3]

Ez nem maradt titokban. És a fölvidéki rendek, a mint július közepén Kassán újra összegyültek, úgy beszél-

1 Forgách Zsigmondnak 1616 július 4-ikén Kassa városához intézett irata és Bethlennek július 8-án Rhédei Ferenczhez írt levele.

2 Bethlennek július 1-én Rhédeihez írt levele. SZILÁGYI S. Bethlen politikai levelei. 68.

3 Ez kitűnik Khlesl püspöknek a haditanács elnökével és a prágai nuntiusnak a pápai titkárral folytatott levelezéséből.

tek arról, mint kétségtelen tényről. De alaptalan hírek is voltak forgalomban és találtak hitelre; így például, hogy Pázmány a pápától száznyolczvanezer aranyat hozott védenczének; hogy Forgách-Zsigmondot a nemesség «ölésére, tömlöczözésére» buzdította; és azzal fenyegetőzött volna, hogy nemsokára hatalmas sereg élén az ellenszegülők megfékezésére visszatér.

Mikor tehát Pázmány a kassai gyűlésen bemutatta Homonnai térítvényét, melyben magát kötelezi, hogy jövőben mind attól, a mi zavarokat idézhetne elő, tartózkodni fog, és a mennyiben biztosítják, hogy bántás nem éri, hadait elbocsátja; a rendek kinyilatkoztatták ugyan, hogy Homonnait, ha igéretét teljesíti, nem bántják; de hozzáadták, hogy ellenkező esetben, a főkapitány vezérlete alatt indúlnak megfenyítésére.

Még sértőbb formában fejezte ki a gyűlés bizalmatlanságát Pázmány irányában. A következő pontot iktatta a végzések közé: «Mivel a rendek Pázmány Péter jezsuitát testi-lelki ellenségöknek tekintik; kívánják, hogy Felső-Magyarországból, hová a békességnek megzavarása, nem pedig helyreállítása végett jött, mielőbb távozzék».[1]

És ezzel a rendek nem elégedtek meg. A gyűlés eloszlása után, Zemplénmegye közönsége körlevélben fölhívta a szomszéd megyék figyelmét a veszélyekre, melyekkel Pázmány az országot fenyegeti. Mire Sárosmegye azon veszélyek elhárítására a nádort kérte föl.

Thurzó az ügyet a király elé terjesztette, ki az irományokat Pázmánynyal közölte. Ez haladék nélkül igazolóiratot nyújtott be. Egyenkint czáfolja a vádpontokat; végűl fölkéri a királyt, rendeljen vizsgálatot, és ha ártatlannak bizonyúl, némítsa el rágalmazóit.[2]

II. Mátyás nem rendelt vizsgálatot. És Pázmány nyilatko-

1 A kassai gyűlés végzéseinek másolata a primási könyvtárban.
2 PÁZMÁNYnak a királyhoz intézett véd-irata a primási levéltárban.

zatát megküldve, Thurzónak meghagyta, hogy az izgató, hamis hírek terjesztését akadályozza meg.[1] Pázmány is írt a nádornak. Csodálkozását fejezi ki a fölött, hogy «eszes emberek afféle hiúságokat elhihetnek». «Az ki forgott ez világban — így ír folytatólag — és tudja quantum est in rebus inane, neveti afféle dolgokat, és én is bizony csak nevetem. De azt szégyenlem, mikor az idegenek nemzetségünket nevetik, hogy efféle gaz híreknek mint valami derekas dolgoknak helyt ád. Mert bár mind úgy volna is, hogy én mondottam volna azokat, a miket hamisan rám fognak, micsoda okosság mutatja, hogy az én mondásomhoz képest nyeregben tartsák lovukat? Mintha skatulában postán küldhetne ember hadat ennyi földre; ki miatt minden órában készen kelljen lenni! Avagy mintha én rajtam állana az hadgyűjtés, vagy az én hitem és hivatalom volna az hadakozás.» Azután meleg szavakkal hangsúlyozza hazaszeretetét, mely a béke fentartása érdekében késztette működni; végül kéri a nádort, hogy «efféle gaz híreknek helyt és hitelt ne adjon».[2]

A nádor biztosította, hogy nem adott hitelt a híreknek, és azok elnémításán fáradozik.[3]

IV.

Mindazáltal a bekövetkezett események csakhamar új táplálékot adhattak a Pázmány iránt uralkodó bizalmatlanságnak.

Homonnai látszólag engedelmeskedett a királyi parancsnak, és elbocsátotta zsoldosait. De Pázmány azon közlései, melyek tervei valósulását a jövőben kilátásba

1 A királynak 1616 augusztus 20-ikán a nádorhoz írt levele ugyanott.
2 PÁZMÁNYnak augusztus 20-dikán Thurzóhoz írt levele ugyanott.
3 Thurzó nádornak szeptember 15-ikén PÁZMÁNYhoz írt levele ugyanott.

helyezték, mélyebb benyomást tettek rá, mint figyelmeztetései, melyek jelenlegi kivihetetlenségöket hangoztatták.

Szívósan ragaszkodva a nagyravágyása által teremtett ábrándképekhez, türelmetlenségében alig néhány hétig tudott nyugton maradni. Miután a királyi udvarhoz és a római curiához hasztalanúl fordúlt segítségért,* augusztus elején Lengyelországban indít meg toborzást és kozákokkal rakja meg várait; majd a hajdukat és a Bethlentől elpártolt Sármasági Zsigmondot szolgálatába fogadja.

Thurzó és Forgách ismét rendeleteket bocsátottak ki a béke megóvása érdekében. De a hajdúk nem hallgatva rájok, (október második felében) Bethlen Gábornak Váradra küldött kétszáz fegyveresét megtámadták; elkeseredett harcz keletkezett, melyben az erdélyiek legnagyobb része elesett. Erre a hajduk diadal-mámorban szerte kalandoztak, dúlva és rabolva; majd mikor más csapatok és elégületlen erdélyiek csatlakozása által megszaporodtak, november első napjaiba Erdélybe törtek, hirdetve, hogy czéljok: «a zsarnok fejedelem» letétele.

Azonban dicsőségök nem sokáig tartott. Bethlen gyorsan megindította hadait, melyek a betörőket november 20-ikán Deés alatt szétverték. Mire, tizenhétezer ember élén Magyarországba készült nyomúlni, hogy az ellene szőtt ármányoknak fegyveres kézzel vessen véget; azon hitben, hogy a király tudtával és hozzájárulásával történt a támadás.

És csakugyan az udvarnál szívesen látták Homonnai és a hajdúk mozgalmait. Bethlen ugyanis több hónap óta megszakította érintkezését a királylyal, és bizalmas összeköttetésbe lépett a törökökkel; hosszantartó habozás

* Megkeresésére a prágai nuntius tagadólag válaszol; kiemeli, hogy a szentszék szorult pénzügyi helyzete nem engedi vállalatának segélyben részesítését. A pápa titkára által 1616 szept. 17-ikén dicséretekkel halmozta el ezért a nuntiust.

után, kényszerítve azon körülmény által, hogy Homonnai is megigérte, átadta nekik a nagyfontosságú lippai várat; és általán hitték, hogy Jenőt és Váradot is át fogja nekik engedni. Prágában azon fölfogás emelkedett érvényre, hogy ezt a Bethlen ellen irányuló magyarországi mozgalmak megakadályozhatják. Ez pedig végzetes tévedés volt; mert ellenkezőleg, mennél nagyobb veszély fenyegette a fejedelmet a király alattvalói részéről, annál inkább kényszerült ő, áldozatok árán is, biztosítani magának a törökök pártfogását.

Pázmány szintén azok közé tartozott, kik a Bethlen elleni actiót ép oly jogosnak mint czélszerünek tartották. Ezen felfogását a nádor előtt nem titkolta; éles szavakban adva kifejezést felháborodásának, melyet születési helye, Szent László városa sorsáért táplált aggodalma is élesztett. «Bethlen szándékát — így ír — Várad átengedése iránt nem ismerem; de esküjére keveset adok. Mi fog tehát történni, ha a törökök csakugyan hatalmokba akarják ejteni a várost? Vajjon akkor is eltiltjuk a hajdukat, kik Magyarország ama kitünő részét önveszélyökkel védelmezik, hogy az igaztalan erőszakot jogos fegyverrel visszaverjék? Én részemről Váradot méltónak itélem, hogy megtartásáért akár az egész kereszténység harczra keljen.»*

Csak a deési katasztrófa és Bethlen megindulása után ismerték föl Prágában a helyzet egész komolyságát. Ekkor Pázmány megbízatott, hogy a nádorral egyétértőleg a béke helyreállítására szükséges rendszabályokat állapítsa meg. Deczember elején Thurzó György, trencsénmegyei, bicsei kastélyában tanácskozmány tartatott, melynek határozata értelmében a nádor Bethlenhez levelet intézett. Ebben a történtekért reá hárítja a felelősséget. Előadja, hogy a király alattvalói önszántukból intézték ellene a támadást,

* Pázmánynak 1616 november 14-kén Thurzó Györgyhöz írt levele az Országos Levéltárban.

azon hitben, hogy a királynak kedves dolgot cselekednek. Mert köztudomású, hogy a nagyszombati egyességet megszegte és a királyt többféleképp megsértette. Úgymint a király alattvalóit részint tűzzel, vassal fenyegette, részint a maga pártjára igyekezett vonni; továbbá a királyt gyűlöletessé teendő, azt híresztelte, hogy Homonnai támadása az ő meghagyásából történt stb. E szerint a király méltán boszút állhatna, mindazáltal a nádor, elhárítandó az országról a további veszedelmet és nyomort, felajánlja közbenjárását, ha késedelem nélkül követet küld a királyhoz, megengesztelése végett.[1]

Pázmány nem bízott a levél hatásában. Ezért a hadi intézkedések egész sorozatát tanácsolta a nádornak.[2]

Bethlen ezalatt Debreczenig nyomúlt előre, és kinyilatkoztatván, hogy «nem a frigy fölbontására, hanem a frigyfelbontogatókra» indúl, csatlakozásra szólította föl a magyarországi protestansokat. Az ország nyitva állott előtte. Sereg, mely feltartóztassa, nem létezett. Forgách Zsigmond a közelfekvő megyék nemességét fegyverre szólította ugyan, de felhivásának nem sok sikere volt.

Szerencsére, Bethlen ekkor még uralmának inkább megszilárdítására, mint kiterjesztésére gondolt. Ezért kerülte a nyilt összeütközést a királylyal. Követeket küldött Prágába, a kik által eljárását igazolta, és a mozgalmak szerzőinek megbüntetését követelte. A választ be sem várva, az 1617-ik év első napjaiban, seregét visszavezette Erdélybe.

V.

Néhány nappal előbb húnyt el Thurzó György nádor, ki bár nem egyszer gyengének bizonyúlt a nehézségek

1 Thurzó Györgynek 1616 deczember 6-ikán Bethlenhez írt levele ugyanott.

2 PÁZMÁNYnak deczember 19-dikén Thurzóhoz írt levele ugyanott.

leküzdésében, de gyakran jelentékeny szolgálatokat tett hazájának, és mindig becsületes buzgalommal igyekezett kötelességét teljesíteni.

A nádori méltóság üresedése idején, Pázmánynak több elődje a királyi helytartó tisztét viselte volt. Ő nem vágyott rá. És mikor a király Thurzó halála után a teendő intézkedések iránt véleményét kérte, azt ajánlotta, hogy a törvény értelmében, egy esztendő lefolyása után, nádor-választás végett hívja össze az országgyűlést; addig pedig egyházi és világi urakból álló tanácsra bízza az ügyek vezetését.[1]

A király, mivel német tanácsosai a kormánytanács felállítását nem helyeselték, soká habozott. Végre, majdnem harmadfél hónap eltelte után, elfogadta Pázmány javaslatát, és őt «mint az ország primását» a hét tagból megalakított tanács elnökévé nevezte ki. De ismét másfél hónap múlt el, míg a királyi rendeletek és utasítások szétküldettek.[2]

Ekkor azután Pázmány, a tanács megalakítását és a királyi rendelet közzétételét, saját felelősségére függőben tartotta. Előterjesztette a királynak, hogy azon időpontig, mikor a nádorválasztásnak meg kell történni, már csak félesztendő van hátra, s ezen rövid időköz a kormánytanács felállításának kihirdetésére és működésének megkezdésére alig elegendő; továbbá kiemelte, hogy a kormánytanács népszerűtlen intézmény volna, mert létesítését úgy magyaráznák, hogy a király a nádori méltóságot nem szándékozik betölteni. Ezért azt tanácsolta, hogy a király álljon el határozatától, és mielőbb hívja össze a magyar országgyűlést.[3]

1 A király 1616 deczember 31-iki leirata a primási levéltárban. PÁZMÁNY válaszirata nem maradt fönn. De tartalmát ismerjük a későbbi levelekből; névszerint Khleslnek május 4-ikén PÁZMÁNYhoz, és ennek május 17-ikén a királyhoz írt leveleiből.

2 Az 1617 márczius 20-iki királyi leirat és utasítás a primási levéltárban.

3 PÁZMÁNYnak május 17-iki fölterjesztése ugyanott.

A kormánytanács csakugyan nem jött létre, és Pázmány elhárította magától azon előkelő állást, melyet a királyi bizalom az ország kormányának élén részére kijelölt. De tényleg mégis a primási méltóság hagyományos közjogi helyzeténél fogva, az országos ügyek szálai az ő kezeiben összpontosúltak. Elnökölt a magyar tanácsosok ülésein. Rá volt bízva a nádor hatásköréhez tartozó ügyek elintézése. És az erdélyi fejedelemmel a tárgyalásokat szintén neki kellett vezetni.

Mikor 1617 márczius elején Bethlen követei Prágába érkeztek, Pázmány meghivatott az udvarhoz. Vele Lépes Bálint cancellár, Révai Péter túróczmegyei főispán és báró Hoffkircher András tanácsos működtek mint királyi biztosok. Mindenekelőtt a sérelmeket, melyeket a király és az ország Bethlentől szenvedtek, tizennégy pontba foglalva, közölték az erdélyi követekkel. Ezek, urok védelmében, Homonnai támadását jelölték ki a bajok és bonyodalmak kiinduló pontja gyanánt, mert az kényszerítette a fejedelmet, hogy saját védelméről gondoskodjék. Viszont ők is a sérelmek hosszú sorozatát állították össze; a zavarok szerzőinek megbüntetését, az ellenséges érzületű királyi tisztviselők elbocsátását, az országgyűlés összehívását sürgették.

A Pázmány által szerkesztett királyi válasz ridegen és elutasítólag hangzott, egyszersmind Bethlentől és az erdélyi rendektől biztosítékot kívánt arra nézve, hogy a nagyszombati egyesség pontjait jövőben lelkiismeretesen megtartják és a töröknek magyarországi területet többé át nem engednek.

Minthogy pedig erre az erdélyi követek nem voltak felhatalmazva, abban történt megállapodás, hogy június végén Nagyszombatban új értekezlet fog tartatni.*

* Pázmánynak a prágai értekezletek alatt írt sajátkezü jegyzései a primási levéltárban.

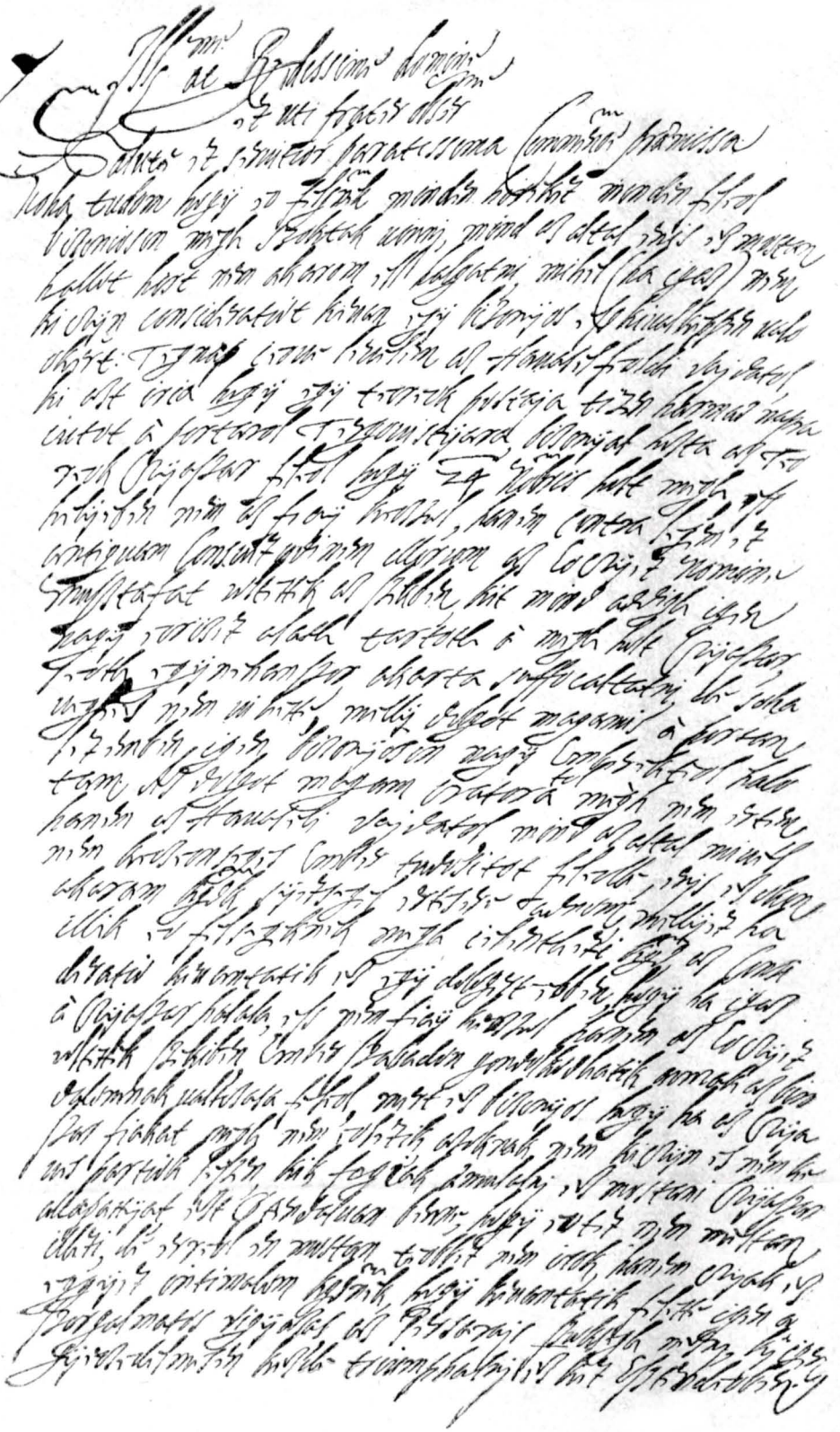

BETHLEN GÁBOR PÁZMÁNYHOZ ÍRT LEVELÉNEK HASONMÁSA. 1617 DEC. 17.

(Az orsz. levéltárban levő eredetiről).

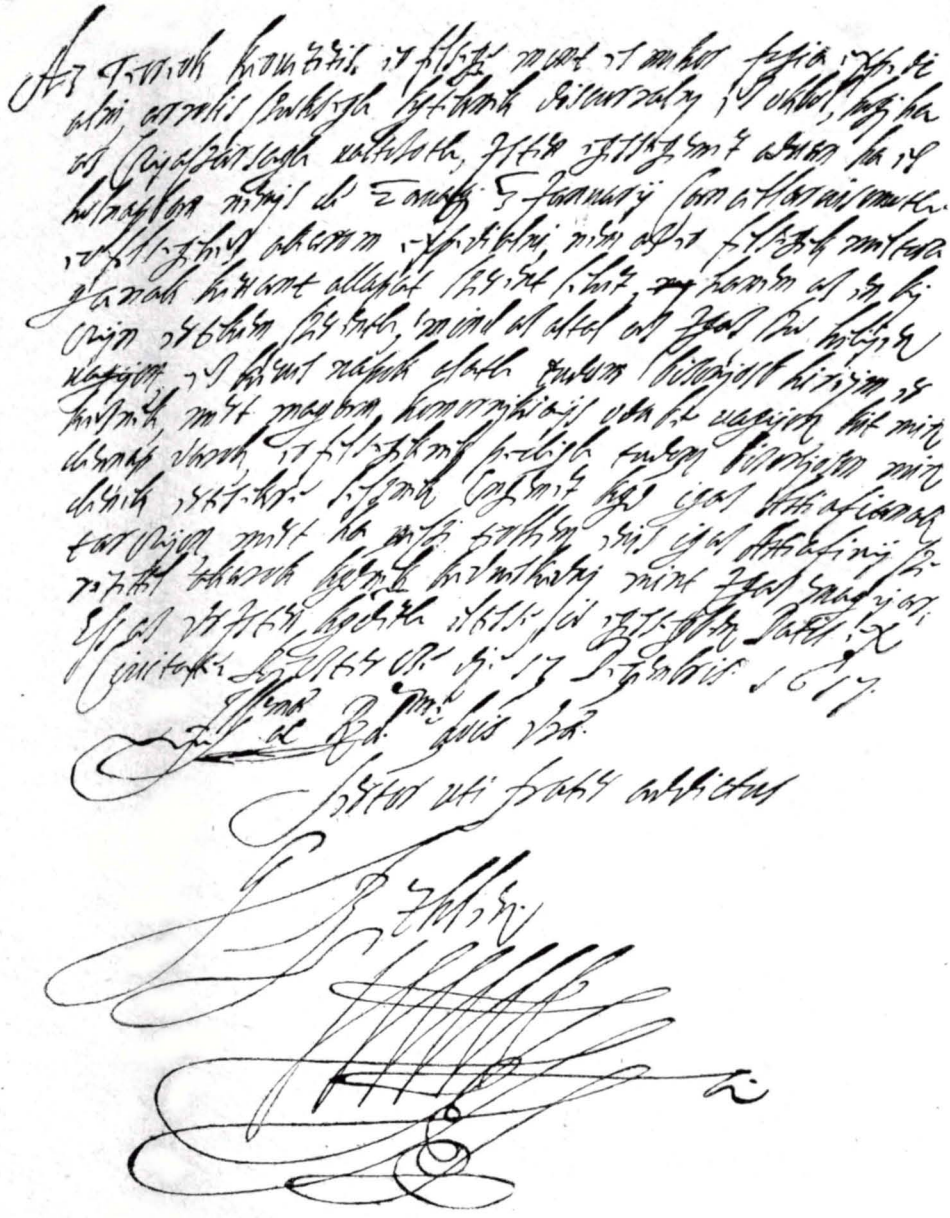

Bethlen készséggel küldötte Nagyszombatba biztosait, kiknek élén Pécsi Simon cancellár állott. A királyi biztosok elnöke Pázmány volt. Értekezleteik ez alkalommal gyorsan eredményre vezettek. Július utolsó napján aláírhatták az egyességet, mely a nagyszombati végzéseket megerősítette, és a béke biztosítására czélzó néhány ponttal kiegészítette.[1]

A siker főleg Pázmány érdeme volt. Az ő magatartásában lényeges fordulat állott be, mióta meggyőződött, hogy azok, kik Bethlen megbuktatását kivihetőnek, sőt könnyű feladatnak tüntették föl, az udvart és őt is tévútra vezették. Fölismerve ezen tényt, nem késett belőle a következtetést levonni. A Homonnai jelöltségéhez csatolt remények meghiusulásáért kárpótlást keresett azon kísérletben, hogy Bethlent a török-szövetségtől elvonja, és tőle a kath. egyház javára engedményeket eszközöljön ki.

Pécsi Simon cancellár alkalmas közbenjárónak kinálkozott a fejedelemnél. A nagy távolság, mely a kath. főpapot és a keresztény alaptól legmesszibbre eltérő zsidózó-szombatosok fejét vallási téren elválasztá, nem képezett nehézséget akár a politikai tárgyalásokban, akár a magán érintkezésben. Szívélyes viszony fejlődött ki közöttök. Pázmány szelleme felsőbbségével meghódította az erdélyi cancellárt, aminthogy hazaszeretete őszinteségéről is meggyőzte őt. Egyszersmind a vendégszeretet és társadalmi figyelem nyilatkozataival lekötelezte; nyájasságával és kedélyességével megnyerte.[2]

Viszont Pécsi, visszatérve küldőjéhez, a magával hozott benyomások uralma alatt, megtudta nyugtatni Bethlent Pázmány törekvései iránt, és eloszlatta aggodalmait.

1 Az ezen tárgyalásokra vonatkozó irományokat kiadta Szilágyi S. az Erdélyi Országgyűlési Emlékek, VI. kötetében.

2 Pécsi Simon 1617 szeptember 12-dikén így ír Pázmányhoz: «Nem kerülném el az háladatlanságnak vétkét, ha Nagyságodnak hozzám megmutatott sok jóakaratját, szeretetét méltó dicsérettel nem említeném, mind ott Nagyszombat-

Bethlen ekkor a prímáshoz levelet intézett, melyben a nagyszombati értekezletekben tanusított jóakaratáért köszönetét fejezi ki.[1] Pécsi által pedig biztosította, «hogy — úgy mond — ő felségéhez, az egész keresztyénséghez, és nagyságtokhoz is csak oly tökéletes szívvel és szándékkal viseltetik és vagyon, valaminél jobbat akárki nem kívánhatna!»[2]

ban létünkben, s mind utunkban, mely bátorsággal és becsülettel késértettünk. Az én kegyelmes uram és mindenekelőtt Nagyságodnak jó hírét-nevét mindazokért magasztalom». PÁZMÁNY levelezése. 116. És 1618 február 23-ikán biztosítja: «Én bennem . . . a confidentia szintén ép olyan épen áll, mint annakelőtte». 161.

1 Ezen levél, sajnos, nincs meg. Említi Pécsi Simon imént idézett levelében.

2 Pécsi Simon, imént idézett levelében. Hozzáteszi: «Csak sóhajtja az jó alkalmatosságoknak hiába mulását». Ez arra utal, hogy PÁZMÁNY és Pécsi concrét terveket terjesztettek a fejedelem elé.

17. MÁTYÁS CSÁSZÁR ÉS KIRÁLY ÉRME.

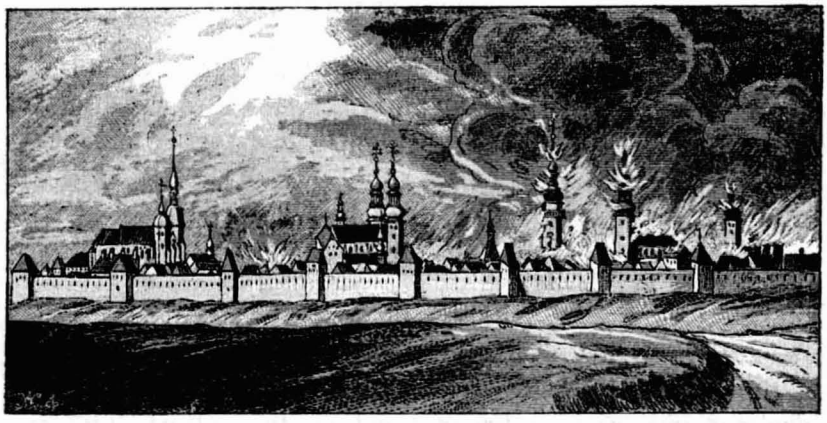

18. NAGY-SZOMBAT 1666-BAN.

NEGYEDIK FEJEZET.

(1618—1622.)

I.

Második Mátyás királynak nem voltak gyermekei. Mivel pedig 1615 óta folytonosan betegeskedett, a császári család körében az örökösödés ügye ismételve tanácskozások tárgyát képezte. Magyarország királyai, olyankor is, ha figyermekeik voltak, tanácsosnak tartották, az elsőszülött részére trónjuk örökségét biztosítani. Ez a jelen esetben még szükségesebbnek látszott.

Az utód személyének kijelölése nem okozott nehézséget. A király testvérei, Miksa és Albert főherczegek hajlott korban állottak, és szintén gyermektelenek voltak. Ezért nagybátyjoknak, Károly főherczegnek fiát, Ferdinándot tekintették a trón örökösének. Vallásos buzgalmában és jeles tehetségeiben az áldásos uralkodásnak, két figyermekében az ausztriai Habsburg-ház fönnmaradásának biztosítékát látták.

Mátyás fiának fogadta őt és 1617 tavaszán Csehország királyává választatta meg. Ekkor azután a magyar koronát kívánta fejére helyezni. Ezért (1617) deczember 13-ikára Pozsonyba király-választó országgyűlést hívott össze.

A királyi ház hívei mindent megtettek, hogy Ferdinándnak az útat a magyar trónra előkészítsék. Főleg Pázmány fejtett ki nagy tevékenységet; mire azon meggyőződés, hogy az ausztriai ház uralma Magyarország állami létének és jövendő fölvirágzásának egyik föltételét képezi; bizalmas viszonya, melyben Ferdinándhoz állott[1] és reményei, melyeket trónra jutásához kapcsolt, késztették vala.

November havában a megyék az országgyűlési követek megválasztása és utasításaik megállapítása végett gyűléseket tartottak. Pázmány néhány ilyen gyűlésen személyesen megjelent, és hatalmas szavával a rendeket a király szándékainak megnyerni igyekezett.[2] A székhelyéről távolabb eső megyékhez emlékiratot intézett, melyben a Ferdinánd megválasztását ajánló érveket népszerű nyelven, hatásos módon fejtegette.

Abból indúl ki, hogy a trón betöltése, a király halála után háborút és vérontást szokott előidézni. Tanúságot tesz erről a történelem; jól tudhatják azt mindazok «valakik az Mohács hada után való királyválasztásbúl származott sok vérontást, pusztítást és végre utolsó veszedelmét hazánknak históriájában olvasták . . . Az mi atyáink, mivelhogy szájokban vala íze az interregnumnak, és az királyválasztásnak egyenetlensége rontotta és vesztette vala hazánkot, azon mesterkettek mindenkor, hogy ez az veszedelemség újabban hazánkra ne következnék». Utal Miksa, Rudolf, II. Mátyás választására. Czáfolja azokat, kik állít-

1 Tanúskodik erről Ferdinándnak 1618 január 4-iki levele. Ugyanott. 146.

2 PÁZMÁNY később ezen agitatori működéseért megtámadtatván, «Falsæ originis motuum . . . refutatio» című 1620-ik évi röpiratában védelmezi magát a vádak ellen.

ják, hogy ezen eljárás a szabad választás jogát csorbítja. «Bizony — úgymond — az mi atyáink és őseink az ő törvényeket és szabadságokat jól tudták, melyekért véreket is készek voltak kiontani; mindazonáltal azt soha meg sem gondolták, hogy szabad választásokkal vagy törvényeikkel ellenkeznék, hogy az királynak éltében successor választatnék.»

Azután áttér a megválasztandó király kellékeire. A legelső az, «hogy magyarországi vérből származott legyen; mert noha az mi eleink az szabad választást megtartották, de azért mindenkor azt követték az választásban, hogy meddig az királyi magból valaki találtatott, addig idegent akarattyok szerént nem választottak». A második kellék az, hogy olyan választassék «az ki szomszédságunkban hozzánk közel lakik, és oly értéke legyen, hogy Magyarországot oltalmazhassa az török ellen . . . és körösztyén fejedelmek atyafiúságával oly erős legyen, hogy segétséget reménylhessen, ha az török reánk rohanna. Annak okáért, valaki Csehországot, Morvával és Sziléziával, és mellette Ausztriát, Stiriával és Karinthiával birni fogja, úgy tetszik, hogy minékünk kintelen ahoz fejünket hajtanunk.» Magyarország «egy felől német provinciákkal határos, másfelől az törökökkel; lehetetlen, hogy Magyarország erejével az két hatalmas fejedelemség között megmaradhasson, hanem avagy az pogány torkában köll esni, avagy az szomszéd keresztyén fejedelem szárnya alatt kell megnyugodni».

Mindezen kellékek, úgymond, megvannak Ferdinánd cseh királyban, ki a szomszéd országokat és tartományokat birni fogja; a leghatalmasabb uralkodókkal rokonságban áll, és II. Ulászló király leányától származván, «genealogiáját szent Istvánra fölviheti».

Végül meg akarja nyugtatni a protestáns rendeket, kik vallásuk érdekeit a trón-jelölt hitbuzgósága által fenyegetve látták. «Egy akadékot hallok, hogy némelyek forgatnak,

Iuppiter in terris quod erat mortalibus olim,
Hoc Cæsar populo te decet esse tuo.
Is juvit miseros, miseris succurre benignus
Cum Jove sic regnum par tibi Cæsar erit.
Robur et arma placent multis, sed robore et arm[illegible]
Tutior et melior PAX mihi visa fuit.

19. II. FERDINÁND RÓMAI CSÁSZÁR ÉS MAGYAR KIRÁLY.

tudniillik az filelmet, szabadságunkban és törvényünkben meg ne bolygasson ő felsége. De az hiába való félelem. Először, mert Csehországnak, Morvának, Sziléziának sokképen több szabadsági vagynak az hit dologban, hogy sem Magyarországnak; mindazáltal, minthogy ezek az országok tutták ennek az fejedelemnek kegyelmes tökéletességét és tökéletes igasságát, semmiben efféle félelem miatt meg nem tartózkottak. Másodszor, hiszem az koronázatkor az mi hazánknak és nemzetségünknek törvényire és régi szabadságára azért esküszik meg ő felsége, hogy bátorságosak lehessünk szabadságunkban.»[1]

Pázmány működése, melyért Ferdinánd meleg szavakban biztosította őt háladatosságáról,[2] nem maradt eredménytelen; bár azon megyékben, hol a protestánsok képezték a többséget, erős ellenzéki szellem nyilvánúlt.

Sokan a királyválasztás elhalasztását kivánták, mert az a trónüresedés idején kedvezőbb alkalmat nyujtott az ország szabadságai biztosítására és a protestáns felekezetek jogainak kiterjesztésére. Mások hajlandók voltak a trón betöltéséről már most intézkedni; de a gyengébb, mérsékeltebb Miksa főherczeg volt jelöltjök.[3]

Mindamellett a német miniszterek nem elégedtek meg azzal, hogy Ferdinánd megválasztását keresztűlvigyék, más czélokat is tűztek ki: az ausztriai ház trónörökösödési jogának elismerését, a nádori méltóság betöltésének mellőzését, a koronának Bécsbe szállítását. Mivel pedig biztosak lehettek a felől, hogy erős ellenállással fognak találkozni, el voltak határozva arra, hogy a megvesztegetés és erőszak eszközeit veszik igénybe; névszerint az ellenzék megfélemlítésére, esetleg elnyomására fegyveres erőt készültek

1 PÁZMÁNY emlékirata Millernél, I. 88—95. (Hibásan 1625-re téve.)

2 1617 deczember 7., 1618 január 4. és 23-ikán kelt levele. PÁZMÁNY Levelezése. I. 134, 146, 150.

3 Szatmár megyéből 1618 február 20-ikán Dóczi Endréhez küldött tudósítás az Országos levéltárban. És PÁZMÁNY emlékirata.

alkalmazni.[1] Mivel pedig e czélra a spanyol udvartól kért segély késett, az országgyűlés határnapja ismételve elhalasztatott.[2]

Pázmány úgy a halasztást mint a fegyveres erő fölhasználását ellenezte. Azt tanácsolta, hogy az udvar a rendeket ne keserítse el, inkább a királyi kegyelem nyilatkozataival, a bizalmatlanság okainak eltávolításával nyugtassa meg; a királyi méltóság épségbentartása mellett, a rendek kivánatait lehetőleg teljesitse. Biztosította, hogy ily magatartást követve, Ferdinánd megválasztatását könnyen keresztűlviheti. És szavának megvolt a kellő nyomatéka. A király, az utolsó perczben a spanyol segítségről és fegyveres erő kifejtéséről lemondott.[3]

II.

Az 1618-ik évi márczius közepe táján, a főrendek, megyei és városi követek nagy számban gyűlekeztek Pozsonyba. II. Mátyás gyengélkedése miatt nem jelenhetett meg személyesen, Ferdinándot küldötte helyetteséül, három királyi biztost rendelvén melléje: Khlesl bíbornokot, Molard bárót, a hadi tanács elnökét és Ulm birodalmi alcancellárt. A főherczeg márczius 19-ikén tartotta ünnepélyes bevonulását. A Duna partjánál Pázmány üdvözölte, és a főrendek élén, lóháton kisérte a várlakba. Négy nap múlva ment végbe az országgyűlés megnyitása. Ferdinánd latin nyelven rövid beszédet intézett a gyülekezethez, és átadta a királyi propositiót, mely magyar fordításban is fölolvastatott. Mire Pázmány szólalt meg. A rendek saj-

1 A spanyol udvarral 1617 nyarán folytatott tárgyalásokra vonatkozó irományok a spanyol állami levéltárban.

2 1618 január 6, majd márczius 4-ik napjára.

3 PÁZMÁNYnak ez ügyben bemutatott emlékirata. MILLER. I. 17—20. És Onate gróf bécsi spanyol követ 1618 április 4. és május 16-iki jelentései.

nálatát fejezte ki a fölött, hogy a király kénytelen volt távol maradni, és reménységöket, hogy az ország bajai orvosoltatni fognak; igérvén, hogy az előterjesztést megfogják fontolni, és rajta lesznek, hogy ő felsége kivánatát teljesítsék.[1]

A propositióban a király fölszólítja a rendeket, hogy unoköcscsét és fogadott fiát Ferdinándot «ismerjék el, kiáltsák ki és koronázzák meg királyukká».

Azon körülmény, hogy az előterjesztés a «választás» kifejezést óvatosan kerülte és a két főherczeg «lemondásáról» beszélt, a király-választási jog ellen intézett támadásnak tűnt föl. Ez nagy elégületlenséget szült, annál inkább, mert a nádor-választásról nem történt említés.[2] Úgy az alsó táblánál, hol a protestáns követek többségben voltak, mint a főrendek körében, hol Batthyányi Ferencz, Révai Péter és az ifjú Thurzó György állottak az ellenzék élén,[3] heves beszédek tartattak. A szabad király-választási jog világos elismerését és a nádorválasztást sürgették.

Pázmány közvetitő állást foglalt el. A király-választás tárgyában azt a nézetet vallotta, hogy Magyarország mindig örökös monarchia volt, és a nemzet a király-választás jogát csak azon korlátozott formájában gyakorolta, hogy az uralkodóház tagjai közől választotta szabadon királyát. A régibb történelemből vont példák mellett, utalt az 1547-ik évi országgyűlésnek Ferdinánd királyhoz szóló nyilatkozatára, hogy «a karok és rendek nemcsak ő felségének, hanem utódai uralmának is örök időkre alávetették magokat». Ezért ellenezte a király-választási jog olyatén definitióját, mely a trón-utódnak az ausztriai ház körén

1 A pápai nuntius titkárának márczius 27-ikén Pozsonyból írt jelentése.

2 PÁZMÁNY a királyi biztosoknál április 17-ikén tartott értekezleten előadja a rendek kifogásait.

3 A pápai nuntius titkárának június 7-iki jelentése Pozsonyból.

kívül való keresését engedné. Másrészről olyan formulát igyekezett találni, mely ezen korlátozott választási szabadság biztosításával a rendeket megnyugtassa.

A nádori hivatal betöltését, a törvény követelése értelmében, mellőzhetetlennek ítélte; de a választás időpontja és módozata megállapításánál kerülni óhajtott mindent, mi a királyt sérthetné.

Az ellenzék mindjárt az országgyűlés kezdetén, a királyi propositió tárgyalásánál, azon követeléssel lépett föl, hogy a nádor-választás és a sérelmek orvoslása a király-választást előzze meg; sikerült is ezt végzéssé emelnie. De a király arra utalva, hogy az 1608-ik évi országgyűlésen a király-választás megelőzte a nádor-választást, ezen gyakorlat fönntartásához ragaszkodott.[1]

Az alsó-tábla megnyugodott ebben, de a király-választást több feltétel elfogadásától tette függővé; úgymint: a király ismerje el, hogy a királyi trón betöltése «tisztán a rendek szabad választása» által történik; továbbá a nádori méltóságra kijelölendő urak neveit tartalmazó iratot a király-választás előtt kézbesíttesse az országbirónak, és azonnal a király-választás után, még ugyanazon ülésben választassék meg a nádor is; végre a két választást nyomban kövesse a sérelmek orvoslása, úgy, hogy ha ez elmulasztatnék, a király-választás is érvénytelenné váljék.[2]

Ezen föltételekben Pázmány a király iránti bizalmatlanság sértő nyilatkozatát látta, és a főrendi táblánál erélyesen küzdött elfogadásuk ellen. Sikerült is kivinnie, hogy a harmadik föltételhez csatolt záradék elhagyatott, és a királyi biztosokhoz küldöttség bocsáttatott, mely élőszóval azt a jelentőségteljes nyilatkozatot tette, hogy «a rendeknek nem volt és nincs szándékukban, a választásnál a felséges ausztriai háztól elszakadni, tőle az illető tiszteletet, a

1 A királyi leirat KATONA-nál. Historia Critica XXIX. 693.

2 Kassa város követeinek zárjelentése, a város levéltárában.

Magyarország irányában szerzett érdemeiért és áldozataiért tartozó hálát megtagadni.»[1]

A király ekkor a három föltételt elfogadta,[2] és biztosait utasította, hogy a király-választási jog biztosításáról kiállítandó nyilatkozatot formulázzák. Ez iránt újabb nehézségek merültek föl. Az ellenzék ingerültsége oly fokot ért el, hogy Pázmányt, mikor közvetitő javaslatait előadta és védelmezte, többé meghallgatni sem akarta, és beszédeit zajongva szakította félbe. Mire Pázmány az országgyűlés föloszlásának meggátlása végett, a királyi biztosokat bírta engedékenységre.[3]

Ezzel azonban az akadályok nem voltak még elhárítva. Ugyanis a Ferdinánd által kiállítandó választási hitlevél megállapításánál a protestáns rendek vallási szabadságuk kiterjesztésére czélzó igényekkel léptek föl. A bécsi békekötés a főurak, nemesek és királyi városok részére biztosította a protestáns vallás szabad gyakorlatát. Az 1608-ik évi országgyűlés kiterjesztette azt a jobbágyokra, kik e szerint katholikus földesurak birtokain is, ép úgy mint a három rend tagjai, szabadon csatlakozhattak a protestáns felekezetekhez, és akadály nélkül végezhették isteni tiszteletöket; a különbség csak abban állott, hogy a rendek birtokaikon, a városok területükön, a templomokkal is rendelkezhettek, a jobbágyoknak ellenben a templomokra joguk nem volt. Ezt a jogot óhajtották a rendek a jobbágyokra kiterjeszteni, vagyis lehetővé tenni, hogy a katholikus világi és egyházi földesurak birtokain létező templomokat a protestáns jobbágyok, saját isteni tiszteletök czéljaira, igénybe vehessék.

1 PÁZMÁNY erőfeszítéséről szól az egyik királyi biztos, Molard, április 3-ik és 4-ikén Miksa főherczeghez írt jelentéseiben. A bécsi belügyminiszterium levéltárában. — Az országgyűlés fölirata KATONA-nál. 695. A küldöttség által élőszóval tett nyilatkozatot a király bevette leiratába.

2 Az 1618 április 9-én kelt királyi leirat a bécsi állami levéltárban.

3 A pápai nuntius titkárának jelentése Pozsonyból 1618 április 24-ikén. —

Pázmány -- miként láttuk — megnyugodott az 1606 és 1608-ik évi vallásügyi engedményekben; de az ezekben foglalt jogok újabb kiterjesztésének határozottan ellene szegűlt. Álláspontját egyik későbbi röpiratában szabatosan fejezte ki. «Noha — úgymond — az egyházi rend eleitől fogva ennek az szabadság engedelmének nyilván ellene mondott és nem javallotta; mindazonáltal midőn eszébe venné, hogy nem okos emberhez illendő heába való ellenkedéssel csak gyűlölséget keresni, azt az bécsi articulust nem igyekezett ostromolni, hanem az ellenkezők új igyekezetének ereje és lelkiesmérete szerint ellene állott.»

Miként az 1608-ik évi országgyűlésen a jezsuiták ügyében, most is a legerősebb érvét épen a bécsi békekötés szövegéből vonta le. Ez ugyanis a rendeknek a szabad vallásgyakorlatot biztosította; már pedig ha egy újabb törvény a jobbágyoknak megengedné, hogy a rendek által birt templomokat elfoglalhassák, ezzel a rendek szabad vallás gyakorlatát csorbítaná. Így okoskodott: a templomokkal való rendelkezés vagy kiegészítő részét képezi a szabad vallásgyakorlatnak, vagy nem; az utóbbi esetben nincs joguk azt az 1608-ik évi törvényre hivatkozva a jobbágyoknak követelni; az előbbi esetben a bécsi békekötés végzése alapján nem lehet attól a rendeket megfosztani.

Egyszersmind, a régi magyar jog elveire támaszkodva, kimutatta, hogy a templomokkal való rendelkezés a kegyúri és földesúri jogokhoz tartozik, melyeket úgy a bécsi békekötés mint az 1608-ik évi országgyűlés érintetlenül hagyott; és a melyeknek megcsonkításához ő soha sem adhatja megegyezését. «Inkább pusztuljanak el, és legyenek néptelenek birtokaim; — mondá egy ízben — de

A k. biztosok április 17-ikén II. Mátyáshoz intézett jelentésében tüzetesen előadják Pázmánynak előttök tett fejtegetéseit.

azt soha sem engedhetem, hogy kegyuri jogaim sérelmével, a protestáns jobbágyok foglalják el templomaimat!»[1]

A világi urak sorából főleg gróf Frangepán Miklós, horvátországi bán, támogatta őt. Ismételve fölszólalt, és nem hagyta magát a protestánsok közbeszólásai által megfélemlíteni. Egy alkalommal fölhangzott e kiáltás: «Dobjuk ki az ablakon!» A bán nyugodtan válaszolá: «Ám lépjenek elő, kik az ablakon ki akarnak dobni!» És a bátor szót néma csend követte.[2]

Végre a protestáns rendek belátták, hogy csak kettő között van választásuk: engedni vagy hazamenni. Engedtek. És II. Mátyás hitleveléből a vallás ügyére vonatkozó pont változatlanúl átvétetett.

Végre közel két hónapra terjedő tárgyalások után, május 16-ikán, Ferdinánd köz-értelemmel Magyarország királyává kiáltatott ki. Az ország rendei azonnal a várlakba siettek, és nevökben Pázmány tolmácsolta szerencsekivánataikat. A király válaszában igérte, hogy az országot és szabadságait, ha kell vérének ontásával is, meg fogja oltalmazni. Mire szent Márton egyházába vonúltak, hol a primás hála-istenitiszteletet végezett.

Innen az ülés-terembe tértek vissza, hogy a nádor-választást vigyék véghez. Forgách Zsigmond, ki az első helyen volt kijelölve, úgyszólván egyhangulag választatott meg, csak két szavazat volt ellene. A törvények és szerződések tisztelététől vezérelt magatartása, melyet Homonnaival szemben követett, meghódította a protestáns rendek jóakaratát, míg Pázmány barátságát és ragaszkodását a politikai nézet-eltérések nem ingatták meg.

1 PÁZMÁNY az 1618-ik évi országgyülés vallásügyi tárgyalásaiban elfoglalt állásáról és tevékenységéről részletesen szól 1620-ban közrebocsátott röpiratában, melynek czíme: «Az magyarországi támadásoknak hamisan költött eredetinek rövid velős hamisítása».

2 A nagyszombati jezsuita-collégium évkönyveinek följegyzése.

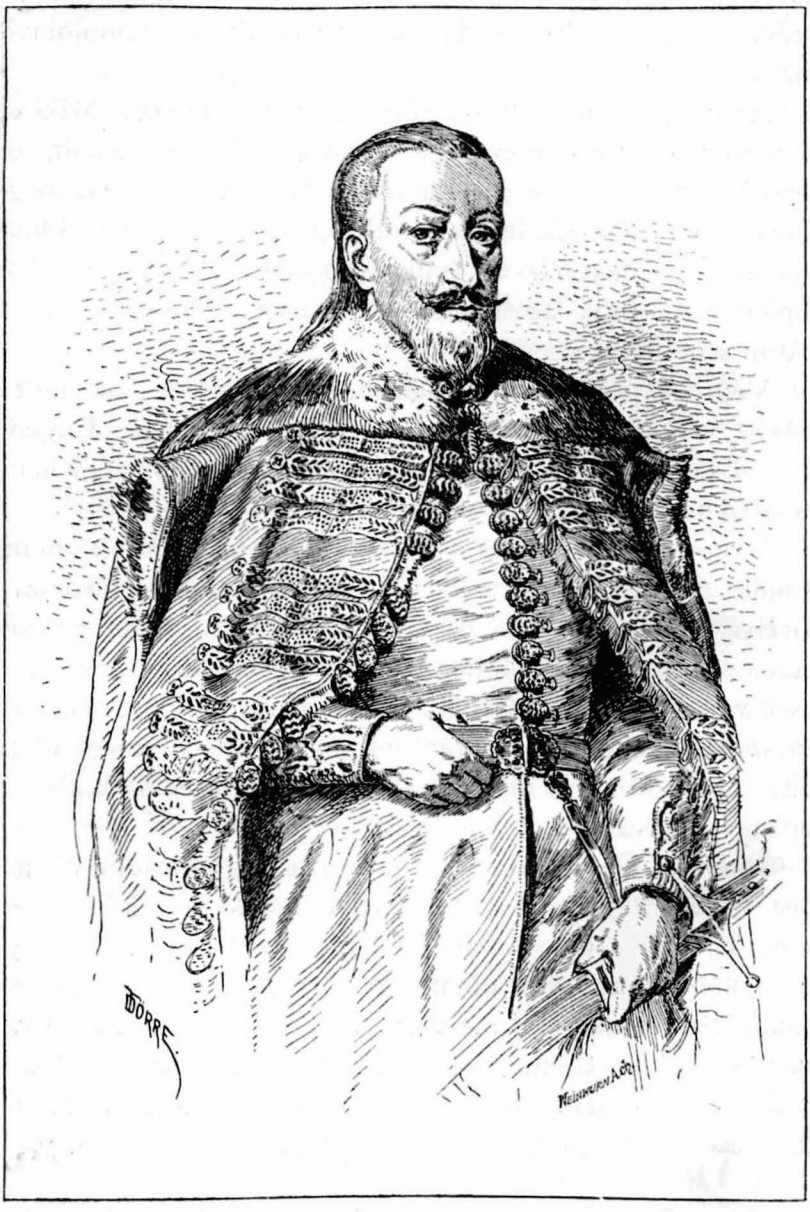

20. FORGÁCH ZSIGMOND NÁDOR.

Most következett a sérelmek tárgyalása, mely a vallásfelekezetek újabb mérkőzését idézte föl. A protestáns rendek a panaszok hosszú lajstromát nyújtották be. Mint a korábbi országgyűléseken, most is kisérletet tettek, hogy a jezsuiták eltávolítását az ország területéről keresztülvigyék. A zavarok szerzőinek és a közbéke ellenségeinek tűntették föl őket. «A jezsuiták megtelepedése előtt — mondák — egyetértés és összhangzás uralkodott a rendek között; azóta hatalmasodott el a visszavonás, és egyenetlenség.»

Erre a katholikus szónokok a belbéke és egyetértés fölbomlásáért a protestantismusra háritották a felelősséget. «Tekintsetek — így szóltak — Németországra, Angliára és Erdélyre; az ezen országokban uralkodó zavarok szerzőit a protestáns prédikátorok soraiban fogjátok feltalálni. Ellenben fordítsátok szemeiteket Spanyol- és Olaszországra, a hol zavartalan a békesség, bár nagyszámban vannak ott jezsuiták.» És mikor a protestánsok azt bizonyítgatták, hogy hajdan az országban az iskolák virágzó állapotban voltak jezsuiták nélkül is, ezekre tehát most sincs szükség; a katholikusok arra utaltak, hogy miután a nagyszámú monostorok, egykoron a tudományos művelődés csarnokai, elenyésztek, a jezsuitákat, kik önzetlenül szentelik magokat az ifjúság nevelésének, nem nélkülözhetik.*

Több napig tartó meddő viták után, abban történt megállapodás, hogy a vallási sérelmek mellőztetvén, tisztán a politikai sérelmek terjesztetnek föl a királyhoz. Ezek tárgyalása, több föl- és leirat váltását tette szükségessé, és egy egész hónapot vett igénybe. Gyorsabban sikerült az országgyűlésnek a kitűzött pénzügyi, katonai és törvénykezési föladatok elintézését keresztül vinni.

* A nagyszombati jezsuita-collégium évkönyveinek egykorú följegyzései.

Julius első napján, Pázmány Péter szent István koronájával megkoronázta Ferdinándot. Mire az országgyűlés berekesztetett.

III.

Míg akként a magyarországi rendek, a politikai irányok és a vallásfelekezeti törekvések ellentéteit, a teljesületlen igényeket és az orvosolatlan sérelmeket felejtve, nemes loyalitással hódoltak jövendő királyuknak; épen azon napokban a csehországi protestáns rendek körében az elégületlenség üszkeiből magasan föllobogott a vallás-háború lángja, mely gyorsan tovább harapódzva, Európa nagy részét harmincz éven át pusztította.

A csehországi fölkelők a helytartóság tagjait és a jezsuitákat elűzvén, készületeket tettek az ellenállásra. Egyszersmind azon voltak, hogy a szomszéd országokban hitsorsosaikat csatlakozásra, közös actióra bírják. És Ausztriában czélt értek.

Magyarország magatartása ily körülmények között döntő fontosságú volt. Ha uralkodója részére áll, talán diadalra segítheti ügyét; a fölkeléshez csatlakozva, ennek biztosítja a győzelmet.

Pázmány ezért szükségesnek látta, hogy a magyarországi rendek hűségének megszilárdítása, áldozatkészségök fölébresztése végett, a király mielőbb országgyűlést tartson.[1] Erre a sír szélén álló II. Mátyás királyt nem bírhatta rá. De a mint csakhamar (1619 márczius 20-án) bekövetkezett halála után, II. Ferdinánd a kormányt kezeibe ragadta, ez Pázmányt azonnal Bécsbe hívta,[2] és tanácsára haladék

1 Kitűnik ez II. Mátyásnak 1618 deczember 19-ikén PÁZMÁNYhoz írt leveléből. PÁZMÁNY Levelezése. 199.

2 II. Ferdinándnak 1619 márczius 20-ikán PÁZMÁNYhoz írt levele. Ugyanott.

nélkül összehívta az országgyűlést. Mindazáltal ezen rendszabály nem termette meg a várt gyümölcsöket.

Az ország minden részében nagy volt az izgatottság. Több megye utasította követeit: ne engedjék, hogy magyarországi hadak a csehek és osztrákok ellen küldessenek, s igyekezzenek a vallás ügyében új engedményeket nyerni.

És a mint az országgyűlés kezdetén a nádor, — kit a német birodalmi gyűlésre távozott király teljhatalommal ruházott föl, — közfölkelés hirdetését ajánlotta, a többség nem járult az indítványhoz. Ellenben határoztatott, hogy küldöttség menjen az udvarhoz és a fölkelők táborába, a kibékités megkisértése végett. A küldöttség eljárt a megbizatásban, de igyekezetei eredménytelenek maradtak.

Ezalatt a protestáns rendek sérelmeik orvoslását, főképen a katholikus földesurak által elfoglalt templomok visszaadását, az elűzött prédikátorok visszahelyezését és a jezsuiták eltávolítását sürgették. A Pázmány által vezérelt katholikus rendek a vallás ügyében újabb engedményeket nem voltak hajlandók tenni. Egy hónapig tartó vitatkozások után, a nádor kivitte, hogy a sérelmek orvoslása a jövő országgyűlésre halasztatott.

Habár a törvénykönyv az új király iránti hűség és hódolat nyilatkozataiban bővelködött, a protestáns rendek elkeseredve tértek haza, mindinkább megbarátkozva a gondolattal, hogy a csehek s ausztriaiak példájára, fegyverrel küzdik ki a vallás-egyenlőség előnyeit. Csak vezérre volt szükség. És e szerepre az erdélyi fejedelem vállalkozott.

IV.

Bethlen Gábor a csehországi fölkelést élénk örömmel üdvözölte. A Habsburg-ház szorongatott helyzete azt a reményt kelté föl lelkében, hogy török segélylyel, Magyar-

ország trónjára emelkedhetik.[1] De az ép oly óvatos, mint nagyratörő fejedelem, egy egész éven át, az események tétlen szemlélője maradt, míg a fölkelés által kivívott sikerek őt is a cselekvés terére vezették.

Az 1619-ik év tavaszán követet küldött Konstantinápolyba, azzal a megbízással, hogy a II. Ferdinánd ellen indítandó háborúra a porta engedélyét hozza meg. Terve kedvező fogadtatásra talált. A nagyvezér kérkedve mondá, hogy «ő teszi meg Bethlent magyar királylyá».[2]

Ezalatt szándékai és készületei iránt a királyi udvart tökéletesen tévútra vezette. Julius elején, meleg hangon irt levélben szerencsekívánatait fejezi ki azon győzelem alkalmából, melyet a király «árulói» fölött kivívott, és tanácscsal szolgált, miképen kelljen a béke helyreállítását eszközölni. Sőt segítségét is fölajánlotta Csehország visszahódítására. De a mint a portáról a választ megkapta, azonnal (augusztus 26-án) hadai élén megindult Debreczen felé. Magyarországi híveit fölszólítá a csatlakozásra. Ezek között a leghatalmasabb és legmerészebb RÁKÓCZY GYÖRGY volt, ki hajdú-csapat élén Kassa alá vonúlt és a várost megadásra szólította föl. A tanács, miután biztosítást nyert, hogy «a polgárok közől senkit, a pápistákat sem» éri bántás, megnyitotta a kaput.

Azonban a szabadság új korszaka az erőszak véres tényével avattatott föl. Ez időben két jezsuita tartózkodott Kassán: Grodecz Menyhért és Pongrácz István, kik lelki-

1 Úgy a portánál, mint a bécsi udvarnál és Bethlen hívei körében is, Bethlen hadjárata kezdetén, tisztában voltak az iránt, hogy czélja: a magyar trón elfoglalása. MIKÓ. Erdélyi Történelmi Adatok. II. 178. És a flórenczi udvar bécsi követének szeptember 21 s 28-iki jelentése, Rákóczi György nyilatkozata szeptember 3-ikán Kassa város jegyzőkönyvében.

2 Borsos Tamás portai követ naplója gróf Mikónál, i. h.

3 Bethlennek 1619 július 9-ikén a nádorhoz írt levele, a Forgách-levéltár irományai között a Nemzeti Muzeum könyvtárában. — Dóczi Endrének Bethlen ajánlatára írt válasza, 1619 augusztus 7-éről SZILÁGYI Sándornál: Erdélyi Országgyűlési Emlékek. VII. 532.

21. JÁSZÓ VÁRA A XVII. SZÁZADBAN.

pásztori buzgóságukkal és hittérítői sikereikkel régóta magokra vonták a protestánsok ellenséges érzületét. Rákóczy, mindjárt bevonulása után, őrizet alá helyeztette őket, és velök Kőrösi Márk esztergomi kanonokot is, káptalana abaujmegyei birtokainak felügyelőjét.

Mindhárman, az éhség és szomjúság sanyargatásai mellett, különféle kisértéseknek voltak kitéve. Majd fenyegetésekkel, majd nagy igéretekkel akarták őket rábirni, hogy a protestantismusra térjenek át. «Életünket és javainkat — így hangzott válaszuk — ám vegyétek el; csak Krisztustól és vallásunktól ne foszszatok meg.» Végre szeptember 7-ikén hajnalban a hajduk vad csoportja hatolt börtönükbe és halálra kínozta őket, kik ekként a vértanúk dicsőségének részeseivé lettek.[1]

Ugyanakkor Szécsi György Jászót, az egri káptalan székhelyét, kerítette hatalmába, mely alkalommal fegyveresei több kanonokot és egyházi férfiút bántalmaztak és megsebesítettek.

Amint ezen események híre Nagyszombatba eljutott, Pázmány meghagyta a jezsuitáknak, hogy növendékeiket szétbocsátva, biztos helyre vonúljanak el; maga pedig Bécsbe menekült; tudva, hogy ha az országban marad, és a mozgalomhoz nem csatlakozik, halál várakozik rá; már pedig, fölfogása szerint, sem kötelessége, sem az eszélyesség nem kívánta, hogy magát föláldozza, a vallás és a közügy haszna nélkül.[2]

Bethlen, a protestáns rendek által lelkesedéssel fogadva, akadálytalanúl haladt előre. Szeptember 20-dikán tartotta bevonulását Kassára, hol egybegyűlt hívei «előttök-járónak és főgondviselőnek» választották. Október

1 PÁZMÁNY 1628-ban folyamodott Rómába szentté avattatásukért. Legújabban Scitovszky prímás is tett ez iránt lépéseket. Vizsgálat rendeltetett el, melynek irományait 1859-ben Rómában kinyomatták.

2 PÁZMÁNY így indokolja elhatározását «Vindiciæ Ecclesiasticæ» czímű 1620-diki röpiratában.

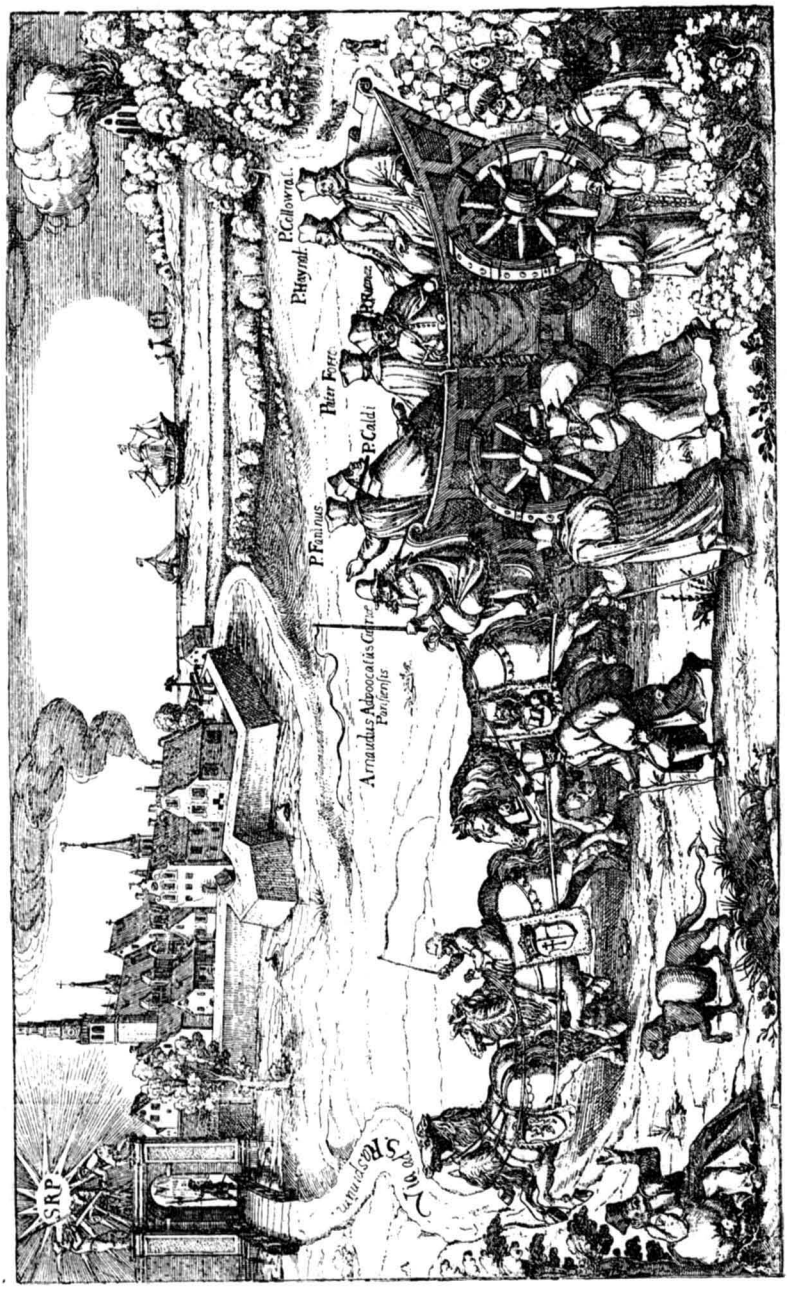

22. A JEZSUITÁK KIVONULÁSA MAGYARORSZÁGBÓL.

9-dikén Nagyszombatba érkezett, és az érseki palotába szállott.

Nyilt leveleket bocsátott ki, melyekben az ország rendeit csatlakozásra szólítja föl. Támadásának indító okai között a vallási sérelmekre különös súlyt helyez. «A magyarországi clerus — úgymond — sok helyeken mind szóval, mind irással, nyilvánvaló sok fenyegetésekkel éltenek, hogy nemcsak a religiónak szokott libertását akarnák turbálni, sőt fő-főpátrónusokkal ki tudja mit akarnának cselekedni».*

QVERELA MAGYAR HVNGARIÆ. 1620. ORSZAG PANASZA.

EA NVNC SVNT, proh dolor, tempora, in quibus verè, juxta Irenæum sanctũ Martyrem, vivi mortuis, & mortui vivis, invidere possunt, ob efferatam Satanæ malitiam, & odium erga genᵘ humanum; Qui quanto magis videt, appropinquare finem mundi, extremumq; adventum judicis IESV Christi, tanto magis omnes ingenij vires expedit, modo cœlum terræ, terram cœlo, miscere, omnem disciplinam, mores honestos, publicamq; Christianitatis pacẽ & tranquilitatem, quovis modo turbare possit.

MOStan vadnak, jay, azok az ůdök mi nekünk, mellyekben sient Irenæus Martyr mondása sierént, az élők az holtakra, és az holtak az élőkre valóban irigykedhetnek, az ördöghnek emberi nemzetséghez megh kegyetlenült gonozságáért, és gyűlölségéért; kimenyivel közeleb lattya érkezni ez világnak végét, és az itilő biro IESVS Christusnak utolsó el jövetelit, annival inkáb elméiének minden ereiét ki boczátya, czak hogy az eghet az Földel, és az földet az éghel ősive egyelithesse, minden fegyelmet, tisztességes erkölcsöt, és az Kereszténtségnek közönséges békeségét, és czendességét valamint s'valahogy fel háborithassa.

A Ta-

23. ALVINCZI RÖPIRATA.

Thurzó Imre különösen a lutheránusokat buzdította, hogy «a végveszélylyel fenyegetett három evangelikus rendnek a babiloniai fogságból kiszabadítása» érdekében a fejedelem zászlaja alá gyülekezzenek.

Bethlen, a hivatalos nyilatkozatok mellett ügyének publicistai támogatásáról is gondoskodott. Alvinczi Péter, a nagy befolyású kassai predicator által, támadása indokolására magyar és latin nyelven röpiratot készíttetett: «*Magyarország Panasza*» czím alatt. Azt hirdeté ebben, hogy a sátán pokoli gyűlöletét Magyarországgal éreztetni akarván, eszközül a katholikus papságot használta föl. Ez a török ellen küldött hadakat a haza polgárai ellen indította, hallatlan nyomort hozott az országra. A protestáns vallást

* A nyiltlevél 1619 szeptember 10-ikén kelt. L. Esterházi Miklós élete. I. 60.

gyökeresen kiirtandó, lefoglalta templomait, száműzte prédikátorait. Ezáltal Bocskay fölkelését idézte elő.

Ekkor a protestánsok a kath. clerust kiirthatták volna, de azon reményben, hogy megjavúl, kimélték. Azonban a papság csakhamar újra a viszály magvait hintette el, támadást hozott létre az erdélyi fejedelem ellen, megsértette a protestánsok javára alkotott törvényeket, meghiusította az 1618-ik évi országgyűlést, kierőszakolta Ferdinánd megválasztását, a ki hittel fogadott igérete ellenére az ország sérelmeit orvosolni elmulasztotta. Névszerint Pázmány Péter, Homonnai György, Esterházi Miklós, Dóczi Endre és Lónyai Endre ellen a vallási béke megzavarásának vádját emeli.

FALSÆ
ORIGINIS
MOTVVM HVNGA-
RICORVM SVC-
CINCTA
REFVTATIO.
AZ MAGYAR OR-
SZAGI TAMADASOKNAK
hamiſſan költött eredetinek, rövid
velős
HAMISSITASA.
·ANNO CHRISTI,
M. DC. XX.

24. PÁZMÁNY FELELETE.

Pázmány ellen különösen fölhozza, hogy több protestáns templomot elfoglalt, a prédikátorokat üldözte, erőszakos eszközöket használt a kath. vallás terjesztésére; az országgyűlésen megakadályozta a protestánsok sérelmeinek orvoslását; a király szándékainak, bár az ország szabadságaival ellenkeztek, buzgó pártolója volt, és csak kisebb jelentőségü ügyekben, hogy álnokságát elpalástolja, tartott a rendekkel. Azzal zárja be terjedelmes fejtegetéseit, hogy a protestánsok az egyenjogúságot követelik: azt, hogy vallását mindenki, bárhol szabadon gyakorolhassa; a hivatalok betöltésénél a vallásra ne legyen tekintet; a kath. clerus pedig a közügyekre gyakorolt kivételes befolyásától fosztassék

meg. Ha ekként egyik vallásnak a másik fölött nem lesz elsőbbsége, béke és egyetértés fog az országban uralkodni.*

A kath. papság oltalmára, maga Pázmány vette kezébe a tollat; de névtelenül bocsátotta közre feleletét, mely ezen czímet viseli: «*Az magyarországi támadásoknak hamisan költött eredetinek rövid velős hamisítása.*»

Azzal kezdi, hogy közel két évszázad óta soha olyan tartós nyugalom az országban nem uralkodott, mint a legutolsó három esztendő alatt. A törökkel és az erdélyi fejedelemmel kötött béke sértetlenül fönnállott. És Bethlen, a szövetség értelmében, ismételve ajánlkozott, hogy tízezer ember élén, a csehek ellen, a király segítségére jő. Ekkor «némely zenebonás és fúrt agyú emberek, rész szerint az ifjúságnak buzgóságától mondjam-e avagy dühösségétől indíttatván, rész szerint az híres neves német nemzetség ellen való meggyökerezett gyűlölségtől ösztönöztetvén, részszerint uralkodásnak és kóborlásnak kívánságától gerjesztetvén», rábirták az erdélyi fejedelmet, hogy a király ellen támadjon. És «az hitet fogták pajzsul».

Részletesen czáfolja azon állítást, hogy II. Ferdinánd megválasztása ármány és erőszak műve vala. Igazolta, hogy az rendesen és törvényesen ment véghez. Azon vád ellenében, hogy a király megszegte koronázási hitlevelében elvállalt kötelezettségeit, utal a néhány hónap előtt tartott országgyűlésre, melynek törvénykönyvében a rendek hálásan ismerik el az ország iránt tanúsított jóakaratát. Egyébkint ha valamit elmulasztott volna, ezért nem őt terhelné a felelősség, de a nádort, kit mikor a német birodalomba távozott, teljhatalmú helytartójává rendelt.

Azután visszautasítja a személyét illető vádakat. Egyebek között a következő nyilatkozatot adták szájába: «Jobb,

* A röpirat magyar és német nyelven névtelenül és a nyomtatási hely megnevezése nélkül jelent meg és negyedrétű 24 levélből áll. Csak két példánya ismeretes. Szalárdi egész terjedelmében fölvette krónikájába. Újabb Nemzeti Könyvtár. II.

GABRIEL BETHLEN D. G. PRINCEPS TRANSSYLVANIÆ, PART. REGNI HVNGARIÆ DOMINVS ET SICVLORVM COMES, ETC.

BETHLEN GÁBOR POZSONYVÁROSA LÁTKÉPÉVEL, EGYKORU METSZET UTÁN.

hogy az egész országot vadak lakják, hogy sem mint az eretnekeknek benne való maradást engedjenek». «Esküszik — úgymond — hogy soha az se szájába se elméjébe nem jött.»[1]

V.

Bethlen ez alatt kardcsapás nélkül ejtette hatalmába az ország nagy részét. Míg II. Ferdinánd a német birodalom gyűlésén keresett segélyt, Leopold főherczeg, ki őt Bécsben helyettesíté, tétlen tanúja volt a fejedelem előnyomulásának. Október elején kezdett a császári tábornokokkal a magyarországi hadviselés tárgyában értekezni. Ekkor Bethlen már Pozsony alatt állott. Forgách nádor, képtelen lévén ellenállani, a várat és a szent koronát átadta neki. Sőt miután biztosítást kapott tőle, hogy nádori hatóságát tiszteletben fogja tartani, tanácsa és jóváhagyása nélkül semmit sem fog tenni, maga is hozzá csatlakozott, hogy így befolyását az ország javára és a király érdekében érvényesíthesse.

Első ténye az volt, hogy Bethlen fölszólítására, Pozsonyba országgyűlést hirdetett. Azonban Ferdinánd eltiltotta híveit a megjelenéstől.

A fejedelem mindamellett kisérletet tett, hogy Pázmányt megjelenésre bírja. A nádor által külön oklevelet küldött néki, melylyel őt biztosítja, hogy ha «barátságos, békés érzülettel és nem ellenség gyanánt jő, ő maga és kisérete teljes szabadságnak fog örvendeni Pozsonyban, és akadálytalanúl távozhat onnan.»[2]

Pázmány természetesen visszautasította a meghivást, és tüzetesen indokolta elhatározását. «Mikor — így válaszol a nádornak — minden törvényünk és szabadságunk fölforgattatott, mikor prédára és rabságra hozatott álla-

1 A röpirat hasábosan, latin és magyar szöveggel jelent meg. Név és hely nélkül. Kis negyedrétű 10 lapon.

2 Bethlen 1619 november 15-iki biztosító levele. MILLER-nél. I. 26.

potunk, . . . főurak és prælátusok méltatlan rabságokkal rongáltattak; várak, kástélok, nemes udvarházak prédára vettettek; . . . egyszóval fundamentomból országunk minden törvénye fölforgattatott; . . . nem tudom, mint bocsássa ember levélre életét.» Továbbá az országgyűlésnek összehívására a nádor nem volt följogosítva; a király pedig eltiltotta megtartását. «Magam felől resolute irom kegyelmednek, hogy valamíg Ferdinánd király él, soha mást nem uralok. Lássa, ki mit mível, és mint menti Isten és világ előtt magát.» Előrelátja, hogy az országgyűlés oly útra fog lépni, «melyre — úgy mond — hitem, üdvösségem és tisztességem vesztése nélkül semmiképen nem mehetnék . . . Vak uram az, a ki rosta által nem lát.»[1]

És csakugyan az országgyűlésen egybegyűlt rendek többsége nem titkolta azon szándékát, hogy Bethlen Magyarország királyává választassék. Csakhamar tárgyalás alá kerültek a választási föltételek, melyeket deczember közepén bemutattak a fejedelemnek. Ez azonban szükségesnek látta, hogy hívei túlbuzgalmát mérsékelje. Nyugtalanító hírei érkeztek a portán beállott fordulat felől, mi arra késztette, hogy újabb követséget bocsásson oda.[2]

Egyszersmind kész volt a királylyal béke-alkudozásokba bocsátkozni. A Pozsonyba küldött királyi biztosokat, kiknek élén Lépes Bálint kalocsai érsek, a királyi cancellár állott,[3] kitüntetésekkel halmozta el, és úgy nyilatkozott, hogy «ha ő felsége a császár parancsolja, kész személyesen Bécsbe menni, kezeit és lábait megcsókolni, fejét is rendelkezésére bocsátani».[4] A béke-föltételeket következőképen formulázta: Magyarország fejedelme czímével ru-

1 PÁZMÁNY levelének dátum nélküli egykorú másolata az Országos Levéltárban.

2 Bethlennek 1620 február 20-dikán portai követéhez intézett utasítása. Történelmi Tár. IV. 200.

3 Bethlennek imént idézett 1620 február 20-iki levele.

4 Bibboni Bertalan flórenczi ügyviselőnek Pozsonyból 1620 január 6-ikán írt jelentése.

házzák föl; négy megyét örökösen, néhányat élethossziglan engedjenek neki át; Pázmányt, a királyi személynököt és néhány más országos főtisztviselőt törvényellenes magokviseleteért megfelelő büntetés érje.[1]

A király ezen föltételeket nem fogadta ugyan el, de nagy áldozatokra volt kész, hogy a félelmes ellenséget lefegyverezze. A római birodalmi herczeg czímét, Oppeln és Ratibor herczegségeket, négy magyarországi megyét örökösen, nyolczat élethossziglan ajánlott.

Bethlen ekkor nyolcz hónapra terjedő fegyverszünetet kötött, melynek tartama alatt, az állandó béke létrehozása végett országgyűlés fogna tartatni.

A pozsonyi országgyűlés mindazáltal, nem gondolva a béke-alkudozásokkal, folytatta tevékenységét. Bethlent «Magyarország teljes hatalmú fejedelmévé» választotta. És a protestánsok részére nemcsak a tőlök elvett templomok visszaadását rendelte el; de Pozsonyban, Nagyszombatban oly templomokat és intézeteket engedett át nekik, melyek mindenkor katholikusok birtokában voltak, sőt úgy rendelkezett több helyen, hol csak egy templom létezett, hogy azt a katholikusok és protestánsok közösen használják. A jezsuitákat az országból száműzte. Az országból kimenekült főpapokat és urakat a közjó és a szabadság ellenségeinek nyilvánította, megállapítván, hogy a jövő országgyűlésig vissza ne térhessenek; Pázmány-, Balásfi- és Homonnaira előre kimondatott, hogy őket a következő országgyűlés örökre száműzi.

A király a békekötés létrejöttében bízva, a pozsonyi végzéseket ignorálta. De Pázmány a magyar clerus nevében, ünnepélyes óvást tett mindazon végzések ellen, melyek az egyházra és egyházi férfiakra hátrányokat és sérelmet foglalnak magokban.[2]

1 A Bécsben levő magyar tanácsosok 1620 január 11-iki előterjesztése.
2 MILLER-nél. I. 32.

Bethlen viszont minden alkalmat fölhasznált, hogy ellenséges indulatát Pázmánynyal éreztesse. Így például értesülvén arról, hogy néki Nagyszombat városánál hatszáz forintja van letéve, ezen összegről, «mint száműzött ember vagyonáról» rendelkezett; felét a protestáns templom építésére, felét szegény tanulók segélyezésére szánta.[1]

Pázmány lelkét a csapások, melyek Bethlen támadása következtében az országra, az egyházra és személyére nehezedtek, mély elkeseredéssel töltötték el. Ez természetszerűen befolyással volt fölszólalásaira, mikor a bécsi tanácskozmányokban, a Bethlenhez intézendő királyi iratoknak vagy a hozzá küldendő királyi biztosok utasításainak megállapítása került szőnyegre. Nem engedte, hogy a király Bethlen sértő nyilatkozatait megtorlás nélkül, vádjait czáfolatlanul hagyja; nem habozott oly megállapodásokat ajánlani, melyek a béketárgyalások megszakítását vonhatták magok után.

Úgy a császári titkos tanács üléseiben, mint a Bécsbe menekült magyar tanácsosok értekezleteiben, szavának döntő súlya volt; a kormány magatartásának ő adott irányt. Minden fontosabb levél, utasítás vagy rendelet, fegyverszüneti vagy békekötési oklevél, befolyásával és közreműködésével készült. Az állam-iratok fogalmazatai, melyek ránk maradtak, és többnyire Ferenczfi Lőrincz, a magyar cancellária ritka tevékenységű titkára, tollából származtak, magokon viselik Pázmány szellemének és kezének is nyomait.[2]

1 Bethlennek 1620 márczius 26-diki rendelete Nagyszombat város levéltárában,

2 Pázmány által átdolgozott vagy kijavított fogalmazatok nagy számban találhatók a bécsi állami és a magyar Országos Levéltárban. Vannak iratok, melyek kétszer-háromszor újra fogalmaztattak, és mindegyik PÁZMÁNY változtatásait tünteti föl.

VI.

Bethlen a beszterczebányai országgyűlést július 3-ikán harczias szellemű beszéddel nyitotta meg. Kijelenté, hogy a béke létrejöttére csekély a remény. Fölhívta a rendeket, hogy a véghelyek ellátásáról és a háború szükségleteiről gondoskodjanak. Ezek ragaszkodásukat személyéhez és vállalatához bebizonyítandók, szoros szövetségre léptek vele, erről oklevelet állítottak ki, melyet egyenként aláírásukkal láttak el.

Ilyen előzmények után Pázmány szükségesnek látta, hogy a király is határozottan lépjen föl. Tanácsára, II. Ferdinánd megbízta Beszterczebányán levő biztosait, hogy a csehekkel fönnálló szövetség és a fejedelemmel kötött egyesség fölbontását kívánják, és amennyiben czélt nem érnek, a tárgyalásokat szakítsák meg.*

És csakugyan, mikor fölhívásukra a rendek kijelentették, hogy szövetségeseiktől el nem szakadhatnak, a királyi biztosok augusztus 15-ikén az országgyűlést a király nevében feloszlatottnak, végzéseit eleve érvényteleneknek nyilatkoztatták, és visszatértek Bécsbe.

Az országgyűlésnek az volt a válasza, hogy Bethlent Magyarország királyává kiáltotta ki. Számosan hívei közől kéréseikkel ostromolták, hogy követve a pfalzi választófejedelem példáját, kit tizenkét református pap Csehország királyává koronázott, ő is koronáztassa meg magát. Alvinczi Péter, a kassai lelkész, ki mint udvari pap kísérte, késznek nyilatkozott, hogy fejére helyezi szent István koronáját: «Úgy ám — ellenveté Bethlen nevetve — de te nem vagy esztergomi érsek.» «Felségedtől függ — felelé

* Az 1620 július 24-ikén kelt királyi iratnak PÁZMÁNY által javított és több lényeges ponttal megtoldott fogalmazata az Országos Levéltárban.

a prédikátor, — esztergomi érsekké nevezni ki.» «De csak koronás király nevezhet esztergomi érseket!» volt a fejedelem válasza, melylyel a párbeszédnek véget vetett.[1]

Évek multával, épen Alvinczihez írva levelet, megelégedéssel gondolt vissza azon elhatározására, hogy a koronázástól tartózkodott. Éles tekintete előre látta a fordulatot, mely a rendek érzelmeiben és az események alakulásában be fog következni.[2]

Mindazáltal azon mozgalomnak, mely a kath. egyház hatszázados szervezetének fölforgatását tűzte ki célúl, nem állott útjába. Pázmánynak a nádor által előterjesztett emlékirata, melyben az országgyűlést az elhamarkodott intézkedésektől óvta, hatástalan maradt.[3]

Az ország rendei «a kölcsönös egyenlőség szempontjából» elhatározták, hogy miként a protestánsoknak három superintendensök van, a katholikusoknak szintén három püspökük legyen: Egerben, Nyitrán és Győrött, kétezer forint fizetéssel, és hat káptalannal, melyeknek kanonokjai kétszáz forint fizetést kapnak. Az egyházi javak az ország közszükségeire, különösen a véghelyek fönntartására, fordíttatnak.

A kimenekült főpapok és főuraknak újabb határnapot tűztek ki, a meddig visszatérhetnek az országba. Pázmányra és Balásfira nézve kivételt tettek, őket mint a haza ellenségeit örökre száműzték.

Pázmány most sem késett a személyére és az egyházra vonatkozó végzések ellen fölszólalni. Védiratot szerkesztett, melyet nyomtatásban közrebocsátott. Az országgyűlés ítéletétől a közvéleményhez föllebbezett. Mindenekelőtt kimutatta, hogy a beszterczebányai gyűlés, a főpapi

1 Révai Péter elbeszélése «De Sacra Corona» című munkájában. SCHWANDTNER: Scriptores Rerum Hung. II. 478.

2 1627 április 3-ikán kelt levele. Századok. 1868. folyam. 232.

3 Pázmány maga említi ezt. Vindiciæ» című röpiratában. 25.

rend távolléte és a törvényes király feloszlató rendelete következtében, a törvényszerűség föltételeit nélkülözi. Továbbá a kath. egyházra vonatkozó rendelkezések már azért is érvénytelenek, mert azokkal a kath. clerust, törvényes eljárást mellőzve, idézés, kihallgatás és vizsgálat nélkül, fosztották meg birtokaiktól. Azután bonczolja az okokat, melyekkel az országgyűlés a végzést támogatta. Az első ok az, hogy a clerus nem az isteni tisztelet emelésére használta föl javait. Különös — úgy mond — hogy Bethlen és követői buzgólkodni látszanak az isteni tiszteletért, míg végzéseik kiirtására czéloznak. Annak megítélésére, vajjon a clerus az isteni tiszteletről miként gondoskodott, nem illetékesek.

A második ok az, hogy a clerus gőgjének táplálására és fényűzésre használta föl javait. Voltak idők, a mikor ilyen vád az igazságnak legalább külszínét mutatta volna föl. De annyira megfogytak az egyházi javak, hogy szegénység és nélkülözés a főpapok osztályrésze. A magyarországi érsekek és püspökök összes jövedelme alig haladja meg a hatvanezer forintot. «Magamról — úgy mond — állíthatom, hogy két éven át, jövedelmem egy harmadát sem fordítottam saját személyemre; kétharmadnál sokkal többet papnöveldék, collégiumok, szegény-házak alapítására, tanulók, koldusok, utasok segítségére, templomok építésére és diszítésére fordítottam.» De ha némelyek másként jártak volna el, sőt talán feslett életet is folytattak volna, az nem elég ok arra, hogy az egész clerust javaitól és becsületétől megfoszszák. Egyébiránt a clerus erkölcsiségére nézve is áll az, a mit szent Ágoston mond, hogy valamint a jó barátok dicsőítésének, úgy az ellenség ócsárlásának nem kell hitelt adni.

Azt a vádat, hogy clérus a haza nyugalmát felzavarta, a zsidók is emelték Krisztus és az apostolok ellen. Folytonosan ismétlődik a farkas és a bárány esete. A fölke-

lők az alattvalói hűség kötelékeit széttépik, az országot pusztítják és elfoglalják, a királyi tisztviselőket elfogják, a főpapokat bántalmazzák, a törvényeket és jogokat felforgatják; és mégis a clerus felelős minden bajért. Pedig a clerus soha senkinek sem tört vesztére, cselszövényeket nem szőtt, lázadásokat, zavarokat nem támasztott.

Saját személyére térve át, rágalomnak bélyegzi azon állítást, hogy ármányokkal szerezte meg az esztergomi érsekséget. Ráfogás az, hogy a régi családok hősi sarjait megvetette, rosz hazafinak mutatta magát, és az országban támadott zavaroknak ő az okozója. Általános kifejezéseket használnak, mert a vádat indokolni nem tudják. De föltéve, hogy szóval vagy tettel csakugyan megsértett valakit, ezért nem tekinthető az országos zavarok okozójának. «Milyen következtetés! Az érsek megsért valakit; tehát profanáljuk a templomokat, forgassuk föl a püspöki székeket, nyomjuk el a clerust, öljük a papokat, mondjuk föl a hűséget a királynak, válaszszunk más királyt, semmisítsük meg az ország jogait! Ha ez a következtetés észszerű, úgy, nem tudom, mi az elmebetegek őrjöngése!»

Híresztelik, hogy Homonnai Györgyhöz írt leveleit, melyekben vészteljes ármányok és kegyetlen tervek nyomára jöttek, fogták el, s igérték, hogy az országgyűlésen bemutatják. De nem tették; e helyett aláírásokat és pecséteket hamisítva, leveleket koholtak, melyekkel hiszékeny embereket tévútra vezettek. «Lelkiismeretemre mondom, soha, sem tollal, sem tettel az ország romlására nem törekedtem. Ha mindazáltal ellenállani a lázadóknak, felszabadítani szeretett hazámat Bethlen igája alól, védelmezni a törvényes király tekintélyét, visszahelyezni a kath. egyházat és papságot hajdani állapotába, törvényes önvédelemmel elhárítani a törvénytelen erőszakot; ha mindez Bethlen szemeiben annyit tesz, mint a haza romlására törni, úgy elismerem, hogy ezt teljes erőmből cseleked-

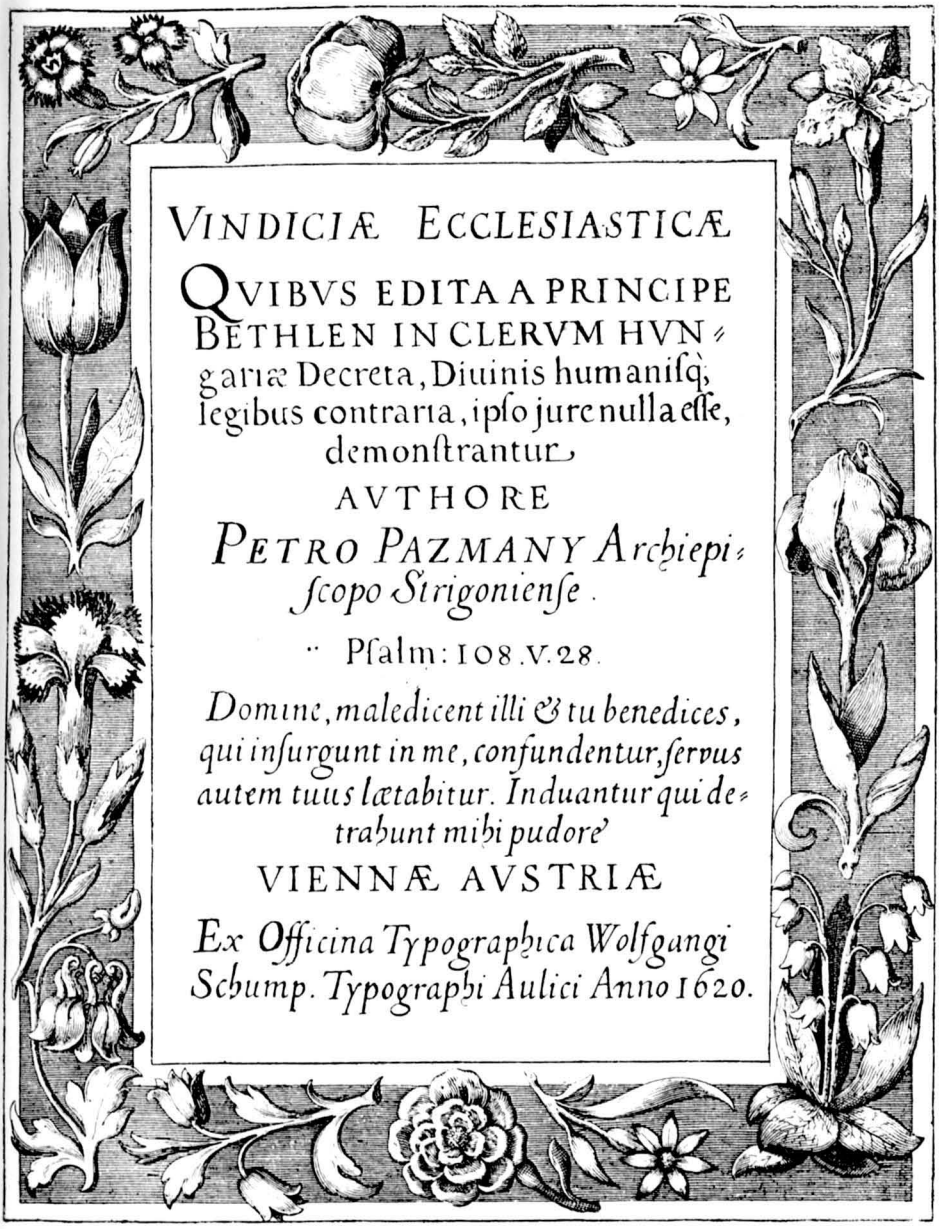

25. A VINDICIAE CZIMLAPJA.

tem. Homonnai grófot leveleimmel intettem és buzdítottam, igyekezzék törvényes eszközökkel a haza elrablott szabadságát visszaállítani, Bethlen kárhozatos törekvéseit meghiusítani, az ország erőszakos földúlását megakadályozni. Ezt nem tagadom. De ezzel a haza elnyomott szabadságának visszaállítására, nem vesztére és romlására történtem. Ezt tiszta lélekkel állíthatom!»*

VII.

Az országgyűlési tárgyalásokat csakhamar a csaták zaja váltotta föl. Bethlen szeptember havában újra támadólag kezdett működni. Fegyvereit szerencse kísérte. A Dunán túli országrészt egész a Dráváig meghódította.

De a hadjárat sorsa Magyarország határain kívül dőlt el. Miksa bajor fejedelem, a katholikus liga vezére, Ausztriát engedelmességre szorította; majd Bouquoi császári tábornokkal egyesülvén, Csehországba nyomúlt és Prága közelében, a fehérhegy tövénél, megsemmisíté a fölkelők haderejét. Frigyes ellenkirály Németországba menekűlt; a csehországi rendek meghódoltak.

Bethlen azon veszélylyel szemben, hogy a császár most már ellene öszpontosithatja egész erejét, ismét föl akarta venni a békealkudozások fonalát. XIII. Lajos franczia király, ki attól tartott, hogy a németországi vallási mozgalmak a franczia hugenottákat is vallásszabadságuk kiküzdésére készethetik, már korábban közbenjáróúl ajánlkozott. Most, Bethlen megkeresésére, bécsi követei rábírták Ferdinándot, hogy a tárgyalások megindításához beleegyezését adja.

A franczia követek és a két fél biztosai, az 1621-ik

* A röpirat czíme: «Vindiciæ Ecclesiastice quibus edita a Principe Bethlen in Clerum Hungariæ decreta divinis hismanique legibus contraria ipso iure nulla esse demonstrantur», Bécsben, 1620 nyomatott.

év elején Hainburgban jöttek össze. De Bethlen azon kívánatait, melyek a királyi czím megtartására és tizenhárom felsőmagyarországi megye átengedésére vonatkoztak, a királyi udvarnál — főleg Pázmány befolyása következtében — visszautasították.[1] A tárgyalások április második felében eredménytelenül felbomlottak.

Bethlen ismét folytatta a háborút. De habár Zólyom és Érsekujvár közelében, valamint a Dunán túl is jelentékeny győzelmeket vívott ki, környezetében mindinkább tért foglalt az elégületlenség, melyet a hosszantartó válság következményei és a fejedelem magatartása előidéztek. Pázmány kizsákmányolta ezt a helyzetet, és oda törekedett, hogy a katholikus főurakat a király hűségére visszavezesse.[2] Ez többeknél sikerült. Legnagyobb jelentőségű volt a nádor visszatérése. Forgách Zsigmond a franczia közbenjárók előtt megjelenvén, kinyilatkoztatta, hogy «mivel Bethlen makacssága és önzése az alkudozások sikerét meghiusítja, nádori tisztének közbenjárói hivatása által késztetve, Bécsbe megy, hogy a királylyal az ország nyugalmának helyreállításáról tanácskozzék.»

Majd gróf Thurzó Imre is érintkezésbe lépett Pázmánynyal, és felajánlotta szolgálatait a béke létrehozása érdekében.[3] A prímás örömmel fogadta közeledését, és leveleiben meleg szavakkal buzdította igyekezetei folytatására. «Adta volna az Úristen — írja neki — hogy ennekelőtte is mindnyájan a szép, csendes és békességes állapotot megbecsülvén, ezt a nagy tűzet ne gerjesztik vala, mely immár is sok ezer hazánkfiait megemésztette,

1 Bécsben egybegyült tanácsosok conferentiájának több jegyzőkönyve meg van az Országos Levéltárban. Azokból Pázmány nyilatkozataival is megismerkedünk.

2 Bethlen 1621 márczius 20-ikán írja, hogy leveleket fogott el, melyekből kitűnt, hogy többen hívei közől «ki immediate császárral, ki Pázmánnyal, s ki egyébbel tractáltanak». Erdélyi Történeti Adatok. II. 387.

3 A flórenczi udvar bécsi követének július 31-iki jelentése.

és ha idején elejét nem veszik azok a kiken áll, félő, hogy utolsó veszedelemre ne hozza édes hazánkat, kit az Úristen kegyelmesen eltávoztasson. Azt kegyelmednek magam felől ajánlhatom, hogy az szent békességnek véghezvitelében örömest minden értékemet és tehetségemet buzgó szívvel foglalom.»[1]

Pázmány személyesen óhajtott vele találkozni, hogy bizalmasan értekezzenek.[2] Ezen szándék valósítását a kölcsönös bizalmatlanság meghiusította ugyan; de a békealkudozások útjában álló akadályokat sikerült elhárítaniok.

A király öt biztost nevezett ki. Névleg Ditrichstein olmützi bíbornok-érsek állott élükön; tényleg Pázmány volt vezetőjök. Bethlen biztosai között Thurzó Imre foglalta el a főhelyet; de alig kezdődtek meg (1621 október 11-ikén) az alkudozások, a nagyreményű ifjút, fényes pályája küszöbén, a halál elragadta. Helyére a fejedelem gróf Thurzó Szaniszlót küldötte.

A tárgyalások kezdetben nem igértek kedvező eredményt. A fejedelem megbízó-levelében magát «választott királynak» nevezte, Pázmánytól pedig megvonta az érseki czímet. Mire Ditrichstein óvást emelt a királyi czím használata ellen; Pázmány pedig kijelentette, hogy a besztercebányai végzések érvénytelenek lévén, az érseki czímet magától elvitatni nem engedi.

A föltételek tárgyában is a két fél álláspontja nem látszott áthidalhatónak. Bethlen ragaszkodott a tizenhárom megyéhez, a király legfölebb négyet volt hajlandó átengedni. Nyolcz napi meddő tanácskozás után, a királyi biztosok már meg akarták szakítani az alkut.

De időközben Pázmánynak sikerült megnyerni Thurzó Szaniszlót. Valószínüleg kilátást nyitott neki arra, hogy a

1 PÁZMÁNYnak 1621 augusztus 23-ikán Thurzóhoz írt levele az Országos Levéltárban.

2 PÁZMÁNYnak 1621 augusztus 30-ikán Thurzóhoz írt levele ugyanott.

gróf Forgách Zsigmond halála által imént megüresedett nádori méltóságra fogja segíteni.

Thurzó egy részről a királyi biztosokat felszólította, hogy a négy megyén fölül még legalább kettőt-hármat ajánljanak meg; másrészről Bethlennek hathatósan ajánlott engedékenységet. A fejedelem e miatt megneheztelt. «Az legnehezebb — írja — hogy magoknak nincsen kegyelmeteknek semmi kedve az én igazságomhoz, kicsiny becsületemnek oltalmazásához, hanem minden rátiókkal, valamelyiket elméjében feltalálhat, csak engemet ostromol írásuk által, hogy ut et qualitercumque a békességet vigyem véghez.» De mivel ugyanakkor hadainak kapitányaitól azt a jelentést kapta, hogy «az vitézlő nép nagyon megunatkozott volna az hadakozástól, kívánják igen a békességet és félő volna, hogy sokan közülök a télen haza oszolnának»; kényszerítve látta magát arra, hogy engedjen.

Új év napján (1622) írták alá a két fél biztosai a békekötés okmányait. Bethlen a királyi czímet leteszi, az országnak általa elfoglalva tartott részeit visszaadja, igéretet tesz, hogy jövőben a király és alattvalói ellen nem fog ellenséges támadást intézni. Viszont a király hét megyét élethossziglani birtoklásra, két sziléziai herczegséget örökös birtokul enged át, és igéri, hogy ha Bethlen a török által megtámadtatnék, segítséget fog néki küldeni.

Ugyanakkor a király külön oklevélben az ország rendeit biztosította, hogy az ország szabadságait és törvényeit, különösen a bécsi békekötést, az 1608-ik évi törvényeket és saját választási föltételeit tiszteletben tartja, általános amnestiát enged, hat hónap alatt országgyűlést hív össze, a sérelmeket orvosolja, és a törökkel a békességet föntartja.

Így végződött a harmadfél esztendeig tartó küzdelem. Eredménye az volt, hogy Bethlen hatalma, területek szerzése és tekintélyének növekedése által, jelentékenyen gyarapodott, a nemzet szabadságait biztosító okiratok száma

egygyel szaporodott. De a nikolsburgi békekötés a nemzetnek a királyi hatalom irányában, a protestantismusnak a kath. egyházzal szemben új jogot nem szerzett, jogainak új biztosítékot nem nyújtott.

Nevezetes tény, hogy a mozgalom folyamán a győztes fél szenvedélyeinek a kiküzdött sikerek nem adtak táplálékot. A kassai és jászai véres események nem ismétlődtek. Még a nagyszombati jezsuiták is visszatérhettek rendházukba, anélkül, hogy bántalmaknak lettek volna kitéve; maga Bethlen tisztelettel járt el irányukban, sőt diplomacziai megbízásokkal küldi őket Bécsbe. A protestánsok elfoglalják ugyan a kath. templomokat, hol szerét tehetik; de a kath. egyház emlékei s szent tárgyai meg voltak kimélve rombolástól, melyre a forradalmak másutt elragadtattak.

Figyelemreméltó a készség is, melylyel a fölkelés vezérei s részesei a fegyvert leteszik. Türelmetlenebbül sóvárogtak a béke létrejöttére, mint előbb a harcz megnyitására.

Amint Bethlen az 1622-ik esztendő elején az országból kivonul, minden azon állapotba tér vissza, melyben a fölkelés találta. A rendek, kik imént Bethlent királylyá kiáltották ki, és úgy nyilatkoztak, hogy «készebbek magukat halomba rakatni fejenként, hogy sem mint attól elálljanak»; meghódolnak II. Ferdinánd előtt, kit esküszegéssel vádoltak volt. A főpapok elfoglalják székhelyeiket, a szerzetesek házaikat. A pozsonyi és beszterczebányai országgyűlés végzései feledésbe mennek.

Másrészről Pázmány is fátyolt vet a történtekre. És a fejedelemnek, ki a haza ellensége gyanánt bánt el vele, baráti jobbját nyújtja azon levélben, melyet a békekötés után intéz hozzá.

«Hogy az Úristen, írá, mind az mi kegyelmes Úrunk szívét s mind az felséged elméjét arra vezérlették, hogy az szegény községnek számlálhatatlan ínségének és az keresztyén vérontásnak véget vetvén, az szent békesség végben

mene, méltán hálákat adhatunk ő szent felségének, kiért én is örvendezni akarok felségednek ez kis irásommal.

«E mellett minthogy az visszavonó üdőnek állapottya magával hordozza az gyülölködésre való okokat, felségedet kérem, hogy az elmúlt dolgokat feledékenységben hagyván, tartson engemet jó akarójának, bizonyos lévén abban felséged, hogy valameddig az én kegyelmes uram és koronás királyom megnyugszik az felséged jó forgódásában, én is igyekezem azon, hogy az én vékony értékem és tehetségem szerént kedveskedgyem mindenben felségednek. Viszontag felségednek hasonló jó akarattyát várván. Tartsa és álgya meg Isten felségedet sok jókkal.»*

* Pázmánynak Nikolsburgból 1622 január 10-kén Bethlenhez egészen sajátkezüleg írt levele a gyulafehérvári Batthyányi-könyvtárban.

26. II. FERDINÁND ÉRME.

27. SOPRON A XVII. SZÁZADBAN.

ÖTÖDIK FEJEZET.

(1622—1629.)

I.

A NIKOLSBURGI egyesség véget vetett a polgárháborúnak, mely Magyarországon harmadfél esztendeig dúlt. II. Ferdinánd, miután a hatalmas erdélyi fejedelmet kielégíté, a nemzet megnyugtatására irányozta figyelmét. Igéretét, hogy hat hónap lefolyása alatt országgyűlést tart, beváltandó, 1622 április 3-dik napjára a rendeket Sopronba egybe hívta. De Bethlen és átalán a magyarok irányában még bizalmatlanságot táplált, s ezért az országgyűlésen jelentékeny haderő élén szándékozott megjelenni.

Készületei a felsőmagyarországi rendek közt aggodalmat keltettek, s ezek követeket küldve Bécsbe, arra kérték a királyt, hogy ne fenyegesse fegyveres erő összpontosításával az országgyűlés szabadságát.

Bethlen kétszínü magatartást követett. Pázmányhoz intézett levelei egyikében a rendek kívánságát támogatta,

a másikban azt a tanácsot adta, hogy a király ne menjen személyesen az országgyűlésre, vagy pedig ha megy, jól fölfegyverezve jelenjék meg ott.[1] Egyidejűleg hírek érkeztek olyan nyilatkozatairól, melyekből az tűnt ki, hogy a nikolsburgi egyességet csak fegyverszünetnek tartja, nem állandó békének. Pázmánynak volt bátorsága őt a hírek felől tudósítni. De habár a fejedelem azokat rágalmaknak bélyegezte is,[2] senkit sem nyugtatott meg.

Pázmány ugyanakkor a király megbízásából, Magyarország egy részét bejárta, hogy a rendek hangulatára befolyást gyakoroljon. A tudósítások, melyeket észleletei és igyekezetei eredménye felől az udvarhoz küldött, megnyugtatók voltak. De ő a közvélemény igényei elől sem zárkózott el, és azokat a trón lépcsőinél tolmácsolta; többi közt arra is figyelmeztette a királyt, hogy lehetőleg csekély számú hadat vonjon össze Sopron vidékén, és mutasson a rendek iránt bizalmat.[3]

Azon eredmények között, melyeket Pázmány az országgyűlés békés lefolyásának biztosítása tekintetében fölmutathatott, legjelentékenyebb volt az, hogy Thurzó Szaniszlót mind szorosabb kötelékekkel csatolta a király szolgálatához.

Miután a nádori méltóság elnyerését, hihetőleg már Nikolsburgban, kilátásba helyezte volt neki, most kézzelfogható előnyben részesíté őt közbenjárása által. Bethlen ugyanis Thurzónak, szolgálatai és áldozatai fejében, a túróczi prépostság birtokait tizenötezer tallér erejéig beírta. A nikolsburgi egyesség megállapította, hogy a legközelebbi országgyűlés a Bethlen által beírt vagy elzálogosított jószágoknak törvényes birtokosaik részére visszaadása és azok-

1 Bethlennek 1622 márczius 22-ikén PÁZMÁNY-hoz írt levele MILLER-nél 1. 42. Másik leveléről a velenczei követ 1622 márczius 12-iki, a flórenczi április 2-iki jelentésében szól.

2 Bethlennek április 22-ikén PÁZMÁNY-hoz írt levele. Hazai Okmánytár. 1. 434.

3 A velenczei követ márczius 12, 30 és május 7, a flórenczi követ április 2, 9, 16, 23, 30-iki jelentései.

nak kik pénzt adtak, kárpótlása iránt intézkedni fog. Minthogy Thurzó a jószágokért pénzt nem adott, az ő igényei kétségesek valának, és mindenekfölött érdekében állott, ügyét az országgyűlés megnyitása előtt hozni tisztába. Pázmány, a császári gyóntató útján, kivitte II. Ferdinándnál, hogy ez magánpénztárából az egész tizenötezer tallért kifizette, mire Thurzó a jószágokat visszabocsátotta. A főpapok, amint erről értesültek, zúgolódni kezdettek Pázmány ellen, mivel attól tartottak, hogy a többi elidegenített egyházi javak visszaváltásánál is a teljes beirási-összeget kénytelenek lesznek azonnal kifizetni. De utóbb meggyőződtek arról, hogy Pázmány jól számított.*

Az országgyűlés május közepén nyilt meg. A rendek mindjárt a nádori méltóság betöltését sürgették. És 150 szavazatból Thurzó Szaniszlóra 80 esett, míg a katholikus párt jelöltje, Esterházi Miklós, 65-öt kapott.

De Thurzó megválasztatása csak látszólag képezett a protestánsokra nézve diadalt. Igényeiket, melyekkel az országgyűlésen föllépték, nem bírták érvényesíteni, és mikor a hosszú vitának szavazás vetett véget, a protestáns rendek közül is többen járultak azon határozathoz, hogy vallási tekintetben a korábbi állapotok tartassanak fönn. Az elidegenített egyházi javakra vonatkozólag pedig olyan végzés alkottatott, mely a katholikusoknak kedvezett.

Az új nádor, míg fontos elvi kérdésekben engedékenységet tanusított, egy jelentéktelen formai kérdés miatt összeütközésbe jött Pázmánynyal.

Az országgyűlés alatt a király második nejét, Eleonorát, Pázmány és a veszprémi püspök, ünnepélyesen megkoronázták. Az egyházi szertartást követő lakomán, régi szokás szerint, a prímás a nádor előtt foglalt helyet. Thurzó úgy volt meggyőződve, hogy ezzel a nádori mél-

* Az országgyűlésre küldött pápai uditore június 4-iki és július 15-iki jelentései.

tóság sérelmet szenvedett, és az ebéd végeztével szemrehányásokat tett Pázmánynak. Majd a királyhoz fordúlt, elégtételt kérvén a sérelemért. A király igyekezett őt megnyugtatni, és kérelmére leiratot állíott ki, melyben kimondja, hogy a mi a koronázási lakománál történt, «nem lehet hátrányára sem a nádornak, sem a nádori méltóság kitünősége-, tekintélye- és elsőbbségének, és ő az elsőbbséget, mely megilleti, minden előforduló esetben birni fogja.»[1]

Thurzó ezen okiratot diadalmasan bemutatá az országgyűlésen. De ezzel megsértette Pázmányt, ki szintén féltékenyen őrködött magas állásának előjogai fölött, s ezeket most megtámadva látta. Bántotta őt az is, hogy a király a nádor javára döntvén el e vitás kérdést, úgy tüntette föl, mintha saját jogait a nádor rovására terjeszteni igyekeznék. Elégületlenségét még fokozhaták kárörvendő ellenségei, kik bizonyára nem mulasztották el ezen alkalmat kizsákmányolni.

Ily hangulatban kért a királynál kihallgatást. S kijelenté, hogy újabb surlódásoknak elejét veendő, a nádorral ezentúl nem akar találkozni, s a királyi tanácsból kilép.[2] A prímás jól tudta, hogy lemondása nem fog elfogadtatni, s hogy a király mindent megtesz kibékítésére. És csakugyan fenyegetése annyira hatott a királyra, hogy az a nádor részére kiállított leirat tárgyában, elég különös módon mentegette magát. Azt jelentette ki, hogy a leirat többet foglal magában, mint szóbeli nyilatkozata, a minek oka «talán a titkár gondatlansága».

S most parancsára, a magyar cancellár újabb királyi leiratot állított ki, melynek föladata volt az előbbit magyarázni és kiigazitani. «Miután a királyi felségnek — így szól — szándéka az esztergomi érsekség előjogait és

1 Az 1623 augusztus 4-ikén kelt királyi leirat az Országos Levéltárban.

2 A velenczei követ augusztus 13-iki jelentése.

kiváltságait sértetlenül föntartani: kívánja, hogy előbbi iratának szavaiból az érseki előjogokra semmiféle sérelem ne származzék.»[1] Ekként Pázmány lett a győztes fél. A nádor kénytelen volt megnyugodni. De nem szűnt meg neheztelni a prímásra, és a szivélyes viszony, mely imént jött létre közöttök, fölbomlott. A nádor évek multával is, egyéb bajok közepett és betegség által elnyomva, élénk fájdalommal emlékezett meg ezen eseményről, mely hiuságát mélyen sértette.[2]

II.

Az országgyűlés után II. Ferdinánd a német birodalomba utazott. Távollétének tartamára kormányzóságot állított össze, melynek tagjai: Thurzó nádor, Pázmány, Esterházi Miklós, Zrínyi György és Bánffi Kristóf voltak. Pázmány nemcsak ezen testületben, de önállón is nagy tevékenységet fejtett ki, s Bethlen joggal czímezheté őt «Magyarország helytartójának».[3] Pozsonyi és nagyszombati palotái ismételve találkozási helyül szolgáltak a kormányzóság tagjainak.[4] Sürű levelezésben állott a felső részek kapitányai- és főuraival, s pontosan értesült minden figyelemreméltó mozzanatról.[5] Szakadatlan összeköttetésben állott a királylyal, kit fölkeresett jelentéseivel és tanácsaival. Buzdította, hogy Németországon és örökös tartományaiban igyekezzék visszaállítani a békét; ezt Magyarország szempontjából is sürgetően szükségesnek ítélvén, mert

1 MILLER-nél I. 44.

2 1624 augusztus 24-én Czobor Imre részére adott utasításában. Az Országos Levéltárban.

3 Hazai Okmánytár. II. 465.

4 «Ma vettem levelet fölső Magyarországból — irja PÁZMÁNY 1623 márczius 16. — s ma érkezett onnan megbizott emberem.» ESTERHÁZI II. 17. És 1623 április 17-én Széchi György főkapitány fordul PÁZMÁNY-hoz tanácsért. MILLER I. 46.

5 Igy pl. 1623 febr. 7-én a kormánytanács egy fölterjesztését Nagyszombatból intézi a királyhoz. ESTERHÁZI I. 12.

meg volt győződve, hogy ha az ország határain kívül békeség uralkodik, Bethlen is nyugton marad. Kérte, hogy felső Magyarországba fő- és alkapitányt nevezzen; Pozsonyt, Óvárt, Füleket, Szendrőt és Újvárt erősítesse meg; a katonákat rendesen és jó pénzzel fizettesse. Kötelességének tekinté leplezetlenül föltárni az ország szomorú állapotát, s nem titkolta el a király előtt, hogy «ha Bethlen most találna megindúlni, ellenállás nélkűl foglalhatná el az országot».[1] Pázmány ugyanis és vele a király többi tanácsosai, azon meggyőződésben éltek, hogy most mikor Németországon a háború újból lángot vetett, Bethlen a protestáns hatalmak fölhivásának engedve, támadólag föl fog lépni.

Ellentétben ezzel, a fejedelem folytonosan békés szándékait hangsúlyozta, sőt szoros szövetségi ajánlatokkal és egy olyan tervvel lépett föl, mely, ha sikerűl, nemcsak hazánk viszonyaira, de az egész europai politikára lényeges befolyást gyakorolhat.

Első nejének, Károlyi Zsuzsannának halála után azon tervet karolta föl, hogy a császári családban fog új hitvest keresni. Ő is, miként két évszázaddal utóbb egy még hatalmasabb uralkodó, diadalainak dicsősége, diplomatiájának sikerei által nem látta sem nagyravágyó lelkét kielégítve, sem lángelméjének és szerencséjének vívmányait biztosítva.[2] Eddig ugyanis következtesen a Habsburg-ház gyengítésén munkálkodott. Magyar-országot az ausztriai ház kezeiből kiragadni, Erdélylyel egyesítve kormánya alá helyezni: ez volt törekvéseinek czélja, melynek elérését már-már biztosnak tekinté. De 1621 óta kiábrándúlni kezdett. A nehézségek nagyobbak voltak saját és szövetségeseinek hatalmánál. A protestáns államok támogatása keveset használt neki; a török pártfogás inkább

1 Esterházi II. 18.

2 Kemény János is így fogja föl lépését. Autobiographia, Rumy-féle kiadás. I. 75.

hátrányára volt. A jelszavak, melyek 1619-ben zászlainak csáberőt kölcsönöztek, elvesztették hitelöket és értéköket.

Miután a török segítségével nem sikerült leküzdeni az ausztriai házat, könnyebbnek vélhette az ausztriai házzal szövetkezve a török ellen, szerezni koronát és birodalmat. És lelkét, melyet a hétköznapi ambitió nem volt képes betölteni, hatalmasan vonzhatá a szerep magasztossága, mely a keresztény civilisátió bajnokává fogná avatni, s nevét halhatatlan dicsőséggel környezni.

A tervezett szövetség őszinteségéről azonban magát is és az ausztriai dynastiát csak házasság által biztosíthatá. Ezért 1623 tavaszán megállapodott az iránt, hogy II. Ferdinánd ifjabb leányát, Czeczilia Renata főherczegnőt nőül kéri. Sógora Károlyi Mihály által Esterházi Miklóssal közlötte azon engedményeket és szolgálatokat, melyeket ajánl, ha kérése meghallgattatik. Tokaj-, Szathmár- és Váradba német őrséget fogad, és unokaöccsét kezesül a császári udvarba küldi. Kiviszi, hogy a király első szülöttje mielőbb magyar királylyá választassék, és Erdély a maga halála után a magyar koronához kapcsoltassék. «Ajánlja mindennemű szolgálatra magát, minden ellensége ellen ő felségének, ha kívánja szintén az imperiumban is, ha maga személyében kívánja is. Ha az alkalmatosság hozza, tudván a töröknek minden dolgait, és ha ő felségének az leszen kegyelmes jóakarata, kész lenne a törökre is arczúl támadni és a keresztyénség mellett szolgálni; interim állandó békességet szerezni, ha úgy tetszik ő felségének.» A katholikusokat «nem háborgatná religiójában, sőt azokhoz minden jóakaratját ajánlja, collegiumokat enged, templomokat ád és épít; s ha Istennek úgy fog tetszeni, látván igazságát a kath. religiónak, talán maga is követője leszen, most is sokat szeret abban, és minden jóakarattal is van hozzájuk.» Ily ajánlatok után följogosítva hitte

magát azon reményre, hogy a király, a főherczegnő kezével együtt, a királyi czímmel is megtiszteli.[1]

Bethlen kérelme és ajánlatai úgy a császári család, mint Pázmány és a kormányférfiak részéről bizalmatlansággal fogadtattak.[2] Belátták ugyan, hogy ha Bethlen a főherczegnő kezéhez kötött igéreteit teljesítené, a király csakhamar képessé válnék háza és a katholiczizmus uralmát Magyarországban és a német birodalomban biztosítani, a porta és a protestantismus hatalmát megtörni.

De ekkor fölmerült a kérdés, vajjon komolynak és őszintének tartható-e Bethlen lépése? És ha igen, vajjon számíthatni-e arra, hogy ajánlatait teljesíti? Erre a legtöbben tagadó választ adtak. És csakugyan megfeledkezhettek-e arról, hányszor maradtak igéretei teljesítetlenek? Nem kellett-e visszaemlékezniök 1619-ik évi eljárására, mikor a királynak segítségét ajánlá a lázadó csehek ellen, s néhány hét múlva ezeket részesíté segítségben? Kétségeiket még inkább megerősíté ajánlatainak természete. Azok a legmerevebb ellentétben állottak múltjával és jellemével.

Eddig a protestantismus lelkesült bajnokának, buzgó hívének hirdeté és bizonyítá magát: most a katholikus érdekek és intézmények pártfogójává készül válni, sőt kilátásba helyezi, hogy talán maga is az egyház kebelébe lép. Eddig szoros szövetségek kötötték a portához s a prot. hatalmakhoz: most fölajánlja fegyverét megsemmisítésökre. Eddig minden áron megakadályozni igyekezett a német hadak bevezetését Magyarországba: most kész ezeknek megnyitni saját erősségeit. Eddig czélja volt Magyarországot az ausztriai háztól elszakítani, most hajlandó kivinni,

1 Károlyi által Esterházinak tollába mondott pontok. Esterházi M. Élete II. 33. l. Ezekkel megegyező KHEVENHILLER, a spanyol udvarnál levő császári követnek előadása. Annales Ferdinandæi, X. 167. l. És a madridi államtanács 1625 január 4-iki fölterjesztésére.

2 A bécsi nuntiu 1623 deczember 9-iki jelentése.

hogy II. Ferdinánd elsőszülötte mielőbb magyar királylyá megválasztassék; sőt azt is, hogy Erdély a maga halála után az ausztriai házra szálljon. És mi idézte elő ezen meglepő nagy fordulatot? Mit kíván elérni ily nagy áldozatok árán? Semmi egyebet, mint a főherczegnő kezét, «mert ő igen szereti e személyt, képét is leiratta».[1] De a királylyal az atyai szeretet elfogúltsága sem hitethette el, hogy leányának Czeczilia Renatának bájai — melyek egyébiránt az ifjú Kemény Jánost nem voltak képesek elragadni[2] — gyakorolták a meglepő hatást.

A királynak méltán lehettek komoly aggodalmai aziránt, vajjon a fejedelem házassági ajánlata nem tartozik-e diplomatiai cselfogásaihoz? Mindazáltal nem vélte tanácsosnak az ajánlatot egyenesen visszautasítani, nehogy a fejedelmet végleg elidegenítse. Kétségei között eszélyes határozatot fogadott el. Kijelenté, hogy a rokon spanyol udvar tanácsá kell kikérnie. Ezáltal időt nyert, s bevárhatá a viszonyok alakulását, mely biztos világot fogna deríteni a fejedelem czélzataira.

És csakhamar kitűnt, hogy a király aggodalmai alaposak voltak. Bethlen a hírt, hogy ajánlatai nem utasíttattak el, meglepő közönynyel fogadta, s most már a tervezett házasságra kevés súlyt helyezett. Ugyanis időközben a protestans szövetség hadai megindúltak Csehország felé és ezek vezérei fölhívták őt, hogy egyesüljön velök. Még egyszer fölvillan lelkében a remény, protestáns és török segélylyel megalázni Ausztriát; vagy talán arra gondol, hogy biztosabban elnyerheti a főherczegnő kezét, ha diadalmas hadaival Bécs kapui előtt üti föl táborát. Anélkül, hogy bevárná a spanyol udvar válaszát, augusztus végén, tízezer ember élén a király területére lép. Támadása tökéletesen készületlenül találta az országot.

1 Károlyi szavai. Esterházi II. 33.

2 Úgy jellemzi, hogy «nem igen szép». Autobiographia I. 65.

Ekkor a magyar kormányférfiak szeptember közepe táján Pázmány nagyszombati palotájában gyűltek össze, és a teendőkről tanácskoztak. Egyhangulag kifejezést adtak elhatározásuknak, hogy minden erővel ellenállanak. A veszély nagyságára utalva, kijelentették, hogy a király föl van jogosítva idegen hadakat küldeni az ország védelmére, és fölkérték őt, hogy ilyeneket küldjön. Magok igérték, hogy tizenötezer lovast fognak zászlai alá vezetni, és buzgalommal láttak a hadfogadáshoz.

Bethlen akadálytalan előnyomulása daczára, nem szakította meg a diplomatiai alkudozásokat, melyeknek folytatását a németországi fejlemények javasolták. Ugyanis a kath. liga vezére döntő győzelmet aratott a protestáns szövetség egyik hadserege fölött. Ezen esemény hírének hatása alatt, Bethlen megbízta Károlyit, hogy Esterházival újabban találkozzék, és a házassági ügyben nyilatkozatot kérjen. Most a király tanácsosai közől többen javasolták, hogy kilátásba kell helyezni a fejedelem kívánata teljesítését. Pázmány ezt határozottan ellenzé. Lealázónak tekintette azon eljárást, hogy a király a fejedelemnek kedvét keresse, mikor ez minden ok nélkül fegyvert fogott ellene. Ellenkezőleg azt tanácsolta a királynak, nyilatkoztassa ki, hogy a hásassági ügyről hallani sem akar, míg Bethlen hadaival ki nem vonul. A király meghallgatta, tanácsát, s a házassági ügy jó ideig nem jött többé szőnyegre.*

Mindazáltal Pázmány ugyanakkor nem mulasztotta el Bethlent fölkeresni leveleivel, és ajánlkozott, hogy fegyverszünetet fog a királynál kieszközölni, melynek tartama alatt a béketárgyalások folyhatnának. «Tudom — írja — felséged mind historiákból tudja s mind maga bölcs okosságával átlátja, mely veszedelmes dolog a török erejével

* Az Esterházihoz intézett k. leirat, mely a Károlyinak adandó választ foglalta magában, PÁZMÁNY tollából folyt. A prímási levéltárban.

a keresztyénséget rontani, pusztítani és mely bátortalan felségednek is azokra bízni magát, kik bizony más keblében eperjét nem szednek, csakhogy bizony időt és alkalmatosságot várnak... Viselje felséged szeme előtt, mivel ad számot az Istennek itélőszéke előtt annyi sok ezer keresztyénségnek testébe lelkébe való rabságáért. Látja az Úristen, hogy ha tehetem, életemmel is megváltanám annyi sok ártatlannak utolsó veszedelmét. Nem kétlem, hogy felséged lelkiismerete gyakran nyughatatlankodik ezekért. Nem tudom azt is, ha felségednek hasznos mindenkor beretva élén hordozni szerencséjét. Én elégséges nem vagyok, hogy ily nagy tüzet megolthassak, de ha lehetne, tudja Isten, véremmel is eloltanám!»[1]

Bethlen nem utasította el e fölhivást; több körülmény hajlandóvá tette megszívlelésére. A császári hadak németországi diadalai megfosztották a támogatástól, melyet szövetségesei részéről reméllett. A török csapatok a tél közeledtével fölhagyni készültek a táborozással, és vezéröknek, a bosniai basának, elbizakodott magaviselete mélyen sértette a fejedelem magyar híveinek önérzetét. Saját hadai is békétlenkedni kezdettek, és midőn a fegyelmet soraikban föntartani nem tudta, ismételve mondá boszúságában: «Csak az egy úttal engedné Isten boldog végét dolgának, soha többé az ilyen s ilyen nemzetivel delig dologhoz nem kezdene». A Nagyszombatban összegyülekezett rendek is határozottan békés szellemben nyilatkoztak.[2]

Bethlen ennek következtében Thurzó nádort november második felében meghívta gödingi táborába, hol vele a béke létrehozása iránt kívánt értekezni. S a király fölhatalmazta őt, hogy négy hétre terjedő fegyverszünetet kössön.

1 Bécsből nov. 14. Hazai Okmánytár. III. 457.

2 A velenczei követ okt. 28-iki jelentése. KEMÉNY Autobiographia I. 55. És a nádor decz. 10-én a királyhoz intézett levele az Országos Levéltárban.

De mivel Thurzó tíz hónapra terjedő fegyverszünetet kötött, Pázmány oda hatott, hogy a király ne erősítse meg a hosszú fegyverszünetet; szükségesnek látta, hogy ha rövid idő alatt állandó és biztos békesség nem jöhet létre, ez esetben a király egész erővel folytassa a háborút, s ennek színhelyét Erdélybe igyekezzék átvinni. Ha a szerencse a királyi fegyvereknek kedvez, lehetségesnek vélte, a portánál a fejedelem letételét kieszközölhetni.[1]

A király, Pázmány és a magyar tanácsosok előterjesztésére, értesíté Thurzót, hogy legfölebb két hónapra enged fegyverszünetet. Bethlen kísérletet tett, hogy a határidő legalább májusig kiterjesztessék. A diplomatia rendes közegei mellett másnemű közbenjárókat is használt. Midőn gödingi táborából Nagyszombatba visszaérkezett, többféleképen kitüntetni igyekezett jóakaratát a jezsuiták irányában. Ezek közől néhányat, többi között Káldi György atyát, 1624 január elején Bécsbe bocsátá, kik itt meggyőzni iparkodtak a kormányférfiakat, hogy a fejedelem őszintén óhajt kibékülni és szoros egyességre lépni a királylyal.[2] Pázmány nem hitt a külszínnek, s ellensúlyozta a hatást, melyet a jezsuiták értesitései gyakoroltak. És sikerült kivinnie, hogy a fegyverszünet csak február végeig jött létre. Mire Bethlen, a béke tárgyalása végett, követeit Bécsbe küldötte.

A király környezetében két ellentétes nézet állott egymással szemközt. A német államférfiak, kiket a spanyol udvar bécsi követe hathatósan támogatott, az európai politika szempontjaiból itélvén meg a helyzetet, mindenekfölött szükségesnek tartották, hogy a király Bethlentől,

1 Bécsi nuntius nov. 23-án fejtegeti PÁZMÁNY álláspontját, kiemelvén, hogy azt a magyar tanácsosok helyeslik.

2 Bécsi nuntius és velenczei követ jan. 13. Flórenczi követ jan. 6. A jezsuita atyák néhány nap mulva visszaküldettek Bethlenhez azon meghagyással, hogy őt szerény föltételek előterjesztésére buzdítsák. A részökre Bécsben adott utasítás a prímási levéltárban.

még megalázó, vagy veszélyes engedmények árán is, szabaduljon.

Ellenben a magyar tanácsosok, — élükön Pázmány és Esterházi — elérkezettnek látták végre az időt, mikor az udvarnak szakítani kell eddig követett erélytelen politikájával. Négy év óta a tizedik békeértekezlet előtt állottak. Kétszer sikerült az alkudozásokat eredményre vezetni; és a béke e létrehozott egyességekben nem nyert biztosítékokat. Bethlen nem habozott a fejedelmi szava és aláírása által megerősített szerződéseket fölbontani, mihelyt érdeke kívánta. Ha a király most — így szólottak ők — annyi sérelem daczára a szószegő fejedelemmel újabban békére lép, ezt a külhatalmak és saját alattvalói nem kegyelmességének, hanem tehetetlenségének fogják tulajdonítani; barát és ellenség előtt elveszti tekintélyét. És ily áldozat árán vajjon biztosítva lesz-e a béke? A bizonytalan béke kínos helyzetbe hozza a királyt. Vagy folytonosan hadilábon fogja tartani seregét, s ekkor tönkre teszi kimerült népeit; vagy elbocsátja hadait, és ekkor minden pillanatban tartania kell a meglepetéstől. A kétes, veszélyes állapotnak véget kell vetni. Ezt egyaránt követeli a trón tekintélye s a népek érdeke. Nem marad más hátra, mint fegyver hatalmával biztosítani a népek jövő nyugalmát. És habár a háború nagy veszélyekkel jár, kimenetele kétes: bízni kell Istenben, ki támogatni szokta az igaz ügyet.*

A király nehéz küzdelem után a békepárt javaslatait fogadta el. S miután az alkudozások megujítására határozta magát, azok vezetésére a nádort, a prímást, Dallos győri püspököt, Esterházi Miklóst, Collalto grófot és Teufel bárót nevezte biztosaivá. Pázmány és Esterházi vonakod-

* PÁZMÁNY és ESTERHÁZI 1624 április 7-iki fölterjesztései és a nuntius január 6-iki jelentése

tak résztvenni a tárgyalásokban, melyeknek imént határozott ellenzői voltak s nem jósoltak sikert.

Azonban Pázmány, bár a bécsi békealkudozások létrejöttét nem tudta meggátolni, s azokban közvetlenül nem vett részt; közvetve lényeges befolyást gyakorolt menetökre. Bethlen előre látta ezt, s követeit utasítá, hogy főleg az ő támogatását vegyék igénybe.*

Az erdélyi biztosok február 6-án érkeztek a császári székvárosba. Másnap magánkihallgatást kértek a királynál, hogy titkos közléseket tegyenek. Kérelmök elutasíttatott. Ekkor megjelentek Pázmánynál, s készeknek nyilatkoztak a király által kijelölendő bizalmi férfiak előtt előadni a titkos üzenetet. A király engedett; kijelölte a bizalmi férfiakat, kik előtt az erdélyiek általános kifejezésekben kiemelték uruk hódolatát a király iránt, s hő óhajtását ezt tettleg is bebizonyíthatni; e miatt kész, ha a király kívánja, háborút kezdeni a török ellen; vagy ha ily vállalatra nem érkezett meg az alkalmas időpont, színleléssel békében tartani a portát; viszont kéri, tanusítson a király is bizalmat irányában s tegye lehetővé, hogy legszorosabb kötelékek fűzzék a császári házhoz.

Ezen, régibb ajánlatokat ismétlő előterjesztés megitélésében a német és magyar államférfiak között alig mutatkozott véleménykülönbség. Pázmánynak nem nagy fáradságába került a királyt és környezetét meggyőzni, hogy Bethlennek czélja: időt nyerni és az érdemleges tárgyalások megnyitását késleltetni. A király válasza erőteljes és határozott volt. Figyelmeztette az erdélyi biztosokat, hogy mindaz, mit előadtak, nem vonatkozik a békekötés ügyére, s mivel a fegyverszünet már-már lejár, adják elő haladék nélkül nézetöket a békekötés módozatai iránt; ha pedig erre fölhatalmazásuk nincs, visszatérhetnek küldőjükhöz.

* Bethlen levele PÁZMÁNY-hoz november 29. Hazai Okmánytár II. 468.

A fejedelem biztosait méltán meglephette ezen majdnem sértő hang, milyenhez nem voltak szokva. Utasítást kértek uruktól, ki fölhatalmazta őket, hogy titkos ajánlatait mellőzve, áttérhessenek a békekötés föltételeinek tárgyalására. Mire előadták, hogy a békét legczélszerűbben biztosíthatni: ha a király a Nikolsburgban átengedett hét magyar megyéhez még négyet csatol; a nemzet politikai jogait s a protestánsok vallási szabadságait új okmány által biztosítja; magát kötelezi, hogy idegen hadat nem vezet többé az országba; végre általános amnestiát enged.

A magyar tanácsosok ezek hallatára nagy mértékben fölháborodtak. Ime — mondák — a fejedelem az eddigi engedményekkel sem elégszik meg, újakat kiván; mi annak jele, hogy az egész ország kormányára vágyódik. Ha tehát a király békére lép, a korona tekintélye és a népek java követeli, hogy Bethlen a béke állandóságáról kellő biztosítékokat nyújtson: a Nikolsburgban nyert hét megyét bocsássa vissza, és mondjon le a királyi czím használatáról.* A király elfogadta e javaslatot. De az erdélyi biztosok határozottan kijelentették, hogy a fejedelem nem mondhat le arról, mit a nikolsburgi béke alapján bír, s ezen békét a jelen alku alapjául kell tekinteni.

III.

A király április első napjaiban a békekötés tárgyában bizalmas hívei tanácsát kérte ki. A fölterjesztés, melyet ez alkalommal Pázmány dolgozott ki, az ő egyik legfontosabb államirata. Szokott rövidségét is föláldozza, a megoldandó kérdés horderejével szemben. Elismeri, hogy Bethlennel szakítani nem szabad, ha becsületes és biztos békét lehet

* Február 23-án a királynál s a nádornál tartott tanácskozmányokról jegyzetek az Országos Levéltárban. — Bécsi nuntius február 24, márczius 2.

létrehozni; mert el kell hárítani a csapásokat, melyek minden háború természetes következményei, és lehetővé kell tenni, hogy a kimerült népek új erőhöz jussanak. Az okosság is tiltja, hogy a biztos és becsületes békét a háború bizonytalan esélyeiért föláldozzuk; kivált, ha tekintetbe veszszük a kincstár szegénységét és a királyi hadak fegyelmetlenségét, a török háború veszélyeit és a német birodalom viszonyait. Azonban a béke, melyet Bethlen ajánl, nem mondható becsületesnek és biztosnak; mert nem igér más biztosítékot, mint aláírásával és pecsétjével ellátott okiratot. Ezen békekötésnek sem lesz tehát nagyobb biztossága, mint az előbbieknek volt. Már pedig a bizonytalan béke elfogadása megfosztaná a királyt tekintélyétől, alattvalói és a külhatalmak előtt. Amazok soraiban mindig fognak találkozni, kiket Bethlen példája vakmerő kísérletekre fog buzdítani. A külhatalmak pedig kevéssé lesznek hajlandók a királyt támogatni, ha látják, hogy nagyszámú seregével tisztességes békét sem tud kivívni. Továbbá a király köteles alattvalói nyugalmáról és biztosságáról gondoskodni. De ha a nikolsburgi egyesség megujíttatik, s azt ezentúl is csak egyszerű igéret és aláírás erősíti, szüntelenül félniök kell, hogy mikor legkevésbbé gondolják, váratlan támadás zavarja föl nyugalmukat, pusztulást hoz lakaikra és szorgalmuk gyümölcseire; vagy pedig a király, hogy védelmökre kelhessen, kénytelen lesz folytonosan nagyszámú sereget tartani, mi által elviselhetetlen terhet ró a népekre.

A békekötés becsületesnek és biztosnak csak úgy lesz mondható, ha Bethlen a Tiszán innen bírt megyékről lemond. A többieket is csak azon föltétel alatt lehet kezei között hagyni, ha az országgyűlés megegyezését adja. Azután szükséges, hogy a fejedelem a királyi czím végleges elhagyására nézve is biztosítékokat nyújtson, mert megtartásából komoly veszélyek származhatnának a király halála után.

Ezen biztosítékok nélkül a béke megkötését nem lehet ajánlani; tanácsosabb fegyvert fogni. A háború nem veszélyesebb, mint a bizonytalan béke. Azonban szerencsés eredménynyel hadakozni csak úgy lehet, ha a hadsereg rendet és fegyelmet tart fönn. Gondoskodni kell tehát a zsold pontos fizetéséről. Ha a háború megkezdetik, a seregnek gyorsan kell előnyomulni, mielőtt Bethlen összegyűjtheti szétszórt csapatait. A tábort Esterházi néhány királyi biztossal kísérhetné, kik fölhatalmazva lennének a megszakadt alku folytatására, mihelyt a fejedelem hajlandó teljesíteni a királyi kívánatokat. Háború esetében a portát föl kell világosítani, hogy Bethlen a szerencse kedvezései által elragadtatva, nem tud nyugodni, Erdélyt elnyomja és a két császár között viszályokat idéz elő, minélfogva a béke biztosítása érdekében szükséges őt fejedelemségétől megfosztani; a basákat pénzadományokkal meg kell nyerni.*

Pázmány fejtegetései szemeink elé állítják az ország kétségbeesett helyzetét. A békétől és háborútól egyaránt kellett félni; amaz ép oly kevéssé bírta az állandóság, mint ez a siker garantiáit. A prímás jól látja mindkettőnek veszélyeit; kimutatja, hogyan háríthatja el azokat legbiztosabban az emberi számítás. De a jövő esélyek titkaiba a lángész tekintete sem hat be. A döntő szót nem merészeli kimondani. Béke és háború között a királyra bízza a választást. A szolgalelkűség nem tartozott hibái közé; de azon meggyőződéstől látszik áthatva lenni, hogy válságos pillanatokban Isten közvetlenül ad irányt, örök végzései szellemében, a fejedelmek elhatározásainak.

Pázmány fölterjesztése nagy hatást idézett elő Bécs kormányköreiben. A diplomaták kezei között is számos másolatokban forgott; s többen — így a pápai nuntius,

* Az 1624 április 7-én kelt fölterjesztés az Országos Levéltárban.

a spanyol és florenczi követek[1] — siettek ezen államiratot kormányaiknak megküldeni, jelezve fontosságát és azt, hogy a király elhatározásaira kétségkívül irányadó befolyást fog gyakorolni.[2]

A király ezen emlékiratot — melylyel lényeges pontjaiban a többi magyar tanácsosok fölterjesztései találkoztak — a császári titkos tanács elé terjeszté. Azonban itt sem mondották ki az eldöntő szót; s úgy látszik a portáról érkező híreket szándékoztak bevárni. E miatt az alkudozások több napon át szüneteltek.

Márczius közepe táján végre futár érkezett a portáról. A szultán biztosította a királyt jó akaratáról, békés érzületeiről, s fölhatalmazta a budai basát, hogy az 1615-ik évi nagyszombati béke megujítása iránt tárgyalásokat kezdhessen. A budai basa is megnyugtató értesítéseket küldött; erősíté, hogy Bethlen nem számíthat többé a porta támogatására. Ezen hírek fölbátoríták a királyt és tanácsosait.

Mikor tehát márczius 15-én a két fél biztosai ismét összeültek, Thurzó nádor előadta, hogy a király a nikolsburgi egyességet felbontottnak tekinti, s csak oly föltétel alatt lép békére, ha Bethlen mindent visszabocsát, mit Magyarországban bír; egyedül Tokaj és Szathmár maradhat kezeiben.

Az erdélyiek fejedelmök utasításait kérték ki. Ez alatt kísérletet tettek a k. biztosokat meggyőzni a felől, hogy a fejedelem a nikolsburgi egyességtől nem állhat el, mert azokért, miket akkor nyert, maga nagy viszonszolgálatokat tett, jelentékeny áldozatokat hozott. Utaltak a háború szomorú következményeire.

A nádor kijelenté, hogy ezen nyilatkozatokat nem hoz-

1 Az ezek által küldött példányok Róma, Flórencz és Simancas levéltáraiban kezeim között megfordultak.

2 Flórenczi követ márcz. 16,

hatja a király tudomására. Később mégis ajánlkozott, hogy ha a fejedelem lemond Oppelnről és Ratiborról, visszaadja Abaujt Kassával és Borsodot Szendrővel: igyekezni fog a királyt rábírni, hogy a nikolsburgi egyesség többi engedményeit megerősítse. De az erdélyi biztosok erről hallani sem akartak.[1]

A király ekkor azon kérdést intézte magyar tanácsosaihoz: vajjon ragaszkodjék-e tovább is előbbi követeléseihez, vagy engedjen? Bár előterjesztéséből kitünt, hogy a béke és engedékenység felé hajlik, élénk discussiók fejlődtek ki. Pázmány nyitotta meg ezeket. Utalt előbbi javaslataira, s most is egyedül abban látta a béke biztosítékát, ha Bethlen lemond a Tiszán inneni megyékről. Ha mindazáltal a király engedékenységre határozná magát: tekintélyének megóvása végett, ne biztosai által jelentse ki, hogy előbbi követeléseitől eláll, de a nádorra bízza az alkudozások további folytatását. Négy tanácsos a prímással egy értelemben volt; a Tiszát kívánták határvonalul megállapíttatni

Ellenökben szintén öten, élükön a nádorral, nem riadtak vissza az engedményektől. Úgy vélekedtek, hogy miután a megyék visszabocsátását nem lehet remélleni: azokat Bethlen kezei között lehet hagyni; csak azt kell követelni, hogy mondjon le Oppeln és Ratibor herczegségekről, valamint Szendrőről, és adja megegyezését a nikolsburgi egyesség némely pontjainak megváltoztatásához.[2]

A király az utóbbiak javaslatait fogadta el. Bethlen biztosai időközben szintén új utasításokat vettek, melyek a török viszonyok kedvezőtlen alakulása folytán, az engedékenység szellemében voltak szerkesztve. Így elhagyva eddigi merev magatartásukat, ők is közeledtek a király

1 A márczius 20-iki értekezlet jegyzőkönyve az Országos Levéltárban.

2 A márczius 21-iki tanácskozmányra vonatkozó jegyzetek s a királyhoz márczius 22-én intézett az Országos Levéltárban.

kívánataihoz, megnyugodtak a két szilézíai herczegség visszabocsátásában.

Ezzel a békealku oly útra tereltetett, mely az óhajtott czélhoz látszott vezetni. A márczius 26-iki összejövetelen a k. biztosok előterjesztették a békeokmány javaslatát, melynek fogalmazásában Pázmány is jelentékeny részt vett. [1] Eszerint Bethlen lemond a királyi czím és pecsét használatáról, úgyszintén a két szilézíai herczegség birtokáról; az elfoglalt részeket és jószágokat visszabocsátja, a foglyokat szabad lábra helyezi. Viszont megtartja a hét megyét, és megkapja Ecsedet, Nagy- és Felső-Bányát.

A béke föltételei távolról sem nyújtották azon biztosítékokat, melyeket Pázmány és más magyar tanácsosok a tárgyalások kezdetén követeltek. A király, német miniszteréinek és a spanyol diplomatia hatása alatt, határozott és erőteljes magatartásával, melyet főleg Pázmány buzdításaira foglalt el, csakhamar fölhagyott. De Bethlen mégis tett engedményeket, és hozott némi áldozatokat. Pázmány megelégedett ezen vívmánynyal, és a béke föltételeit türhetőknek tekintette.[2]

IV.

A bécsi békekötés után II. Ferdinánd elérkezettnek látta az alkalmas időpontot, hogy elsőszülött fiát, Ferdinánd-Erneszt főherczeget magyar királylyá választassa. És fölszólította Pázmányt s a magyar cancellárt, igyekezzenek kipuhatolni, hogy szándéka mily fogadtatásra számíthat a rendek körében.[3]

A következő év tavaszán Thurzó Szaniszló nádor ha-

1 A békeokmány fogalm. PÁZMÁNY javításaival az Országos Levéltárban.

2 Bécsi nuntius május 11 iki jelentése.

3 Flórenczi követ 1624 május 25. Velenczei követ 1624 május 25, június 1, 8, 15-iki jelentéseik.

lála újabb okot szolgáltatott az országgyűlés összehívására.

Ekkor a király szeptember 8-ra Sopronba hívta meg az ország rendeit s kilátásba helyezte, hogy személyesen fog körükben megjelenni; de tanácsosai javaslatára a királyválasztásról nem tett említést.

Azon kérdésre nézve, vajjon a királyválasztás a királyi előterjesztésben szőnyegre hozassék-e: két ellenkező fölfogás állott egymással szemben. A német tanácsosok úgy vélekedtek, hogy a királyválasztást későbbi időpontra kell halasztani; mert ha a főherczeg most választatik meg, ki kell állítania az atyja által elfogadott hitlevelet, mely a kath. vallásra és a királyi hatalomra sok tekintetben hátrányos, míg utóbb sikerülhet előnyösebb okmányt fogadtatni el a rendekkel; továbbá el kellene ismernie a rendek szabad választási jogát, mi a császári ház örökösödési jogát sértené.

Ellenben a spanyol követ, Harrach gróf, Pázmány és Esterházi a választás elhalasztásából komoly veszélyeket jósoltak a dynastiára, a kath. vallásra és országra; mert ha fiának megválasztatása előtt halna el II. Ferdinánd, a magyar rendek korlátlan választási szabadságot fognának igénybe venni, és ha ekkor a főherczeget meg is választanák, az eddigieknél még hátrányosabb föltételeket fogadtatnának el vele; sőt az sem lehetetlen, hogy a porta segítségével protestáns fejedelmet helyeznének a magyar trónra; a mi nem hiú agyrém, mert ha a magyarok Bethlent, a csehek a pfalzi Frigyest, koronás királyuk életében merték megválasztani: mennyivel inkább lehet ilyen eset ismétlődésétől akkor félni, mikor a trón üresedésben van.

A király könnyen átláthatta, hogy házának és fiának érdeke az utóbbi álláspont elfoglalását követeli. De elhatározásainak nem mindig az érdek volt rugója. Ez nem bírt előtte nyomatékkal, mikor aggályos lelke a kath. vallást,

vagy házának jogait látta fenyegetve. És most elhitették vele, hogy fiának megválasztatása az örökösödési jogot megingatni, a kath. vallást és a királyi tekintélyt veszélyeztetni fogja. Mindenekelőtt tehát ezen aggodalmait kellett eloszlatni.

Pázmány ekkor azt a véleményét pendítette meg, hogy ha a főherczeg most csak megválasztatik, a koronázás pedig későbbre halasztatik, az országgyűlés nem fogja követelni a hitlevél kiállítását. Emellett meggyőzni igyekezett uralkodóját arról, hogy ha a rendek kérik föl, hogy fiát királylyá választatni engedje, ehez megegyezését adhatja, anélkül, hogy ebből az ausztriai ház örökösödési jogaira sérelem háromolnék. És sikerült a királyt megnyugtatnia; a miért is abban állapodott meg, hogy a királyi előterjesztésben a királyválasztásról hallgatni fog, és a rendek kezdeményezését várja be.[1]

A király 1625 október 13-án tartotta ünnepélyes bevonulását Sopronyba. A rendek nevében Pázmány üdvözlé. «Immár egy század tűnt le — mondá többi között — azon szerencsétlen nap óta, melyen felséged őse Mohácsnál sírját találta. Azóta nagy szenvedések, súlyos csapások érték hazánkat. Engedje Isten, hogy az új század küszöben jólét, szerencse és diadalok kísérjék felségedet.»[2]

Az országgyűlés október 20-ika körül kezdette meg munkásságát. A király óhajtása szerint legelőbb a királyi előterjesztéseknek kellett volna tárgyaltatni. De az ellenzék sürgette, hogy mindenekelőtt a nádori méltóság töltessék be. A király bizalmas tanácsosai attól tartván, hogy makacs ellenzés a királyválasztás sikerét koczkáztatni fogja, és remélvén, hogy sikerül Esterházi Miklósnak többséget szerezni: engedékenységet javasoltak.

1 KHEVENHILLER Ann. Ferd. x. 700 s kk. ll. Bécsi nuntius 1625 október 8. Velenczei követ 1625 aug. 6-iki jelentéseik.

2 KHEVENHILLER x. 695.

És csakugyan, a szavazatok nagy többsége Esterházit emelte az ország legfőbb politikai méltóságára. A király és hívei joggal fontos eredménynek tekinthették e választást; az új nádorban a katholika egyház és a trón hatalmas támaszt nyert.

A nádorválasztás után a megyék és városok követei száz sérelmi pontot írtak össze, s ezek orvoslását sürgették. A legfontosabb pont az volt, mely a német hadak kivezetését sürgeté. Az urak táblája vonakodott a sérelmi fölterjesztéshez hozzájárulni. Több üzenetváltás sem vezetett eredményre, s nem maradt más hátra, mint vegyes ülésben tenni kisérletet a kiegyenlítés létesítésére.

A nádor szavazásra bocsátotta a kérdést: vajjon a német hadak benmaradhatnak-e az országban? A többség igennel felelt. Mindazáltal a főpapok és urak nem mulasztották el megóvni az ország érdekeit és a fönnálló törvények érvényét. A királynak tudomására hozták, hogy a rendeknek joguk lett volna a német hadak kivezetését követelni, és benmaradásukat csak rövid időre engeik meg, azalatt is pedig a nádor és magyar kapitányok hatósága alatt kell állaniok.

A nádor és a prímás igyekezeteinek a vallási sérelmek tárgyalását sikerült mellőztetni.

Ezalatt a klrály bizalmas hívei, főleg Pázmány, Sennyei és Esterházi nagy buzgalommal igyekeztek a rendeket a király szándékainak megnyerni, és a királyválasztás sikerét biztosítani. Kezdetben az eredmény kétségesnek látszott.

Legtöbb nehézséget Bethlen okozott, ki október első felében követet küldött Sopronba, hogy a király szándékai kivitele elé akadályokat gördítsen; a hét megye követeit és a protestáns rendeket megtorlással fenyegette, ha a választáshoz megegyezésöket adják. Izgatásai nem maradtak hatástalanok. Az ellenzék vezérei nagy tevékenységet fejtettek ki. A lengyelek példájára hivatkoztak, kik

bár négy izben fölhivattak királyuk által, állhatatosan vonakodnak megválasztani utódját. Nagyobb nyomatékkal bírt egy más észrevételük: hogy a megyék és városok követei nincsenek fölhatalmazva a királyválasztáshoz járulni, mert ezen fontos ügyben nem kaptak küldőiktől utasításokat.

Az ellenzék kifogásait Pázmány és társai nem minden nehézség nélkül fosztották meg hatásuktól. Magyarország és Lengyelország viszonyai — mondották — lényegesen különbözők; itt a király életében soha sem választották meg utódját, hazánkban többször; a lengyelek választási szabadsága korlátlan, a magyaroké meg van szorítva. Az sem áll, hogy a követek küldőik utasítása nélkül nem bocsátkozhatnak a királyválasztásba; mert utasításaik általán fölhatalmazzák mindazon intézkedésekre, melyek az ország javának előmozdítására czéloznak; már pedig a királyválasztás biztosítaná az ország nyugalmát s elhárítaná az interregnum veszélyeit. A rábeszélés mellett más eszközök, igéretek és fenyegetések sem mellőztettek; sőt hol szükséges volt, pénzt sem kiméltek; e czélra mintegy 20—30 ezer forint utalványoztatott. Ily körülmények között az ellenzék mindinkább megfogyott és csaknem a hét megye rendeire olvadt le.[1]

Ezekután Esterházi az országgyűlés november 23-diki ülésében föllépett indítványával: kéressék föl a király, hogy elsőszülött fiának királylyá választását engedje meg.

A főrendek lelkesedéssel fogadták a fölhívást. De az alsótáblánál a hét megye rendei vonakodtak az indítványhoz járulni. A nádor szavazásra bocsátotta a kérdést. Alig 10—12 szavazott nem-mel. Egy-két protestáns követ, hogy zavart okozzon, a király második fiának, Leopold főhercznek nevét hangoztatta.[2]

1 CARAFFA emlékirata 274. És a velenczei követ november 26-iki jelentése.

2 Bécsi nuntius 1625 november 26 és velenczei követ deczember 3, összevetve

S így a túlnyomó többség végzéssé emelte, hogy «mivel fenséges Ferdinand ausztriai főherczeg úr, ő felségének legkedvesebb elsőszülöttje, rendkívüli szelídsége, kitünő bölcsesége és királyi jelleme által a hű karok és rendek szeretetét és tiszteletét kivívta: legméltóbbnak őt itélik, hogy ő felségétől jövő királyuk- és uroknak legalázatosabban kikérjék».

A király november 25-én az országgyűlés fényes küldöttségét fogadta. Pázmány volt a szónok. «A rendek — mondá — az ország föntartása és biztosítása felől tanácskozván, elhatározták, hogy ő felségét közértelemmel fölkérik: méltóztatnék a császári ház iránti hódolatuk és házájuk szeretete által sugalt hő óhajtásukat teljesíteni, és megengedni, hogy fenséges Ferdinand-Erneszt főherczeget ő felségének a magyar királyságban utódjává nyilváníthassák, királylyá választhassák és koronázhassák; készek lévén a királyi megegyezés elnyerése után, a választást eszközölni, a hitlevelet kiállítani és a koronázást végrehajtani.» A király kegyelmes szavakban jelenté ki megegyezését. «Miként maga — tette hozzá — kiváló szeretettel és gondoskodással viseltetett Magyarország iránt, fiában is hasonló érzelmeket fog ápolni».[1]

A főherczeg haladéktalanúl kiállította a választási hitlevelet, mely a november 27-én tartott vegyes ülésen lelkes öröm-nyilatkozatokkal fogadtatott. S most III. Ferdinand magyar királylyá kikiáltatott. A rendek tömegesen a királyi lakba siettek, hol Pázmány értesíté a királyt a szerencsésen végrehajtott választásról, s a megválasztottnak az ország szerencsekívánatait tolmácsolta.[2]

A koronázásra sietve megtették az előkészületeket. És deczember 8-án Pázmány a tizennyolcz éves főherczegnek fejére tette sz. István koronáját.

a nádor előadásával. ESTERHÁZI II. 264. s kk. ll.

1 KHEVENHILLER X. 702.

2 CARAFFA emlékirata 278 s kk. ll.

FERDINANDUS III·DEI GRAT·IMPERATOR ROM·SEMP·AUGUST·
GERM·HUNG·BOH·REX·ARCHIDUX AUST·DUX BURGUND·ETC.

Ant. van Dyck pinxit. Corn. Galle Junior sculpsit. excudit Antverpiæ Ao 1643.

III. FERDINAND RÓMAI CSÁSZÁR S MAGYAR KIRÁLY.

(Van Dick festménye után Galle Kornél által készített metszetről, mely a Történelmi Képcsarnok tulajdona.)

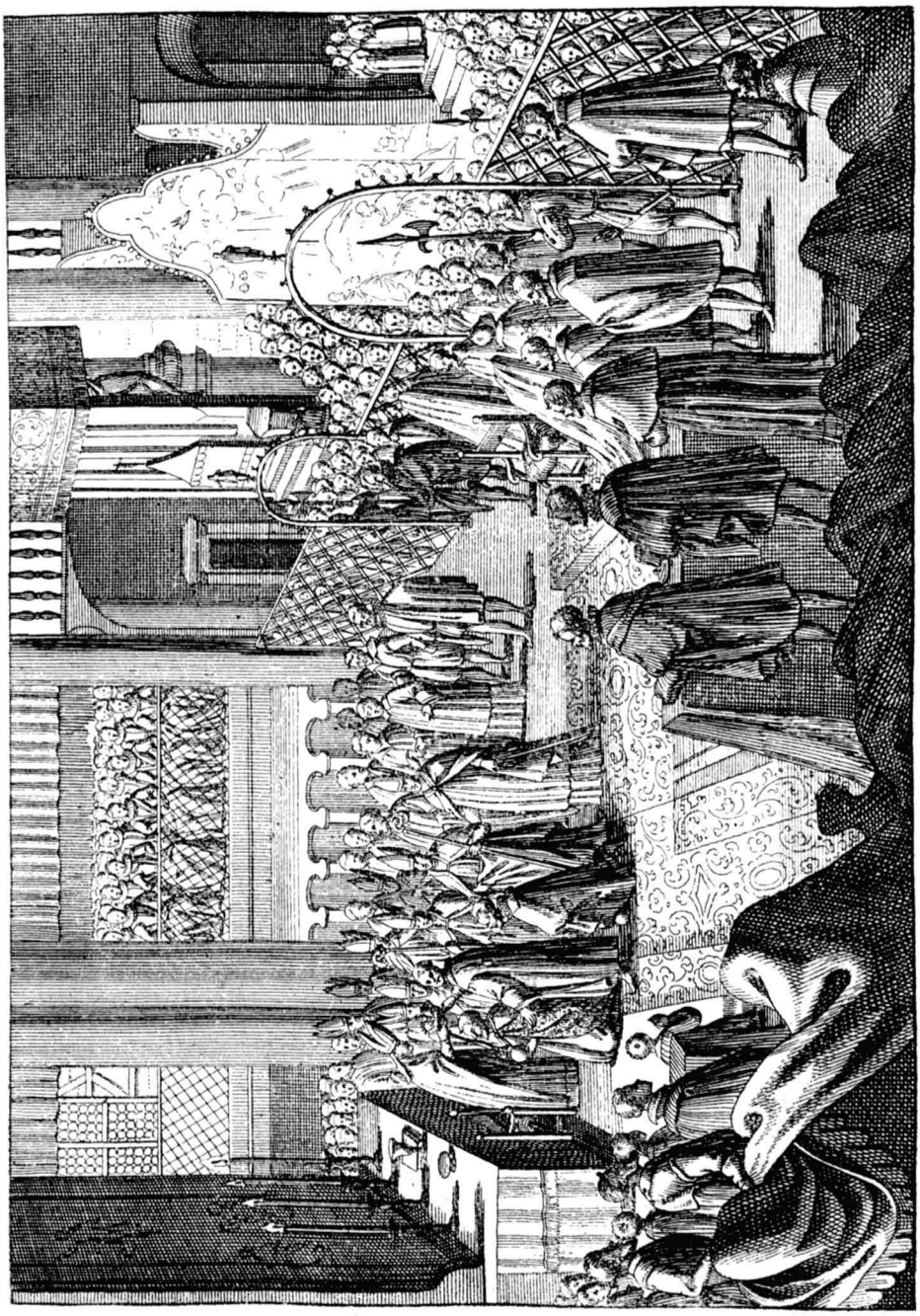

28. III. FERDINAND MEGKORONÁZTATÁSA PÁZMÁNY ÁLTAL.

A királyválasztás megtörténtével a királyi előterjesztések vétettek tárgyalás alá, s ezek és a rendes országgyűlési ügyek letárgyalása után az ország rendei deczember 13-án szétoszlottak.

Az országgyűlés lefolyása és eredményei teljesen kielégíthették a királyt és híveit. A király- és nádorválasztás szerencsés keresztülvitele, úgyszintén a vallásügyi törvényczikk szerkezete a katholikus rendek hatalmát és győzelmét hirdeti. Ezt főleg Pázmánynak lehetett köszönni, ki a vezérszerepet, melyre állása és szellemi fölénye által hivatva volt, buzgón és tapintatosan töltötte be. Érdemeit nemcsak a császári udvar, a spanyol kormány is elismerte és jutalmazta.

A spanyol királyok, hogy birodalmuknak v. Károly által megalapított hatalmát föntartsák, s politikai czélzataiknak az europai udvaroknál érvényt szerezzenek: tekintélyes államférfiakat, hírneves hadvezéreket, és befolyásos főpapokat jelentékeny évdíjak fizetése által kötelezték le.

Hazánkban III. Fülöp király Forgách Ferencz primást és testvérét Zsigmond nádort tűntette ki bőkezűségének ily jeleivel. Amaz 3000 spanyol arany (=4500 magyar forint) évdíjt élvezett. Pázmány kezdetben nem gondolt arra, hogy magának ily évdíjt eszközöljön ki. De a Bethlen által előidézett zavarok idejében, mikor érseki jószágai részint elpusztúltak, részint idegen kezekbe jutottak, s előre látta, hogy azok visszanyerése után is több év fog elmúlni, míg gyümölcsözőkké teheti; folyamodott IV. Fülöphöz, hogy az elődje által élvezett évdíjt részére is utalványozza.*

Most, az 1625-diк évi országgyűlés után, a spanyol király bécsi követe kathatósan ajánlotta uralkodója figyelmébe Pázmányt. «A kegyelem, — úgy mond — melyben

* A levél eredetije Spanyolország állami levéltárában, mely Simancasban őriztik.

őt felséged részesíteni fogja, tiszteletteljes lesz felséged nevére, nyilvánosságra hozván, mint vágyódnak e távol nemzetek felséged kegyei és kitűntetései után; egyúttal a magyar nemzetre is nagy hatást fog gyakorolni, ha felséged kitűnteti és megtiszteli azokat, kik felséged házának jó szolgálatokat tesznek.»[1]

IV. Fülöp haladéktalanúl utalványozta Pázmány részére az évdíjt s erről hizelgő sorok kiséretében értesíté őt. «Ossona gróf értesíteni fog, — írja — mennyire örvendettem fenséges unokám Ferdinánd főherczegnek magyar királylyá választatása, s azon tudósítás fölött, hogy e sikert nagy részben neked kell köszönni, bölcseséged- és erélyednek, melylyel ezen ügyben eljártál. Minélfogva, mint illik, nagy hálára érezem magamat irányodban lekötelezve. S meglehetsz győződve, hogy bármiben kedveskedhetem neked, a bizalom, melyet jóakaratomba helyezesz, nem fog megcsalni. És jelenleg, hogyan a gróftól értesülni fogsz, érdemeid iránti elismerésem jeléül, az elődöd által élvezett 3000 arany évdíjt adományoztam részedre.»[2]

V.

Míg a Habsburg-ház mindkét ága méltán örvendett az 1625-dik évi országgyűlés eredménye fölött: Bethlennek elég oka volt, hogy azzal elégületlen legyen. Látnia kellett, hogyan szerez a király- és nádorválasztás új erőt a koronának. S a rendek magatartásából meggyőződhetett, hogy a befolyás, melyet a nemzetre gyakorol, csökken; a párt, mely tőle vesz parancsot, fogy. Bár a nem-

1 A november 28-án Sopronyban kelt levél dechifrirozott másolata Simancasban. Ugyanazon napon Don Andres de Cesada y Grades államtitkárnak is ír, kit felkér, hogy PÁZMÁNY ügyét támogassa. Eredetije Simancasban.

2 Az 1625 január 15-én kelt irata a prímási levéltárban.

zet megnyugtatva, a protestantismus kielégítve nem volt teljesen: sem ez, sem amaz nem látta többé benne szabadítóját.

De ezen tapasztalás nem törte meg Bethlen lelkének erejét. Ő nem engedte magát tétlenségre kárhoztatni. Miután házassági ajánlatait a császári udvarnál elutasították, ismét összeköttetésbe lépett Ausztria ellenségeivel. Ekkor ugyanis a harmincz éves háború új szaka kezdődik. A leküzdött német protestantismus a dán király csatlakozása által ismét félelmessé válik. Már 1625 végén angol-dán-hollandi szövetség jött létre, melyet Franczia-ország, Velencze és Bethlen támogatásukról biztosítottak. Megállapíttatott, hogy a következő év tavaszán a dán király Németország éjszaki részét választja hadi működéseinek szinhelyévé, Mansfeld gróf pedig Csehországon, Szilézián keresztül Magyarországba vonúl, s itt Bethlennel egyesül.

Az erdélyi fejedelem igérte, hogy tizennégy ezer embert fog kiállítani, és kieszközlé a porta biztosítását, hogy mihelyt a háború megnyílik, tatár hadak küldetnek Lengyelországba, s a magyarországi basákhoz rendelet bocsáttatik, hogy vele egyesüljenek.

A király ezalatt korán tudósíttatott a fejedelem ellenséges tevékenységéről és a törökök készületeiről. A teendők iránt kikérte magyar tanácsosainak véleményét. Meghívására, 1626 május közepetáján, Pázmány Péter mellett — ki ekkortájt súlyos betegségből épült föl — a kalocsai érsek, az egri, győri és váczi püspökök, a nádor, Pálffi Pál, Esterházi Dániel, Cziráki Mózes és Ostrosich jelentek meg Bécsben.

A király, utalva a veszélyt jelező körülményekre, kijelölte a kérdéseket, melyek a tanácskozás tárgyait voltak képezendők. A tanácskozmány a véghelyek megerősítésére vonatkozó több rendszabályt állapított meg; a közfölkelés

kihirdetését ajánlotta. Pázmány a főpapokkal ezer lovas fölszerelését igérte.*

Bethlen, Mansfeld által a hadjárat megnyitására ismételve fölhiva, augusztus közepetáján megindúlt, és szokott gyorsaságával haladott előre. Szeptember végefelé Rimaszombatnál táborozott, míg Mansfeld a bányavárosok felől közeledett. Egy török hadosztály Nógrádot vette ostrom

29. PÁZMÁNY NAGY-SZOMBATI PALOTÁJA.

alá. Ezen veszélyes körülmények között Pázmány nagyszombati palotája fontos tanácskozmányoknak volt színhelye : Wallenstein, Trautmansdorf és Questenberg titkos tanácsosok, a primás és a nádor vettek részt azokban,* és megállapodtak, hogy Wallenstein és Esterházi a fejedelem ellen fognak indúlni. Ezek már szeptember 30-án Drégely-Palánknál találkoztak vele. Az ütközet elkerülhetlennek látszott. De Bethlen Mansfeld megérkezése

* Bécsi nuntius május 29

előtt nem akarta elfogadni, s a következő éj tartamára fegyverszünetet kért, melyet, bár a királyi hadak helyzete előnyös volt, meg is nyert; mire az éj homálya által födve, seregeit elvezette.

Bethlen ugyanakkor, midőn az orsrág szívéig nyomúlt, futárt küldött Bécsbe; nem hadüzenettel, miként várni lehetett, de ajánlattal béketárgyalások kezdésére. A béke megzavarásáért a királyra hárította a felelősséget; magáról erősítette, hogy mindig hőn óhajtotta a béke föntartását, tudta s meghívása nélkűl jött Mansfeld az országba. Késznek nyilatkozott biztosokat küldeni a fölmerűlt nehézségek elhárítása végett, és közvetítőként lépni föl a török béke létrehozására.

Pázmány, a király által véleményadásra fölhíva, nem tudta eltitkolni meglepetését és indignátióját a fölött, hogy a fejedelem az ártatlan szerepét játsza. Figyelmeztette a királyt, hogy azon esetre, ha Bethlen állításait hallgatással mellőzik, jogos megvetés tárgyaivá teszik magokat előtte. «Vagy azt kell hinnie, — úgy mond — hogy nem látunk cselszövényeibe, s ekkor korlátozott eszű embereknek tarthat; vagy hogy nem merünk neki szemrehányásokat tenni, s ez esetben magatartásunkat félelemnek fogja tulajdonítani. Mi vagyunk okai, hogy eddig is mind vakmerőbb lett... Most tehát, midőn levele állításokat tartalmaz, melyeknek hamissága annyira világos, hogy gyermekek sem tudnák pirulás nélkűl elmondani, nyiltan kell föllépnünk.»

Pázmány egyébkint az erélyes szótól csak úgy várt eredményt, ha sikerűl meggátolni Bethlen egyesűlését Mansfelddel. Emiatt szükségesnek látta, hogy a császári sereg nagyobb tevékenységet fejtsen ki, s a háború szinhelyét az ellenség területére helyezze át, Váczot, Damasdot, Kékkőt, Hatvant vegye vissza, és egyenesen Kassa ellen indúljon. De míg Bethlen ellen merész föllépés mu-

tatkozik kívánatosnak, a törökkel szemben eszélyes, ovatos magatartást ajánl; a kimerült tartományok, az üres kincstár, a németországi bonyodalmak a török háború veszélyeinek elhárítását parancsolják.

Pázmány az állapotok jobbrafordúlásának első föltételét abban látta, hogy a király Németországban állítsa vissza a békét; az örökös tartományok irányában pedig hagyjon föl azon politikával, mely alkotmányos intézményeiknek és szabadságaiknak hadat üzen; a cseh, morva és ausztriai rendek szabadságait visszaállítván, a népeket nyugtassa meg, jogos igényeiket elégítse ki. Ekkor majd — úgy mond — a külellenség leküzdése, Isten segélyével, nem fog nehéznek bizonyúlni.[1]

A király előtt nagy nyomatékkal bírtak a prímás javaslatai, s azokkal öszhangzóan fogalmaztatott október 2-án a Bethlenhez intézett irat.[2] Szilárdúl el volt határozva, hogy a fejedelemmel, míg hadait vissza nem vezeti, tárgyalásokba nem bocsátkozik.

A fejedelem ezalatt a Garan völgyébe vonúlt, s október 16-án Wallensteinnal szerencsésen megütközött. Táborát némely fölsőmagyarországi rendek kísérték. Ezek által Pázmánynak iratott, hogy közbenjárásával a királyt engedékenységre hajlítsa. A prímás, lesújtva a fájdalom érzete által, melyet lelkében hazájának újabb szenvedései előidéztek, megható sorokban válaszolt. «Hogy kegyelmetek — írja — az szegény megromlott és fogyaték darab hazának ily szörnyű nagy romlásán és pusztulásán szánakodik, sőt igyekezik is azon, hogy messzebb ne terjedjen, azt kegyelmetek igaz magyarokhoz illendő jó indulatból cselekszi; kötelessége is mutatja kegyelmeteknek, hogy

1 PÁZMÁNY e nagyérdekű emlékiratának fogalmazata Simor bíbornok-prímás magángyűjteményében.

2 Az október 2-iki k. irat PÁZMÁNYnak nemcsak gondolatmenetét követi, részben szavait is átírja. PRAY Epist. Proc. III, 391.

édes hazáját oltalmazza. Mert ha nekünk nem fáj saját nemzetünknek romlása, fogyása, nem tudom kinek fájjon. Magam felől kegyelmeteknek azt tökéletes igazsággal írom, hogy ha lehetne, véremmel is megoltanám ezt a szegény hátramaradt magyarországi üszögöcskének újabban föllobbant lángját, mely ha tovább terjed, elolthatlan leszen és minden idegen országokban levő hadakat erre az pusztúlt hazára vonzunk, kit az Úristen távoztasson. Mert úgy tetszik mint a küszöbön ajtó között levő újj, úgy vagyunk mi a hatalmas császárok között és mind oltalomtól s mind ellenségtől romlanunk kell, ha békességben nem maradunk... Szánja meg ő felsége (Bethlen) ezt a nagy romlást és a szegénységnek iszonyú inségét, melyért ő felségének bizony számot kell adni az igaz ítélő Isten előtt... És reméllem, hogy ő felsége az erdélyi fejedelem hosszú experientiaiból megismervén a veszekedésnek ártalmas gyümölcsét, és az ausztriai háznak ellenségitől hitegetett hamisságokat megtapasztalván, úgy rendeli dolgait, hogy az magyar nemzetnek megmaradásából inkább kíván dicséretet, hogy sem romlásából örök átkot.» *

A király és Bethlen, a rendek és Pázmány között a levélváltás nem vezetett czélhoz. A fejedelem tehát, siettetni óhajtván a megoldást, biztosokat küldött Pozsonyba, hogy a nádorral és prímással értekezzenek.

Előadták, hogy uruk mindenek fölött óhajtja a békét, kész kivonúlni a király területéről, visszaadja az elfoglaltakat, s kieszközli, hogy Mansfeld az országot elhagyja s a török csapatok visszavonúljanak. Azonban viszont biztosíttatni kíván, hogy a király az 1624-diki békekötést változatlanúl föntartja, a német hadakat kivezeti, amnestiát

* Pozsonyból 1626 október 26. Hazai Okmánytár III. 462. És október 28-án újabban buzdítja őket, hogy befolyásukat a béke érdekében érvényesítsék. Másolata a Nemzeti Muzeumban.

enged, és a törökkel békére lép. S hogy ezek iránt megállapodásra juthasson, mindenekelőtt fegyverszünetet kér.

A nádor, midőn ezen nyilatkozatot a király tudomására hozta, fölkérte, engedje meg a békealkú megkezdését, s ne követelje Bethlen előleges kivonulását. Ebben most Pázmány is megnyugodott. «Más hangon szólanék — írja, — ha felséged hadainak sikerült volna Magyarországban némi előnyöket kivívni, vagy hogy ki fognak vívni, remélleni lehetne; ez esetben kívánnám, hogy Bethlen a megkötendő béke biztosítása végett, az általa bírt hét megyének némelyikét bocsássa vissza. Ez időszerint eredmény nélkül lépnénk föl ily követelésekkel.» Ezért meg kell elégedni, ha Bethlen okmányilag és esküvel igéri, hogy sohasem fog többé a király ellen támadni; úgy szintén Erdély, s a hét megye rendei fogadják, hogy a fejedelmet, ha igéretét megszegné, nemcsak nem támogatják, hanem a király védelmére fegyvert ragadnak. Reméllette, hogy Bethlen, okúlva eddigi kísérleteinek sikertelenségén, haladó kora és hanyatló ereje által is visszarettentve új vállalatoktól, a békét meg fogja tartani. És legroszabb esetben, ha a béke nem lesz állandó, a király legalább időt nyer, hogy a birodalmában és örökös tartományaiban dúló zavarokat lecsillapítva, új erőt gyűjtsön.[1]

A király ezen előterjesztést elfogadta, s a békealkú vezetésére a nádort, Pázmányt, Sennyei cancellárt és Cziráki Mózest nevezte ki biztosokká. Az utasítás, melyet vettek, teljesen öszhangzó volt a prímás javaslataival.[2] Az alkudozások november közepetáján vették kezdetöket.

Pázmány nem elégedett meg azzal, hogy erdélyi biztosokat megnyerni igyekezett: a fejedelemhez is meleg

1 PÁZMÁNY-nak Pozsonyból 1626 november 9-én kelt fölterjesztése MILLER I. 130.

2 Az utasítás szövege nem ismeretes de tartalmára elég világot vet az alkudozások folyama.

hangon írt levelet intézett. «Vajha az Úr Isten — írja többi között — az felséged szivét és ezt az szünetlen való nyughatatlan törődését, elméjének és testének fáradozásait más alkalmatosb dologra fordította volna. De ezt is nagy kiváltképen való Isten ostorának tarthatjuk, melylyel szegény magyar hazánk sanyargattatik, hogy nemzetünk vére romlik és fogy. Iszonyodom megmondani, de azt hiszem, kétszázezer magyar héjával vagyon ez Magyarország tizenhárom esztendő alatt, úgy hogy felséged eddig úgy viselte a magyar nemzethez magát, mintha ugyancsak ennek romlására emeltetett volna a fejedelemségre. Ezt én, látja Isten, nem idegenségből, sem gyűlölségből nem irom, hanem kívánnám azt, hogy felséged immár valahára magába szállván, engesztelné Istenét, eddig való dolgairól, és azután jobban kiméllené a magyar vért és országot... Mert hacsak a hiuságos szóról is számot kell adnunk, gondolja meg felséged ennyi sok rablásban és éhen halásban fohászkodó szegénységnek, ennyi sok ártatlan vérnek kiáltása minemű vádolást teszen az Istennek igazságos széke előtt».[1]

E sorok, — melyekben nem egyedül a katholicizmus érdekeiért buzgólkodó főpap s a trónt támogató államférfiú szól, hanem a hazafi kesereg hazája romlásán, — nem maradhattak hatástalanok. Hatásuk Bethlennek nemcsak válasziratában,[2] de elhatározásaiban is nyilvánúl. Biztosainak oly utasításokat küldött, melyek a békés megoldást lényegesen előmozdították.

Úgy szólván csak az amnestia kérdése okozott nehézséget. A fejedelem becsületbeli kötelességének tekinté, hogy hivei részére büntetlenséget biztosítson, s őket meg-

1 Pozsonyból 1626 november 24. MILLER I. 136.

2 Körmöczről november 30-án PÁZMÁNY e levél vétele után ismét írt Bethlennek, ezen irata nem ismeretes; utal erre a fejedelem deczember 12-iki levele. MILLER I. 144.

tartsa azon jószágok birtokában, melyeket tőle zálogban vagy adományúl nyertek.

«Nem reméllettük, — írja Pázmánynak — hogy kegyelmetek ilyen nagy lehetetlenségre kényszerítsen bennünket, kiváltképen a két utolsó punctot (amnestia meg tagadása és jószágok visszaadása) soha conscientiánknak megbántódása, alacsony állapotunk szerint való becsületünknek s eddig való hitelünknek e világon lerombolása nélkűl nem cselekedhetjük magunk fejétől... Szeretettel kérjük kegyelmedet, legyen azon, lelkünk veszedelmével és gyalázatunkkal való dolgoknak kívánságival tovább ne terheltessünk, hanem inkább ha ő felsége birodalmainak csendes állapotot akar szerezni, úgy cselekedjék kegyelmesen ő felsége szegény híveivel, hogy ilyen veszedelmes és gyalázatos állapottal ne exacerbáltassanak».*

De Pázmány nem javasolt engedékenységet. Előrelátta, hogy a fejedelem — cserben hagyva szövetségesei, fenyegetve a Németországban diadalmaskodó császári fegyverek által — kényszerítve lesz újabb áldozatokat hozni. És nem csalódott. Az erdélyi biztosok deczember közepetáján jelenték, hogy uruk magyarországi megyéi és városai által kiállítatja a kívánt okmányokat, a béke megkötése után kivezeti hadait és elbocsátja szövetségeseit, megegyezik az elidegenített javak visszabocsátásában, és megelégszik az amnestia azon alakjával, melyet a király ajánlott.

A király örömmel adta megerősítését. Az egyességet nagy mértékben előnyösnek tarthatá, nem annyira positiv előnyeinél, mint inkább erkölcsi hatásánál fogva. Míg a megelőző esetekben kényszerítve volt a fejedelem által előterjesztett föltételeket elfogadni, most maga szabta meg ezeket. A magyar korona újra érvényesíti régóta elenyészett tekintélyét. Ezen eredmény érdemében Pázmány és

* Deczember 12. Körmöczről. MILLER I. 144.

Esterházi osztoznak, kiknek a király siet kifejezni hálás elismerését. «Értesültünk — írja az előbbinek —, hogy hűséged nem csekély szorgalmat, fáradságot és buzgalmat fejtett ki, miáltal a közügynek és nekünk jelentékeny szolgálatokat tett. Ennélfogva buzgó igyekezeteiért kegyelmes megelégedésünket kívánjuk kifejezni».[1]

De csakhamar kitűnt, hogy a békét épen nem tekintnthetni biztosítottnak. Minden oda utalt, hogy Bethlen újabb ellenséges tervekkel foglalkozik; hadikészleteit Kassán hagyta, zsoldos hadait szolgálatjában tartotta és az ausztriai ház ellenségeitől követeket fogadott. A prímás figyelmeztette a királyt ezen jelenségekre. «Ismételem — úgymond — mit több ízben kifejtettem: béke idejében szükséges a bekövetkezhető harczi veszélyek elhárításáról gondoskodni. Eperjesre tábornokot kell küldeni, mint I. Ferdinánd tette, mikor Kassát János Zsigmond bírta. Enélkül a fölső részeket nem lehet czélszerűen kormányozni. Eperjes nagy fontossággal bír, 300 lövész megvíhatlanná teszi s innen felséged könnyen hűségben tarthatja a fölsőmagyarországi megyéket és városokat. Gondoskodni kell továbbá, hogy felséged ellenségeinek követei ne közlekedhessenek Bethlennel, mire a harminczadosok természetesen nem elégségesek».[2]

Mikor márczius első felében a király és a fejedelem biztosai a pozsonyi egyesség végrehajtása végett Tokajban találkoztak, Bethlen az idegen kezekbe jutott jószágok visszaadása tárgyában nehézségeket támasztott.

A királyi biztosok ketségben lévén az iránt, hogy mily magatartást kelljen követniök, a prímás tanácsát kérték ki. «Úgy látszik — válaszol ez — Bethlen biztosai vagy a kákán is csomót keresnek, vagy amiatt késleltetik a

1 Deczember 22-én. MILLER I. 146.

2 PÁZMÁNY azt is ajánlja a királynak, intézkedjék, nehogy Mansfeld kivonuló hadai a törökhöz csatlakozzanak. (1627 márczius 11.) A bécsi állami levéltárban.

tárgyalások befejezését, hogy a birodalmi viszonyok alakulását bevárják. Uraságtok sürgessék igéreteinek teljesítését. De megfontolva kell haladni, s ő felsége parancsa nélkül nem szabad a tárgyalásokat megszakítani. Idő és türelem nagy hatást szokott gyakorolni ily ügyek fejlődésére.» [1]

Míg a királyi biztosoknak ovatosságot ajánlott s a béke állandósítását hőn óhajtotta, nem mulasztotta el uralkodóját ismételve figyelmeztetni a körülményekre, melyek a közeledő vész előhírnökeiként tűntek föl. «Bizonyos — írja — hogy Bethlen igéreteiben nem lehet bízni, mivel adott szavával nem szokott gondolni, s mihelyt alkalom nyilik érdekeinek előmozdítására, elvállalt kötelezettségein könnyen túlteszi magát. Ez minden okos ember előtt világos, és a közügy nem csekély hátrányára többször tapasztaltatott. Ha tehát felséged a közjót szívén hordja, szorgalmasan kell gondoskodnia a magyar ügyekről; mert a szenvedései és nyomora által elkeserített népet könnyen kétségbeesett tettekre lehet indítani». Egyébiránt hitte, hogy a fejedelem az 1627-iki év folytán nem fog a király ellen támadni. [2]

S ezen hitet alaposnak bizonyítá a tokaji tárgyalásokban beállott kedvező fordulat. A fejedelem május közepetáján megígérte, hogy az idegen kezekben létező jószágok július 25-ig jogos birtokosaiknak visszaadatnak. És a pozsonyi egyesség végrehajtása akadálytalanúl eszközöltetett.

Bethlen Gábor azon volt, hogy Pázmányt mindinkább lekötelezze. Örömmel ragadta meg az alkalmat, mikor általa fölhívatott, eszközölje ki a portán, hogy a magyarországi falvak, melyek a békekötés ellenére 1619 óta a török hódoltsághoz csatoltattak, visszaadassanak. Bethlen ekkor 1627 végén bizalmas udvari emberét, az ifjú Kemény

1 1627 május 6. Selyéről. MILLER I. 175. 2 1627 április 22. MILLER, I. 178.

Jánost — kinek emlékét a történelem irodalmában érdekes emlékirata, a történelemben viszontagságteljes fejedelemsége örökíti — küldé Pázmányhoz. Értesíté, hogy a falvak visszabocsátása érdekében mindent megtett; de a porta csak azon esetre fog engedni, ha anélkül a béke föntartása nem lehetséges; ajánlá tehát, hogy a király a legnagyobb határozottsággal hangsúlyozza követelését.[1]

A prímás hálát mondott a fejedelem közbenjárásáért;[2] de annyira pessimista volt, hogy szolgálatai és tanácsai nem kevéshbé aggasztották, mint kifakadásai és vádjai. Gyanakodott, hogy Bethlen javaslata által a király és porta között háborúra vezető bonyodalmakat óhajt előidézni.[3]

Hihetőleg csalódott. Bethlen most ismét fölkarolta régibb tervét: a kereszténység haderejét egy nagy vállalatban egyesíteni és az izlam európai hatalmának megsemmisítésére vezérelni. 1628 elején Kemény Jánost másodízben küldé Pázmányhoz, hogy eziránt közbenjárását igénybe vegye.[4]

A prímás mindazáltal nem javasolta Bethlen ajánlatának elfogadását. És befolyását Wallenstein herczeg sem volt képes ellensúlyozni, ki a török elleni háború eszméjét szokott erélyével és buzgalmával karolta föl.[5] Pázmány magatartásának kulcsát bizalmatlansága mellett, azon meggyőződésben találjuk, hogy a magyar elem föntartása és megszilárdítása mindenekfölött a béke megóvását követeli.[6]

1 Kemény Jánosnak PÁZMÁNYhoz intézett kelet nélküli emlékirata. MILLER I. 244.

2 PÁZMÁNY Bethlenhez 1627 deczember 28. Nagyszombatból, Hazai Okmánytár IV. 475.

3 PÁZMÁNY a királynak deczember 28. MILLER I. 204.

4 KEMÉNY. 119.

5 A flórenczi követ 1628 április 22.

6 A király folytonosan tartott Bethlen újabb támadásától. Erről tanuskodik PÁZMÁNY-nyal folytatott levelezése, ki őt megnyugtatni igyekezett. (A király PÁZMÁNY-hoz 1628 márczius 7, 22, 31., április 25, 27. PÁZMÁNY a királyhoz április 4. MILLER 204 s kk. ll.) Szól erről a flórenczi követ is jún. 3. — PÁZMÁNY tudósította Bethlent a felőle szárnyaló hírekről, melyeket levele (jún. 2. PÁZMÁNYhoz. A primási levéltárban.) és Cserényi Farkas követe által megczáfolni iparkodott (HORVÁTH M. M. T. V-ik k. 616.).

A fejedelem tevékeny és nagyra törő lelke mindazáltal nem tudott nyugodni. Miután sem a királyt a török ellen, sem ezt a király ellen hadjáratra bírni nem tudta, más vállalat tervével kezdett foglalkozni. Lengyel főúrak, kik elégületlenek voltak királyukkal, kilátást nyújtottak neki a lengyel koronára. Ezért 1628 őszén hadikészületeket tett s élénk diplomatiai összeköttetésbe helyezkedett a svéd királylyal, kit a lengyel király ellen folytatott háborújában támogatott, az orosz czárral, a portával és a tatárok khánjával.

A magyar kormányférfiak nem ismerték Bethlen titkos czéljait, és azt hitték, hogy készületei Magyarország ellen vannak irányozva. Ezért április első napjaiban Sellyén Pázmánynál összegyülekeztek és a teendőkről tanácskoztak. Szükségesnek látták Ujvár és Eperjes megerősítését, úgyszintén lovas és gyalog hadak készen tartását. S hogy Bethlen készületeinek valódi czélját földerítsék, Kéry Jánost Erdélybe küldötték.

«Tagadhatatlan — irja Pázmány a Kéry által küldött levélben —, hogy a felséged részérül való indulatoknak nagy híre vagyon, kin az egész föld népe igen megindúlt. De nékem úgy tetszik, hogy a felséged egéssége és ifjuságból kikölt állapotja, sőt országának és nemzetének conditiója is és a császár ő felsége tekélletes jóakaratja állandó csendességet kíván felségedtűl. Elegen vannak, tudom, a kik nemcsak futják felségedet, hanem ugyan nyilván is dicsekednek azzal, hogy felséged az ő kedvekért kardhoz fog nyúlni... De megitélheti felséged, ha ezekért méltó-e szerelmes szép hazánkat újabb hadakban keverni és talán utolsó veszedelemre hozni? Olvastam, hogy a tigris, mikor vadat akar fogni, ennihány ugrást próbál; ha azokkal el nem éri, nem is űzi a vadat; mert ha ezt ép és egész erővel el nem érte, letészi reménségét. Úgy tetszik sokan ép és nagy erővel eleget próbálták az elfolyt tizenkét

esztendő alatt. A mit eddig végbe nem vihettek, nem engedi Isten, hogy ezután végbe vigyék!»[1]

Az algyógyi fürdőben betegen fekvő fejedelem szívélyesen fogadta Kéryt. Esküvel erősíté, hogy nincs szándéka megszegni a békét. «Nem vagyunk oly itélettel, — írta általa Pázmánynak — hogy meg ne gondoljuk, miben álljon a hadakozás; annyi próbáját is vettük, hogy egyebet jó emlékezetünknek nemzetünk között való megmaradásánál kívánni nem akarunk; annál inkább kárával és fogyatkozásával előmenetelt magunknak keresni nem kívánunk.»[2] És néhány nappal utóbb titkára által írt levél végére reszkető kézzel e sorokat jegyzé: «Bizony nem az vagyok Uram én, a kinek kegyelmed itél, avagy is ugyan hisz lenni; mert én is keresztény embernek tartom magamat, lelkemet Istennek ő felségének tartom, conscientiamat nem akarom ledálni».[3]

Bár mindinkább súlyosbodó betegsége kényszeríté, hogy lengyelországi tervét elnapolja: végső órájáig rettegésben tartotta a királyt és kormányát. Pázmány ezért mindent megtett, hogy a királyt az olaszországi bonyodalmakba való avatkozástól, — mire a német államférfiak egy része buzdította, — visszatartsa.

1628-ban II. Vincze, mantuai fejedelem, magtalan kimúltával, a savoyai fejedelem és a franczia neversi herczeg tartottak igényt a mantuai herczegségre. Amazt a Habsburgház, ezt Francziaország támogatta. S midőn a savoyai fejedelem spanyol segítséggel a montferratói grófságot tényleg birtokába vette: Richelieu franczia hadakat küldött Olaszországba. Eként az örökösödési ügy a franczia és ausztriai befolyás újabb mérkőzésévé fejlődött. II. Fer-

1 PÁZMÁNYnak 1629 április 3-iki levele a Nemzeti Muzeum könyvtárában.

2 Bethlen május 2, MILLER II. 5.

3 Bethlen Gábor és testvére István Száldobosról 1629 május 30-án írnak PÁZMÁNY-nak. A Nemzeti Muzeum könyvtárában.

dinánd soká habozott, vajjon részt vegyen-e ezen küzdelemben. A pápa és a kath. liga fejedelmei minden áron visszatartóztatni igyekeztek őt.

Pázmány is hozzájuk csatlakozott, mert attól tartott, hogy Bethlen ki fogja zsákmányolni a király bonyodalmait. 1629 márczius elején megjelent az udvarnál és előterjeszté a királynak, hogy az olasz háború veszélyeztetné a kath. vallás és az osztrák ház érdekeit; Francziaország sietni fogna a portát és Bethlent újabb támadásra bírni, melyhez a német fejedelmek csatlakozni fognak.»

A prímás föllépésének a pápai nuntius sikert jósolt. «Nem lehet kételkedni — írja — hogy a tisztelt főpapnak ékesszólása és tekintélye nagy hatást gyakorol a felségre.»[1]

A római curiánál is nagy fontosságot helyeztek Pázmány közbenjárására. «Uraságodnak — írja az államtitkár a bécsi nuntiushoz — jelentéséből értesültünk a valóban apostoli szellemű lépésekről, melyeket az esztergomi érsek az olaszországi ügyek tárgyában a császárnál s az ifjabb királynál tett. Reméljük, hogy a felségek méltányolni fogják alapos észrevételeit. Ő szentsége áldásában részesíti őt, s megjegyzé, hogy ily férfiú szava gyakran nagyobb hatással bír, mint egy követ küldetése.»[2]

Pázmánynak nem volt szüksége buzdításra. Valahányszor Bécsben megjelent, sohasem mulasztá el a királyt a békés politika fölkarolására serkenteni. A királyi gyóntatónak, a nagybefolyású Lamormain atyának közbenjárását is igénybe vette. «Ha én lennék a császár gyóntatója — mondá egy alkalommal — nem részesíteném föloldozásban, míg az olasz háború tervéről lemond». De igyekezetei, melyeket a nádor is támogatott, sikeretlenek voltak. A király részt vett az olasz háborúban, a mely

1 Bécsi nuntius 1629 márczius 10.

2 Az államtitkár márczius 31-iki titkos jegyekbe foglalt jegyzéke.

csakugyan veszélyes bonyodalmakat vont maga után; míg annak 1630-ban békekötés vetett véget.

Ezalatt Bethlen betegsége mindinkább súlyosbodott s a tudósítások, melyek Bécsbe érkeztek, halálát közel kilátásba helyezték. Ezért Pázmány és az előkelőbb magyar tanácsosok ismételve a császári udvarba hívattak, hol aziránt értekeztek, mily magatartást kelljen a királynak Bethlen halála esetére, a hét megye visszacsatolása tekintetében, elfoglalni.[1] Többen azt tanácsolták a királynak, hogy fegyveres erővel csatolja vissza a hét vármegyét. Pázmány nem helyeselte ezen tanácsokat. «Bethlen halála előtt — úgy mond — nem szabad hadi készületeket tenni, nehogy az ellenséges érzületűek kétségbeesett lépésekre indíttassanak, s felséged gyűlöletessé váljék. Zajtalanúl kell a szükséges intézkedéseket megtenni, hogy szükség esetében föl lehessen használni a megfelelő eszközöket. A ki siet, könnyen fölforgat, és a mi jól történik, elég gyorsan történt. Azután mielőtt a fegyver hatalmához folyamodunk, békés úton kell megkisérleni a megyék visszaszerzését; mert ha felséged fegyverrel támad Erdélyre, török háborút fog előidézni».[1]

Míg Bécsben ezen kérdések tanácskozás tárgyát képezték: a fejedelem végnapjait élte és erős lélekkel intézkedett tartományának sorsáról. Nejét két év előtt Erdély rendei által utódjává fogadtatá. Most, úgy látszik, megbánta tettét. Brandenburgi Katalin ugyanis, ki egy idő óta élénk rokonszenvet kezdett tanúsítani a kath. vallás tanai és szertartásai iránt, ezzel a protestáns rendek körében nagy aggodalmakat keltett. A fejedelem őt okmány kiállítására kényszeríté, melyben kötelezi magát, hogy Kalvin

1 Augusztus első felében PÁZMÁNY és a nádor Eckemberg herczeggel Bécsben értekeztek ez ügyben. (Erről ír PÁZMÁNY aug. 14-iki levelében.) Augusztus 13-án a király levél útján kéri ki PÁZMÁNY véleményét (MILLER II. 24.) Szeptember 3-án a király őket ismét fölhívja. (MILLER II. 27.)

2 Augusztus 14. 1629 Pozsonyból. A bécsi állami levéltárban.

felekezetétől el nem szakad, ha pedig igéretét megszegné, alattvalóit a hűség esküje alól fölmenti. Mindazáltal áttérése már néhány héttel utóbb bevégzett tény volt.

Bethlen ugyanakkor testvérét, Istvánt, rendelte neje mellé kormányzónak. Ezen intézkedéseket nem soká élte túl. 1629 november 15-ikén, élte 49-ik évében elhúnyt. Benne Erdély leghatalmasabb uralkodója, és vele az ország nagysága és jóléte sírba szállt.

30. BETHLEN GÁBOR ÉRME.

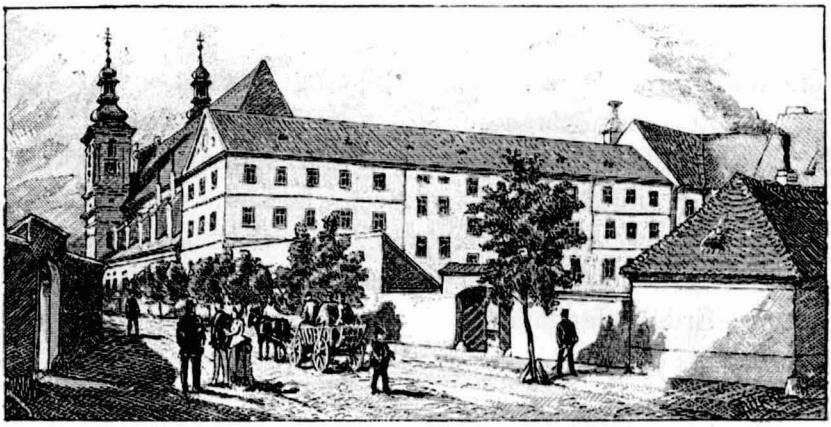

31. A NAGY-SZOMBATI EGYETEM.

HATODIK FEJEZET.

(1622—1629.)

I.

Azon időben, mikor Pázmány a prímási széket elfoglalta, a magyarországi kath. egyház, melynek vezérévé lett, elődje nagyhatású tevékenysége daczára, még mindig szomorú állapotban volt. A három részre földarabolt ország legnagyobb és egykor leggazdagabb területe, a Duna és Tisza által öntözött termékeny síkság a félhold uralma alatt állott. A lakosság túlnyomó többsége Kálvin felekezetéhez tartozott. A szent Ferencz-rend szegedi és gyöngyösi zárdái gyéren voltak népesítve. Időnként jezsuiták álöltözetben keresték föl az elhagyatott katholikus híveket. Az áldozárok hiányát az úgynevezett licentiátusok pótolták; buzgó világi férfiak, kik nyomtatott könyvekből szent beszédeket olvastak, kereszteltek, házasságokat áldottak meg és temettek.

Erdélyben és a hozzácsatolt magyarországi részekben a

Báthori István pártfogása alatt sikerrel megindúlt mozgalom, a jezsuiták száműzésével elfojtatott. Csak két-három kath. főúr kastélyában maradhattak meg kath. papok, és a csíki székelyek között ferencz-rendi népszerű papjaik. Bethlen Gábor megszüntette az üldözéseket, melyeknek előde alatt a katholikusok ki voltak téve, és türelmet, sőt jóakaratot tanusított a jezsuiták iránt is; de a kath. clerus ellen alkotott törvényeket fentartotta.

Török területen és Bethlen országában egyetlen főpap sem maradhatott meg. A kalocsai érsek, az erdélyi, váradi, csanádi, bosniai, szerémi püspökök csak a czimet viselték, és más egyházi hivatalokban működtek.

Az ország harmadik része — Pozsonytól Kassáig, a Duna mentén Komáromig, délre Buccariig — a király kormánya alatt állott. Itt a főurak között a katholikus elem gyors léptekkel foglalt tért, és 1622-ben már túlsúlyra jutott.[1] De sokkal lassabban ment a hódítás a köznemesség és a nép rétegeiben, a hol a protestánsok még roppant többséget képeztek.[2]

Az esztergomi érsek, a nyitrai, győri, veszprémi és zágrábi püspökök, kiknek a király területére estek egyházmegyéik, ezeket közvetlenül kormányozhatták; de javaik, jövedelmeik nagy része idegen kezekre jutott, és joghatóságuk gyakorlatában sok akadályra találtak. Protestáns földesurak kath. egyházi javadalmakat prédikátoraiknak adományoztak, a főesperesek látogatásait és a szent-székek ítéleteinek végrehajtását nehezítették.

Mivel az egész országban nem létezett magasabb kath. tanintézet, és csak egy papnövelde állott fönn, a papok száma rendkívül megfogyott. Az esztergomi megye terüle-

1 Ekkor a katholikusok 44 főurat és 15 főrangú özvegyet, a protestánsok 40 főurat és 13 főrangú özvegyet mutattak ki. Egykorú névsor az Országos Levéltárban.

2 PÁZMÁNY alább említendő emlékiratában azt mondja, hogy a katholikusok a lakosságnak alig tizedrészét képezik: mi úgy szólván hihetetlen.

tén a XVI. század közepe táján mintegy 900 plébános működött. A XVII. század elején alig 100 plébánost találunk. Ezek is nagy részt műveltség vagy erkölcsiség tekintetében kifogás alá estek. És a főpapok nagyobb veszélyek elhárítása végett a feslett életű papokat el nem mozdíthatták, mert nem volt kiket küldjenek helyökbe, és félniök kellett, hogy az elmozdított papok híveikkel együtt a protestantismushoz pártolnak, vagy maga a nép protestáns predikátorokhoz fordúl.

A lelkészek anyagi helyzete is kedvezőtlen. A plébániák jövedelme a lelkész tisztességes ellátására elégtelen volt; többnyire alig haladta meg 50 forintot. Oly javadalom, mely évenkint 100 forintot jövedelmezett, előkelőnek tartatott. A tizedek fizetését a legtöbb helyen megtagadták, s a panaszok eredménytelenek maradtak. A templomok nagy részt ellenséges támadások, vagy a lelkészek és hívek hanyagsága következtében pusztulás és elhagyatottság jeleit viselték magukon, s gyakran még a legszükségesebb egyházi edényeket és öltönyöket is nélkülözték.[1]

A szerzetes-intézményekből csak a pálosok és ferenczrendűek néhány kolostora élte túl a közromlást; ezek is gyéren voltak benépesítve és falaik között, a zavarteljes időviszonyok hatása alatt, a fegyelem fölbomlott.[2]

És alig kezdette meg Pázmány a katholika egyház sokféle bajai orvoslására czélzó terveinek keresztűlvitelét, mikor azt Bethlen támadása ismét még nehezebbé tette. A prímás és püspöktársai, a jezsuitákkal, sok más egyházi férfiúval, Bécsbe menekültek. Két esztendő lefolyása alatt az egyházmegyék kormány nélkül állottak, minek következtében a zavar tetőpontját érte el.

1 PÁZMÁNYnak 1621-iki fölterjesztését, melyben az újvári őrség fizetésétől fölmentetni kér — összevetve LÓSY és DUBOWSZKY idézett emlékirataival.

2 Ezen vázlatos rajzhoz a fővonásokat PÁZMÁNYnak fölterjesztései és emlékiratai nyújtják.

De Pázmány szívós lelke a csüggedés érzését nem ismerte. Alig tért vissza hazájába, erélylyel és bizalommal fogott a restauratió munkájához. A soproni országgyűlés alatt (1622 tavaszán) a főpapokkal értekezleteket tartott, melyekben jövendő tevékenységének tervrajzát megállapította. A kath. egyház fölvirágoztatásáról tanácskozva: a helyzet és a körülmények világosan kijelölték az eszközöket. A hatalom pressiójának, erőszaknak alkalmazása lehetetlen volt, s czélhoz sem vezetett volna. Szükségkép az erkölcsi hatás eszközeivel kellett lehetővé tenni, hogy a papság a tudományos képzettség és példás élet varázsa által környezett vallásos buzgalommal hódítsa vissza az elvesztett hatalmat.

Ezen eszközök sorában a kath. szellemű nevelés és tanítás foglalta el az első helyet. Pázmány, a pápához és a királyhoz intézett irataiban, fönnen hirdette, hogy alig van nemzet, mely gyermekeinek szívesebben ad tudományos kiképzést, mint a magyar; ebből a tényből magyarázta a nagy hatást, melyet a jezsuiták kolozsvári tanintézete a XVI. század végén gyakorolt. Iskolák, valamint szegény tanulók és papnövendékek befogadására rendelt intézetek fölállítását tartotta legsürgetőbb teendőnek.*

És el volt határozva, hogy áldozatkészség tekintetében példát fog adni másoknak. Már a fölkelés előtt (1619) megvásárolta a házakat, melyeknek egyike Nagyszombatban a szegény nemes ifjak növeldéjét, másika Bécsben a magyar papnöveldét volt hivatva befogadni. És az utóbbit már 1623-ban megalapította, 115,000 forintnyi alapítványnyal biztosítva fönnállását. A császári székvárosra azért esett választása, mert ott az egyetem hittudományi kara nagy hírnévnek örvendett, és a magyarországi növendékeknek

* PÁZMÁNYnak 1622 június 20-diki fölterjesztése PRAY gyűjteményének XXXII. kötetében.

alkalmat nyújtott, hogy a legkitünőbb tanárok vezetése alatt képezhessék ki magokat.

Pázmány folytonosan atyai gondosságot tanusított ezen első alkotása iránt. Alig hogy megnyílt 1624-ben, és befogadott tizenhét növendéket, már a következő évben jelentékeny jótéteményben részesité. Épülete alkalmatlannak bizonyúlván, négyezer forint árán új házat vásárolt, melynek falai között mai napig fönnáll az intézet. Egyébkint is bőkezű támogatásával lehetővé tette, hogy a növendékek száma 1629-ben 36-ra, 1631-ben 40-re gyarapodott.

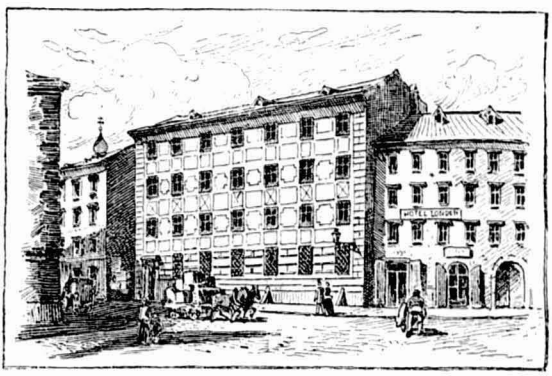

32. A PAZMANEUM BÉCSBEN.

Mikor hivatalos teendői a császári udvarhoz hívták, gyakran meglátogatta az intézetet. Kormányzójával sűrű levelezést folytatott. A legcsekélyebb eseményekről értesítést kívánt és maga rendelkezett. A fegyelem föntartására kiváló gondja volt. E tekintetben az engedetlenek irányában olyan szigort tanusított, melyet ma kegyetlenségnek neveznénk.

De egyszersmind atyai gyöngédséggel karolta föl a jókat. Így például 1627-ben két betegeskedő növendékét a szünidőkre sellyei nyári lakába magához vette.*

* PÁZMÁNY 1627 szept. 1. A PRAY-gyűjteményben.

Az intézet, melyet Pázmány szeretettel és áldozatkészséggel felkarolt, ma is fönnáll, ugyanazon czélnak szolgál, melyet ő tűzött ki, és nevét dicsteljesen viseli. (Pazmanæum.)

Pázmány hő óhajtása volt, hogy a trienti zsinat végzése, mely szerint minden egyházmegyében papnöveldének kell fönnállani, Magyarországban is foganatot nyerjen. De a körülmények ezt lehetetlenné tették. Ezért országos papnöveldék létesítését tervezé, a melyekbe az összes főpapok küldenének növendékeket. Az egyiket Bécsben, a másikat Nagyszombatban tervezte.

Mindkét helyen maga ajánlotta föl az épületeket. Az intézetek föntartására különféle jövedelmi forrásokat nyitott meg. Mikor 1625-ben a főpapok végrendelkezési jogának szabályozását II. Ferdinándtól kieszközlé, a királyi oklevélbe azon megállapodást vétette föl, hogy a hagyatékok fele része papnöveldék czéljaira tőkésíttessék. Az 1630-dik évi nemzeti zsinaton a jelenlevő főpapokat rábírta, hogy, jövedelmeik arányában, évenkint fizetendő (2 és 150 forint között váltakozó) járulékokat ajánljanak meg. Ugyanekkor a királyhoz folyamodott, hogy a megürült buda-fölhévízi prépostságot a nagyszombati papnöveldének adományozza. «Oly nagy a szükség papokban — írja, — hogy ha még egyszer annyival rendelkeznénk, mint a mennyi van, akkor sem volna elég. Én ugyan telhetőleg számos ifjakat nevelek az egyházi pályára, de a szükség nagysága erőimet fölülmúlja. Felséged trónjához fordulva esedezem, méltóztassék törekvéseimet támogatni».*

A király teljesítette kérelmét s ekként biztosította a papnövelde fönnállását. Pázmány maga is hozzájárult fölvirágoztatásához. Oda adományozá a liszkai tizedeket, me-

* PÁZMÁNYnak 1630 nov. 22-én kelt fölterjesztése. Az Országos Levéltárban.

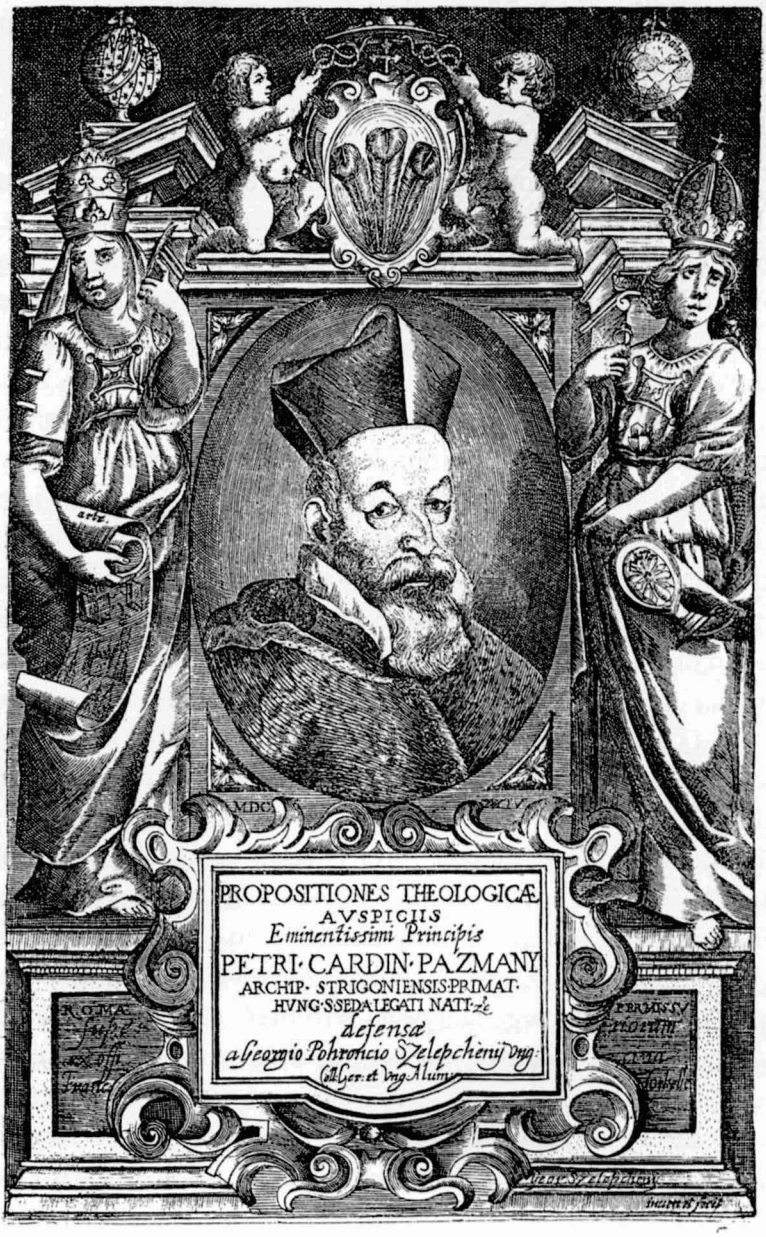

35. PÁZMÁNYNAK SZELEPCSÉNYI ÁLTAL METSZETT ARCZKÉPE.

lyeket megvásárolt és a szepesi káptalannak bérbe adott, megállapítván, hogy az 1500 forintnyi bérletösszeg ezentúl a papnövelde részére fizettessék. A papnöveldét az esztergomi érsek és káptalan fölügyeletére bizta, s ezeket fölhatalmazta, hogy ha valamikor az érsekség székhelye Esztergomba visszahelyeztetnék, a papnöveldét oda átvihessék; a mi a jelen század elején történt meg.

Pázmány érvényesíteni igyekezett azon jogokat is, melyeket a magyar püspöki kar a XIII. Gergely pápa által alapított római magyar-német collegium tizenkét helyére bírt. Alig kezdettek a Bethlen első hadjárata által támasztott zavarok csillapúlni, találkoztak jeles ifjak, készek tudo mányszomjuk kielégítését az örök városban keresni. 1621 őszén egy magyar és egy horvát ifju zarándokol Rómába. Amaz Lippai György, küldőjének a prímási széken utóda. Hat évvel utóbb Pázmány tizenegy növendéket bocsátott útnak Rómába; köztük volt Szelepchényi György, utóbb szintén az ország prímása, ki mikor tanulmányai végeztével a hittudori babérért versenyezett, thesiseit nyomtatásban közrebocsátva, a czímlapot Pázmánynak ékes keretbe foglalt arczképével, melyet maga rajzolt és metszett rézbe, diszítette.* A következő négy év tartama alatt ismét öt magyar küldetett az időközben megürült helyekre; közülök kiemelhetni Bosnyák Istvánt, utóbb Veszprém, majd Nyitra lelkes főpapját, meg Jakusics György bárót, előkelő főúri család sarját, ki elhagyva a császári udvart, hol az ifjabb király kedvelt kamarása volt, az egyház szolgálatába lépett, s néhány év múlva a pozsonyi prépostságra emeltetett, melyet utóbb a bosniai, majd a veszprémi püspökséggel cserélt föl.

Pázmány ezen intézettel is éreztette bőkezűségét. 1627-ben 1333 arany forintból álló alapítványt tett, oly czélból,

* Egy példánya ő felsége a király bécsi házi könyvtárában. Hasonmását itt láthatja az olvasó.

hogy kamataiból a hazájukba visszatérő növendékek úti költségét födözzék.

Később Pázmányt újabb kapocs még szorosabban fűzte az intézethez. Szokás volt, hogy a bíbornoki collegiumnak a pápa által kijelölt négy tagja a collegium protectorának czímét viselje. Mikor Borghese bíbornok halálával egy hely megürült, a Jézus-társaság előljárói befolyásukat fölhasználták, hogy az Pázmánnyal töltessék be. Kívánatuk teljesült. A rend generalisa sietett szerencsekívánatait kifejezni. «Az intézet — írja többi között — nem félhet enyészettől vagy romlástól, míg Eminentiád védnökségének tekintélye alá van helyezve, és bölcs tanácsaival fog kormányoztatni.»[1]

II.

Pázmány nemcsak az egyházi rend jelöltjeinek, de a világi pályákra készülő ifjaknak neveléséről is buzgón gondoskodott. A szegényebb sorsú nemesek fiai számára Nagyszombatban nevelőintézetet állított föl. Ellátására az érseki jövedelmekből évenkini 5000 forintot ajánlott meg. Alapítólevelében az intézet föladatát akképen írja körül, hogy «a haza támaszaivá és díszeivé» képezze ki növendékeit, kik az élvezett előnyök fejében csak azt a kötelezettséget vállalják el, hogy «hazájuknak és nemzetüknek híven fognak szolgálni».[2] Az intézet csakhamar annyira népszerűvé lett, hogy protestáns nemesek is küldötték oda gyermekeiket, kik közül többeket előljáróik, a jezsuita atyák, a kath. egyháznak megnyertek.[3]

1 Mutius Vitellescusnak 1624 augusztus 26-dikán PÁZMÁNYhoz intézett levele. A PRAY-gyűjteményben.

2 Az 1624 augusztus 20-ikán kelt alapító-oklevél MILLERnél. I. 61.

3 PÁZMÁNY 1628 február 4-iki emlékirata, a prímási levéltárban.

Ugyancsak Nagyszombatban egy másik intézet a nemnemes osztályok gyermekeit fogadta be.[1]

Miként nevelő intézeteinek vezetését, úgy a gymnasiumoknak tanerőkkel ellátását egészen a Jézus-társaságra bízta Pázmány, «mivel — úgy mond egyik alapító levelében — Isten különös malasztjával megáldva, az ifjuság nevelésée körül leghűségesebben fáradozik». A nagyszombati collegium volt a rend főszékhelye. Itt az iskola hat osztályból állott, és nagy látogatottságnak örvendett. 1626-ban a tanulók száma megközelítette az ezeret; köztük nagy számban találkoztak protestáns szülők gyermekei. Pázmány érdeklődését és bőkezűségét folytonosan érezteté az intézettel.[2]

Egészen Pázmány áldozatkészsége létesítette az ország akkori fővárosában, Pozsonyban, a jezsuiták collegiumját, melynek alapítványa gyanánt 1626-ban ötvenezer forintot tett le, és ezen kívül a kamarának szintén ötvenezer frtnyi tartozásából a collegiumnak 3000 forintnyi évi járadékot biztosított. A jezsuiták, 1627 végén, két osztálylyal kezdették meg működésöket; de négy évvel utóbb már az ötödik, a rhetorikai, is megnyílt. Csakhamar szűknek bizonyult a régi ház; 1628-ban tette le Pázmány az újnak alapkövét; de csak 1635-ben állott készen a négy szárnyból álló kétemeletes díszes épület, mely ma a jogakadémiát fogadja be, és kapuja fölött Pázmány czímerét viseli.[3]

A Jézus-társaság tagjainak tevékenysége nem szorítkozott az iskolára. A papi hivatás egész körét fölkarolták. Folytonos összeköttetésben, szivélyes viszonyban állottak az ország főpapjaival, kath. főuraival és úrnőivel. Lelki vezéreik voltak, és ellenreformátori tevékenységükben taná-

1 A nagyszombati jezsuita-collégium évkönyve 1624-re.

2 A nagyszombati collégium évkönyvei, jelenleg is a nagyszombati jezsuiták birtokában.

3 A pozsonyi collégium évkönyve a budapesti egyetemi könyvtárban.

csosaik, eszközeik. Gyakran látogatták őket és fogadták látogatásaikat. Valahányszor tanítványaik által szinielőadásokat rendeztettek, vagy rendjök alapítójának ünnepét ülték, és más alkalmakkor is, a magyar aristokratia legelőkelőbb férfi és nő tagjai megjelentek collegiumukban és nem vonakodtak ebédeiken vagy estélyeiken részt venni.

A jezsuiták hatni kívántak a világra, s e miatt nem zárkoztak el attól. Jól tudván, hogy a főrangúak csekély száma vezeti az alsóbb rétegek tömegeit, amazok megnyerésére helyezték törekvésök súlypontját.

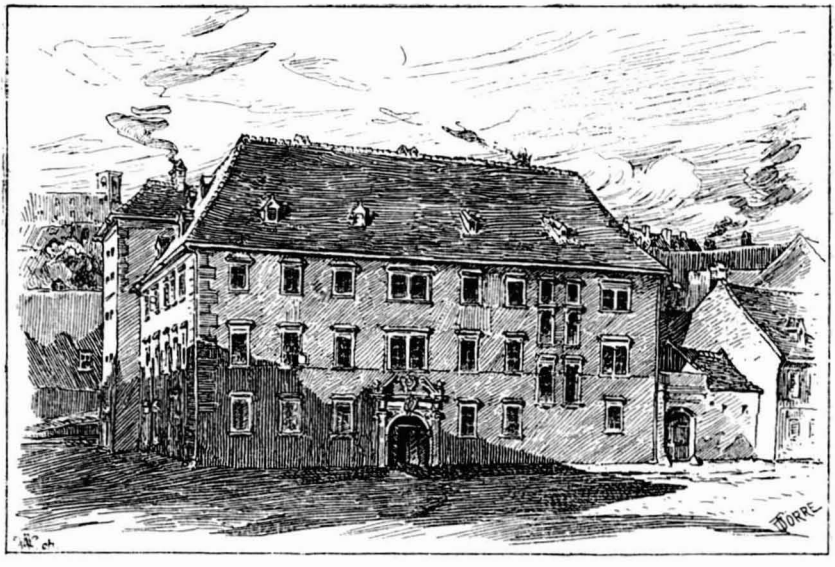

34. A JEZSUITÁK COLLEGIUMA POZSONYBAN.

Hatásuk a hívekre mérhetlen volt. Az ajtatoskodók a nap minden óráiban megtöltötték templomaikat. Egyházi beszédeik és hitelemző előadásaik szokatlan vonzerőt gyakoroltak. Gyóntatószékeik a főbb ünnepeken valóságos ostromnak voltak kitéve. Nagyszombatban az 1623-diki farsang végső napjaiban ezernél többet, husvétkor mintegy kétezeret gyóntattak meg. A nép köréből száműzték a

babonás szokásokat; az amuleteket szentelt viaszképekkel helyettesítették. Kibékítették a viszálykodókat. A betegek szenvedéseit, a foglyok nyomorát, a halálra ítélt gonosztevők rettegéseit a vallás vigaszaival enyhítették. A sebe-

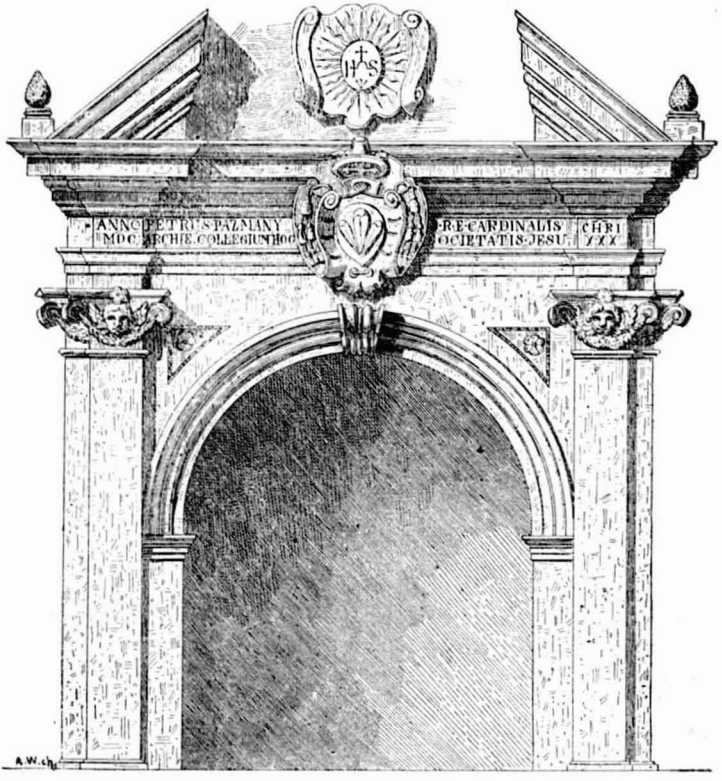

35. A JEZSUITÁK POZSONYI COLLEGIUMÁNAK KAPUJA.

sült harczosok ápolására és a török fogságban epedő magyarok kiszabadítására alamizsnát gyüjtögettek.

A térítés művében nagy eredményeket tudtak felmutatni. A nagyszombati atyák 1623—1625 között 445, 1629 s a következő évben 313 protestánst vezettek a kath. egyházba. Soraikból számos előkelő személyt emelhetni ki: Thurzó Ádámot és Mihályt, Esterházi Miklós máso-

dik nejét, Thurzó Szaniszló nádor özvegyét, Illésházy nádor egyik leányát, egy superintendenst és két prédikátort. A térítők apostoli buzgalmuk ezen sikereiben része volt a Pázmány tevékenysége nyomaiban uralomra emelkedő azon meggyőződésnek is, hogy a kath. egyház a nemzeti érdekkel nem áll ellentétben, sőt azoknak, az ország fölszabadítására a Habsburg-ház által kilátást nyújtva, oltalmat igér.

A hívek bizalmának, melyet a jezsuiták iránt tanusítottak, mértékeül szolgálhatnak a gazdag adományok, melyekkel a nagyszombati collegium elhalmoztatott; azok 1622 és a következő évben mintegy 26,000 forintnyi összeget képviseltek, melyhez Thurzó grófnő 1200 aranynyal járult. Nagy Mihályné, szegény tanulók tartására, 9000 forintot adott az atyáknak.

Pázmány kiváló jóakaratot bizonyított az atyák iránt. Gyakran megjelent templomuk- és házukban; nem egyszer asztalukat is megtisztelte jelenlétével. Viszont ők is fölhasználtak minden alkalmat, hogy ragaszkodásukat és hódolatukat kitüntessék. Többször tiszteletére növendékeik által rendezett ünnepélyes előadásokkal lepték meg.

Buzgó kath. főurak pártfogása mellett az ország minden részébe jezsuita-missiók küldettek ki. Ilyenek létesültek Túróczban, Szent-Kereszten, Bicsén, Ujvárban, Kismartonban, Nógrádban, Léván, Homonnán, Komáromban; továbbá Forgách Miklós, Erdődy Zsuzsanna, Rákóczy Pál birtokain stb. Több rendtag behatott a török hódoltság területére, hol megjelenésök az elhagyatott katholikusok között sokszorosan áldásos volt. Budán, Esztergomban és Egerben mintegy 300 kereszténynyt sikerült kiszabadítaniok a török fogságból, még többet a bűn és tévely bilincseiből. Működésök mindenütt oda irányult, hogy a katholikusokat a hitben és jó erkölcsökben megerősítsék, a protestánsokat megnyerjék. Térítői munkásságuk eredményeit nem lehet pontosan kiszámítani. A nagyszombati

évkönyvekben csak hézagos adatokkal találkozunk; ezeknek összevetéséből kitünik, hogy a missiókban működő atyák az 1622—1631 évkörben ezerkétszáznál sokkal többet nyertek meg vallásuknak.[1]

Azon természetes előszeretet, melyet Pázmány a Jézustársaság iránt tanusított, nem zárta ki azt, hogy teljesen méltányolja a sz. Ferencz rend hasznos tevékenységét. Szegedi, gyöngyösi és szécsényi zárdáikból a török hódoltságban lakó katholikusok lelki szükségleteiről gondoskodtak; Erdélyben is nagy érdemeket szereztek a katholicizmus föntartása körül. Nagyszombatban, Pozsonyban és Győrött szintén jó szolgálatokat tettek, s a lelkészkedő papság hiányát pótolták.

Pázmány elismerését a rend érdemei iránt azzal mutatta ki, hogy annak Ujvárban kolostort alapított, «előmozdítni óhajtván — miként alapító okmányában írja — Isten dicsőségét és a kath. vallás terjesztését, úgyszintén indíttatva a különös tisztelet által, melylyel szent Ferencz iránt viseltetik, kinek ünnepén látott először napvilágot», és remélvén, hogy «szent Ferencz érdemei és közbenjárása által a kolostor lakóinak imádságai hathatós segélyben fogják az újvári véghelyet részesíteni». A kolostor és templom építését 1626-ban kezdette meg s maga vezette. Berendezését is saját költségén eszközölte.[2] A templomot 1631 május 24-én szentelte föl, mikor a szerzetesek ünnepélyesen bevonultak új lakukba.[3]

A nagyszombati kolostor is részesült bőkezűségében. Mivel a templom és konvent épületei igen rossz karban voltak s miután helyreállítani az atyák éveken át elmu-

1 A nagyszombati collégium évkönyvei. És KAZY: Hist. Univ. Tyrn. 225—59.

2 Erre nézve több utasítás, melyet az újvári tiszthez intézett, a prímási levt. Az isteni tisztelethez szükséges könyvekről, melyeket 60 talléron Velenczében vásárolt, említést tesz a bécsi rectorhoz 1631 június 29-én kelt levelében. Eredetije PRAY gyűjteményében.

3 Az alapító oklevél PODHRACZKYnál. 65. l.

lasztották, 1633-ban összeomlással fenyegetődztek, Pázmány a kolostort lerontatá és alapjából megkezdé újra építtetni, oly mérvekben, hogy hatvan szerzetes befogadására alkalmas legyen. Az építés több évet vett igénybe. A templomot is restauráltatta. A költségek mintegy 30,000 forintra mentek.[1] Itt volt a rendnek hittudományi és bölcsészeti tanfolyama. A növendékek nyilványos disputatiókat is szoktak tartani.[2]

36. A CLARISSÁK POZSONYI KOLOSTORA.

A nőnevelés ügye sem kerülte el Pázmány figyelmét. E végett Olaszországból zárdaszűzeket szándékozott Pozsonyban megtelepíteni. 1628 elején érintkezésbe helyezte magát főnöknőjükkel, ki négy társnő — az egyik angol, a másik olasz, egy harmadik német származású volt — kiséretében márczius 14-dikén megjelent a számukra Pázmány által berendezett új zárdában.

A pozsonyi klarisszák Pázmány kiváló gondoskodá-

1 Ezen építkezésről a nagyszombati jezsuiták 1636-ban Rómába küldött évi jelentésükben emlékeznek és megjegyzik, hogy az és a pozsonyi klarissák kolostora 1636-ig 60 ezernél többet vett igénybe. Dobronoki naplójából kitűnik, hogy az építkezés még 1636-ban is folyt.

2 Dobronoki naplójából. 1656 márczius 19, május 1.

sának tárgyát képezte. A zárda épület igen megrongálva és már-már lakhatatlan lévén, Pázmány vállalkozott újjáépítésére.

III.

Az egyház külső szervezetében különösen két intézmény van hivatva a papság körében a vallásos buzgalmat éleszteni, a visszaéléseket kiirtani és a meglazult fegyelmet visszaállítani: a zsinatok és egyházi látogatások.

A főpap csak úgy ismerkedhetik meg a kormánya alatt álló papok és hívek állapotával, a hanyagság vagy rosszakarat okozta bajokkal és ezek ellenszereivel: ha személyesen vagy helyettesei által időközönként meglátogatja egyházmegyéjének minden részét. És szerzett tapasztalatait sehol nem érvényesítheti üdvösebben, mint papjainak gyülekezetében. Azoknak tanácsát, kik közvetlenül érintkeznek a nép különböző rétegeivel s legjobban ismerik helyzetét, nem nélkülözheti a főpap, bírjon bár a lángész minden jelességével. És hizonyára az egyház körében is érvényesül az emberi természet egyik jellemző tulajdonsága, hogy készségesebben hódol oly intézkedéseknek, melyek alkotásában részt vesz.

Az egyház elismerte ezen tekintetek horderejét. A trienti zsinat, megújítva régibb intézkedéseket, megállapította, hogy az érsekek minden harmadik évben tartományi, a püspökök évenkint megyei zsinatot tartoznak összehívni; és az összes főpapok évenkint, vagy legalább minden második évben kötelesek személyesen vagy helyettesek által egyházmegyéjök plébániáit meglátogatni.

A magyar főpapokat országos törvények is fölhívták zsinatok tartására és egyházaik látogatására.* Mindazáltal

* Az 1498. VIII., 1548. VI. és 1559. XXI. törvényczikkek.

37. A NAGYSZOMBATI SZÉKESEGYHÁZ.

a török háborúk és belmozgalmak miatt ezen kötelességeiknek nem felelhettek meg. Pázmány érseki kormányának két évtizede alatt sem szűntek meg a szomorú viszonyok. De buzgalma és kötelességérzete diadalmaskodott a nehézségeken. Mikor csekélyebb fontosságú ügyről is szó volt, ismételve kinyilatkoztatta: «Inkább ma lemondok méltóságomról, mintsem, míg azt bírom, kötelességeim teljesítését elmulaszszam».[1]

Élénken sajnálta tehát, hogy érseki kormányának első értizedében papjait maga köré gyűjteni és terjedelmes megyéjét bejárni nem volt képes. «Mióta az isteni kegyelmességnek tetszett — írja 1626 elején — az esztergomi főegyházban ránk ruházni a főpásztori tisztet, mitsem óhajtottunk melegebben, mint hogy a gondjainkra bízott egyházak állapotát és viszonyait, az isteni tisztelet rendjét, az egyháziak hivatalos tevékenységét közvetlenül szemlélhessük, s ekként működésünknek és kormányzásunknak helyes irányt adhassunk. És bár az egyházak látogatására több izben megtettük előkészületeinket, buzgó ohajunk valósítását a szerencsétlen háborúk és a szüntelenül dúló belzavarok lehetetlenné tették.

Örömmel használta föl a legelső kedvező időpontot, mely az 1625-iki országgyűlés szerencsés befejezése után kínálkozott. «Különféle gondok által elfoglalva, nagyfontosságú egyházi s országos ügyek által igénybevéve», most sem volt képes személyesen eljárni főpásztori tisztében. A főespereseket küldötte ki; föntartva magának a visitáio vezetését, a jegyzőkönyvek áttanulmányozását és a szükséges intézkedések elrendelését».[2]

Hasonlóképen, mihelyt a körülmények megengedték, egyházmegyéjének apátjait, prépostjait, káptalanait és lel-

1 1629 június 15. MILLER. I. 115.

2 Az esztergomi érseki levéltárban a sasvári, barsi, nyitrai, szepesi, pozsonyi, nógrádi és zólyomi főesperességekben (1626—34) végrehajtott visitátiók jegyzőkönyvei őriztetnek.

készeit 1629 október 4-re Nagyszombatba megyei zsinatra hívta. A meghívó levelekben felszólíto-ta őket, hogy «egyházaik és híveik lelki szükségeit szorgalmasan jegyezzék föl; az eszközökről, melyek az egyházak szomorú állapotán lendíthetnének, behatóan és gondosan tanácskozzanak, hogy a gyülekezet az üdvös gyógyszerekről Isten segítségével egyértelemmel gondoskodhassék».[1]

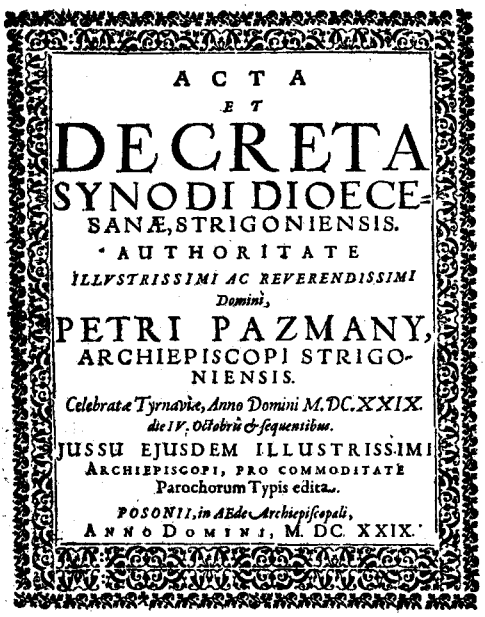
ACTA
ET
DECRETA
SYNODI DIOECESANÆ, STRIGONIENSIS.
AUTHORITATE
ILLVSTRISSIMI AC REVERENDISSIMI
Domini,
PETRI PAZMANY,
ARCHIEPISCOPI STRIGONIENSIS.
Celebratæ Tyrnaviæ, Anno Domini M.DC.XXIX.
die IV. Octobris & sequentibus.
JUSSU EJUSDEM ILLUSTRISSIMI
ARCHIEPISCOPI, PRO COMMODITATE
Parochorum Typis editæ.
POSONII, in Æde Archiepiscopali,
ANNO DOMINI, M. DC. XXIX.

38. A ZSINATI VÉGZÉSEK CZIMLAPJA.

A zsinat, mely a székesegyházban tartotta üléseit, népes volt. Megjelentek: huszonkét apát s prépost, az esztergomi és pozsonyi kanonokok, a szepesi káptalan képviselője. A lelkipásztorkodó papság majdnem hiány nélkül ott volt: 87 plébános és 20 licentiátus.[2]

«Lebegjen szemünk előtt — ily szavakkal nyitotta meg Pázmány a tanácskozásokat — Isten dicsősége és a hívek üdve; ne hallgassák el, hanem nyíltan adják elő, mit a katholikus hit terjesztésére, az egyházi fegyelem visszaállítására, a papok és hívek erkölcsi javítására alkalmasnak ítélnek. Hogy pedig a tárgyalandó kérdések iránt tájékozva legyenek, előterjeszti, mit buzgó elmélkedés és hosszú tapasz-

1 Az aug. 4-én kelt meghivó levelek Acta et Decreta Synodi Diœc. 3—10. ll.

2 A főpapok és káptalanok aláirásai Acta 75—77. ll. A plébánusok és licentiátusok névsora Prím. vil. levt. Ugyanott több mentegető irat találtatik azoktól, kik a megjelenésben gátolva voltak: így gr. Erdődy Ferencz, a szepesi meg vasvári prépost s káptalan, az aradi prépositól stb.

NAGY-SZOMBAT.

(Bruin és Hogenberg «Civitates orbis terrarum»-iából.)

talás után az idő és helyek viszonyaival leginkább öszhangzónak tart; ha valamit elhagyatni vagy hozzáadni kívánnak, a zsinat közakarattal fog intézkedni».

A Pázmány által eleve szerkesztett és a gyűlés által hódolattal elfogadott végzések meghatározzák a szentségek kiszolgáltatásának, a javadalmak elnyerésének és elhagyásának módozatát; intézkednek a főesperesi látogatásokról, továbbá az egyházi élet körében fölmerült visszaélések kiirtása, és az erkölcsi javítás keresztülvitele tárgyában; megújítják az egyháziak vétkes és botrányos életmódjának megszűntetésére czélzó korábbi végzéseket; a lelkészeket kötelességeik buzgó és lelkiismeretes teljesítésre intik.*

És Pázmány ettől fogva évenkint tartott megyei zsinatot, melynek főteendője volt kideríteni, mikép foganatosíttatnak a megelőző zsinatok végzései, mennyiben bizonyultak hiányosoknak, és mily új intézkedéseket követelnek a fölmerülő viszonyok. Személyes érintkezése a gyűlésekre megjelenő papságra sem maradt hatástalan. Nem sikerült ugyan egy varázsütéssel orvosolni az elévült bajokat, kiirtani a meggyökerezett visszaéléseket, újjáalkotni a romlásnak indult intézményeket. De a további sülyedést és hanyatlást föltartóztatta. Mindenütt, papság és hívek körében, a hitélet örvendetes emelkedésének, az erkölcsi állapotok jobbrafordulásának vagyunk tanui.

A Pázmány által alapított papnöveldék, Róma, Bécs és Nagyszombat intézetei nagy számban küldik művelt és buzgó növendékeiket a lelkipásztorkodás terére. A lelkes pirmás az alkotó türelmetlenségével várja őket, atyai gondossággal fogadja, és bőkezű segélylyel küldi állomásaikra, figyelemmel kíséri tevékenységöket és örömmel értesül buzgalmukról, példás erkölcseikről.

* Acta Synodus 31—61. ll

A papság száma érseki kormányának második évtizedében jelentékenyen megszaporodott. Míg elődje alatt alig 100 lelkész működött a nagyterjedelmű egyházmegyében: 1635-ben csakis a pozsonyi, sasvári, nyitrai főesperességekben mintegy 120 áldozárt találunk.

A papság erkölcsisége tekintetében is — a főesperesi látogatások tanusága szerint — Pázmány szigora és gondos őrködése lényeges javulást idézett elő. Ez pedig visszahatott a hívek vallásos érzületére, melynek nyilatkozatát a templomokról való áldozatkész gondoskodásban látjuk. Számos új templom épült és régi restauráltatott; egyházi öltönyök- és edényeknek a hívek részéről való ajándékozása, a lelkészek anyagi helyzetének javítása napi renden volt.

Pázmány maga is gondoskodott a lelkészek jobb ellátásáról. Folytonosan segítette papjait, és e czélra 1629-ben harminczezer forintnyi alapítványt tett.

Méltányolva azt a buzdító hatást, melyet a valódi érdem jutalmazásával el lehet érni, a káptalani javadalmak betöltésénél nagy figyelmet fordított arra, hogy azokat példás életű és tudományos képzettségű férfiak foglalják el. Főleg az esztergomi káptalan kiváló gondoskodásának tárgyát képezte, mint a mely már a XVII-ik században a magyar püspöki kar seminariumának volt tekinthető.

1619—1631 között tizenöt kanonokot nevezett ki, ezek közől heten csakhamar Magyarország érseki és püspöki székeinek díszeivé lőnek.

A pozsonyi és szepesi társas-káptalanok részére statutumokat dolgozott ki, melyekben azon óhajtás vezérli, hogy a káptalani intézmény visszahódítsa tiszteletet parancsoló helyét, melynek — mint püspöki tanácsnak — elfoglalására az egyház szervezetében hivatva van. S ez akkép mutatkozott lehetségesnek, ha a káptalanok tagjai nemcsak állásuk külső előnyei, hanem vallásos buzgalom és egy-

házias tevékenység, műveltség és keresztény jótékonyság által is a többi papság élére helyezkednek. És dolgozata nem kevésbbé kitünő gyakorlati kivihetősége, mint emelkedett szelleme által. Midőn a káptalanokat fölemelni iparkodik föladataik magaslatára: nem tűz ki czélokat, melyek elérhetlenek, nem állapít meg rendelkezéseket, melyek az élet által kigúnyolva papiron maradni hivatvák.*

Pázmány lángbuzgalma szükségkép döntő befolyással volt püspöktársaira, kiket tevékenységének és a kivívott eredményeknek osztályosaivá tett. Ezek készségesen hódoltak meg állásának és lángeszének fölénye előtt; buzgó munkatársai voltak egyházi törekvéseiben, biztos támaszai politikai küzdelmeiben.

Telegdi János kalocsai érsek, a nyitrai püspökség administrátora, számos ifjakat neveltetett a papi pályára, a nagyszombati papnöveldében hat növendékre alapítványt tett, székesegyházát megújíttatá, megnagyobbíttatá és drága egyházi edényekkel gazdagítá; káptalanát egy malommal s városi területtel ajándékozá meg; 1630-ban püspöki székhelyén a szent Ferencz-rendnek kolostort emelt s azt 5000 forintnyi alapítványnyal látta el. Sennyei István váczi, veszprémi végre 1629 óta győri püspök egy évtizednél tovább birta a magyar cancellár tisztét. Az erdélyi és török ügyekben jelentékeny politikai szerepe volt; a királynak, hazájának, és Pázmánynak fontos szolgálatokat tett. Egyházi tevékenységét a veszprémi káptalan visszaállítása és az egyházmegye rendezése hirdeti. Lósy Imre váradi, majd egri püspök, a prímás legbizalmasabb embere. Erélyes, tevékeny férfiú. Mint érseki helynök az egyházmegyei kormányzás apróbb részleteit maga kezelte s lehetővé tette, hogy a prímás idejét és figyelmét a nagy érdekekre összpontosítsa. Ergelich Ferencz veszprémi püspök két vesz-

* A prímási levéltárban.

prémi növendékre 2500 forintnyi alapítványt tett. Zágrábba helyeztetvén át, ott papnöveldét alapított és megyei zsinatot tartott. ALMÁSI PÁL, váczi püspök, a törökök és a protestantismus által elárasztott megyéjében megkezdte az ellenreformátió keresztülvitelét.

És legelőbb DALLOS MIKLÓSról kell vala szólani, ki esztergomi kanonokból váczi, majd pécsi, és végre 1623-ban győri püspökké neveztetett. Diplomatiai és politikai képességei, melyeket a haimburgi és beszterczebányai békealkudozásokban kitüntetett, az országgyűléseken és a királyi tanácsban tisztelt és befolyásos állást biztosítottak neki.* A váczi és pécsi püspökségeknek csak czímét bírta. Mikor a győri egyházmegye kormányát átvette, apostoli gondossággal karolta föl híveinek lelki érdekeit. Miként Pázmány, ő is papnöveldék és kath. tanintézetek alapításában látta a vallási állapotok jobbrafordulásának első föltételét. E czélból Győrött megtelepítette a Jézus-társaságot.

Pázmány nem elégedett meg azzal, hogy példája által hasson püspöktársaira. Fölhasznált minden eszközt, melyet állásának politikai és egyházi kiváltságai nyújtottak. Hogy őket az általa kijelölt irányban való haladásra késztesse; egyuttal hogy a magyarországi kath. egyház egész területén egyformaságot hozzon az egyházi életbe és szertartásba: ismételve tartott püspöktársaival tanácskozásokat, és két izben (1630, 1633) mint az ország prímása az összes főpapoknak nemzeti zsinatot hirdetett, melyeken számos nagyjelentőségű határozat hozatott.

Pázmány természetesen nagy súlyt helyezett arra, hogy a megürült püspökségekre buzgó férfiak neveztessenek. Ismételve fölkérte a királyt, hogy őt a javadalmak betöltése előtt hallgassa meg. Bár elismerte, hogy a király apostoli jogainál fogva, bárkit tetszése szerint nevezhet ki

* E sorok irója RÁTH Károlylyal 1867-ben közzétette «Dallos Miklós politikai és diplomatiai iratai» gyűjteményét.

és terjeszthet egyenesen a szentszék megerősítése alá; kérte, óvakodjék az egyházi javadalmakat a folyamodók kérelmei és ajánlásai nyomán adományozni; figyelmeztette a régi gyakorlatra, mely szerint a király meg szokta hallgatni az érseket, kinek hatósága alá az illető püspökségek tartoznak.[1]

A király teljesíté kéréseit. Mindenkor az ő előterjesztései alapján tette meg az egyházi kinevezéseket. S ez köztudomású volt; minélfogva a nuntius egy alkalommal Rómába jelenti, hogy a magyar püspökségek betöltése egészen a prímástól függ.[2]

IV.

Pázmány államférfiúi képességei és jó szolgálatai által II. Ferdinand föltétlen bizalmát vívta ki magának. Fontosabb politikai és egyházi ügyekben mindig kikérte tanácsát; mikor nagyobb horderejű kérdések forogtak fönn, személyesen kellett megjelennie az udvarnál. És szava irányadó volt. Befolyását üdvösen tudta értékesíteni.

Pázmány nem tartozott azok közé, kik czéljaik elérésére bármily eszközt szívesen megragadnak. Lángoló buzgalmát a jog és törvény iránti tisztelet mérsékelé. Soha sem tanácsolta a szentesített törvényeknek, a biztosított jogoknak akár vakmerő megtámadását, akár perfid kijátszását; az ellenreformatió keresztülvitelére soha sem hozott javaslatba erőszakos intézkedéseket. Jól tudta, hogy intézmények, melyeket az erőszak emel, az állandóság biztosítékait nélkülözik.

«Ámbár — írja egy alkalommal a királyhoz intézett fölterjesztésben — (a protestánsok által) a belmozgalmak

1 1629 január 14. 1630 szeptember 29. 2 1620 augusztus 5. Ugyanott.

korában kieszközlött engedmények miatt nem könnyű Magyarországban a vallási reformatió keresztülvitele, mégis ha nem mellőzzük az eszközöket, melyeket, a tett engedmények sérelme nélkül, jogunk van alkalmazásba venni, bízom Isten jóságában, vallásunk rövid idő alatt fölvirágzik Magyarországon.»[1]

Ilyetén a törvénynyel megegyező eszköznek tekintette azt, hogy a király a magyar nemes ifjakat udvarába édesgesse, hol mint apródok, asztalnokok és kamarások alkalmaztatván, a kath. vallásban neveltetnének; hogy a főhivatalokra, kapitányságokra és hadparancsnokságokra jó katholikusokat nevezzen. Ajánlá, hogy a király nemességet ritkán, jószágokat még ritkábban adományozzon protestánsoknak; a véghelyekbe rendeljen kath. lelkészeket, kik a katonák között a vallásosságot emeljék. Egyuttal megakadályozni igyekezett a protestánsok bevándorlását, kiket a király rendeletei Ausztriából száműztek.[2]

Egyik legjelentékenyebb vívmánya a magyar főpapok végrendelkezési jogának visszaállítása és szabályozása.

Hazánkban a XVI-ik századig, a főpapok jogérvényüleg intézkedtek összes hagyatékairól, anélkül, hogy jogukat akár a szent-szék, akár a király megtámadta volna. De 1580 után, a királyi kamara a főpapi hagyatékokat jövedelmi forrásoknak tekintve s azokat többnyire — akár volt végrendelet, akár nem — önkényesen lefoglalta, gyakran erőszakosan szétragadozta. Ezen eljárást a botrányok, melyekre gyakran alkalmat adott, még gyűlöletesebbé tették.

Pázmány az erőszakos lefoglalások és botrányok meggátlása végett, egyuttal azon óhajtás által vezérelve, hogy a főpapok hagyatékai egyházi czélok javára értékesíttessenek: kérelmet intézett a királyhoz, hogy a főpapok végrendel-

1 1628 február 4-iki emlékirata a primási levéltárban.

2 PÁZMÁNY három emlékirata: 1627 nyarán, 1628 február elején és 1629 elején, ugyanott.

kezési jogát biztosítsa. S ez gyóntatója, Beccanus atya sürgetéseire, igéré, hogy e kívánat iránt jogtudósokat fog megkérdezni. De igéretéről megfeledkezett; jó ideig semmi sem történt.[1]

Pázmány 1625 ápril első napjaiban Pozsonyba hívta meg a főpapokat s a káptalanok küldötteit, és meghallgatásuk után, tervet dolgozott ki, mely szerint a főpapok hagyatéka három részre osztatik; az egyik papnöveldék alapítására, a másik két rész pedig a végrendeletben kijelölt czélokra fordíttatik.[2] Midőn az értekezlet fölterjesztését a királynak bemutatá, azt emlékirattal támogatta, melyben bebizonyítja, hogy a királyt a főpapok hagyatékainak lefoglalására sem természetes, sem positiv törvények nem jogosítják föl, hogy a kamara ezt önkényesen és csak újabb időkben kezdette gyakorolni.

A király Pázmány emlékiratát a clérus kívánataival a pozsonyi kamarához tette át véleményadás végett. Ez nem lévén képes okszerűen megczáfolni a prímás alapos érvelését, sértő megjegyzésekkel és kifakadásokkal igyekezett elfödni okoskodásainak erőtlenségét.

Az irat hangján és tartalmán maga a király is megbotránkozott s átlátta, hogyha a főpapok kezeibe kerül, komoly surlódásokat támaszthat. E miatt Pázmánynyal is csak oly föltétel alatt közölte, hogy tartalmát nem fogja közhirré tenni. A prímás igéretét nem szegte meg, s a kamara iratát nem hozta nyilvánosságra; de szükségesnek látta a király felvilágosítása végett észrevételeit megtenni. Június 2-iki fölterjesztésében hatalmas dialektikával czáfolta meg a kamara okoskodásait.

Pázmány a nuntius közbenjárását is igénybe vette. Az meggyőzte a királyt arról, hogy a főpapok végrendelkezési jogainak visszaállítása által az egyháznak és önmagának

1 Bécsi nuntius 1626 június 14.

2 Postulata Cleri Hung. circa mobilia Præl. defunctorum. Egykorú másolat a M. Akademia kéziratai között.

lényeges szolgálatot fogna tenni. Még döntőbb hatást gyakorolt a császári gyóntató föllépése. Ez Pázmány fölhívására ismételve előadta a királynak, hogy lelkiismereti kötelessége megtenni e tekintetben, mit az egyház érdeke és az igazság követel.

A király október végső napjaiban két bécsi hittudós, Hildprandt Eduard és Mosmüller Bernard véleményét kérte ki. Ezek szintén határozottan kárhoztatták a kamara igényeit. Ezekután a király nem habozott megtenni a döntő lépést. Elvetette a kamara javaslatait, és 1625 deczember 11-én kiállíttatta az okmányt, mely a magyar főpapok végrendelkezési jogát visszaállítá és szabályozá. Eszerint a főpap halála után legelőbb a temetés költségei födöztetnek és alamizsna osztatik ki, azután kielégíttetnek a szolgák és hitelezők. A könyvek a káptalani könyvtárt, a templomi edények és öltönyök a székesegyházat illetik. A fönmaradó hagyaték fele papnöveldék alapítására, majd utóbb szegény plébániák javítására; másik fele a végrendeletben kijelölt czélokra fordíttatik. Ezen intézmény véget vetett a kamara gyülöletes önkényének, és kilátásba helyezé, hogy a főpapok hagyatékaiból idők folytán az egyház legsürgetőbb szükségletei ki fognak elégíttetni.

Pázmány miként a főpapi hagyatékokat a magyarországi papnevelés tőkéivé tette, úgy ezen czélnak új jövedelmi forrást szándékozott megnyitni az elidegenített egyházi javak visszaszerzésével.* A gazdag egyházi birtokok majd a hódító törökök, vagy protestans főurak által foglaltattak el, majd a királyok által zálogba adattak világi uraknak, midőn pénzügyi viszonyaik ziláltsága között czélszerűbb mentőeszköz nem kínálkozott. A pénzügy élén álló kormányférfiak annyira hozzászoktak az egyházi birtokokat közjövedelmi forrásnak tekinteni, hogy eljárásuk

* Hogy ez volt főczélja, kitünik 1627-diki emlékiratából.

jogosultsága iránt lelkiismeretök legkevésbbé sem nyugtalanította őket, s ezen pénzügyi műtétekkel a vallásos buzgalmáról ismeretes II. Ferdinand alatt sem hagytak föl, sőt még őt is meg akarták győzni az eddigi gyakorlat föntartásának szükségességéről.

Törekvéseiket meghiusította Pázmány, ki az egyház érdekeinek és jogainak védelmére szokott határozottságával lépett föl, és azon reményét fejezte ki, hogy a királyt «semmiféle előterjesztések nem fogják reábírhatni azon javak elidegenítésére, melyeket őseinek bőkezűsége Isten dicsőségére és az egyházak javára szentelt».[1]

A prímás komoly szavai bizonyára nem tévesztették el hatásukat. De ő nem elégedett meg ezzel; s nem szorítkozott azon törekvésekre, melyek az egyházi javak további elidegenítését gátolni czélozzák. Merészebb eszme merült föl lelkében. Megkisérlé az elmult időkben elidegenített egyházi javak visszaszerzését, az elpusztult egyházi intézményeknek és a magyarországi katholicizmus régi fényének s jólétének visszaállítását.

Terve volt a magyar főpapok által megajánlandó összegen kiváltani a szent-gotthardi apátság birtokait, melyeknek jövedelmeiből, a megállapítandó sorrend szerint, más egyházi javak szereztetnének vissza. Később a visszaváltott javadalmak érdemes egyházi férfiaknak adományoztatnak, oly kötelezettséggel, hogy jövedelmeik harmad részét kath. iskolai és nevelési czélokra tartozzanak szentelni.[2] E terv sikerének biztosítása végett szükséges volt a királytól igéretet nyerni arra nézve, hogy az egyházi javadalmak ezentúl nem fognak elzálogosíttatni.

A lépések, melyeket Pázmány a királynál tett, sikere-

1 1626 augusztus 19. Eredetije a M. T. Akademia kéziratai között.

2 PÁZMÁNYnak a királyhoz intézett emlékirata, dátum nélkül: de kétségtelen, hogy azt 1627 nyarán mutatta be, mert szükségkép megelőzte az 1627 szeptember 20-iki királyi nyilatkozatot. A prímási levéltárban.

sek voltak. II. Ferdinand 1627 szeptember 20-án a maga és utódjai nevében ünnepélyesen biztosította a magyar egyházat, hogy az egyházi javadalmak ezentúl nem fognak zálogba adatni, beiratni vagy bármiféle világi czélokra fordíttatni; hanem mindenkor érdemes egyházi férfiaknak adományoztatnak.* Ezalatt Pázmány összeszerezte a húszezer forintot, a szent-gotthardi apátság váltságdíjára, és megindította a tényleges birtokossal a tárgyalásokat, melyek eredményre vezettek.

Pázmány később maga is több egyházi jószágot váltott vissza, és példájának követésére buzdította püspök-társait, kiknek igyekezeteit azután buzgón támogatta.

E szerint tehát nem létezett az egyház érdek-körének jelentékeny tényezői sorában, az egyház hatalmának és hatásának föltételei között egy sem, mely Pázmány figyelmét elkerülte volna.

V.

Pázmány mióta az érseki székre emeltetett, hazája és uralkodója, egyházmegyéje és az egész magyarországi kath. egyház szolgálatában fényes érdemeket szerzett. Tevékenységének eredményeit jelentékeny intézmények és fontos vívmányok jelezték. Nem lehetett tehát meglepő, hogy a király ismételve tett lépéseket Rómában, hogy részére a bíbort megszerezze. És VIII. Orbán pápa örömmel vette föl a nagy főpapot a bíbornoki collégium tagjai közé. Az 1629 november 19-én tartott titkos consistoriumban nevezte ki bíbornokká.

«Nem volt előttünk titok — e szavakkal értesíti őt a kitüntetéséről — milyen jeles tulajdonokat köszönhetsz a

* MILLER. I. 197. l.

gondviselésnek, mert származásod nemessége, tudományod és keresztény erényeid, vallásos buzgalmad és az apostoli szent székhez való ragaszkodásod által tündökölsz.» «Az önként elvállalt szegénységben gazdag s az alázatosságban diadalmas, erényeid által már a kolostor magányában magadra vontad a földi és mennyei uralkodók figyelmét. Utóbb az esztergomi egyház kormányára hivatva, megmutattad Magyarország népeinek, miként az egyháziak az áhítattal, melylyel Istent engesztelik, össze tudják kötni a közjó előmozdítására szükséges bölcseséget. Mi tehát, kik így éreztünk dicső tulajdonaid felől, nem kevéssé örvendeztünk, mikor a császári pártfogás részedre az egyház bíborát esdé. Te ki a bölcseség székéből régóta hangoztatod az üdv szózatát, jól tudod, hogy a Vatikánnak királyi bíbora, mely a keresztre feszített Jézus vérétől piroslik, a fájdalom s nem a dölyf jelvénye. Reméljük, hogy a keresztény erények fényes példáját nyújtva, inkább erkölcseid mint főpapi jelvényeid fogják benned az apostolok örökösét, az egyház fejedelmét kitüntetni.»[1]

A király örömét és szerencsekivánatait szivélyes sorokban fejezte ki. »Főtisztelendőséged elgondolhatja, mily nagy örömet okozott nekem Barberini bíbornok mellékelt levele. Szerencsét kívánok főtisztelendőségednek, magamnak és egész Magyarországnak; mert meggyőződésem szerint, előmozdíttatásából az egész kereszténységre s főleg ezen országra sok jó fog háramolni.»[2]

Nagyszámú tisztelői közelről, távolról elárasztották üdvözlő irataikkal.[3]

Válasziratai közől csak egyet ismerünk, melyet az esztergomi káptalanhoz intéz. És ez nemes, szerény hangja által figyelemreméltó: «Ilyen kitüntetéseknek, melyek a fáklya

1 1629 deczember 11. Ugyanott.

2 Az egész levél a király sajátkezű irása. Ugyanott.

3 Egy részök ki van adva, MILLER-nél (II. 28—38. ll.), sok a prímási levéltárban.

gyorsan ellobogó fényéhez hasonlók, nem szoktam ugyan nagy értéket tulajdonítani, de uraságtok szeretete emel és örvendeztet. Vajha az egyházi méltóságok újabb magaslatára emelkedve, az isteni kegyelem adományaiban is gyarapodnám, hogy Isten dicsőségére és uraságtok javára minél sikeresebben működhessem. Reméllem és kérem, hogy uraságtok imáikkal gyámolítani fogják gyengeségemet; viszont mindnyájukat atyai szeretetemről biztosítom.»*

* Pozsony 1629 deczember 6. Az esztergomi káptalan levéltárában.

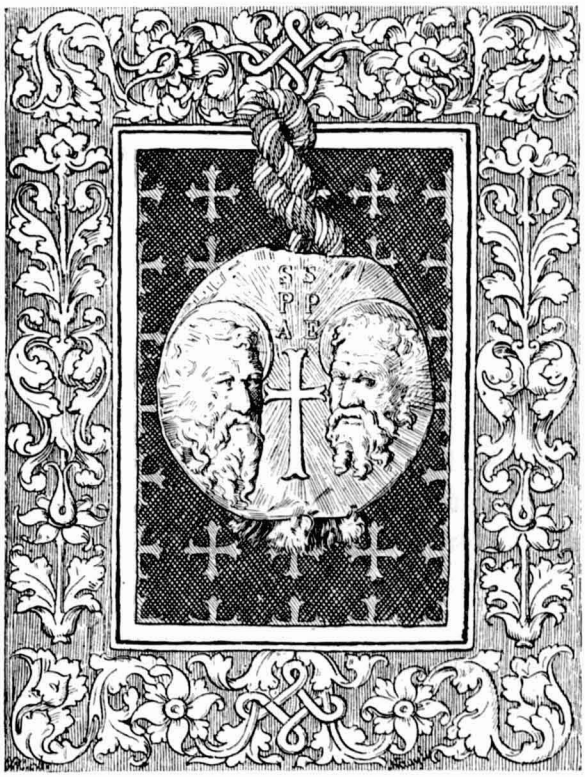

39. PÁZMÁNY BIBORNOK BULLÁJÁNAK PECSÉTJE.

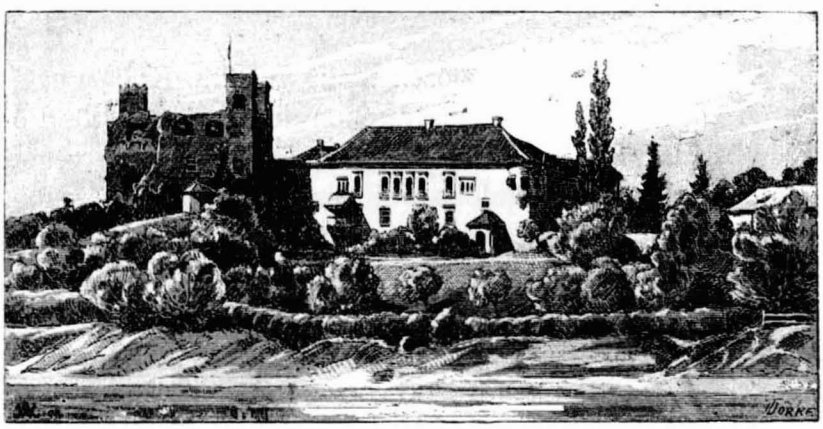

40. A SÁROSPATAKI VÁR.

HETEDIK FEJEZET.

(1630—1637.)

I.

Bethlen halála után az erdélyi fejedelemség özvegyére Brandenburgi Katalinra, a kormányzói tiszt testvérére Bethlen Istvánra szállott. Mindketten hatalmuk biztositása érdekében szükségesnek látták, hogy a királyi udvar jóakaratát s Pázmány támogatását kieszközöljék. Ezért Kemény Jánost Bécsbe és Pozsonyba küldötték, hogy békés szándékaikat tolmácsolja, és készségöket nyilvánitsa: visszabocsátani a hét vármegyét, melyet a nikolsburgi békekötés Bethlen Gábornak élethossziglan engedett át. A prímás örömmel értesült az erdélyi politika ezen irányáról, melyet készséggel fölkarolt. «Méltóztassék felséged — irja a királynak — a fejedelemasszony levelére kegyesen válaszolni, és a hét megye visszavétele iránt intézkedni. A mit többször ajánlottam, ismételem: óvakodjék felséged fegyverrel foglalni vissza, mit békés uton szerezhetünk meg.»

A király csakugyan előzékenyen fogadta Keményt, és Ferenczfi udvari titkár kíséretében kétszer küldötte Pozsonyba Pázmányhoz, kit a hét megye visszavétele végett küldendő biztosok kijelölésével megbízott, és e czélból nyolcz betöltetlen királyi levelet küldött néki. «Főtisztelendőségedben — irja — úgy bízom, mint a saját lelkemben.»*

A királyi biztosok már deczember közepetáján a hét megyét, Kassával együtt, visszacsatolták Magyarországhoz. Néhány héttel utóbb Katalin az erdélyi rendek hódolatát fogadta, és hogy a protestánsok bizalmát megnyerje, új vallását megtagadva, protestáns prédikátor kezeiből fogadta az úr-vacsorát. De annak daczára feje fölött vészjósló fellegek tornyosúltak.

Az erdélyi rendek több pártra oszoltak. Bethlen leghívebb emberei aggódva látták a fejedelemséget tehetetlen asszony kezében, kit mint idegent és katholikát kétszeresen gyűlöltek. Élökön maga a kormányzó állott, ki a fejedelmi széket maga, vagy ha az nem sikerülhet a népszerü Rákóczi György számára óhajtotta megszerezni.

A katholikus urak egyházukra nézve veszélyesnek tartották mindkét jelöltet; de két részre oszoltak, az egyik a fejedelemasszony körül csoportosult, a másik kath. urat szeretett volna helyére emelni: Esterházi Miklós nádorra és Prépostvári Zsigmondra gondoltak.

Pázmány a bonyolult helyzetet higgadtan ítélte meg; ábrándozók és kalandorok által nem hagyta magát elragadtatni. Előtte a jogtisztelet, az egyház fölvirágzásának és a béke föntartásának érdeke volt a mérvadó tekintet. Katalin Erdély törvényes uralkodója volt; kormányzása a béke és a kath. egyház érdekeire előnyösnek látszott; míg ezeket a két protestáns jelölt veszélylyel fenyegette;

* A királynak 1629 november 26-ikán kelt levele a prímási levéltárban.

a kath. jelölteknek, visszaemlékezve azon kudarczra, melyet a bécsi udvar Homonnai Györgygyel szenvedett volt, nem jósolhatott sikert. Eszerint kárhoztatta azon törekvéseket, melyek Katalin megbuktatására czéloznak.

Mindazáltal másfelől nem tartotta czélszerűnek, hogy a király fegyveres hatalommal támogassa Katalint, és miatta akár a törökökkel, akár az erdélyi rendekkel háborúba bonyolódjék. Nem volt titok előtte, hogy a fejedelemasszony uralma ingatag alapon áll. Ő tehát a jog és opportunitás szempontjából egyaránt a be nem avatkozás politikáját ajánlotta.[1]

A király osztozott a prímás fölfogásában. Esterházi, ki mintegy hétezer embert gyüjtött össze, és azzal Prépostvári érdekében támadólag készült föllépni, utasítást kapott, hogy figyelő állást foglaljon el. Katalin pedig kénytelen volt a királyi jóakarat irott nyilatkozataival megelégedni.

A fejedelemasszony, vetélytársai készületeivel szemben, mind sürgetőbb kérésekkel fordult Bécsbe és Pázmányhoz is. «Uraságodat — irja az utóbbinak — mint szeretett atyánkat kérjük, a veszélyek közepett, ne hagyjon el minket.»[2]

Az esdeklések Pázmányra hatástalanok maradtak. De mikor nyár végén Bethlen István fia és veje váratlanul a király területére törtek, és a csapatokat, melyekkel találkoztak, szétverték, a béke megsértésének tényével szemben, első pillanatban megbarátkozott azon gondolattal, hogy a merényletért boszút kell állni, és a fejedelemasszonynak segítséget kell nyujtani.[3]

A nádor örömmel ragadta meg az alkalmat, hogy harczias szellemü politikáját érvényre emelje; és hadsereg

1 PÁZMÁNY 1630 január 2-iki fölterjesztése a bécsi állami levéltárban.

2 1630 július 22-én kelt levele a prímási levéltárban.

3 PÁZMÁNYnak 1630 szeptember 22-dikén a nádorhoz írt levele az Országos Levéltárban.

élén készült Prépostvárit Erdély fejedelemségébe bevezetni. De Pázmány csakhamar ismét visszatért korábbi állásához, és keresztül vitte, hogy egyelőre követ küldetett Erdélybe, annak tisztába hozása végett, vajjon a támadás a kormányzó és az országtanács tudtával történt-e?

II.

Épen ekkor Erdélyben a válság bekövetkezett. Bethlen István nem vélte többé halasztandónak Brandenburgi Katalin megbuktatását. És mivel attól tartott, hogy nem lesz képes magát választatni meg, gyűlöletének föláldozta nagyravágyását, és RÁKÓCZI GYÖRGYnek, Zsigmond fejedelem fiának, Sárospatak urának, ajánlotta a fejedelemséget, ki azonnal fegyveresei élén Erdély felé indúlt.

Szeptember második felében Kolosvártt országgyülés tartatott. Katalin a közelégületlenség fenyegető nyilatkozatainak nyomása alatt, lemondott. De ekkor a rendek túlnyomó többsége BETHLEN ISTVÁNt kiáltotta ki fejedelemmé. Ez a választást elfogadta, és most Rákóczit követei által arra igyekezett rábírni, hogy igényeiről mondjon le. A két vetélytárs abban állapodott meg, hogy a fejedelmi szék betöltését a rendek újabb választására bízzák. Időközben mindketten azon fáradoztak, hogy párthíveik számát szaporítsák, és a király támogatását megnyerjék.

A magyar tanácsosok november 21-én a prímás sellyei kastélyában gyűltek egybe, hogy a teendők iránt megállapodásra jussanak. Mindnyájan egyetértettek az iránt, hogy a két jelölt közől Bethlen Istvánnak kell előnyt adni, mert a békét és a kath. egyházat kevésbbé fogná fenyegetni mint Rákóczi.* De ezen határozatukkal elkéstek.

* A magyar tanácsosok 1630 november 21-iki fölterjesztése, és PÁZMÁNYnak ugyanazon napon a királyhoz írt levele a bécsi állami levéltárban.

Néhány nappal utóbb, deczember elsején, a segesvári országgyűlés Rákóczit választotta meg fejedelemmé, és ez ellenszegülésre nem találva, azonnal átvette Erdély kormányát.

Ezen esemény híre a magyar politikusokat mélyen megdöbbentette. Élénk aggodalmakkal néztek a jövendőbe. De habár a bizalmatlanságban és ellenszenvben, melyet Rákóczi személye iránt tápláltak, mindnyájan találkoztak: azon kérdés, hogy minő magatartást kelljen elfoglalni, a király tanácsosait két részre osztotta.

Esterházi nádor, a fejedelem engesztelhetetlen ellensége, az ország és a dynastia érdekében mellőzhetetlenül szükségesnek hirdette, hogy a király Rákóczit ne ismerje el, és fegyver hatalmával foszsza meg a fejedelemségtől. Sennyei cancellár buzgón támogatta. A többi tanácsosok közől kevesen állottak részökön.

A magyar és német tanácsosok túlnyomó többsége Pázmány körül csoportosúlt. A prímás nem feledte ugyan el az üldözés tényeit, melyekkel Rákóczi 1619-ben a katholikusok ellenséges érzületét vonta magára; de nagyobb veszélyek elhárítása végett, az ország és a dynastia érdekében, ellenezte azt, hogy a király támadólag lépjen föl ellene; mert ezzel kényszerítené, hogy a törökök karjaiba vesse magát, és az ausztriai ház külső ellenségeivel szövetkezzék. Ő úgy okoskodott, hogy Rákóczi, ha magára van hagyatva, jelentéktelen állást foglal el; de mihelyt a portával, a protestáns államokkal és a magyarországi elégületlenekkel szövetkezik, félelmessé válik, és Magyarországot a fölkelés lángjával bármikor elboríthatja. Ha a háború Rákóczira nézve kedvezően dől el, nem volt kizárva azon lehetőség, hogy Magyarország egészen elszakad a Habsburg-háztól, vagy legalább jelentékeny része Erdélyhez csatoltatik.

Ellenben ha a király Rákóczit legyőzi, Pázmány attól

félt, hogy Erdély elveszti önállóságát. Már pedig ő is azon államférfiakhoz tartozott, kik Erdély külön állásában Magyarország alkotmányos szabadságainak és a magyar államférfiak tekintélyének egyik biztosítékát látták, a német befolyás uralomra törekvő igényei ellen.

E tekintetben nem egyszer föltárta legtitkosabb gondolatait Kemény János, a későbbi szerencsétlen erdélyi fejedelem előtt, ki mint Brandenburgi Katalin és Rákóczi György követe többször megfordult a prímási udvarnál. «Im látod édes öcsém, — mondá néki egy alkalommal — nékünk elégséges hitelünk, tekintetünk vagyon most a mi kegyelmes keresztyén császárunk előtt; de csak addig durál az, míglen Erdélyben magyar fejedelem hallatik floreálni; azontúl mindjárt contemptusban jutván, gallérunk alá pökik a német.»*

Pázmány tehát az javasolta a királynak, hogy Rákóczit, ha az a béke föntartására nézve megnyugtató biztosítékokat ád, ismerje el. És mikor ez ügyben Rákóczi az ő közbenjárását kérte ki, előtte sem titkolta el álláspontját. «A mi meglett — irja neki — arról tanácskozni, vagy azt feddeni, úgy látszik alkalmatlan. Azért arról én sem szólok. Hanem a jövendőről bizony igen méltó gondolkodni kegyelmednek. Mert ha Erdélyre és e darab földre vonzza Nagyságod császár ő felsége hadát, másfelől a török segítségét veszi, annak a vége mi lészen, csak Isten tudja. Az bizonyos, hogy ez a szegény maradék haza mind elpusztul . . . Azért Uram kegyelmed okosan cselekszi, ha császár ő felségének kedvet keres, és magát megalázván békességes mediumot követ. Ez pedig ugy lehet meg, ha kegyelmed megismervén, hol és miben vádoltatik, azt úgy complanálja, hogy semmi ok fönn ne maradjon a gyűlölségre.» Ezen vádak arra vonatkoztak, hogy Rákóczi

* Önéletrajz. I. 144.

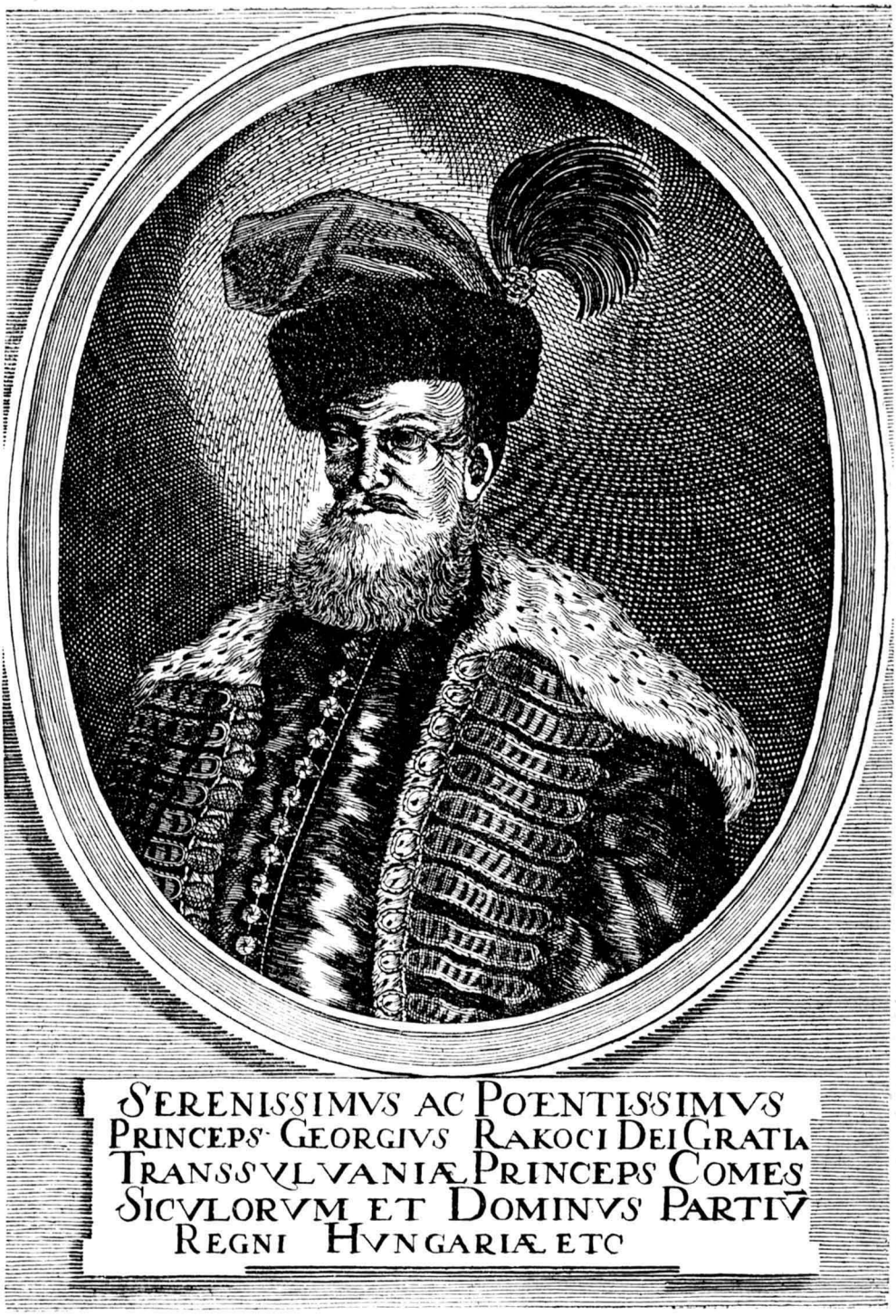

I. RÁKÓCZY GYÖRGY FEJEDELEM.

(Egykorú metszet után, mely a Történelmi Képcsarnok tulajdona.)

a hajdúkat magához vonta, a töröknek várak átengedését igérte, a felső magyarországi megyékre vágyódik, és a katholikusokat üldözni készül. Szükséges, hogy magát igazolja, és mindenekelőtt a hajdúkat a király hűségére bocsássa vissza. «Ha ez meglészen, és a többi punktumokban is kegyelmed ő felségét assecurálja, bizony uram én is igen jó szívvel fáradozom abban, hogy csendességre forduljon a dolog... Én uram, egyházi ember vagyok, minden tehetségemmel a békességet promoveálom, csak kegyelmed meg ne fogyatkozzék.»[1]

Rákóczi szívesen fogadta a prímás nyilt őszinteségét, melylyel a békés kiegyenlítés alapját és módját kijelölte. Ezt annál készségesebben karolta föl, mert a portáról kedvezőtlen hírek érkeztek, és a szultán a megerősítő oklevelet oly alakban mint az erdélyi rendek kívánták, vonakodott kiállítani. Sietett tehát Pázmányt biztosítani, hogy a hajdúkat visszabocsátja, a töröknek várakat nem igért, a felsőmagyarországi vármegyékre nem vágyódik, és a katholikusok iránt méltányosságot fog tanúsítani. Ezek után fölkérte, hogy a királytól segítséget eszközöljön ki részére; mert ha ezt meg nem nyeri, kénytelen a szultán minden kívánatát teljesiteni, mi romlást hozna a keresztségre, melytől ő elválni nem akar.[2]

Pázmány azon törekvését, hogy a királyt Rákóczi elismerésére és támogatására birja, meghiúsította Esterházi nádor, ki II. Ferdinándtól a fejedelemmel való tárgyalások vezetésével bízatott meg, de égett a vágytól, hogy hadai élén ellene indúljon. «Nem hagyom — szokta volt mondani — megtollasodni egész repülésig; hanem míglen csak pihes, addig előzöm meg».

1 Az 1630 deczember 31-ikén irt levél az Országos Levéltárban.

2 Rákóczinak 1631 január 24-dikén Pázmányhoz írt levele az Országos Levéltárban, és követe által hozzá intézett kelet nélküli emlékirata a prímási levéltárban.

Rákóczi tudta ezt; azért óhajtotta, hogy a tárgyalások Bécsben folyjanak, a mely esetben Pázmány gyakorolt volna azokra irányadó befolyást. Pázmány elé terjesztette tehát ajánlatait; kinyilatkoztatva, hogy ha azokat visszautasítják, kénytelen lesz oda fordulni, honnan segítséget várhat, mert a fejedelemségtől csak halál vagy fegyver foszthatja meg.[1]

Pázmány ismét szószóló gyanánt lépett föl mellette.[2] És a király megengedte, hogy Rákóczi Bécsbe küldhesse követeit. De Esterházi időközben már megkezdette Kassán az alkudozásokat, sőt február végén előleges egyességet kötött; ő tehát a király elhatározása által compromittálva látta magát, és Pázmány ellen heves kifakadásokban és sértő gyanusításokban tört ki neheztelése. A cancellár közbevetésére, a király az alkudozásoknak Kassán való befejezését rendelte el; de a nádort utasította, hogy az egyesség létrejötte elé akadályokat ne gördítsen.

Pázmány ebben is megnyugodott; sőt befolyását Rákóczi követeinél arra használta föl, hogy őket a nádor irányában engedékenységre hajlítsa. Kovacsóczi István cancellárhoz intézett levelében így szól: «Kegyelmedet, mint régi jóakaró fiamat akarám e levél által tudósítani, hogy ha kegyelmed hazáját és fejedelmét szereti, nemcsak a fejedelmet informálja, de maga is legyen azon, hogy concludáljanak Palatinus urammal».[3]

Kevéssel azután, hogy e levél rendeltetése helyére érkezett, április 2-dikán, (1631.) létrejött a kassai egyesség. A király Rákóczit Erdély és a kapcsolt részek fejedelméül elismerte; a mozgalmak részeseinek amnestiát biztosított. A fejedelem viszont kötelezi magát, hogy ünnepélyes kö-

1 Rákóczinak 1631 február 9-dikén Pázmányhoz írt levele és követének emlékirata az Országos Levéltárban.

2 Pázmánynak február közepe táján a cancellárhoz írt levele ugyanott.

3 Az 1631 márczius 25-iki levél a gyulafehérvári Batthyány-könyvtárban.

vetséggel megengeszteli a királyt, a hajdúkat szolgálatába nem fogadja; sőt titkos iratban azt is igéri, hogy területéből semmit sem idegenít el, és a törökök terveit a királylyal közölni fogja.

Ezen egyesség Pázmány békés politikájának diadala, melynek értéke és jelentősége kezdetben nem volt egész kiterjedésében fölfogható, de csakhamar kitünt, mikor Gusztáv-Adolf a svédek hős királya a Habsburg-házra és a németországi katholicismusra halálos csapást készült mérni, és csatlakozásra szólította az erdélyi fejedelmet is, ki azonban ajánlatait visszautasította.

Azon válságos helyzetben, melybe a császári ház az 1632-ik év folyamán jutott, a végveszélytől csak az mentette meg, hogy a szultán és az erdélyi fejedelem semleges maradt. Ha Esterházi harczias politikája emelkedik érvényre Pázmány bölcs mérsékletével szemben, mindkettő nyilt támadása következik be. És ha a török most olyan erőt fejt ki, mint egy század előtt I. Ferdinánd, vagy félszázad múlva I. Lipót ellen: a nyugat és kelet felől jövő támadásoknak II. Ferdinánd nem lett volna képes ellenállani.

III.

Köztudomású volt, hogy Gusztáv-Adolf követei járnak Rákóczinál, és Magyarország trónjának elnyerésével kecsegtetve igyekszenek őt actióba vonni. És bár ő megnyugtató biztosításokat küldött Bécsbe, ott azoknak senki sem adott hitelt. A magyarországi kormányférfiak körében is mindenki biztosnak hitte, hogy a kedvező alkalmat meg fogja ragadni, és hogy a király részéről sikeres ellenállásra találni nem fog. Pázmány már biztos helyről gondoskodott, hová Nagyszombatból elvonuljon, és a komáromi

erősséget szemelte ki menhelyül.[1] Egyszersmind rábirta a királyt, hogy Rákóczi némely ujabb igényeit elégítse ki, és eczélból tárgyalásokat indítson meg vele.

Épen ekkor következett be a svéd király hősi halála a lützeni csatatéren. (1632. november 6.) Ezen esemény hatása alatt, Rákóczi örömmel karolta föl a bécsi ajánlatokat. A két fél biztosainak találkozási helyül Eperjes jelöltetett ki.

Pázmány hű maradván politikájához, befolyását mindkét félnél arra használta föl, hogy a béke föntartását és megszilárdulását biztosítsa. «Mert akarnám — írja Rákócziho z intézett egyik levelében — ha ezt a kevés magyarságot jobb időre tartanók és egymást ne fogyatnók; kitudja talán Isten könyörül romlott hazánkon, és a természet szerint való ellenségtől (a töröktől) megmenti.»[2]

Míg ekként Rákóczi előtt a magyar nemzet érdekeit hangoztatta; a bécsi udvarnál oda hatott, hogy a fejedelem által kivánt munkácsi és mádi uradalmak átengedését ne tagadják meg. «Az én nézetem szerint — írja a királynak — Magyarország békességét fönn kell tartanunk, bármily áldozattal járjon is; főleg míg Németországban a háború foly. A magyarországi protestánsok körében olyan nagy ingerültség uralkodik, hogy ezen oldalról komoly veszély fenyeget. Felséged ne hallgasson azokra, kik nem riadnak vissza attól, hogy Magyarországban háborút támaszszanak, és igy felséged bonyodalmait szaporítsák.»[3]

Mindazáltal Rákóczi kivánatai lényeg és forma tekintetében olyanok voltak, hogy azok elfogadására a királyi biztosok nem érezék magokat följogosítva, és újabb utasításért folyamodtak. A király pedig Pázmány és Esterházi tanácsát kérte ki. Ezek ez alkalommal is ellentétes

1 Az 1632 szeptember 14-dikén kelt kir. leirat a prímási levéltárban.
2 1633 január 5-ikén. Szilágyi Sándornál. Rákóczi és Pázmány. 66.
3 1633 január 30-dikán kelt levele a bécsi udvari könyvtárban.

álláspontot foglaltak el. A nádor azon meggyőződésben volt, hogy ha Rákóczi kívánatait most teljesítik, csakhamar újabb igényekkel fog előállani, és a békesség soha sem lesz biztosítottnak tekinthető. A prímás ellenben azt hitte, hogy a fejedelmet meg lehet nyerni, és egyébként is a jelen időpont nem alkalmas a fejedelem és a porta ellen háború indítására.[1]

A király nem tudta magát elhatározni, és április első napjára Bécsbe hívta magyar tanácsosait. Pázmány ezen alkalommal terjedelmes emlékiratban fejtette ki nézeteit, melyek a helyzet világos fölfogása és az összes érdekek számbavétele, éles logika és szabatos formulázás által az ő magas színvonalon álló politikai képességeit hirdetik.

Elismeri, hogy Rákóczi magatartásával arra szolgáltatott okot, hogy a király megfenyítse; ellenben jutalmazva őt, talán újabb merényekre fogja buzdítani. Mindazáltal a tényleges viszonyok között, tekintetbe véve a német birodalom válságos helyzetét, hacsak egy esztendőre is vissza lehet tartani az ellenséges föllépéstől, érdemes engedményeket tenni neki. De még ha Németországban a béke helyre is áll, a birodalom és az örökös tartományok ereje teljesen föl van emésztve, amiért is a török háborút minden áron távol kell tartani. A tengeren, a szélvész megszüntével a hullámok zajlongása még több napig tart; hasonlóképen az államokban a háború befejezése után, megújulásának veszélye nem enyészik el; a hamu alatt tovább ég a parázs és könnyen lángra kap. És miként a hosszú betegség után az arcz halványsága és az erők kimerültsége jobban szembetűnik; az államokban csak a béke létrejötte után érezhetők teljesen a háború vészteljes utóhatásai. Ezért a jólelkű uralkodók mindig azon voltak, hogy népeik a béke áldásait időnként élvezhessék.[2]

1 Az 1633 február 23-ikán kelt fölterjesztése az Országos Levéltárban.

2 Az április 2-ikán kelt fölterjesztés a prímási levéltárban.

A király a részletekre nézve Pázmány javaslatait elfogadta, kivéve Munkácsra vonatkozólag, melynek átengedésétől vonakodott. De a fejedelem viszont kijelentette, hogy kívánatáról nem mond le. Pázmány ekkor még hathatósabban ismételte tanácsát. «Munkács váráért — úgy mond — Magyarországra háborút vonni nem szabad. Rákóczi azt hiszi, hogy ha ő Munkácsról lemond, azt a nádor kapja meg; már pedig készebb a végletekig menni, mint megengedni, hogy az a vár a nádoré legyen, kinek szomszédságától retteg. Ha pedig támadásra szánja el magát, a magyarországi rendek kevés kivétellel mind hozzá csatlakoznak, és ellenállás nélkül nyomúlhat Nagyszombatig, innen Morvába!»[1]

Ezen komoly fölszólalás nem tévesztette el hatását. A király új utasítást küldött Eperjesre, és Pázmány tanácsára[2] nehány nap mulva aláirta az egyességet, kiállította az amnestiáról szóló okmányt. De épen azon körülmények, melyek Bécsben az engedményeket kierőszakolták, a fejedelmet követelőbbekké tették. A harctérről érkezett hírek, az ellenség előnyomulása Sziléziában, a svéd diplomatia újabb fondorlatai, békés hajlamait megingatták. Május közepe táján újabb alkudozást kezd a svédekkel, és török-tatár hadakat vár.

Most már nem elégedett meg azzal, mit részére az eperjesi megállapodások biztosítottak, s azoknak némely pontjai ellen kifogást tett. Ezen váratlan bonyodalom az udvarnál nem csekély megdöbbenést okozott. A király és tanácsosai határozatlanok voltak; haboztak kimondani az eldöntő szót. A külpolitikai viszonyok alakulását kívánták bevárni. Ezért az eperjesi biztosok egy hónapon át várakoztak a királyi resolutióra.

Időközben Esterházi Miklós egy magánügy időszerűtlen

1 1633 április 20-iki levele a bécsi állami levéltárban.

2 PÁZMÁNY május 11-iki fölterjesztése a bécsi udvari könyvtárban.

szőnyegrehozásával majdnem nyilt összeütközést idézett elő. A nádor Rákóczi által kiállított, 10 ezer tallérról szóló kötelezvénynek volt birtokában, és habár a fejedelem azt állította, hogy az összeget kifizette, k. iratot eszközölt ki magának, mely fölhatalmazta, hogy a követelést Rákóczi magyarországi jószágaiból birói karhatalommal hajtsa be. Mire június első napjaiban Szepesmegye által a fejedelem lédniczei jószágát foglaltatta el. Ez természetesen nagy mértékben fölingerelte Rákóczit, ki biztosai által Eperjesen óvást emelt, és repressáliákról gondolkodott. Tudatta Pázmánynyal, hogy oltalmazni fogja jószágait. «Ennyi hatalmas ellenségi lévén fönn ő felségének — írja — talán mi is lehettünk volna ő felségének akadályára. Mi csaknem földig alázván magunkat az ő felsége kívánságinak is nagy részint alábocsátottuk magunkat és magunk privatumánál fölebb becsülvén az ő felségével való békességünket, szegény hazánk s nemzetünk megmaradását, romlásának eltávoztatását, holott bizony higye kegyelmed, most is sok felől való ingerlések, izenetek, irások forognak körülöttünk, azt követtük, a mi a jó egyességet fölépíthetné. Ha azért palatinus uram mégis tovább kezd menni és procedálni, mi is a szerint kezdjük oltalmazni jószágunkat: sem frigytörésnek, sem ő felsége ellen való dolognak ne vélje, ítélje és magyarázza senki, hanem magunk becsületének és jószágunknak oltalmazásának ismerje. Ha mi romlás, pusztulás, keresztény vérontás ebből fogna kerekedni, adjon az Úristen és ő felsége előtt számot az róla, a ki oka leszen.» [1]

Pázmány mindent megtett, hogy a nádor elhamarkodott föllépéséből keletkezett bajoknak elejét vegye. Közbevetésére a király a perlekedő felek között egyességet hozott létre.[2]

1 Június 17-én kelt levél. A prímási levéltárban.

2 PÁZMÁNYnak június végén Draskovich helyettes cancellárhoz intézett emlékirata az Országos Levéltárban.

Ezen kellemetlen episod után június vége felé az eperjesi alkudozások megújultak; anélkül azonban, hogy előrehaladnának. A fejedelem nem akart engedni. A király tanácsosai a további engedékenységet az ország becsületével és a király tekintélyével nem hitték megegyeztethetőnek. Előterjesztésök alapján a király arra határozta el magát, hogy nem enged. És biztosai kijelentették Eperjesen, hogy a király a megállapíttatott föltételektől el nem tér, vagy legfölebb azon engedményre kész, hogy a vitás ügyek eldöntése a törvény útjára bocsáttatván, azok mellőzésével kötteiik meg a béke.

Rákóczi szilárd volt. A propositiót elvetette. Eként mármár kényszerítette a királyt, hogy az alkudozásokat meg szakitsa. Esterházi sürgette ezt, s háborút javasolt.

De Pázmány áthatva a józan politika és a keresztény humanitás szellemétől, ennek most ismét méltó tolmácsa vala Túrócz bérczei közől, hol a magányban üdülést keresett, és a honnan ép oly világosan látta át az erdélyi politika téveteg útjait, mintha a bécsi titkos tanácsban ült volna. «Az erdélyi fejedelem eljárása — írja a királynak — tisztán mutatja, hogy határozatait a körülményekhez szabja; mikor felséged veszteségeiről értesült, bátorsága növekedett és az alkudozásokat halogatni igyekezik; vagy azért, hogy nagyobb engedményeket csikarjon ki, vagy hogy szakíthasson, ha a külemények kívánatossá teszik. Mit kelljen most tenni, arra nézve nagy zavarban vagyok. Azt biztosan tudom, hogy a megyei fölkelés nem elégséges Rákóczi megfékezésére. A birodalmi hadból küldhetni-e alkalmas sereget Magyarországba, azt nem tudom. Kihirdetni a fölkelést, ellenségnek nyilvánítani Rákoczit, mielőtt kihágásainak megboszulására képesek lennénk, nem tanácsos. Nagyon ajánlom tehát felségednek, hogy ha csak lehet, ne szaporítsa ellenségei számát, és az erdélyi összeütközés alkalmából török háborút ne vonjon magára.» Mindamellett

javasolja, hogy a király határozott és méltóságteljes hangon írjon a k. biztosoknak, kik a levelet eredetiben mutassák elő az erdélyieknek. A levél az ő fogalmazványában így hangzik: «A király megütközését fejezi ki a fejedelem eljárása fölött, melyszerint minduntalaa új követelésekkel lép föl. Ezeket nagy részben nem tőle függ teljesíteni; magánosokat nem kényszeríthet s nem is akar kényszeríteni; ha a fejedelem velök tárgyalni kíván, tetszésétől függ. Ezekután, ha a fejedelem biztosai hajlandók elfogadni a megállapított (május 6-iki) békeokmányt, jól van; de más békeokmányt nem fog kiállítani, újabb alkudozásokba sem bocsátkozik, mivel látja, hogy a fejedelem alkalmat keres az alkudozásokat végnélkül halogatni.« [1]

A prímás levele súlyos tehertől könnyíté meg a király habozó lelkét. Tanácsosai meg voltak oszolva; az egyik rész az alkudozások megszakítását s a háború megindítását sürgeté, a másik engedékenységet javasolt. Mindkettő heteken át ostromolta előterjesztéseivel, anélkül, hogy határozatlanságából kiragadni képes lett volna. Pázmány közvetítő javaslatai megnyerték tetszését s egész terjedelmökben elfogadta azokat. Eperjesi biztosainak levelet irat, mely a prímástól nemcsak eszméit, hanem szavait is kölcsönzi.[2]

A királyi biztosok Eperjesen sietnek bemutatni a vett k. iratot Rákóczi képviselőinek. Ezek, az erőteljes szavakból meggyőződtek, hogy a király engedékenysége végső határait érte el. Mivel pedig utasítva voltak, hogy a tárgyalások eredménytelen megszakítását kerüljék, fölhagytak követeléseikkel, és megnyugvásukat fejezték ki a királyi határozat fölött. A május 6-án elfogadott előleges egyességet mindkét rész biztosai nehézség nélkül megerősítet-

1 A szeptember 17-ikén kelt levél a bécsi állami levéltárban.

2 A szeptember 25-én kelt királyi irat, mely egészen PÁZMÁNY javaslatai szerint lett szerkesztve. PRAYnál, Epistolæ Procerum III. 437. l.

ték, és szeptember végnapjaiban létrejött az eperjesi békekötés.

Amint a béke létrehozása nagy részben Pázmány fáradozásainak eredménye volt, úgy megszilárdítása és állandósítása is folytonos gondoskodásának tárgyát képezte. Szivélyes vonatkozásai Rákóczihoz mindinkább a benső barátság jellemét nyerték. Sűrűn járatnak egymáshoz futárokat és váltanak leveleket, ezek részére titkos jegyeket állapítva meg.[1]

Rákóczi csakhamar oly helyzetbe jött, hogy Pázmány jóakarata reá nézve újabban nagy fontosságot nyert.

A szultán 1634 tavaszán háborúra készült a lengyel király és a moldvaországi vajda ellen. Rákóczit is fölhívta, hogy hadaival a török sereghez csatlakozzék. Rákóczi el volt határozva, hogy a keresztény fejedelmek, egyúttal szövetségesei, elleni háborúban nem vesz részt; de a szultán haragját sem akarta magára vonni. Nehéz helyzetében Pázmányhoz fordúlt tanácsért. Ez azt javasolta, igyekezzék meggyőzni a portát, hogy hadait nem vezetheti ki Erdélyből, mert ha ezt tenné, a király az alkalmat fölhasználná a tartomány megtámadására. És oly tervvel lépett föl, mely nem kevésbbé bizonyítja találékonyságát, mint szolgálatkészségét. Hogy Rákóczi a portán elhitethesse, hogy a király részéről fenyegetve van, II. Ferdinándot némi színlelt fegyveres mozgalmakra igyekezett birni.[2]

Azonban a színlelt «rözgölődés»-ből csaknem komoly összeütközés keletkezett. Esterházi nádor a titokba nem volt beavatva. Mikor Rákóczi fegyverkezéseiről értesült, úgy vélte, hogy Magyarország ellen vannak irányulva, és közfölkelést hirdetett a megyéknek. Csak Pázmány erélye —

1 Ötvös A. a «Hazánk»-ban (I. 472. s kk. ll.) több ily titkos jegyekkel írt levelet közlött. A kulcsot már 1848-ban «Rejtelmes levelek I. Rákóczi Gy. korából» című munkájában közzétette. — Pázmány és Rákóczi levelezéseit ezen korból (1634—6) kiadta Szilágyi S.

2 Pázmánynak 1634 márczius 30-ikán Rákóczihoz intézett levele Szilágyi S. 73. l.

bár sok személyes kellemetlenség árán — volt képes elhárítani a veszélyt, melyet a nádor túlbuzgalma már-már fölidézett.

Pázmány a következő (1636.) évben is több szolgálatot tett Rákóczinak. Viszont a fejedelem sem fukarkodott hódolatának biztosításával, és különösen a keleti híreket megjelentve, igyekezett hűségét tanusítani. «Ő Felsége igen kedvesen vette — írja neki egy alkalommal Pázmány — és én általam köszöni ezt a confidentiát; minden jóakaratát ajánlván kívánja, hogy félbeszakadás nélkül végig continuálja kegyelmed azt e jóakaratot és senki szavára avagy bátorítására oly dolgot ne cselekedjék kegyelmed, amivel Isten és az igazságos végezés megbántódjék.»[1]

IV.

1. Rákóczi György fejedelmi kormánya korántsem volt oly zavartalan, mint hatalmas elődeé. Szüntelenül veszélyeztette némely főurak ambitiója és a rendek egy részének elégületlensége, melyet azzal idézett föl, hogy súlyos terheket rótt rájok; kimélet nélkül járt el azok irányában, kik neheztelését magokra vonták; és magyarországi urakat nagy kedvezésekben részesített, erdélyi méltóságokra emelt.[2]

Mindamellett Székely Mózest és Zólyomi Dávidot, kik megbuktatására kísérletet tettek, könnyen sikerült ártalmatlanokká tennie. Félelmesbb ellensége volt Bethlen István, mert a nevét és testvére emlékét környező varázs fokozta hatalmát. Ez 1636-ban az elégületlenek élére állott.

1 1635 márczius 7. SZILÁGYI S. 16. l.

2 Ezen részleteket Bercsényi Imre kir. tanácsos jelentéséből vettem, ki 1634 elején II. Ferdinánd által Erdélybe küldetett. «Principis Transylvaniæ conditio» czímű iratának másolata a prímási levéltárban. Ehez járulnak a Bethlen István manifestumaiban fölhozott tények.

Régen megbánta volt engedékenységét, melyet a fejedelemségről 1630-ban lemondva, bizonyított; a fölébredt hatalomvágy szüntelenül nyugtalanságban tartotta. Rákóczi nem volt iránta hálás; személyes és családi érdekeit több ízben megsértette. És bár Pázmány megkísérlé őket kiengesztelni:* az ellenségeskedés nyilt kitörésére nem kellett soká várakozni. Erre magában véve kevéssé jelentékeny eset adott alkalmat.

1635 őszén történt, hogy Bethlen István fia, Péter gróf egyik gazdatisztét annyira elverte, hogy az néhány nap mulva meghalt. A fejedelem a bűnöst a törvényszék elé idézte, s mivel Magyarországba menekülvén, meg nem jelent, fő- és jószág-vesztésben marasztalta el. Az atya az igazság tényében a fejedelem gyülöletének nyilatkozatát látta. Kétségbeesett lépésre határozta el magát. 1636 első napjaiban Budára sietett, hogy a basa által a porta támogatását eszközölje ki. Ugyanakkor proclamátiót bocsátott ki Erdély rendeihez, melyben a fejedelem törvényszegéseit fölsorolván, kijelenté, hogy hazájának sérelmeit orvosolni fogja. II. Ferdinándhoz is fordult, Esterházi és Pázmány közbenjárását kérte ki. «Nem is tudom — írja az utóbbinak — mint lehessen kegyelmedtől faveálni olyan embernek, ki a kegyelmetekre való rohanásra minden alkalmatossággal kész volna, és a ki szomjuhozva a maga telhetetlen kívánságáért, mostan is kétszeri hite és frigye ellen, az ő felsége æmulusit meg nem szünik ő felsége ellen szorgalmazni. Ellenben mint deserálhatna kegyelmetek engemet, ki soha semmit nem vétettem, sőt szolgálni igyekeztem.»*

A király parancsára január utolsó napján a magyar tanácsosok Nagyszombatban gyülekeztek össze, hogy a teendők iránt tanácskozzanak. Tizenhárman jöttek össze a prí-

1 Igy PÁZMÁNY április 23-án és június 10-én megnyugtatni igyekezik Bethlen Péter szándékai iránt. Az Erdélyi Muzeum könyvtárában.

Június 20-án kelt levele a prímási levéltárban.

mási palotában. Pázmány és Esterházi ez alkalommal ismét ellentétes állást foglaltak el.

A nádor szívesen látta a fejedelem szorongatott helyzetét, melyet megbuktatására akart volna kizsákmányolni. Ezt azonban nem merte nyiltan kimondani. Egyelőre azon nyilatkozatra szorítkozott, hogy a fejedelmet nem szabad segélyezni, mert ez által a portát fölingerelnék; Bethlent sem lehet megtámadni, sőt a közvetitő szerepét sem tanácsos elfogadni; be kell várni az események további fejlődését; a fejedelemnek pedig javasolni kell, hogy ha magát versenytársával szemben nem érzi elég erősnek és biztosnak, mondjon le, és a fejedelemség betöltését hagyja az erdélyi rendek szabad választására.

Pázmány, miként ezelőtt, most is Rákóczinak határozott támasza volt; bár ő sem volt hajlandó miatta hazáját a háború veszélyeinek tenni ki. Azon elvet állította föl, hogy sem Bethlennek, sem Rákóczinak nem szabad a magyar területen való hadfogadást megengedni. De miután a fölvidéken általán azt hiszik, hogy Bethlen a király jóváhagyásával kelt föl: a királynak ki kell nyilatkoztatnia, hogy Bethlen tettét rosszalja, őt maga nem segíti, és alattvalói által segíttetni nem engedi.

A tanácskozmány abban állapodott meg, hogy a királynak nem tanácsos ugyan nyiltan Rákóczi pártjára állania; de mégis kedvezni kell néki, amennyiben ez a törökkel fönnálló béke veszélyeztetése nélkül lehetséges; mert Rákóczi eretnek és nem egészen megbízható, de a töröktől idegenkedik és magyar szellemű;* ellenben Székely Mózes, a porta védencze, csak névleg keresztény, és Bethlen István is a törökkel szövetségben áll.

A nagyszombati értekezlet ezen megállapodásai, miután a cs. titkos tanács jóváhagyását és a királyi szen-

* A Lippay cancellár által szerkesztett jegyzőkönyv ered. fog. a prímási levéltárban.

tesítést kinyerték, a magyar politikára nézve irányadókká lettek.[1]

Pázmány ugyanakkor Rákóczival szoros összeköttetésben állott; bátorította és tanácsaival támogatta. «Az Istenért kérem a fejedelmet, — üzeni néki követe által márczius elején — vigyázzon magára, ott bent valami árultatás ne legyen; mert ha úgy leszen, sokkal kell inkább attól tartani, hogy nem mint budai basától. Pénzét ne kimélje, mert fejedelemnek mindenkor lehet pénze. Ugy gondolkodjék felőle, hogy ha Bethlen István szándékát viszi végben, itt sem maradhat miatta, mivel sokkal tovább fog terjedni a dolog, hogy nem mint Bethlen István kívánná; mert lator a török. Pacsirta módjára cselekedjék; ne bátyjára, ne sógorára, (mert azokban sokszor megcsalatkozik ember) hanem magára bízza a dolgot. Szerettesse magát alattvalóival.»

A prímás levelei, bár a szokottnál rövidebbek, mert üzeneteit szóval vitték meg a küldöttek, szintén tanúskodnak a meleg érdeklődésről, melylyel ügyét fölkarolta. «Igen méltó kegyelmednek vigyázni — irja egy alkalommal — és készületlen nem maradni. Mert nem jó volna ama veszedelmes szót: non putabam — mondani. Isten adja a kedvetlenségeket és veszi is el. Azért Istennek kedvét kell keresni elsőben is. Én mint ilyen beteges vén ember sokat nem ajánlhatom magamat; de amiben lehet, kegyelmednek barátságosan szolgálok.»[2] És egy másik levelében: «Az én vékony tetszésem az, hogy a kegyelmed dolga ezt a három diligentiát kívánja. Először, hogy az alattvalókat magához kapcsolja, azok jóakaratát kötelezze, mert anélkül minden egyéb emberi medium haszontalan. Másodszor, hogy a törököt mind adománynyal lenyomja, mind a belé-

1 A február 4-diki titkos tanácsülés jegyzőkönyve az Országos Levéltárban. Egy február 6-án kelt királyi nyiltlevél, a nagyszombati javaslat értelmében szerkesztve, a prímási levéltárban.

2 1636 márczius 16. Szilágyi S. 109 l.

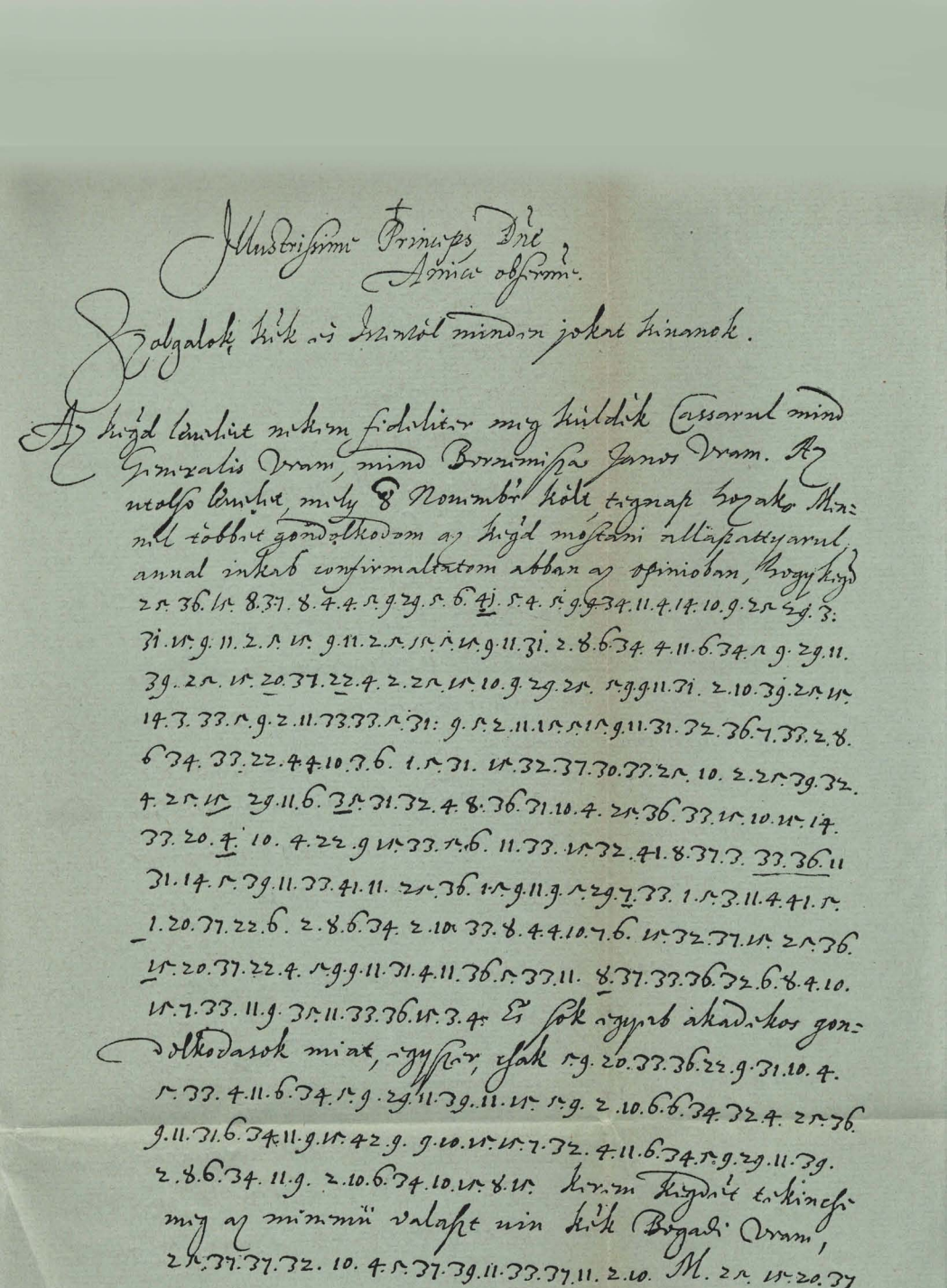

PÁZMÁNY TITKOS JEGYŰ LEVELE RÁKÓCZIHOZ 1636 NOV. 20.
(Eredetije a gyulafehérvári Batthyány-könyvtárban).

22.4.4.11.9. 42.32.9.8. 1.37.3.6.34. 1.5.9. 41.8.31.15.10.33.32.14.11.9.
33.11.6.7.15.5.31.3. 10.4.32.37.7.25.5. kegdet 11.33.15.8.41.41.
5.9. 31.11. 41.7.33.36.15.10. 33.33.10.29.25.6.32.15. hanem csak
azzal à mi 7.6.3.37.42.11. 14.10.6.34.8.31. Vgy nagyon,
37.11.31.39.5.9.15. 14.8.9.15. 10. M. 31.11.29.5.15.11.4.11.15. 29
10.6.34.8.37. 8.37.33.36.32.6.41.10. 39.40. 29.7.31.39. 25. 15.
5.9.3. 14.39.8.2.5.36. 4.11.13.5.33.15. 29.7.31.39. 25.36.40.
37.15. 2.8.6.34. 10. 33.32.16.20. 2.10.39.25.15. 29.40.6. 14.15
8.6.5.15.15.11.4. 10. 33.35.11.39.14.33.8.4. nem tudom 25.36
8.4. 29.7.4.8.37. 3.8.6.11.15.5.31.11.4.5.9. 11.33.2.10.5.9.3.8.31.
31.11.31.5.4.7.33. 31.11.29.15.14.39.20.29.2.10.9.11.31.31.11.2.10.33.
36.32. Hiszem eleg peldank nagyon arrul, hogy [redacted]
40.37.39.5.9.34.15. 10. 31.11.29.5.15. 33.11.6.7.15.33.11.6. 29.5.6.
31.11.29. 8.9.15.10.9.29.32.36.2.10.15.15.34.10. 32. 15.20.37.22.4.
11.9.9.5.31. Azert Vram, nem latok egyeb 14.15.10.15.
32. kegd 29.5.6. 29.32.37.32.39.10.33.10.41.25. 2.10.31
5.29. 2.8.6.34. 10. 41.11.4.5.33.11.6.5.15. 11.9. 35.11.6.5.
36.36.11. Sokat irhatnek errul de à kegd gondol
kodasara hagyok mindeneket. A tisztesseg es
bocsullet à mire leg inkab kel vigyazni, 10. 41
11.4.5. 33.11.6. 33.36.11.36.5.33.41.11.31. 10. 15.8.41.41.
29.7.31.39. 33.5.29. 15.11.33.36.5.31. 4.5.15. 33.36.25.3

11.36.15.37. 1.8.37.3.31.15.10.9. 15.8.41.41.11.15. Azert pedig
40.37.39.11.9.34.15. 31.15.29. 4.15.9. 13.15.77.7.30.9.3.15.10.9.31.7.
Az Ur Istent kerem igazgassa à Kegyd elmejet minden
jora. Talam egy üdö alat 30.14.33.15.10.31.33.36.7.31
25.13.8.9.34.41.20.9.7.33.14.10.9.10.29.7. 3.8.2.7.37.15.3.8. kük.
2.10.7.6.10.36.10. & 4. 13.37.8.6.37.11.33.313.14.33.10. 4.8.
31.31.34.42. 9.11.33.36.15.31. 10. 41.11.4.11.33.15.6. 10. 41.40.15.
9.11.31. 7.33.36.14.10.31. 4.7.14.10.31.33.10.6.3. 29.8.39.20.15.9.
10.31.22.4. Mig nem erthetem valaszom ö felsegetül arra
az 2.10.15.8.39.7.4. 10.37.15.3.30.42.9.14.33.37.32. 29.15.9.9.34.
11.15. 10. 42.11.36.15.37. 4.7.14.10.31.15. Kegydtül. Ha mi
valaszom jö kük meg irom. Interim ezeket, à mi-
ket most irok, csak magam discursusi. Isten tarcsa
és algya meg Kegyd[e]t.

Nagy Szombatba 20 Novembr. 1636.

Kd szivettel ker. Gal

Cardinalis Pasman

jek csepegett opiniókat kivegye. Harmadik, hogy senkire úgy ne támaszkodjék, hogy magára gondot ne viseljen; ha mindent elkölt is kegyelmed, ha a fejedelemségben marad, mindene leszen... Mindenekfelett Istent engesztelje kegyelmed, aki adja és osztja a fejedelemségeket.»[1]

Ezalatt a király Pázmányt megbízta, hogy a két versenytárs között mint közvetitő lépjen föl.[2] A prímás haladék nélkül írt Bethlennek, hogy őt a békére hajlítsa. «Noha a kegyelmed irási — úgy mond — vádolják a fejedelmet, de a fejedelem jussinak is, melyekkel menti magát kegyelmed irási ellen, foga vagyon... De bár menthetlenül úgy volnának is, amiket kegyelmed a fejedelemről ir, mindazokért sem szabad kegyelmednek a keresztyénekre törököt, tatárt vinni. Talán ezt a kegyelmed prédikátori javallják, de a mi theologiánkban bizonyos tudomány ez. És akárki mit mondjon, lélek kárhozat alatt tartozik kegyelmed, hogy törököt, tatárt ne támaszszon a keresztyénségre.» Meggyőzni igyekezett őt, hogy a törökben bíznia nem lehet, de hatalmában áll méltányos föltételek alatt állandó és őszinte egyességre lépni a fejedelemmel. Mire nézve fölajánlotta közbenjárását és fölszólította, hogy kivánatait és fölhatalmazásokkal ellátott követét küldje hozzá.[3]

Bethlen, vagy mert még bízott a török pártfogásban, vagy mert Pázmány pártatlanságában nem hitt: vonakodott őt a fönforgó viszály birájává tenni.[4]

A király most némely intézkedéseket tett, melyek Rákóczi személye iránt jóindulatát teljes világosságba helyezték. Ugyanis a fölső vidék hatóságainak meghagyta, hogy Bethlen Péternek a törökökkel váltott leveleit fogják föl; a budai vezért pedig intette, hogy ne engedje magát a béke felbontására csábíttatni; nem ellenzé, hogy Rákóczi a Sze-

1 1636 márczius 10. Hazánk II. 473 l.
2 Királyi leirat. 1636 márczius 12. Prímási levéltár.
3 1636 márczius 12. Ugyanott.
4 1636 márczius 18. Ugyanott.

pességben zajtalanul «dobolás nélkül» toborzhasson, és a lengyel segédhadat magyar területen át vezethesse Erdélybe. Sőt kilátásba helyezte, hogy ha a török által megtámadtatnék, a magyar fölkelést védelmére küldi. Mindezen engedmények Pázmány befolyásával történtek.[1]

V.

A király jóakarata Rákóczira nézve most annál nagyobb jelentőségű volt, mert a török támadás veszélye megujult. A budai basa a portáról parancsot kapott, hogy Bethlen Istvánt az erdélyi fejedelemség birtokába vezesse be.

Pázmány aggódni kezdett. Féltette Rákóczit, tudván, hogy ez alattvalóinak lelkes támogatására egyátalán nem számithat. «A töröknek támadása Erdély ellen bizonyosnak látszik; — irja a bécsi kormány élén álló Leopold főherczegnek — Isten tudja, mi lesz vége. Félek, hogy a fejedelmet saját alattvalói elárulták.»[2] Nem mulasztotta el, bátorítani, jó tanácsaival támogatni a szorongatott fejedelmet. «Kegyelmed meg ne ijedjen; mert Isten az, a ki a pogány ellen megsegíti a keresztyéneket... Ha látja kegyelmed, hogy nem bir velök és, kit Isten ne adjon, valakik az erdélyiek közől elállanának, Váradba assecurálja kegyelmed magát ... Majd eljő a tél és idő adatik mindenre. Lám Basta egynehányszor kijött Erdélyből és meg bement. Nem kell uram a keresztyénségnek ilyen szép bástyáját, mint Erdély, pogánynak hagyni. Nem kell arra szoktatni senkit, hogy csak beszaladjon a törökhöz és mindjárt vajda legyen.»[3]

1 Kitünik ez PÁZMÁNYnak Rákóczihoz intézett leveleiből. 1636 május 5, 17, 26, június 3, 11, 14, 19, 25, 29. És Rákóczi válaszai május 18, 28, 31, június 20. SZILÁGYI S. i. m. 112—139. ll.

2 1636 szeptember 25. A bécsi állami levéltárban.

3 1636 október 6. Az Erdélyi Muzeum könyvtárában.

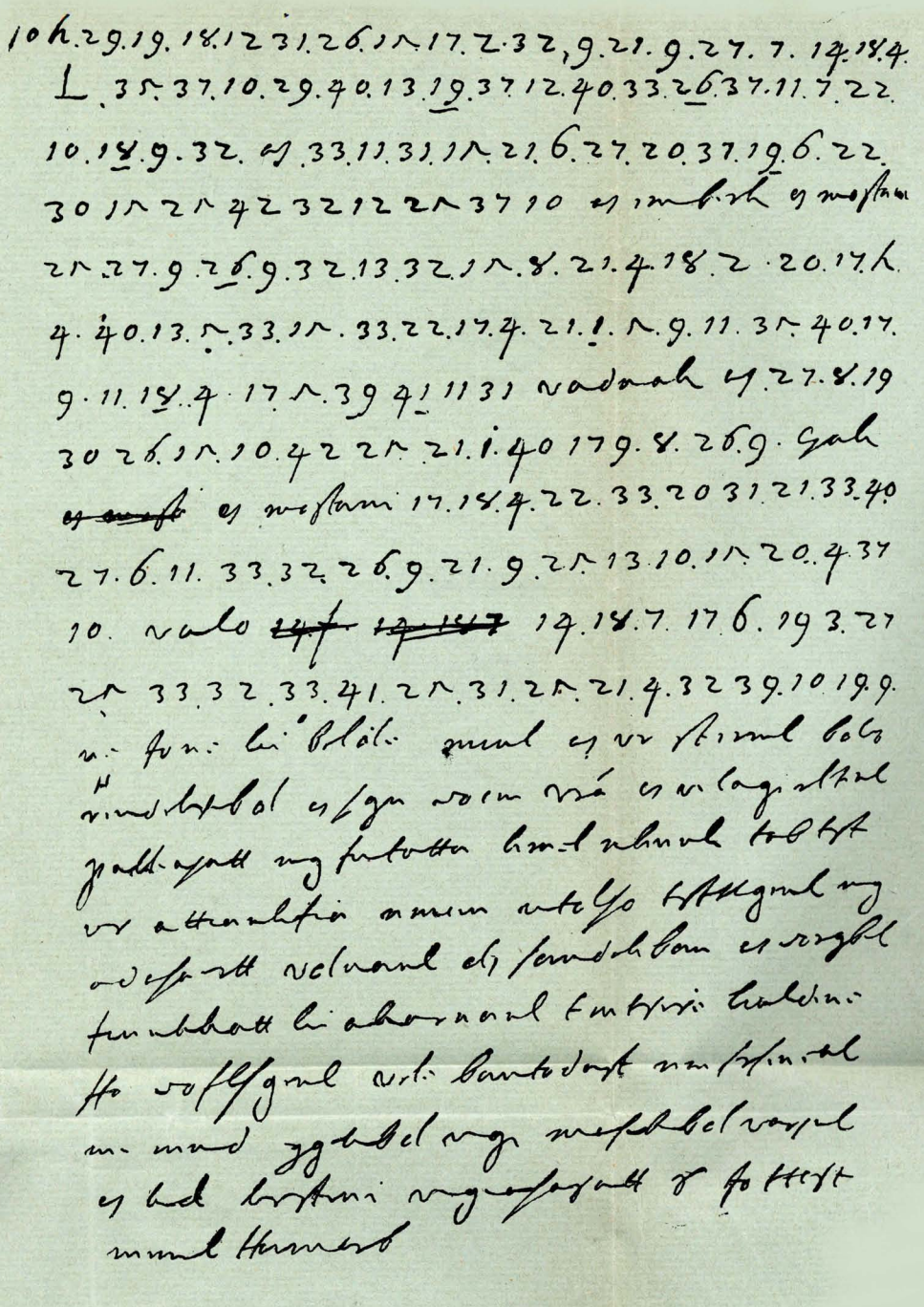

RÁKÓCZI TITKOS JEGYŰ LEVÉL FOGALMAZATA PÁZMÁNYHOZ 1636 MÁRCZ.
(A gyulafehérvári Batthyány-könyvtárban levő eredetiről).

Mivel félni lehetett, hogy a török Magyarország ellen is háborút indít; október elején a királyi kormány élénk tevékenységet kezd kifejteni. A megyék és hajduk fölhívattak, hogy haladéktalanul fölkeljenek. Háromezer német Magyarországba indíttatott. A kassai főkapitány fölhívatott, ne gátolja Rákóczi hadgyüjtését Magyarországban, ellenben akadályozza meg, hogy a király alattvalói a fejedelem ellen támadjanak, vagy a törökhöz csatlakozzanak.

Ezalatt Rákóczi követe október közepén megjelent Regensburgban, hol II. Ferdinánd ez időszerint tartózkodott, és a király által szivélyesen fogadtatott. A fejedelem kívánataira — Pázmány javaslatai nyomán — több magyar főur és nemesember engedélyt nyert a fejedelem szolgálatába állhatni, de úgy, hogy csapataikat zajtalanul vezessék a fejedelmi táborba, és hogy ezt a király inkább tűrni, mint jóváhagyni látszassék; minélfogva az illetőknek elbocsáttatásukat, nem a király, hanem Pázmány hozza tudomásukra.*

Mig a király a veszély elhárításáról gondoskodott, ez akkor már tényleg bekövetkezett, sőt váratlanul el is háríttatot.

Szeptember végső napjaiban a portáról rendelet érkezett, mely az erdélyi rendeket fölszólítá, hogy Bethlen Istvánt ismerjék el fejedelmöknek. Rákóczi elég bátor volt fogságba vetni a csauszt, ki e rendeletet hozta. Mire a Gyuláig nyomult budai basa ellen indult. Október 6-án ütközetre került a dolog, mely eldöntetlen maradt; de egy vitéz hajdú hadnagy merész támadása következtében, a törökök futva hagyták el táborukat és a győzelem elő-

* PÁZMÁNY fölterjesztésének Regensburgban készült kivonata, a király oldala mellett levő tanácsosok véleménye és a királyi resolutio az Országos Levéltárban. A királynak október 18-án a fejedelemhez intézett válasza; PÁZMÁNYnak szóló utasítása; a felsőmegyékhez, Homonnaihoz és Sennyey Sándorhoz intézett leiratai a prímási levéltárban. PÁZMÁNYnak a királyhoz október 12-én és 16-án intézett levelei a bécsi állami levéltárban.

nyét a fejedelemnek engedték. Egy másik kísérlet Lippa felé Erdélybe nyomulni, nem volt szerencsésebb. A budai basa egyik hadosztálya Pankotánál megveretett. Erre békeajánlatokat tett Rákóczinak, ki azokat készségesen fölkarolta. De Bethlen István föltételei most is elfogadhatlanok voltak; miért is Rákóczi a háború megujulásától tartva, szüntelenül segélyt sürgetett a királynál.

Pázmány öröme, mikor a történtek felől értesült, határtalan volt. «Tegnap előtt estve vettem — írja Pálffi István grófnak október 20-án — az erdélyi fejedelem levelét, melyben ő kegyelme maga kezével írja azt a nagy nyereséget, melyet Isten ő szent felsége a keresztyéneknek adott. Im kegyelmednek szóról szóra megküldöttem. Bizony dolog, nem említem a keresztyénségben, hogy ily kevés számú magyarság, nem lévén német had velök, ilyen nagy szerencsésen járt volna. Hálákat kell adnunk Istennek, hogy azt a fölfuvalkodott kevély pogányságot igy megszégyenítette.»[1]

És most kétszeres buzgalommal folytatta jó szolgálatait Rákóczi érdekében, és az ő javaslatára, Leopold főherczeg a portánál a budai basa elmozdítását sürgette. Rákóczit intette ugyan, hogy a törökkel kössön békét; azonban a mennyiben azok elfogadhatatlan föltételeket követelnének, kilátásba helyezte a király nyilt segítségét. «Ha oly szokatlan és képtelen dolgokat kívánna a török kegyelmedtől, mely nemcsak a kegyelmed becsületét sértegetné, hanem a keresztyénségnek is kárára lenne, arra kegyelmed ne hagyja magát vinni, mert ő felsége kész arra, hogy kegyelmedet megsegítse.»[2]

Pázmány komolyan vette ezen biztatást; akarta is, hogy ne maradjon üres szó. November 28-án pozsonyi palotájában értekezletet tartottak a magyar tanácsosok. Javasolta

1 Eredetije a Pálffy grófok pozsonyi levéltárában.

2 1636 november 29. Az Erdélyi Muzeumban.

hogy követ küldessék a budai basához, azon határozott nyilatkozattal, hogy a fejedelem elűzését a király nem fogja tűrni.[1] De a prímás jóakaratú buzgalma ez alkalommal már fölösleges volt. Rákóczi deczember 4-én egyességre lépett Bethlennel és a törökkel.

Néhány héttel utóbb (1637 február 15-én) II. Ferdinandot elragadta a halál. Pázmány élénk fájdalmat érezett ezen gyászeset fölött, mely uralkodójától fosztá meg, kivel két évtizednél tovább jó és balszerencsében a legbensőbb, mondhatnók baráti viszonyban állott, kinek bizalmát és tiszteletét teljes mértékben bírva, egyházi és politikai eredményeit nagy részben köszönheté. Hűségét és hódolatát az uj uralkodónak is fölajánlotta. «Kettő vígasztal — irja III. Ferdinandnak; — azon meggyőződés, hogy az elhunyt császár szent életének jutalmát az örök életben elnyerte, és az, hogy felséged a koronákkal az atyai erényeket is örökölte. Nem szűnöm meg Istenhez buzgón imádkozni, hogy felségedet mennyei áldásaival áraszsza el, és a kereszténység megbékítésére dicsőséggel környezze. Én agg korom s betegségem miatt képtelen vagyok felségednek szolgálni; a mi azonban erőmtől telik, szivesen, hűségesen és állhatatosan megteszem; nem is fog buzgalmam és őszinteségem csekélyebb lenni, mint a melylyel a dicső emlékezetű II. Ferdinándnak szolgáltam.» És azonnal javaslatokat terjesztett elő, a teendőkre nézve, melyek a kormány átvétele alkalmával fölmerültek.[2]

Pázmány élte végső napjait arra használta, hogy az új király és Rákóczi között szíves viszonyt hozzon létre. A fejedelmet figyelmeztette, hogy mielőbb követség

1 Az értekezlet jegyzőkönyve M. Canc. levt. Érdekes, hogy Esterházi ez alkalommal is ellenzéket képezett Pázmánynyal szemben. A mely álláspontját 1636 november 26-án intézett levelében is kifejezve találjuk. A prímási levéltárban.

2 1636 február 27. Az Országos Levéltárban.

által üdvözölje az új uralkodót és azt igyekezzék megnyerni.[1] Miután pedig nyugtalanító hírek érkeztek felőle az udvarhoz, sietett a királyt megnyugtatni.[2]

Pázmány legutolsó levele Rákóczihoz van intézve. Figyelmezteti a fenyegető hírekre, melyek a portáról érkeztek és gondos őrködésre inti.[3]

Ezen levelet Pázmány csak nyolcz nappal élte túl. Benne Rákóczi őszinte jóakarót, hatalmas támaszt vesztett. És mikor halála után a bécsi udvarnál érdekeit elhanyagolták, bizalmas közléseit elárulták, többször jött ajkaira és tolla alá a panasz: «Szegény Cardinál urunkkal egynehány esztendeig tartottunk confidentiát; de bezzeg ez nem történt!»[4]

1 1636 február 23. MILLER II. 209 l.
2 1636 márczius 9. Az Országos Levéltárban.
3 1637 márczius 11. MILLER II. 210 l.
4 1637 július 14. Úsz Istvánnak. Az Országos Levéltárban.

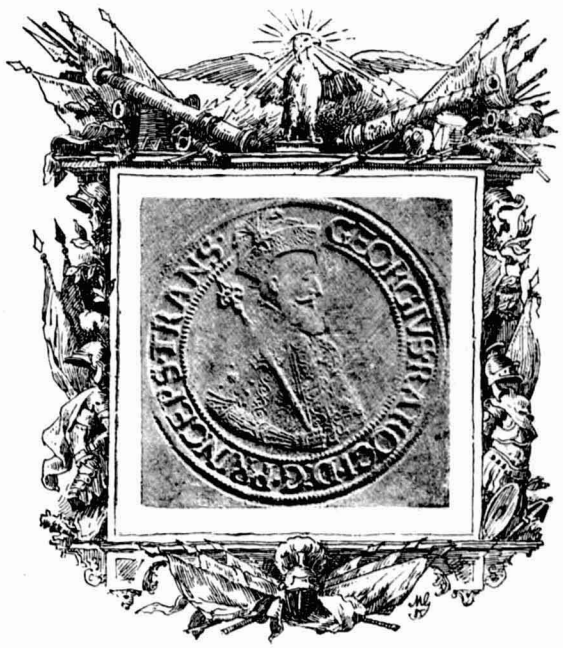

41. RÁKÓCZI ÉRME.

42. A PIAZZA DEL POPOLO RÓMÁBAN.

NYOLCZADIK FEJEZET.

(1632.)

I.

HARMINCZ éves háború első felében a Habsburg-dynastia fegyvereinek nagy mértékben kedvezett a szerencse. De Németország megalázott protestáns fejedelmei váratlanúl hatalmas szövetségest nyertek: a svédek hős királya, GUSZTÁV ADOLF személyében. Ez miután az éjszak-németországi tartományokból a császári hadakat kiszorította, a Lipcse mellett (1631 szeptember 7-én) kiküzdött diadallal II. Ferdinandot a tizenkét év óta folyamatban levő háború összes vívmányaitól megfosztotta. Mire Francziaország is, a Bourbonok hagyományos politikájához híven, Ausztria ellenségeihez csatlakozott.

A veszélyes helyzetben a császár úgyszólván elszigetelve állott. Csak Spanyol- és Bajorországra támaszkodhatott. A hosszú küzdelem kimerítette úgy saját, mint szövetségesei erejét. És habár megszokta, hogy ügyét a

kath. egyház érdekeivel azonosnak tekintse, a római szent szék segítségére nem számíthatott.

VIII. ORBÁN pápa (1623—1644.) ugyanis mindinkább meggyőződött arról, hogy a hit egységét Európában fegyver hatalmával állítani vissza, és a protestantismust, mely éjszakon uralkodó állást foglalt el, kiirtani nem tartozik többé a lehetőségek sorába. Ellenben attól tartott, hogy a vallási háború a katholikus és protestáns népek között a gyűlölet lángját szítva, századokra lehetetlenné fogja tenni a közeledést.

Ezen fölfogásban megerősítette őt a franczia király, vagyis ennek mindenható minisztere, RICHELIEU bíbornok, ezen kor legnagyobb diplomatája, ki a pápai udvarnál is irányadó befolyást tudott kiküzdeni. Levelei és küldöttei szüntelenül azt hangoztatták, hogy az ausztriai ház hatalmi törekvései veszélylyel fenyegetik az európai egyensúlyt és a szent-szék függetlenségét. Egyszersmind megtudta a pápát nyugtatni az iránt, hogy a svéd király egyedül az ausztriai ház, nem a kath. egyház ellen irányozza fegyvereit, minélfogva a szent-szék II. Ferdinand segélyezésének kötelességétől fölmentve érezheti magát.

A császári udvarnál ismerték ezen helyzetet. De tisztán látták azt is, hogy Gusztáv-Adolffal csak úgy képesek sikeresen megmérkőzni, ha tőle a franczia királyt elvonják, és ellene a kath. hatalmak, élén a pápával, közös actiót indítanak meg. Ennek pedig föltételét az képezte, hogy a pápa erkölcsi és anyagi hatalma egész súlyát az ausztriai ház javára vesse a mérlegbe. Így tehát élet-kérdés volt: a pápát megnyerni.

Ezen föladatra, Richelieu befolyásának ellensúlyozására, egyedül Pázmány látszott képesnek; mert tehetségeit és ügyességét azon nagy tekintély is támogatta, melynek hirénél és érdemeinél fogva az örök városban örvendett. II. Ferdinand az 1632-dik év elején fölszólította,

hogy mint rendkívüli császári követ utazzék haladéktalanúl Rómába.

Pázmány, bár hanyatló egészsége és a magyarországi helyzet bonyodalmai visszatarthatták volna, habozás nélkül vállalkozott a követségre. A kath. egyház, melynek fölvirágoztatásán hazájában, három évtized folyamán működött; a Habsburg-ház, melyben egyháza leghatalmasabb támaszát szolgálta: nagy válság küszöbén állott. Azon gondolat, hogy elhárítására közreműködhetik, és a szentszék politikájának megadhatja azon irányt, melyet, meggyőződése szerint, az egyház és emberiség java követelt: megragadta lelkét.

Mint sok nagy elme, Pázmány is gyakran foglalkozott az örök béke biztosításának eszményével. Most, a mint római küldetését elvállalta, azzal a reménynyel kecsegteté magát, hogy az eszmény valósítására is tehet kísérletet. Eziránt emlékiratot nyújtott be a császárnak. «Nézetem szerint — így szól egyebek között — a háborúk onnan keletkeznek, hogy a Habsburg-ház ausztriai és spanyolországi ágának hatalma a többi európai uralkodók féltékenységét ébren tartja; ezek, az egyensúly föntartása érdekében, és nehogy elnyomassanak, a két dynasztiát háborúkkal gyengítik. Ezen baj megszünik, mihelyt mindenki biztosnak érezi magát a felől, hogy békésen birhatja azt, mit Istentől nyert». Ezen czél elérése végett azt ajánlja, hogy az összes kath. hatalmak «az eretnekség kiirtása és a törökök kiűzése végett» lépjenek szövetségre; kötelezzék magokat, hogy egymást soha sem támadják meg, és azt, ki fogadását megszegi, közös erővel megfékezik; viszályaikat békebíróság eldöntésére bízzák; a törököktől és protestáns fejedelmektől meghódítandó területeket, közös megállapodás szerint, osztják föl.*

* Pázmánynak 1632 február 10-ikén kelt emlékirata a bécsi állami levéltárban.

Az ilyen tervek; melyek egyébkint ha életbe lépnek, inkább az örök háború, mint az örök béke forrását nyitották volna meg, túlmentek az udvar czéljain, melyek a tényleges bajok gyors orvoslására irányúltak.

Pázmánynak az volt föladata, hogy a pápa előtt a császár fájdalmát tolmácsolja a fölött, hogy a kath. vallás ellenségeivel kath. uralkodók szövetkeztek; habár ő soha sem törekedett birodalmát mások rovására terjeszteni, és óhajtását csak a béke biztosítása, a kath. egyház fölvirágoztatása képezi; ellenben a svéd király, kit Francziaország buzdítása késztetett az ellenséges támadásra, nem fog nyugodni, míg a kath. egyházat, fejével együtt, meg nem semmisíti. Pázmánynak oda kellett hatni, hogy a pápa nyújtson pénzbeli segélyt a császárnak, vonja el a franczia királyt a svéd királytól, létesítsen a kath. hatalmak között szövetséget.[1]

Előre volt látható, hogy Pázmány küldetésének kimenetele Európa politikai helyzetére lényeges befolyást fog gyakorolni; miért is az az összes udvarok figyelmét magára vonta.[2]

Pázmány nagy sietséggel tette meg előkészületeit a hosszú útra, és mivel a király képtelen volt a szükséges pénzt gyorsan előteremteni, saját pénzkészletét használta föl. Egy bécsi bankháznál huszonnégyezer tallért tett le, megfelelő értékű római váltó fejében.

Egyházi rangjánál és küldetésének jelentőségénél fogva, nagyszámú kíséretre volt szüksége. Ez negyvennyolcz személyből állott; köztök két esztergomi kanonok és egy Batthyány gróf volt. A kocsik és podgyász-szekerek elé harmincznyolcz ló volt fogva.

1 1632 febr. 12 s 14-iki utasítások a bécsi áll. ltban. PÁZMÁNYnak e követségére vonatkozó irományokat nagy részben kiadta b. MEDNYÁNSZKY Alajos «Legatio Romana Petri Pázmány» czímű önálló könyvben.

2 Tanúskodnak erről az udvarok bécsi és római követeinek jelentései, melyek bőségesen tartalmaznak részleteket Pázmány küldetése felől.

Február 14-én indúlt el Pozsonyból. Bécset nem érintve, Linczen és Görczön keresztül ért velenczei területre, hol a köztársaság hatóságai kitűntető fogadtatásban részesítették. Ferrarában, a fáradalmak által okozott gyengélkedése miatt, néhány napig pihent. Majd Lorettóban a híres búcsú helyen végezte ájtatosságát. Márcz. 7-én ért az örök város kapui elé. E szerint negyvennégy napot vett igénybe az út, melyet ma sokkal kevesebb óra alatt teszünk meg. Az úton tett kiadások ötezer forintra mentek.

II.

A pápai udvarnál Pázmány küldetésének hírét nem fogadták szívesen. El voltak határozva, hogy a semleges magatartásból nem engedik magokat kizavartatni; de egyszersmind ki akarták kerülni a nyílt összeütközést a Habsburg-házzal. Már pedig attól féltek, hogy Pázmány föllépése szakadásra viheti a dolgot. Ezen aggodalmat növelte Borgia bíbornoknak, a spanyol király követének, tapintatlan magaviselete.

Ez ugyanis, miután sikertelenül igyekezett a pápát a Habsburg-ház érdekeinek fölkarolására birni, neheztelését botrány előidézésével akarta nyilvánosságra hozni. Márczius elején a pápa elnöklete alatt bíbornoki consistorium tartatott, kizárólag egyházi ügyek elintézésére, püspökök præconisátiója végett. Mindazáltal Borgia fölhasználta az alkalmat, hogy a politikai ügyeket szőnyegre hozza. Éles szavakkal kikelt a pápa ellen, ki — úgymond — «a kath. vallás ellenségeinek kedvez és az egyház támaszait elhagyja». A pápa arczát a harag pírja borította el, de egy ideig türelmesen hallgatott. Borgiát mindinkább elragadta az indulat heve, és egyenesen a pápához intézte szavait. «Hallgass, hallgass», szólott közbe a pápa. «Mikor a kath. vallás meg-

mentése van kérdésben, nem hallgathatók», folytatá a bíbornok; míg társainak sürgető kérésére elhallgatva, véget vetett a kínos jelenetnek.[1]

Néhány nappal utóbb Borgia azon megfontolatlan nyilatkozatot ejtette el, hogy az útban levő magyar bíbornok is hasonló határozottsággal fog szólani.[2]

Ezért Barberini bíbornok, a pápa unokaöcscse és államtitkára, a Rómában tartózkodó Tomkó János bosniai püspököt küldötte Ferrarába Pázmány elé, hogy őt mérsékletre hívja föl.[3] Majd néhány nappal utóbb egy olasz prælatust bocsátott Anconába, hogy ott Pázmányt bevárja és fölkérje, hogy Rómában ne lépjen föl császári követ gyanánt. Ugyanis az államtitkár abban állapodott meg, hogy Pázmány elé akadályokat fog gördíteni, melyek a rábízott ügyek tárgyalását késleltessék és nehezítsék. Rábirta a pápát, hogy Pázmánytól a császári követ czímét és jogait tagadja meg; azon oknál fogva, mert a bíbornokok, mint az egyház fejedelmei, világi uralkodók képviseletében nem járhatnak el; és mert ekkorig nem lévén gyakorlatban a bíbornokok követségben való küldése, e sérelmes gyakorlat meghonosítása nem engedhető meg.

Pázmányt nem kevéssé lepte meg a római curia ezen álláspontja, melyet magáévá tenni nem volt hajlandó. Válasza úgy hangzott, hogy mivel tudomása szerint, régibb és újabb időkben, bíbornokok gyakran jártak el világi uralkodók követségében, ő is hódolni fog a császár parancsának. Egyébkint kijelentette, hogy tiszteletteljesen fogja az egyház leghívebb fiának kérelmeit tolmácsolni.[4]

Ezen biztosítás által megnyugtatva, a pápai udvar fényes fogadtatást készített elő Pázmánynak, mikor már-

1 Római és spanyol diplomatiai jelentések alapján.

2 A pápai államtitkárnak 1632 márczius 13-ikán a bécsi nuntiushoz intézett jegyzéke.

3 A florenczi udvar római követének márczius 14 és a bécsi nuntius április 3-iki jelentéseik.

4 PÁZMÁNYnak a római követségről vezetett naplója. MEDNYÁNSZKYnál.

czius 28-án az örök városba bevonúlt. Barberini bíbornok díszfogatát küldé eléje, udvari papjaival. Colonna herczeg személyesen üdvözölte őt a város területének határánál. A kapun belűl bíbornokok, főurak és követek hatlovas fogatainak hosszú sora várta. Az utczákat nagy tömeg töltötte be, mely — az írott hírlapok tanusága szerint — nagy gyönyört talált a magyar lovasok délczeg tartásában és nemzeti ruháiban; a fényesen öltözött szolgákat főnemeseknek nézve.[1]

Pázmánv egyenesen a vatikáni palotába ment, hol VIII. Orbán kitűntető szivességgel fogadta, a hármas térdhajtás után megölelte és oldala mellé ültette. A bizalmas társalgás folyamán a pápa a politikát is szóba hozta; örömét fejezte ki a fölött, hogy a svéd hadak előnyomulásukat abbahagyták. Mire Pázmány megjegyezte, hogy a háborúban beállott szünet hasonló ahhoz, melyet a váltóláz enged áldozatainak, és nincs kétség az iránt, hogy Gusztáv Adolf tavasz nyiltával folytatja hadimunkálatait.[2]

A prímás rövid látogatásokat tett az államtitkárnál, a bibornoki-collegium dékánjánál és Savelli herczegnél, ki a császár rendes követének tisztét viselte. Csak ekkor mehetett lakására, melyet a legelőkelőbb helyen, a Colonna-tér egyik palotájában rendeztetett be magának. Itt a következő napokban a római előkelő társaság tisztelgő látogatásait fogadta.

Ezalatt a pápa ápril első napjára consistoriumot hivott egybe, a bibornoki kalap átnyújtása végett. Ezt megelőzőleg Pázmánynak, magyar kíséretével, a város déli kapuja, a Porta del Popolo elé kellett kivonulnia, hogy onnan ünnepélyes menetben vezettessék a Vatikánba. Ő, az államtitkárral s egy másik bíbornokkal foglalt helyet a dísz-

1 Ápril 3-ikán kelt ujságlapok, Avvisik a Vatikán és a Corsini-könyvtárban.

2 PÁZMÁNY naplója. B. MEDNYÁNSZKY 114. És PÁZMÁNYnak ápril 3-ikán a császárhoz írt jelentése a bécsi állami levéltárban.

kocsiban. Az Angyalvár ágyúi s a Szent-Péter terén fölállított svájczi testőr-csapat üdvlövésekkel tisztelték meg.

A consistorium után az államtitkár lakomát adott tiszteletére. Ennek végeztével Pázmány újabb magán-kihallgatáson fogadtatott a pápa által. Mire megkezdette látogatásait a bibornokoknál, kiknek a hozzájok intézett csá-

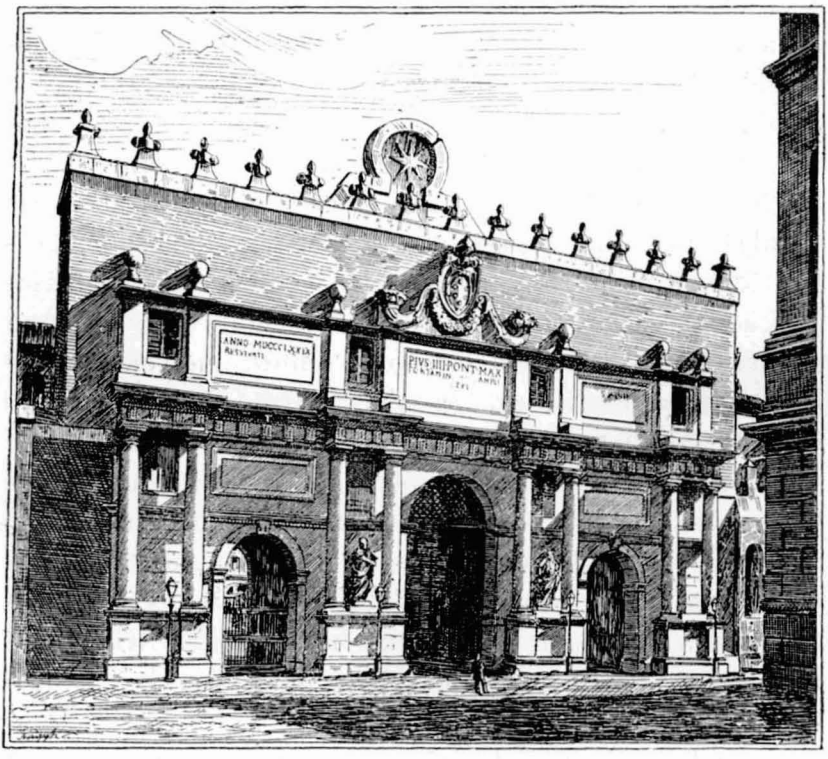

43. A PORTA DEL POPOLO RÓMÁBAN.

szári ajánló iratokat kézbesítette; mindannyian igérték, hogy támogatni fogják igyekezetében.*

E szerint az első napok szertartások és ünnepélyes látogatások között teltek el. A tisztelet, melynek nyilatkozataival minden oldalról elhalmozták, kedvező hatást

* Az április 3-iki Avvisik. És PÁZMÁNY naplója.

gyakorolt rá. Ehhez járúlt az, hogy a pápa bizottságot küldött ki, melynek föladata volt az iránt adni véleményt, hogy milyen módon teremthetne ő tetemes összeget elő, segítségűl a császár részére. Pázmány reményeket kezdett táplálni, hogy küldetése nem marad eredménytelen.* De csakhamar bekövetkezett a kiábrándulás.

Április 6-án volt első hivatalos kihallgatáson a pápánál. A császári ház hódolatát tolmácsolva, átnyújtotta megbizó levelét, és elő készűlt adni küldetésének czélját. Ekkor a pápa félbeszakította: «Vajjon a császári megbizó levél követnek czímezi-e?» kérdé. «Ha igen — úgymond — nem veheti át a megbízó levelet; mert a bíbornokok, kik a világi fejedelmekkel egyenrangúak, azoktól követséget nem vállalhatnak el».

Pázmány tisztelettel megjegyzé, hogy számos esetben bíztak meg világi uralkodók bíbornokokat követséggel.

«Ezek az egyházi ügyekben járatlanok voltak», válaszolá ingerülten a pápa.

A bíbornok nem jött zavarba. «A császár — így szólott — nem a végett küldötte Rómába, hogy arról vitatkozzék: vajjon a bíbornokok a követi czímet használhatják-e vagy sem; azzal bízta meg, hogy Németország helyzetét terjeszsze elő, és a pápa segítségét kérje ki. Elő fogja tehát adni, a mit a császár rábízott.»

A pápa meglepetve ezen nyugodt, de határozott hang által, szólni engedte Pázmányt. «Találkoznak — így folytatá — kik állítják, hogy a jelenleg dúló háború tisztán politikai természetű, és a vallás érdekeivel nem áll kapcsolatban; hogy csak a Habsburg-ház, és nem egyúttal a kath. egyház ellen irányúl a támadás. Ez téves és rosszakaratú fölfogás. A németországi protestánsok főleg azért hívták a svéd királyt segítségűl, hogy az általok elfoglalt

* Április 3-ki levele a császárhoz.

egyházi birtokok visszaadásáról intézkedő császári rendelet végrehajtását megakadályozzák. Ha a császár ezen rendeletet visszavonja, és az egyház érdekét föláldozza: a béke nem zavartatik meg. A háború oka tehát vallási természetű, és következményei az egyházra veszteljesen fognak hatni.» Ezután áttért a császár kívánatai részletezésére s indokolására.

A pápa röviden válaszolt: hogy a franczia királyt eddig is igyekezett elvonni a svéd királytól, ezentúl szintén hatni fog ez irányban; a kath. hatalmak szövetségének létrehozása tárgyában többféle aggodalmai vannak; áldozatkészségének pedig a szent-szék nagy adósságai és kiadásai határt szabnak.

A társalgás ezután mind bizalmasabb jelleget vett föl. Pázmány nem habozott nyiltan kimondani, hogy sokaknak meggyőződése szerint a pápa és a franczia király között titkos szövetség áll fönn, melynek czélja az ausztriai ház megsemmisítése; és ő — úgymond — maga látta másolatban a párisi nuntius levelét, melyben írja, hogy a pápa a császári méltóságnak a bajor dynasztiára átszállítását kívánja; és maga látta azt a szerződést, melyet néhány év előtt a franczia király több fejedelemmel kötött, és melyben a spanyol birodalom földarabolása terveztetvén, a nápolyi királyság a szent-szék részére ajánltatik föl. «Azt, hogy Szentséged — így fejezte be előadását — hadait szaporítja, várait erősíti, szintén úgy magyarázzák, hogy nagy háborúra készül; sőt vannak, kik észreveszik, hogy Szentséged a szerint van derült és szomorú hangulatban, a mint a Habsburg-ház ügyei rosszabbra vagy jobbra fordulnak. Még a legbensőbb események sem maradnak a hatalmas uralkodók előtt titokban.»

A pápa erre hevesen tiltakozott azon föltevés ellen, hogy ő az ausztriai dynasztia irányában ellenséges érzületet táplálna; az erre vonatkozó híreket hazugságoknak bélye-

gezte. Végül bizalmas közléseket tett Pázmánynak, kit szoros titoktartásra kötelezett és szívélyesen bocsátott el. «Nem is közlöm senkivel, a mit ekkor hallottam» — jegyzé naplójába.*

III.

A pápai udvarnál nagy örömmel vették észre, hogy a császári megbízó iratban Pázmány nem czímeztetik «követnek». Ezen tényből — mely a császári iroda tévedésére vezethető vissza — azt következtették, hogy a többi iratokba került tévedésből a követi czím, és hogy a császár nem szándékozott Pázmányt követ jellegével ruházni föl. Ezért tanácskozás alá vették a kérdést: vajjon a követ czímét meg lehet-e néki adni, vagy nem? És a bibornokok utasíttattak, hogy míg ez eldöntetik, a hozzájok intézett császári ajánló levelekre ne válaszoljanak.

Ezen intézkedést elferdítve hozták Pázmány tudomására. Azt mondták neki, hogy a bíbornokoknak meg van hagyva, ne tekintsék őt császári követnek, és hogy a tárgyalások meg fognak vele szakíttatni.

Pázmányt ez alkalommal elhagyta rendes óvatossága és higgadtsága. A hivatalos és hiteles értesítést be nem várva, április 14-dikén az államtitkárnak és bíbornokoknak óvást küldött. «Nem engedhetem meg — írja ebben — hogy ő császári felségét megfoszszák azon jogtól (bíbornokot követévé nevezni), melyet az uralkodók minden időben gyakoroltak. Míg tehát ő felsége másként nem rendelkezik császári követnek fogom magamat tekinteni.» Az óváshoz emlékiratot csatolt, melyben történeti adatokkal igazolja, hogy császárok és más uralkodók számtalan eset-

* PÁZMÁNY naplója 119. És az államtitkárnak április 10-ikén a bécsi nuntiushoz intézett tudósítása.

ben ruháztak követségeket bíbornokokra, kiket a pápák is mindig nehézség nélkül fogadtak el.[1]

Pázmány ezen lépése a pápa környezetében nagy fölháborodást idézett elő. Borgia merényletéhez hasonlították azt; mert a pápa eljárása ellen a bíbornokok előtt tiltakozva, fölteszi, hogy a pápa nem gondolta meg jól azt amit tett, és a bíbornokokat mintegy a pápa bíráinak tekinti. Különösen rossz néven vették, hogy kósza hírek után indúlt, melyek alaptalansága felől könnyen meggyőződhetett volna. Egyébkint azon nézet gyökerezett meg, hogy őt Borgia és a pápa egyéb ellenségei hálózzák körül. «Ismeretlenek lévén előtte — írja az államtitkár Bécsbe — az udvari cselszövények, talán nem tudja, hogy sokan, ha érdekök kívánja, nem haboznak másokat magokkal ragadni az örvénybe. Az egész város megütközött azon, hogy ezen bajtól bölcsesége nem óvta meg.»[2]

Az államtitkár azonnal egyik titkára által fölvilágosította őt a történtekről; biztosította, hogy a bíbornokokhoz intézett fölszólítás (a válasz elhalasztása tárgyában) sem az ő személyére, sem a császárra nézve nem volt sérelmes; hogy a pápa nem szándékozott a tárgyalásokat vele megszakítani, és ezeket kész most is folytatni. Azonban föntartotta a tételt, hogy a bíbornokok követi czímet nem viselhetnek; s habár tényleg sokféle politikai és hadi tisztséget viseltek, a pápák ezt csak tűrték, de soha sem helyeselték.

Mindez nem nyugtata meg Pázmányt. A császár — így válaszol — jó hiszemüleg ruházta föl a követi czímmel, és ezt bizonyosan mellőzi, ha sejtette volna, mily nehézségeket fog támasztani. Ő nem gondolt volna vele, akár megadják neki a czímet, akár nem. De miután követi jellegét megtámadva látta, nem hallgathatott; különben joggal

1 MEDNYÁNSZKYnál. 57.

2 Az államtitkárnak április 17 és 24-iki jegyzékei a bécsi nuntiushoz.

gyenge elméjű és jellemű embernek tarthatták volna, és bizonyára magára vonja a magyarok, még inkább pedig a németek megrovását. Már pedig a császár érdekeiért kész föláldozni nemcsak bíborát, de életét is.[1] Mindazáltal ígéri, hogy óvását tovább terjeszteni nem fogja.

A követi czím iránt fölmerült nehézségek felől Pázmány tudósításai april hó utolsó napjaiban érkeztek Bécsbe, hol leverő hatást idéztek elő. A curia eljárásában az ellenséges érzület nyilvánulását látták, s annak jelét, hogy a császár előterjesztéseit vissza fogják utasítani. A pápai nuntius igyekezetei, a mikor utasításai értelmében, a pápát menteni és igazolni igyekezett, eredménytelenek maradtak.[2]

A titkos tanácsosok javaslatai alapján, de a császár személyes közreműködésével, készült utasítás, melyet Pázmánynak küldöttek, magasztaló szavakkal halmozva el hűségét és bölcseségét, eddigi eljárását teljesen jóváhagyja. Megbízza, adja elő a pápának, hogy a követi czím körül támasztott nehézségek fájdalmasan hatottak a császárra. Elrendeli, hogy ha a pápa a követi czímet továbbá is megtagadná tőle, újabb óvás közzététele után, távozzék Rómából.[3]

Ezen utasítás vétele után, Pázmány emlékiratot dolgozott ki, melyben előadja uralkodójának álláspontját, s kéri a pápát, ismerje el őt császári követnek, és hallgassa meg ezen minőségben teendő előterjesztéseit. Élő szóval pedig fölkérte az államtitkárt, gondoskodjék arról, hogy a császár a szenvedett sérelemért elégtételt kapjon; mert különben kénytelen volna komoly nyilatkozatokkal köztudomásra hozni uralkodójának nézeteit.

A pápa ezen jelentéktelen formakérdésért nem engedte

1 PÁZMÁNY naplója és április 16-ikán a császárhoz írt jelentése. MEDNYÁNSZKYnál.

2 A flórenczi udvar bécsi követének május 8-iki, Velencze bécsi követének május 15-iki és a bécsi nuntiusnak május 8-iki jelentéseik.

3 Az utasítás MEDNYÁNSZKYnál. 63.

nyílt szakadásra jutni a dolgot. Az államtitkár javaslatot kért Pázmánytól: miként lehetne azt megnyugtató módon megoldani. Ez nyilatkozat kiállítását kívánta, melyben a pápa kijelenti, hogy «nem volt szándéka megfosztani őt azon tekintélytől és kiváltságoktól, melyekkel a fejedelmek által Rómába küldött bíbornokok éltek, és Borgia bíbornok, mint a spanyol király követe, jelenleg is él.» Továbbá kérte, hogy a bíbornokok hívassanak föl, hogy a császári levelekre válaszoljanak.

Barberini ezen kiegyezési módozatot elfogadta. A nyilatkozatot kiállította, a bíbornokokat fölhívta, hogy a vett levelekre válaszukat írják meg.[1]

És így fejeztetett be, május végén, a követi czím tárgyában fölidézett viszály. A közvélemény Pázmányt ítélte győztesnek; mert a szent-szék a kérdést eldöntetlenül hagyva, őt ezentúl császári követnek elismerte.[2]

IV.

Ezalatt a pápai udvarnál a császár kérelmei fölött tanácskozások folytak. Pázmány ezeknek kimenetelét nem várta be tétlenül. Minden eszközt, mely rendelkezésére állott, fölhasznált arra, hogy a franczia udvar ellenséges befolyását ellensúlyozza. Támogatták őt Savelli herczeg, a császár rendes követe, Borgia bíbornok spanyol követ, Niccolini florenczi követ és néhány bíbornok, kik az ausztriai ház felé hajoltak.

Pázmány különösen azon volt, hogy Barberini bíbornokot megnyerje. Ismételve fölkereste, és meggyőzni igye-

1 A nyilatkozat MEDNYÁNSZKYnál. Ugyanott PÁZMÁNYnak május 29-ikén a császárhoz írt jelentése. — A bíbornokok válasziratai (43 darab) a bécsi állami levéltárban.

2 A flórenczi udvar római követének június 5-iki jelentése.

kezett őt arról, hogy a pápának főpásztori hivatása és politikai érdeke egyaránt ajánlja a császár támogatását. «Mérhetetlenül nagy botrány volna — mondá egyebek között — ha ő szentsége a császárt elhagyná. Szívesen adnék magán vagyonomból, ha gazdag volnék, százezer aranyat a császárnak, oly szín alatt, hogy a pápától jő, csakhogy a kath. népek kárhoztató ítéletét elhárítsam a szent-széktől. Mert míg a protestansok dicsekednek, hogy vezéröket a svéd királyt segíti; a katholikusokat elhagyatottságuk szomorú érzete lesújtja.»

Kevésbbé volt szerencsés Pázmány azon észrevétele, hogy a szent-szék politikai irányának megváltoztatását a Barberini-ház érdeke is követeli. Mire az államtitkár sietett válaszolni, hogy szemei előtt mindig a közjó lebeg, mely mellett családja úgy elenyészik, mint az egész világgal szemben egy apró sziget. Az ügy érdemére nézve azon kitérő nyilatkozatra szorítkozott, hogy ő szentsége mindent meg fog tenni, ami hatalmában áll.*

April 24-ikén a pápa magához hívatta Pázmányt és írásba foglalt nyilatkozatot olvasott föl előtte, mely határozatát tartalmazta, a császár kívánatai tárgyában.

Eszerint hőn óhajtaná a császárt és a németországi katholikusokat bőségesebb segítségben részesíteni, mint eddig tette; de erre egészen képtelen. A franczia királyt a protestáns hatalmakkal fönnálló szövetségétől elvonni eddig is igyekezett; ezen tevékenységét folytatni fogja s nuntiusait megfelelő utasítással látja el. A kath. hatalmak szövetségére vonatkozó javaslatot megfontolta, de abban több nehézséget talált, melyek hozzájárulását tiltják. Ha azonban más szövetségi terv dolgoztatik ki, mely atyai és főpásztori hivatásával megegyeztethető, a többi kath. uralkodókat is kielégíti; kész azt fölkarolni. Egyébkint a csá-

* Pázmány naplója 121. És az államtitkár április 10-iki jegyzéke a bécsi nuntiushoz.

szárt az ő személye és háza iránt érzett szeretete, ragaszkodása felől biztosítja.[1]

A magán-társalgás folyamában szólott az angyal-várban őrzött kincsekről, melyek v. Sixtus pápa rendelkezése szerint az örök-város javára, rendkívüli csapások idején, használhatók föl. Említé, hogy néhány nap előtt, azon hírre, hogy a császár részére készül fölajánlni a kincsek egy részét, a római nép zavarogni kezdett.[2]

Pázmány leverten távozott a Vatikánból, mert a pápai nyilatkozat a császári kívánatok teljesítésének megtagadásával egyértelmű volt. Mindazáltal bár csüggedni kezdett, nem hagyott föl tevékenységével. Újabb javaslatokat terjesztett elő. És pedig azt kérte, hogy a pápa az egyházi tizedeket, melyekből a császárt havi segítségben részesíti, három esztendőre bankároknak adja el, és a befolyó összeget küldje meg a császár részére. Továbbá a tervezett kath. szövetségnek oly formában való létesítését ajánlotta, hogy egyetlen czélja volna: a német birodalom oltalmazása protestáns hatalmak támadása ellen.[3]

Míg a válaszra várakozott, május első napjaiban, Bécsből futár jött, szomorú hírekkel. A svéd király megnyitván a hadjáratot, a Lech partjánál a kath. liga hadait megverte, Bajorország nagy részét elfoglalta s Bécset fenyegette.

Pázmány, kit ekkor gyengélkedése a szobához kötött, levélben értesítette az államtitkárt az eseményekről, és rögtöni segélyt kért a németországi katholicizmus megmentésére. Az államtitkár válaszában a pápa fájdalmát tolmácsolta a kath. népeket ért csapások fölött, és készségét, hogy mindent meg fog tenni, ami hatalmában áll. De ugyanakkor közlé vele, hogy utóbbi propositiói sem fogadhatók el.[4]

1 A pápai nyilatkozat eredeti példánya a Barberini-könyvtárban.

2 Az audientia leírása ugyanott.

3 PÁZMÁNY május 3-iki emlékirata a prímási levéltárban.

4 PÁZMÁNY május 8-diki emlékirata

Pázmány egy végső kísérletet teendő, május 13-ikán megjelent a pápánál, Róma közelében fekvő castel-gandolfói nyári lakában, hol VIII. Orbán a tavaszi napokat tölteni szerette. Megható szavakkal jellemezte a csapásokat, melyeket a svéd király győzelmei a császárra, a német birodalomra és a kath. egyházra mértek. Egész ékesszólását kimerítette, hogy a szent atya szívét megindítsa. De a válasz a korábbi mentségek és kifogások ismétlésére szorítkozott. Erre a bíbornok kijelentette, hogy rövid idő múlva visszatér hazájába. A pápa hallgatása érthetőleg kifejezte, hogy az nincs ellenére.[1]

Pázmány csak azt várta, hogy a pápa Rómába visszatérjen, és azonnal búcsúkihallgatást kért. Ezt május 26-ikán kapta meg. Ez alkalommal a pápa hangsúlyozta, hogy a svédek előnyomulása és a katholikusok szenvedései kimondhatatlan fájdalommal töltik el, és a veszélyek eltávolítása végett nyilvános imákat rendelt el. Közölte vele, hogy Bécsbe rendkívüli nuntiust küld, aki hivatva lesz a szentszék pénzügyi helyzetét és áldozatokra való képtelenségét föltárni. Mindazáltal rajta lesz, hogy a szokott havi segély terhére jelentékeny előleget küldhessen. Egyszersmind azon reményét fejezi ki, hogy Pázmány jelentésével meg fogja nyugtatni a császárt. «Mi viszont — mondá — nyilvánosságra hozzuk, hogy mindaz a mit nuntiusunk tevékenysége eredményezni fog, atyai buzgalmunk és önkéntes készségünk mellett, nagy részben uraságod lelkes és hathatós közbenjárásának tulajdonítandó.»[2]

És csakugyan a pápa azon volt, hogy a császárt és Pázmányt végkép el ne keserítse. Hatvanezer tallért küldött Bécsbe, és ígérte, hogy néhány nap múlva újabb segélyösszeget fog útnak indítani. Egyszersmind a császárt levél-

ugyanott. És Barberini küldöttének jelentése PÁZMÁNYnál tett látogatása felől a Barberini-könyvtárban.

1 PÁZMÁNY naplója. 131.

2 Ezen szóbeli nyilatkozat olasz szövege a Barberini-könyvtárban.

ben is biztosította jóakarata felől. «Dávid tornyát — írja egyebek között — a vitézek fegyvereitől fosztaná meg az, ki megingatni engedé az ausztriai ház hatalmát, melyet mindig az egyház oltalmára használt föl; csak a keresztény világ dicsőségének ellensége nem örvend a buzgó császár diadadalainak. Hogy mi így érezünk, tanúskodhatik kedvelt fiunk Pázmány Péter bíbornok is, ki a kath. vallás terjasztése és a szent érdekek fölkarolása által a császári és a pápai jóakaratra egyaránt érdemeket szerezett. Szívesen hallgattuk őt, amint ékesszólón figyelmünkbe ajánlotta Németország ügyét. Apostoli szeretettől hevülő szívünket a fájdalom kardja járja át, mikor összevetjük azt a mit Németország szerencsétlen helyzete követel, azzal amit Olaszország nyomora tennünk megenged.»[1]

A pápa egyébkint is azon volt, hogy Pázmányra római tartózkodásának utolsó napjait lehetőleg kellemesekké tegye. Sokféle egyházi kegyelmekben részesítette, kíséretének két tagját titkos kamarásai sorába iktatta. Az államtitkár ereklyékkel s képekkel kedveskedett neki és kísérőinek.[2]

Pázmány mindazáltal elégületlenül hagyta el az örök várost. Május utolsó napján kelt útra. Ismét fölkereste a lorettói búcsúhelyet. Június 6-ikán Anconába érkezett. Innen hajón kívánta útját folytatni. A császár megkeresésére, a velenczei köztársaság készséggel tette meg a szükséges intézkedéseket. Egyik tengerparti főparancsnok megjelent Anconában, a signoria nevében üdvözölte Pázmányt, és rendelkezésére állított két díszes gályát, melyek Fiumába szállították.[3] Innen Pozsonyba, majd Bécsbe sietett, hogy jelentését a császárnak megtegye.

1 Az államtitkárnak június 5-ikén a bécsi nuntiushoz írt jegyzéke a Barberini-könyvtárban. A császárhoz ugyanazon napon írt pápai levél eredeti példánya a bécsi állami levéltárban.

2 A velenczei dogenak május 29 és június 12-ikén a bécsi követhez irt jegyzékei, Velencze bécsi követének július 10 és 31-iki jelentései. A velenczei állami levéltárban.

V.

Pázmány római küldetésében kitűzött czélját nem érte el; a franczia befolyást a római curiánál leküzdenie, a svéd királyt diadalútjában, a kath. hatalmak szövetségének létesítésével, föltartóztatnia nem sikerült. Mindazáltal kiváló diplomatiai képességeinek nyilatkozatai, erélye és tapintata, úgy császári küldőjének, mint a Habsburg-ház másik ágának, a spanyol udvarnak, részéről a legteljesebb elismerésre és méltánylatra találtak.

Sőt a spanyol államférfiak körében azon gondolat merült föl, hogy Pázmánynak, mint a császár rendes követének, Rómába mielőbb vissza kellene térni, mert huzamosabb ott tartózkodásától nagy eredményeket vártak. IV. Fülöp fölkarolta a tervet, és hogy valósítását elősegítse, kész volt Pázmány évdíját 3000 aranyról négy ezerre emelni. Megbízásából, bécsi követe előterjesztést tett a császárnál. De ez nehézségeket támasztott, bizonyára azért, mert legbizalmasabb tanácsosától nem szívesen vált volna meg.

IV. Fülöp ellenben ragaszkodott tervéhez, és utasította követét, hogy újabb lépéseket tegyen, és «feszítse meg egész erejét». Az 1633-ik év második felében Onate grófot, mint rendkivüli követét, küldötte Bécsbe. Ez már több évvel azelőtt is képviselte királyát a bécsi udvarnál; akkor baráti viszonyba lépett Pázmánynyal. És képes volt uralkodója szándékának a császárt s a bíbornokot megnyerni.

Pázmány megfeledkezve hanyatló egészségéről, elszánta magát arra, hogy a nehéz állást elfogadja. Lehetséges, hogy a nagyravágyás kísértései is befolytak elhatározására. De bizonyára legfőbb tekintet gyanánt a kath. egyház lebegett szeme előtt, melynek most jelentékenyebb szolgálatokat vélt tehetni Rómában, mint hazájában.

Az egész 1634-ik éven át folytak Bécs és az Escuriál között a tárgyalások, melyekben a pénzügyi kérdésnek nagy szerepe volt, mert Pázmány távozása esetén, az esztergomi érsekségről lemondott volna, és hogy rangjához illőn tölthesse be hivatalát, 24.000 magyar forint évi fizetést kívánt magának biztosíttatni.*

Ezen tárgyalások nem vezettek eredményre. Hazánkra nézve ezt nagy szerencsének lehetett tekinteni. Mert habár Pázmány életpályája már vége felé közeledett, a hátralevő három esztendő leforgása alatt hozta létre legjelentékenyebb alapítványát: a nagyszombati egyetemet; és elhárítva azon veszélyt, mely Bethlen István 1636-ik évi föllépése által — mint láttuk — Erdélyt fenyegette, politikai szolgálataira a koronát tette föl.

* Az ezen tárgyalásokra vonatkozó írományok a spanyol állami levéltárban őriztetnek, melyeket 1868-ban használtam föl.

44. ORBÁN PÁPA ÉRME.

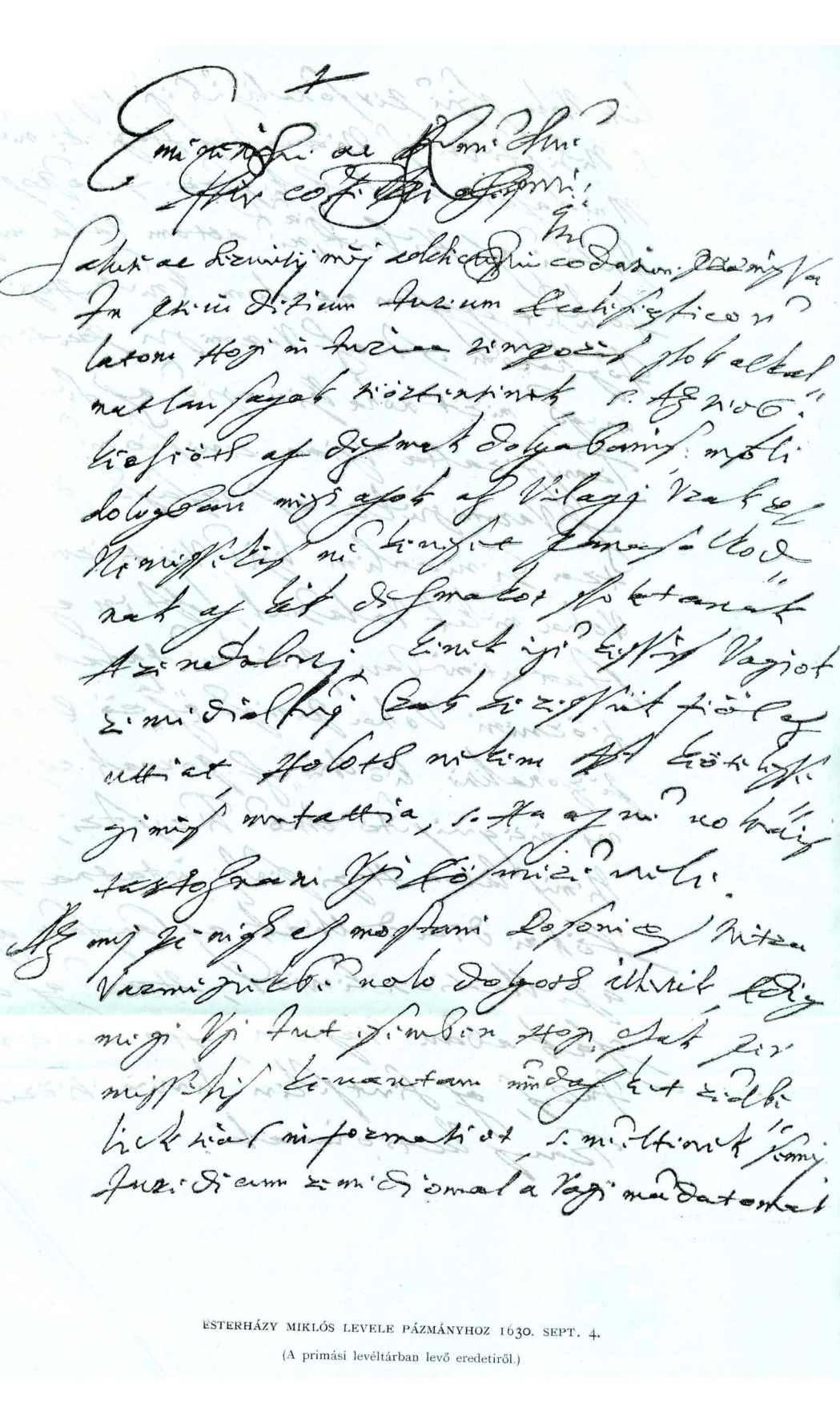

ESTERHÁZY MIKLÓS LEVELE PÁZMÁNYHOZ 1630. SEPT. 4.

(A primási levéltárban levő eredetiről.)

lett Nota fisci kir. personalis előtt Vegyaltatni
s. Nb. Szolgabirák Nemakarnak Hogy ki mi által
Mindazonáltal belölleg i compositiora
Intrusi az Hitelt, iránt, akkor Vala megjinek
Jobbik igazan mondom Leszek Hogy én nem
Foghatom Az az Vármegyei Sententiát
meg, mert ahol Kiváposi az Fent Felséges
Transpirálta Vajon Commissioni Decimar
az Vármegyékre az Országos, de Hogy én
tra Generalem Kegyes Vegy törvényt adott
Volna mellett Valaszol, Hiszen az Országos
statutumiban sehol találom, Vegy
törvényi Volna semmiképp esésére előttiöt
rigorositás között az Joknak comparial
ny necqnisito dno Kezetti, s Az
Kimutatom Hogy fiak untatna Hogy
Félfor deci daltiak az Causát az Kö
appellation kivöl, Hanem az dubiu
Gatrában Vagyon Ha az Commissione
facit az Fent Felsé kívül Törvények
Transactioinak.

amak az moderatiojatul vetett attoi az or-
szagh minden ... Én úgy latom ez signi-
ficatiokbol ... dittaját és regulatiót
közönséges moderatioját magok ...nak
ugy vélekedi
magok ~~amak~~ az scriptumban forgott ... -
sioknak, hogy az excommunicatio illeti
kötelező, mivel az az hely közön-
ség moderatioja, holmi ... az
magok hogy kötelező illeti és
moderatiót ... [illegible] mutassa-
nak különben vagy articulust az
dispositioknak pedig a dispositiones
s. úgy ... az ... és az
az országh
úgy vélem hogy juxta ordinationem curiae
Iudicis Lecatiói, attól fogva az decimat
commissariusok decisióját az várme-
gyéknek, holott így ... vagy úgy
közönséges költséget ... törvényszéki
vagy az Generali ~~...~~ dictatorok
... és ... és minden
... vélt ... magok signi...
bol

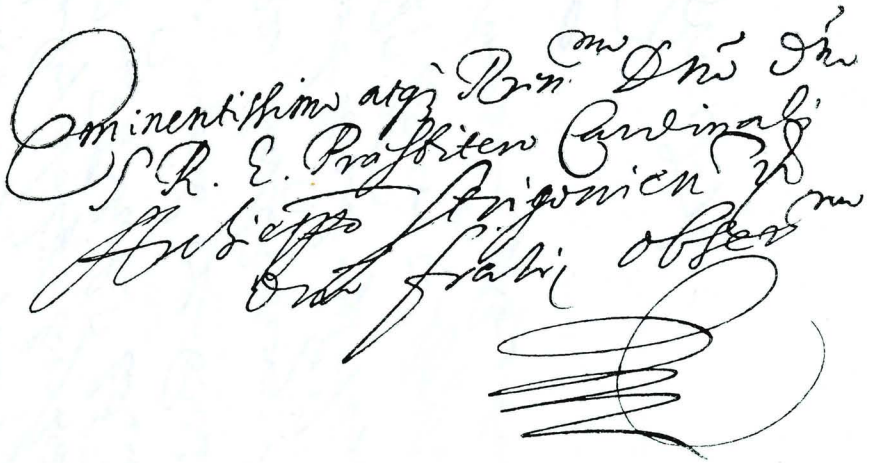

45. FRAKNÓ VÁRA.

KILENCZEDIK FEJEZET.

(1627—1636.)

I.

A MAGYARORSZÁGI világi főurak soraiból a vallásos buzgalom számosakat avatott Pázmány munkatársaivá. FORGÁCH ZSIGMOND nádor, HOMONNAI GYÖRGY országbiró és PETHE LÁSZLÓ kamaraelnök, kik őt mint jezsuitát, majd mint érseket is, kormánya első éveiben hűségesen támogatták, korán (1622 előtt) költöztek az örökkévalóságba. De helyöket csakhamar méltó utódok foglalták el, kikben a kath. egyház szintén hatalmas támaszokat nyert.

Élükön ESTERHÁZI MIKLÓS nádor áll, kivel Pázmány két évtizeden keresztül benső viszonyban állott, melynek összekötő szálai akkor fonódtak, mikor a lángelméjű fiatal jezsuita könyvei az igénytelen állású ambitiósus köznemest a kath. egyházba vezérlék. Később a közélet legmagasabb állásaiban találkozva, a törekvések azonossága a viszonyt még szorosabbá tette.

Esterházi azon buzgalomért, melyet az országgyűléseken, a királyi tanácsban és a magán-életben, a kath. érdekek előmozdítása körül kifejtett, «a második Pázmány» elnevezést nyerte.* Állandóan udvarában tartott nehány jezsuita atyát, kik hivatva voltak prot. vendégeivel vallási vitákba bocsátkozni, melyekben maga is szivesen részt vett. Többeket nyert meg a kath. egyháznak, közöttök néhány előkelő család sarjait. Midőn 1629 körül a bicsei uradalom birtokába jutott, itt erélyesen hozzá látott az ellen-reformátió keresztűlviteléhez. Elrendelte, hogy a temetőbe csak katholikusokat szabad temetni, és jobbágyai közől csak azoknak engedte meg a házasodást, kik előbb az Ur testét katholikus pap kezeiből veszik. Majd kényszerítette protestáns jobbágyait, hogy vagy egyházukat, vagy az ő birtokait hagyják el. Vallásos bőkezűségét hirdeti a szent Ferencz rend zárdája, melyet Kismartonban alapított s a Nagyszombatban ker. sz. János tiszteletére emelt fényes szent egyház, melynek építési költségei 80 ezer forintot meghaladtak. Testvérei, Dániel és Pál, Kismartonban és Nógrádban telepítették meg a Jézus-társaság atyáit.

De annak daczára, hogy Pázmány és Esterházi ugyanazon úton haladtak, közös czél felé, csakhamar komoly egyenetlenségek támadtak közöttük.

Pázmány, tehetségeinek felsőbbsége és a király korlátlan bizalma által, az ország politikai ügyeiben is, a vezérszerepet magához ragadta. Soká nem akadt a ki azt kérdésessé tegye. Forgách Zsigmond és Thurzó Szaniszló nádorok, duzzogva bár, tűrték a háttérbe szorítást. Esterházi veszélyesebb versenytárs volt. A hatalom utáni vágygyal olyan képességeket egyesített, melyek annak gyakorlására, szintúgy mint a trón érdekében hozott áldozatai, méltóvá

* Palatium Regni Hung. 112.

tették. El volt határozva, hogy a nádori méltóság jogait egész terjedelmökben igénybe véve, a politikai ügyek vezetését másnak át nem engedi. Az összeütközés kikerülhetetlenné vált.

Erre a legelső alkalom 1627 nyarán adatott, mikor a budai basa fenyegető magatartása következtében Esterházi, a király jóváhagyásával, közfölkelést hirdetett. Pázmány megtagadta az engedelmességet; és a törvény betűjére támaszkodva, azt állította, hogy fölkelést hirdetni csak a király van följogosítva. Ezen magatartásában a nádor, személye és méltósága ellen sérelmet, a törvény és az ország biztonsága ellen merényt látván, ünnepélyes óvást emelt. Mire a prímás egyik hiteles hely előtt ellenóvással válaszolt, és a megyékhez intézett körlevelében védelmezte magát. A nádor ezt nem tűrte el hallgatagon; ő is körleveleket küldött szét, melyekben Pázmányt azzal vádolta, hogy «a palatinusnak auctoritását elvenni és hazánkat valami confusióba hozni szándékozik»; egyszersmind a hatóságokat utasította, hogy mindazok irányában, kik a fölkelésben résztvenni vonakodtak, a törvény által megszabott büntetéseket alkalmazzák.

A király ismételve írt mindkettőhöz csillapító és békéltető leveleket; de ezek hatástalanok maradtak, és nem állították helyre a megzavart jó viszonyt. Esterházi nyiltan tudomására hozta a királynak, hogy éreztetni fogja neheztelését Pázmánynyal. «Mivel már ismerem ő kegyelmét — írja felőle a cancellárnak — megkelletik, úgy tetszik, magát mutatnom magának; eddig is semmitől egyébtől nem volt velem való egyenetlensége, hanem hogy feletteb engedtem neki; minthogy nem oroszlán természetű, contemnált érte... Jövendő nagyobb egyességünkért ideig magam jóakaratjának külső megvonásával szelidíteni fogom.»*

* Az ezen viszályra vonatkozó iratok ki vannak adva Esterházi Miklós életrajzában. III. 210 és kk. ll.

Pázmány is épen így gondolkodott. «Nem gyűlölködöm ő kegyelmével; — így szól egyik levelében — de azért soha bizony nem szenvedem, hogy szinte mint kocsisát úgy tractáljon. Jobb távol szeretni egymást, mint közel gyűlölnünk».[1]

Alig csendesedett le ez a zivatar, csakhamar követte egy másik.

Pázmány az 1629-ik évi zsinat végzéseit nyomtatásban kiadta, azokhoz függeléket csatolt, az esztergomi érsekek kiváltságairól, melyek értelmében politikai téren is a legelső helyet igényelte részökre, és úgy a királyi cancellárt mint a királyi személynököt az érsek helyettesének tüntette föl.[2]

Esterházi a prímás igényeit alaptalanoknak tartotta, és a király elé terjedelmes emlékiratot terjesztett, melyben kimutatni igyekezik, hogy Pázmány a prímási méltóság hatalomkörét, a nádori tiszt rovására túlterjesztvén, az ország törvényeivel összeütközésbe jő, és vitatja, hogy a nádort, mint a királynak távolléte alatt helytartóját, politikai gyülekezetekben az első hely illeti meg, melyet csak akkor enged át a prímásnak, a mikor a király személyesen jelen van, mert ez esetben helytartói tiszte megszűnik.

II.

A hatalmi igények összeütközéseihez csakhamar a politikai irányzatok ellentéte járult. Esterházi gyűlölte Rákóczi Györgyöt, és mikor ez Erdély fejedelmi székét elfoglalta — mint láttuk — mindent megmozdított, hogy megbuktassa. Pázmány ellenben azon volt, hogy a fejedelem és

1 Dallos Miklós győri püspökhöz, 1628 január 14-ikén. A levél a győri káptalan levéltárában.

2 Esterházi emlékirata Kazinál. Historia Regni Hungariæ. 258—61.

a király között bizalmas viszony létesítésével, az állandó béke áldásait biztosítsa az országnak; ezért ellensúlyozni iparkodott a nádor harczias irányát, a mi az utóbbit gyakorta indulatos kifakadásokra késztette, Pázmány személye és az egész főpapság ellen, fenyegető nyilatkozatokra és erőszakos tényekre (milyen a győri püspökség brucki tizedeinek lefoglalása) ragadta.

Az 1633-ik esztendő végső napjaiban, Dávid Pál veszprémi püspök fölszentelése alkalmából, több főpap jött össze Nagyszombatban. Pázmány fölvetette a kérdést: Esterházi ellenséges magatartásával szemben mily lépéseket kelljen tenni? Határozattá lőn, hogy Jakusich György óbudai prépost küldetik hozzá, magyarázat kérése végett.

Az «ecclesiasticus státus követe» bicsei kastélyában találta a nádort. Előadván a főpapok panaszait, kérdést tett, hogy alaposak-e a hírek, és ha igen «miért akarja ő kegyelme az Ecclesián tölteni egy vagy két emberre való nehezteléséť?»

Esterházi határozottan alaptalanoknak nyilatkoztatta a vádakat. A főpapokat — úgy mond — nem gyalázta, tiszteletet és engedelmességet tanusított irányukban, ha egyikről-másikról keményebben szólott, alapos oka volt rá; egyébkint a clérusnak ártani szándéka soha sem volt, és nincs is. Ellenkezőleg néki van joga panaszkodni azon gyalázó nyilatkozatok miatt, melyeket ő és öccse Dániel felől Pázmány hallatott. «Kényszerítem az Istenre ő kegyelmét — így végzé az elkeseredés és gúny hangján fejtegetéseit — ne contemnálja egyűgyüségünket is, mivel Isten kicsinyek mellett is nagy dolgokat szokott cselekedni. Bölcsek és nagy írástudók mindnyájan nem lehetünk, mindazáltal mi is üdvözülni kívánunk; és ha atyai szeretetét mutatja ő kegyelme, s azt pedig cselekedetben; meglátja ő kegyelme, hogy az én fiúi engedelmességemben nem fog semmi akadékot találni.»

Pázmány szintén kifejezte hajlandóságát a kibékülésre; de az atyai hangban nála is elvegyült a keserűség árnyalata. «Kérem az Úristent, — így végzi hosszú iratát — hogy megbocsássa azt is palatinus uramnak, a mit én ellenem is vétett, és nekem is a mivel ő kegyelmét megbántottam, noha tudva s akarva nem vétettem. Hogy javallanám minden dolgát palatinus uramnak, azt nem mondhatom .... Hiszem, hogy ő kegyelme is magában sok dolgot nem javall. Mert én magamban mindennap találok, amit nem javallok. És tudom, hogy a palatinusság sem omnisciussá, sem impeccabilissé nem teszi az embert.»*

A kölcsönös biztosítások daczára, a kiengesztelődésre egyik félben sem volt meg a komoly elhatározás. És a következő évben az egyenetlenség üszkéből ismét magasan föllobogott az ellenségeskedés lángja.

Az 1627-iki eset ismétlődött. Rákóczi fegyverkezése és a törökök mozgalmai arra bírták a nádort, hogy a megyéket fölhívja, szereljenek föl minden porta után két gyalogot, és a nemesek álljanak készen, hogy újabb fölhívásra, haladék nélkül táborba szállhassanak.

Pázmány most is abban a meggyőződésben lévén, hogy fölkelés hirdetése a király jogaihoz tartozik, a parancsnak nem engedelmeskedett, sőt másoknak is azt tanácsolta, hogy példáját kövessék. Eljárása kétségkívül helytelen vala. Attól eltekintve, hogy a nádor a fölkelésre való előkészületet, nem a fölkelést rendelte el: Pázmánynak, ha az ellen kifogása volt, nyitva állott az út, hogy a királynál orvoslást keressen; de engedetlenségre izgatva a rendeket, a kormányzat gépezetében zavart idézett elő, és a nádor tekintélyét, melynek föntartásával nagy nemzeti érdek állott kapcsolatban, veszélyes módon megingatta.

Nem meglepő, hogy Esterházi méltatlankodva vette

* A Jakusich részére adott utasítás, és az ő jelentése küldetésétől a prímás levéltárban.

tudomásul a történteket. De a heves főúr ez alkalommal fékezni tudta indulatait, és a közbotrányt elhárítandó, oly lépésre szorítkozott, mely mérsékletéről tesz tanúságot. A nyitrai káptalan jegyzőkönyvébe óvást igtatott, melyben Pázmányt meg nem nevezve, szól «némely hatalmas és tekintélyes egyénekről», kikre mivel parancsának nem engedelmeskedtek, a következményekért a felelősséget hárítja.

Pázmányt mindazáltal ezen modor nem fegyverezte le. «Hogy — írja Esterházinak — a protocollumokban extáljon a közönséges gyalázás, nehéz és tűrhetetlen dolognak ítélem. Úgy kerülöm, mint a tüzet, hogy kegyelmednek okot ne adjak semminemű idegenségre, minthogy az én szívemben nincs semmi gyűlölség. De a magam ártatlanságát tartozom én is kimutatni».[1] Mire szintén több hiteles hely protocollumába iktattatta ellen-óvását.[2]

Esterházi rögtön kimerítő czáfoló iratot szerkesztett, és bemutatta a királynak, a ki azonban megigértette vele, hogy nem fogja jegyzőkönyvbe vétetni.

A nádor csakhamar megbánta igéretét. Attól tartott, hogy hírnevét és tekintélyét koczkáztatja, ha nem szólal meg. Mindamellett igéretét is meg akarta tartani. Ezért szokatlan formát választott. Titkárát mindazon hiteles helyek elé küldé, a melyek Pázmány ellen-óvását fölvették. Itt czáfoló-iratát fölolvastatta; de a jegyzőkönyvbe csak azon rövid nyilatkozat jött: hogy Pázmány vádjaira a nádor kellőképen megfelelt.[3]

A fölolvasott irat éles, szenvedélyes támadás vala. Azokat, kik rendelete ellen izgattak, gyanúsítja, hogy inkább magán érdekeikre, mint a közjóra van gondjuk; tudván, hogy ha az ország a romlás szélére jut is, ők egyebütt föntarthatják állásukat. Pázmányra czélozott, ki

1 PÁZMÁNYnak 1634 október 1-én kelt levele a kismartoni levéltárban.

2 Hiteles másolata ugyanott.

3 Ezt Esterházi maga beszéli el 1634 deczember 8-ikán a cancellárhoz írt levelében és a czáfoló-irat ugyanott.

mint bíbornok Rómába mehet. Róla azt mondja, hogy eljárása ellen azért is kénytelen felszólalni, mert különben tovább megy, és végre még a királylyal is megvetőleg fog elbánni. Vádjait mind alaptalanoknak nyilvánítja; megérdemelné tehát, hogy a hamis vádlókra szabott büntetés érje; annál inkább, mert a gyűlölet és egyéb indulatok sugalmazása után indúl.[1]

Pázmány, még mielőtt ezen irat tartalma felől hiteles és részletes tudomást szerezett, a pozsonyi káptalan jegyzőkönyvébe két óvást iktatott. Az egyikben Esterházi titkára ellen fordúl, rosszakaratú rágalmazónak bélyegzi, és kijelenti, hogy ő felségénél elégtételt fog sürgetni. A másikban Esterházi ellen polemizál; a végén hangsúlyozza, hogy a nádort nem gyűlöli, inkább szereti mintha fia volna, és jó fiúhoz nem illő magaviseletét úgy nézi, mint az atya beteg gyermekének türelmetlen kifakadásait; a köztök létező idegenségnek okát abban látja, hogy ő szabadon mondja ki nézeteit, és ha a nádor eljárása ellen kifogása van, el nem hallgatja.[2]

Erről Esterházi még semmit sem tudott, mikor deczember 7-ikén lakompaki kastélyában váratlanúl a királyi cancellár megjelent. Sennyei püspök a király nevében jött, kinek nehezteléséét fejezte ki a fölött, hogy a viszály folytatására alkalmat adott; kijelentette, hogy eljárását az insurrectio tárgyában a király nem helyeseli és óhajtja, hogy Pázmánynyal békűljön ki.

A nádor a kibékűlésről most hallani sem akart; sőt elkeseredésében úgy nyilatkozott, hogy a nádori méltóságról lemond.[3]

Később a királyhoz intézett emlékiratában, sérelmeinek hosszú lajstroma után, előterjeszté kívánatait, melyek mint-

1 Egykorú példánya a kismartoni levéltárban.
2 Az 1634 deczember 4-iki óvások a pozsonyi káptalan jegyzőkönyvében.
3 Sennyeinek deczember 8-ikán a királyhoz intézett jelentése Kismartonban.

egy a béke-föltételek természetét birták: ő felsége parancsolja meg a prímásnak, hogy a nádort hivatalos tevékenységében ne akadályozza; oly ügyekbe, melyek hatáskörén kívül esnek, ne avatkozzék; az ország javára czélzó szolgálatoktól ne vonja el magát; végre ő felsége intézkedjék, hogy a hiteles helyek jegyzőkönyveiből a prímás óvásait törüljék ki, vagy legalább azok mellé a nádor feleleteit is iktassák be.*

A király ezen föltételeket nem fogadhatta el. Majd az országgyűlés is desavouálta Esterházit, és az insurrectio kérdésében Pázmánynak adott elégtételt; a törvénykönyvbe egy czikket vett föl, mely szerint az ország rendei «a király parancsa nélkül, senkinek fölhívására sem tartoznak fölkelni».

Com. NICOLAS ESTERHASI de GALAN: Perp de Frakno, Comit: Sopron zol: et de Ber. sup. Com R. Hung. Palat. Iud. Cum. Aur. Vel. Eq. S. C. R. M. int Conf. Cam et por Hung. Locut. 1646

46. ESTERHÁZI MIKLÓS NÁDOR.

Esterházi mindezek daczára fenyegetését nem valósította: hivataláról nem mondott le; de haragja Pázmány és hívei ellen forrt benne, és azt gyakorta hozta nyilvánosságra. Mikor ezért a prímás egyízben szemrehányást tett neki, így válaszol: «Tudni kell kegyelmednek, édes Cardinál uram, hogy ha olyan tudománynyal nem világoskodunk is mint kegyelmed, barmoknak szintén azért nem tartjuk magunkat. Isten eleiben terjesztvén ügyemet, dijudicet causam nostram, kegyelmed-e vagy én vagyok-e

* Esterházi emlékirata a Kaprinai-kézirat gyűjteményben.

igazabb szívvel a papokhoz.» Végül keserűséggel írja: «Mennyi csorbát szenvedek és gyalázást hivatalomban is kegyelmedtől, mindenestől letapodni kívánván azt, sokat szólhatnék; de minthogy azonkívül is életemben ettől a galyibás tisztemtől, Isten velem lévén megválnom, nem sokat törődöm rajta. Ottan adjon Isten kegyelmednek olyan palatinust érni, amineműk alatt iobban volt dolga az előtt a clérusnak.»[1]

A súrlódások csak Pázmány sírjánál értek véget.

De azért bármennyire feszült viszonyban éltek, és gyűlöletes levelezést folytattak, mikor a közügy kívánta, vagy a magán viszonyok magokkal hozták, a világ színe előtt soha sem feledkeztek meg a tiszteletről, melylyel kölcsönösen személyök és állásuk iránt tartoztak. Pázmány gyakran hívta meg asztalához a nádort, és mikor végrendeletét elkészítette, őt is fölkérte egyik tanúnak. Viszont Esterházi, mikor 1637 elején Pázmány Nagyszombatból Pozsonyba jött, ezen város határánál fényes kísérettel fogadta s üdvözölte az ország prímását.[2]

III.

Rangra és gazdagságra nézve leközelebb állt a nádorhoz Homonnai Drugeth János gróf, az 1620-ban elhúnyt György egyetlen figyermeke, nagyterjedelmű birtokaival vallásos buzgalmának is örököse. A haldokló atya Pázmány és Esterházi gyámságára bízta. Vezetésök alatt már ifjú korában lényeges szolgálatokat tett a kath. ügynek. Tekintélyével és anyagi segélyezésével támogatta a birtokain működő jezsuita atyák térítői munkásságát. A prédikátorokat eltávolította és templomaikat megnyitotta a kath.

[1] Az 1636 augusztus 21-ikén kelt levél a kismartoni levéltárban.

[2] Dobrowski naplója.

isteni tiszteletnek. Igy tett 1628-ban Homonnán és Ungváron. Ezen eljárás nagy mértékben fölkeltette a protestánsok haragját. Sérelmeik orvoslását Zemplénmegye közönségénél keresték, és kikérték Bethlen közbenjárását is. Bethlen határozott fölszólalása daczára, a protestantismus Homonnán és vidékén nem éledt többé föl a szenvedett csapások súlya alatt. A következő évben a Jézus-társaság visszafoglalta homonnai zárdáját, honnan Bethlen első támadása távozni kényszeríté; négy atya sietett oda a kath. érdekek fölkarolására. És csakhamar a közel Varanó mezővárosból is kiszoríttattak a luth. prédikátorok; helyüket szent Ferencz szerzetesei foglalták el.

Nagy nyereség volt a kath. ügyre a THURZÓ-család elpártolása a protestantismustól. György és Szaniszló nádorok tanintézeteket alapítottak az ágostai felekezetnek, és nagyszámú lelkészeket tartottak fönn terjedelmes jószágaikon. György gróf egyetlen fia, Imre 1621-ben múlt ki; három év múlva Szaniszló nádor követte a sírba. Ennek özvegye és fiai — Ádám és Mihály grófok — családjuk hagyományaihoz híven, soká veszélyes ellenségei voltak a kath. ügynek, melyet nem egyszer támadtak meg. Így 1628 tavaszán egy luth. prédikátorra, ki a kath. egyházba lépett, e miatt boszúra gerjedve, fegyveres kisérettel törtek, és miután súlyos bántalmakkal halmozták el, kötözve Szeredre vitték superintendensükhöz, majd a semptei kastélyban sötét börtönbe vetették.

Pázmány mihelyt ezen erőszakos tettnek hírét vette, Ádám grófhoz küldé Pozsonymegye alispánját és az érseki uradalmak egyik tiszttartóját, kik a fogoly szabadon bocsátását követelték. A gróf vonakodott e fölhívásnak eleget tenni. És bár néhány nappal utóbb a fogoly elmenekült börtönéből, a prímás nem akarta megengedni, hogy a támadás büntetlenül maradjon. «Ha a kath. vallás elleni sérelmek — írja a királynak — büntetés nélkül marad-

nak, ez a protestánsokat még merészebb tettekre buzdítja. Több protestáns prédikátor, kik áttérésről gondolkodnak, feszülten várják ezen ügy kimenetét; attól tartanak, hogy ők is hasonló üldöztetésnek lesznek kitéve. Méltóztassék emiatt felséged, saját tekintélye és a vallásszabadság érdekében, elrendelni, hogy a fenforgó ügy a rendes perfolyamra bocsáttatván, mit a jog és igazság követel, érvényesíttessék.»[1]

Nem kevéssé meglepő, hogy néhány hónappal utóbb Thurzó Ádám gróf, Mihály testvérével és anyjával azon egyház kebelébe lép, melyet imént gyűlölt és üldözött. És újan fölkarolt vallásuk érdekeit ritka buzgalommal teszik magukévá. A galgóczi monostort visszaadták egykori birtokosainak, a szent Ferencz-rend szerzeteseinek. Igéretet tettek, hogy jószágaikról eltávolítják a protestáns prédikátorokat, kiknek száma harminczra rúgott. Igéretek- és fenyegetésekkel igyekeztek rábirni a prédikátorokat, hogy szintén vallást cseréljenek. És magát a superintendenst, Brunszvik Tamást is megnyerték. A többi prédikátorok irányában erőszakhoz nyúltak, elűzték őket és a templomokat visszaadták a kath. isteni tiszteletnek. Azonban sok helyütt hajótörést szenvedtek törekvéseik.[2] Galgóczon fenyegető állást foglaltak el a protestánsok, és az országos törvényekre hivatkozva, követelték, hogy miután templomaikat elfoglalták, legalább házhelyet engedjenek nekik, hol imaházat építhessenek. A gróf szolgái pedig kijelentették, hogy készebbek őt elhagyni, mint a protestáns isteni tiszteletet nélkülözni.

Pázmány — kihez a gróf fiúi bizalommal fordult tanácsért — kitartásra buzdította. «Édes fiam uram, úgy-

1 A pozsonyi kamara a királynak 1628 június 30 és november 6-án. PÁZMÁNY a királyhoz 1628 november 4. Az első az országos, az utóbbiak a prímási levéltárban.

2 Ezen adatokat a pozsonyi főesperesség 1634-iki visitátiójának jegyzőkönyvéből vettem.

mond, ebben a dologban embernek nem kell magát megcsalni, mert nagy és lélek üdvösségében járó dolog. Azért először fundamentomul azt vetem, a mi tökéletes igazság, hogy kegyelmed az ország törvénye és articulusi szerint nem tartozik a maga jószágában templomot engedni a lutheránusoknak. Mert noha sokszor vitatták azt a más hitű atyafiak, hogy a templomokat a földesurak nekiök engedjék, de soha az ország reá nem ment, hanem a templomoknak jus patronátussága a földesurak kezében és teljes hatalmában maradt. Azért a templomokhoz semmi just és igazságot soha nem adott ez ország subditusoknak...» [1]

Gróf PÁLFFY ISTVÁN újvári főkapitánynyal Pázmány baráti viszonyban állott. Leveleiből, melyekben «barátjának és komájának» nevezi, szivélyes hang szól.

Így Pálffy 1631 május végén a Tardoskedről Pozsonyba visszatérő bíbornokot meghívta, hogy útközben kastélyában szálljon meg. Pázmány nem fogadta el e meghívást. «A kegyelmed jóakaratját — írja — igen nagy jóakaratnak jeléül veszem kegyelmedtől. De minthogy magamnak is házam vagyon útban, noha oly rongyos is, mégis oda szállok és alkalmatlanságot nem teszek kegyelmednek. Hogy pedig kegyelmed ebéden kívánja ott a kegyelmed házánál létemet, azt is igen jó szívvel cselekedném; de minthogy minekünk a pap urakkal holnap bőjtünk és egyéb sok occupátióink lesznek, kegyelmedtől bocsánatot kérek, hogy ott nem lehetek. Sőt azon kérem kegyelmedet, hogy kegyelmed is bőjtöljön velünk együtt.» [2]

Pázmány Alamizsnás szent János mausoleumja ünnepélyes fölszentelésére is meghívta őt. «Ha kegyelmednek annyi üressége lehetne, hogy jelen volna, igen akarnám. Kérem is kegyelmedet, ha lehet, legyen jelen. Tiszteljük

1 PÁZMÁNY levele a prímási levéltárban.

2 1631 május 30. A Pálffi-család pozsonyi levéltárában.

az Istennek kedves szolgáját. Ha pedig kegyelmednek foglalatossági nem engednék ott létét, parancsolja meg kegyelmed a várban, hogy lőjenek, a mikor annak ideje leszen, az öreg lövő szerszámból.»[1]

Pázmány, néhány héttel halála előtt, meghívást vett Pálffy Istvántól leányának menyegzőjére. «Kegyelmednek megszolgálom — olvassuk a válaszban — hogy a többi jóakarói között én rólam sem feledkezett meg. Kívánom, hogy ez a szent házasság Istennek dicséretére és kegyelmednek örömére legyen. Igazsággal irom kegyelmednek, hogy vigasztalásomra volna, hogy ha jelenlétünkkel a kegyelmed szerelmes leányának tisztességes menyegzői lakodalmának szolgáltatását tisztelnők. De Isten látja, hogy a sok mindennapi nehéz nyavalyák, melyek miatt most is csak Isten tudja hogy vagyok, annyira megtörtek, hogy nem látom annyira való erőmet, hogy oda mehessek, legfőképen az ilyen állapotra teljességgel alkalmatlannak ismerem magamat. Hanem az Úristent kérem, hogy tegye az új házasokat szerencséssé és hogy kegyelmed a többi gyermekeinek is öröme napját vehesse, szívem szerint kívánom.»[2]

Zrínyi György horvátországi bánt Pázmány befolyása nyerte meg a kath. vallásnak, melynek a Muraközben restaurátorává lőn. Terjedelmes birtokairól elűzte a prédikátorokat, és minden eszközt fölhasznált, hogy jobbágyait a protestantismustól elvonja. «Mostan — írja ő maga 1626-ban — a hæretikus prédikátorokat is, többet tíznél kikergettem s Isten kegyelmességéből csak az egy igaz kath. Religió hirdettetik.» Pázmány iránt kiváló tisztelettel viseltetett, és midőn a németországi hadjáratra indúlt, fiait s uradalmait pártfogásába ajánjá. «Az én árva fiaimat Nagyságodnak alázatosan ajánlom, legyen Nagyságod pátró-

1 1632 január 18. Ugyanott.

2 1637 január 17. Ugyanott.

nusok, a mely Nagyságodtól opus misericordiæ leszen. Mivelhogy tudom azt is, hogy Nagyságod a megromlott Magyarországnak jóakarója, akarám a muraközi dolgot is Nagyságodnak commendálnom, a honnét Magyarországnak, Tót-, Horvátországnak és Stiriának nagy salusa, avagy permansiója dependeál; legyen Nagyságod azon, hogy jó gondviseletről meg ne fogyatkozzék.»[1] Zrínyi még ugyanazon év végén a prímás pozsonyi palotájában halt meg.

Pázmány atyai buzgalommal karolta föl a két árvát, kik közől az idősebbik MIKLÓS gróf a költő és hadvezér babérjait fogja kiküzdeni; az ifjabbik PÉTER, mint összeesküvés vezére, hóhér pallosa alatt fogja végezni életét. II. Ferdinand, a prímás ajánlatára, Domitrovics zágrábi püspököt rendelte gyámjukká, és szintén az ő kérésére, Miklósnak, már tizenkét éves korában, a fölovászmesteri méltóságot adományozta.[2] Domitrovics halála után (1630) Pázmány maga vette át a gyámságot. Hogy közvetlenül felügyelhessen a két ifjú nevelésére, Nagyszombatba hozatta őket, és a jezsuiták gymnásiumába adta.

Zrínyi Miklós szellemi fejlődésében a tanárok oktatásánál, a nagy főpappal való személyes érintkezés bizonyára még mélyebb nyomokat hagyott. És Pázmány a nagytehetségű fiatal főúrban amint a vallásos és nemzeti érzést ápolta, szintúgy az európai műveltség és az olasz irodalom hatásainak befogadására is megadta az első impulsust az által, hogy egy kiváló műveltségű esztergomi kanonok mentorsága alatt (1636) olaszországi útra küldötte őt. Érdekes, hogy épen ez időtájt utazott Milton, a hírneves angol költő is Olaszországba, s ott kapott kedvet az idyllek írására.

«A mi a hős Zrínyinek Csáktornya; a mi az állam-

1 1626 február 21 Bécsből. A prímási levéltárban.

2 PÁZMÁNY 1628 márczius 11-ikén kéri a királyt, hogy e méltóságot Miklós grófnak adományozza. Az Országos Levéltárban.

férfiúi vallásos ember és magyar prózaíró Zrínyinek Nagyszombat; az lehetett a költő Zrínyinek Olaszország. Ki tudja megírta volna-e idylljeit és hősköltemányét Tassó hazájának e meglátogatása nélkül?» És az a jeles történetíró, kitől e sorokat kölcsönözzük, Pázmánynak Zrínyi Miklósra gyakorolt befolyásáról szólva, joggal mondhatta, hogy «Pázmánynak csak e tekintetben is sokkal tartozik a magyar irodalom!»*

* Salamon Ferencz. Zrínyi Miklós ifjúsága. Arany János «Koszorú»-jában. 1864-ik évfolyam. 218.)

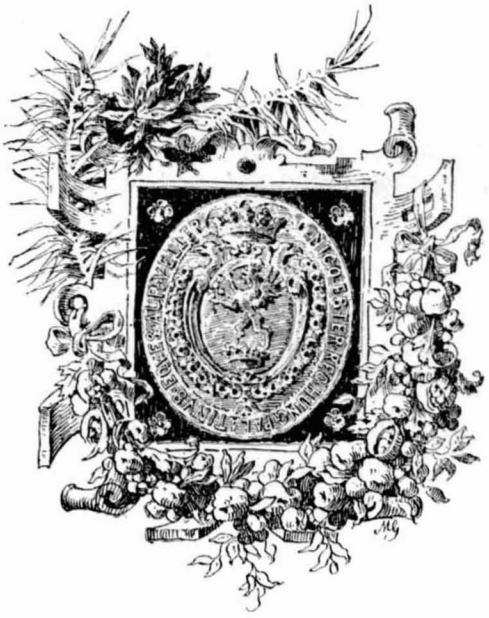

47. ESTERHÁZI MIKLÓS NÁDOR PECSÉTJE.

Sors Bona nihil aliud

Vera Effigies illustrissimi ac Excellentissi Domini Domini COMITIS NICOLAI PERPETVI
A ZRINIO et ostronitiæ illiricorum Regnorum pro Regis Dalmatiæ Maritimæ Hereditary Bani, Regi
Hungariæ Archipocomi Dalmatiæ Croatiæ Sclauoniæ, q; Agasonum Regalium in Hungaria Præfectoq;
comitatuum Zaladinensis et Simichiensis Supremi Comitis. Sacræ Regiæq; Maiestatis Camerary intimi
Consiliary Equitis Aurei velleris ac confiniorum colapianorum Præsidyq; Legradiensis et insulæ drauo
Murensis Hereditarys capitaneus Generalis Turco, mastigis et cetera. Quam Ioannes Thomas advivum Pinxit.

Gerhardus Bouttats vniuers: vien: sculp.

ZRINYI MIKLÓS.

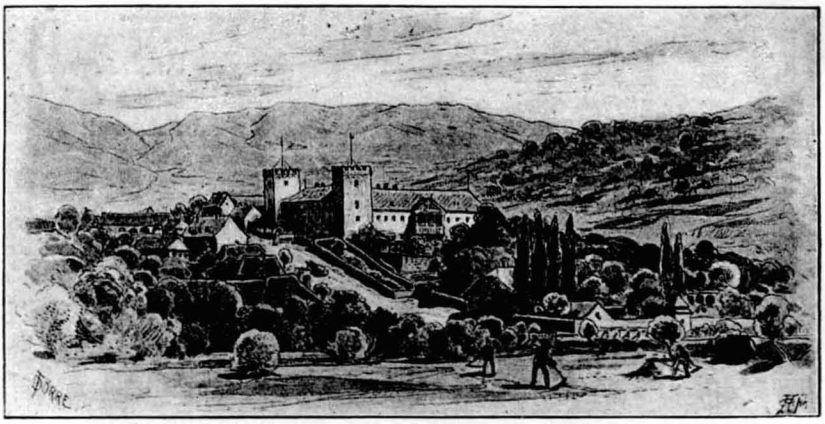

48. BARS-SZENT-KERESZT.

TIZEDIK FEJEZET.

(1635—1637.)

I.

MOHÁCSI vész után elhanyagolt katholikus tanügynek, — melynek tartós lendületet adni sem I. Ferdinánd és Báthory István, sem Oláh Miklós és Draskovits György törekvései nem bírtak, — Pázmány lett restaurátorává, s eként újabb culturai emelkedésünknek egyik jelentékeny tényezőjévé. A jezsuiták intézetei, melyeket Nagyszombatban, Pozsonyban, Győrött, Homonnán, Szathmárt, Gyöngyösön alapított, vagy megalapítani segített, nemcsak a katholicizmus előőrsei, de egyúttal a tudomány és művelődés menhelyei voltak. A Jézus-társaság tagjai mindenütt gymnasiumokat szerveztek, melyekben a hittan, a latin nyelv, a bölcsészet és természettudomány, végre a számtan adattak elő.

De ezen tanintézetek, az általános műveltségnek és a szakképzettségnek csak előcsarnokaiba vezették a magyar ifjakat. Főiskola, hol magyar ifju magát a hittudomány és

bölcsészet alapos ismeretébe, vagy a jogi és orvosi tudományokba beavathatta és a tudori fokozatokat megszerezhette, nem létezett az országban.

Pázmány kellőleg fölfogta és érezte ezen helyzet hátrányait. Merész óhajtás ébredt föl lelkében: segítni e bajon is, miként már annyin segített. «Midőn — írja ő maga — gyakorta aggódva elmélkednénk afölött, mikép kellene előmozdítanunk a kath. vallás terjedését Magyarországon, s egyúttal emelni a nemes magyar nemzet díszét: legbiztosabb eszköz gyanánt tűnt föl előttünk, egy tudományos egyetem fölállítása, melyben a harczias nemzet erkölcsei szelídűlnének, s az egyház és állam igazgatására alkalmas férfiak neveltetnének. Ily intézet életbeléptetésére nem hiányzott kedvünk és igyekvésünk; azonban a haza veszedelme és némely szükséges alapítványok mindekkoráig akadályozták hő óhajtásunk teljesülését. Most végre, miután Isten törekvéseinket áldásaival és mennyei kegyeivel elhalmozta, rendelkezésünkre áll némi pénzösszeg, melylyel úgy hiszszük, létesíthetünk valamit, ha nem is a czél nagyságával öszhangzót, legalább szorongatott hazánk szükségeinek megfelelőt.»*

Ezen időpont 1635 elején érkezett el. Ekkor egy negyvenezer forintról szóló császári kötelezvény mellett, 20 ezer forint készpénzben állott rendelkezésére. S ezen 60 ezer forintot elégségesnek tartotta a főiskola megnyitására.

Pázmány ezidőben Sopronyban volt az országgyűlésen. Dobronoki és Forró jezsuita atyák is itt tartózkodtak; ezekkel régóta benső viszonyban állott; ők voltak az elsők, kikkel nagy tervét közölni s kiket keresztűlvitelére eszközűl használni kívánt. Január 6-án ebédre hívta meg magához. Az ebéd végeztével dolgozó szobájába vezette őket. Itt az említett császári kötelezvényt kezeiben tartva, vonat-

* Az alapító-okmány szavai.

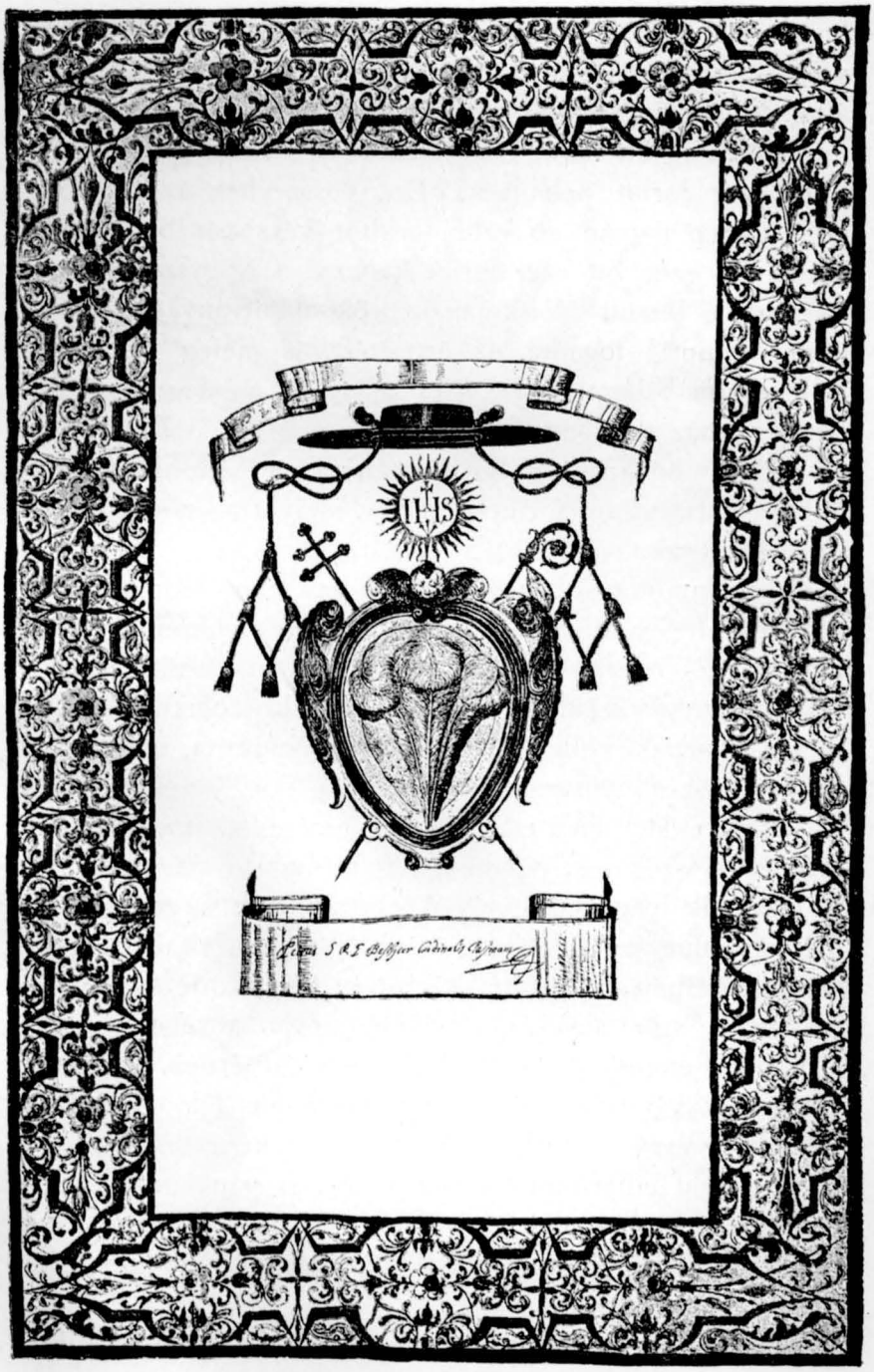

58. A NAGYSZOMBATI EGYETEM ELSŐ ALBUMÁNAK CZIMLAPJA.

kozással az ünnep tárgyára — a három szent király napja volt — így szólott hozzájuk: «Íme a Jézus-társaság atyái által kívánok Istennek fölajánlani aranyat, tömjényt és mirrhát. Vegyék tehát e kötelezvényt, s vállalják magokra a 40 ezer forint behajtását. Ezen összeghez a közelebbi sz. György napján 20 ezer forintot kész pénzben fogok letenni. S ezen 60 ezer forint képezze a Nagyszombatban létesítendő jezsuita főiskolának örök alapítványát.» A két atya örömmel fogadta ez értesítést, és meleg szavakkal tolmácsolta háláját, a Jézus-társaság és a magyarországi kath. egyház nevében.

Néhány hónappal utóbb Pázmány a készpénz-alapítványt önként hatvan ezer forintra emelte, melyet azonnal átadott a jezsuitáknak.

Megállapodott abban, hogy az egyetem szoros összeköttetésben fog állani a nagyszombati collegiummal, ennek tagjai közől nyerje tanárait, és egészen a jezsuita tantérv alapján rendeztessék. Egyelőre csak a hittudományi és bölcsészeti karnak kelle fölállíttatni, és óhajtotta, hogy még azon év őszén nyittassanak meg.

Ugyanekkor megtette a kellő lépéseket, hogy főiskolájának a szokásos egyetemi kiváltságokat megszerezze. A jezsuiták már május végén elkészítették az okmányok fogalmazatait, melyeket a császár és a pápa által az egyetem érdekében kiállíttatni kívántak. Összeköttetéseik, melyekkel a szent-szék és a császári udvar körében bírtak, remélleni engedték, hogy könnyen czélt érnek. Azonban Rómában váratlan nehézségek merültek föl, melyek a következő évben is alkudozások tárgyát képezték, anélkül, hogy azokat elhárítani sikerült volna. A pápa a nagyszombati intézetet, miután a jogi és orvosi kart nélkülözte, nem tekintette teljes főiskolának, s vonakodott az ezt megillető jogokkal fölruházni.

Könnyebb volt kieszközölni II. Ferdinánd megerősíté-

59. A NAGYSZOMBATI EGYETEM PECSÉTJE AZ EGYETEM ALBUMÁBÓL.

sét. Ez, egészen úgy mint Pázmány és a jezsuiták kívánták, kiállította a függő aranypecséttel ellátott császári okmányt; magasztaló szavakkal emelve ki Pázmány bőkezűségét, melyhez «hasonlót — úgy mond — Magyarország soha sem látott». A főiskolát, úgy mint magyar király és római császár is, készségesen megerősíti, a maga és utódjainak pártfogásáról biztosítja. Egyúttal mindazon kiváltságok és előjogokkal ruházza föl, melyekkel a bécsi, kölni, prágai, s a német birodalom területén fönnálló más egyetemek bírnak; fölhatalmazza a tudori fokozatok adományozására.*

Ezalatt Pázmány türelmetlen sietséggel tette meg az előkészületeket, az egyetem megnyitására, mi november 13-án, a főpapság és nemesség fényes gyülekezetében, ünnepélyesen történt meg. Az előadások a következő év (1636) első napjaiban vették kezdetöket.

A főiskolák, melyeket hazánk régibb századaiban hatalmas uralkodók és Pázmány egyik nagynevű előde Vitéz János létesítettek, rövid idő alatt sírba szállottak. Pázmány műve túlélte harmadfél század viszontagságait. Utódai és uralkodóink kiváló pártfogásukban részesíték mindenkor. Nagylelkű gondoskodásuk kiépítette az általa megvetett alapokat. Lósy és Lippay prímások a jogi karral egészítették ki. Mária Terézia az ország fővárosába hozta át, több elpusztult egyházi javadalomnak és az eltörölt Jézus-társaság nagyszombati collegiumának birtokaival gazdagította, és orvosi karral látta el. De ez nem csökkenti az alapító érdemét. A világtörténelem kevés magánembert mutat föl, hazánké egyet sem, ki a vallásos szellem által áthatott tudományos művelődés fontosságától annyira áthatva, érdekeit oly fejedelmi bőkezűséggel fölkarolta volna.

Az egyetem megnyitása után Pázmány szükségesnek látta visszaállítani a nemes ifjak convictusát, melyet 1625-ben

* Az 1635 május 6-án kelt alapítóokmány szövegét közli Podhraczky, Fejér, Miller, Török J. stb.

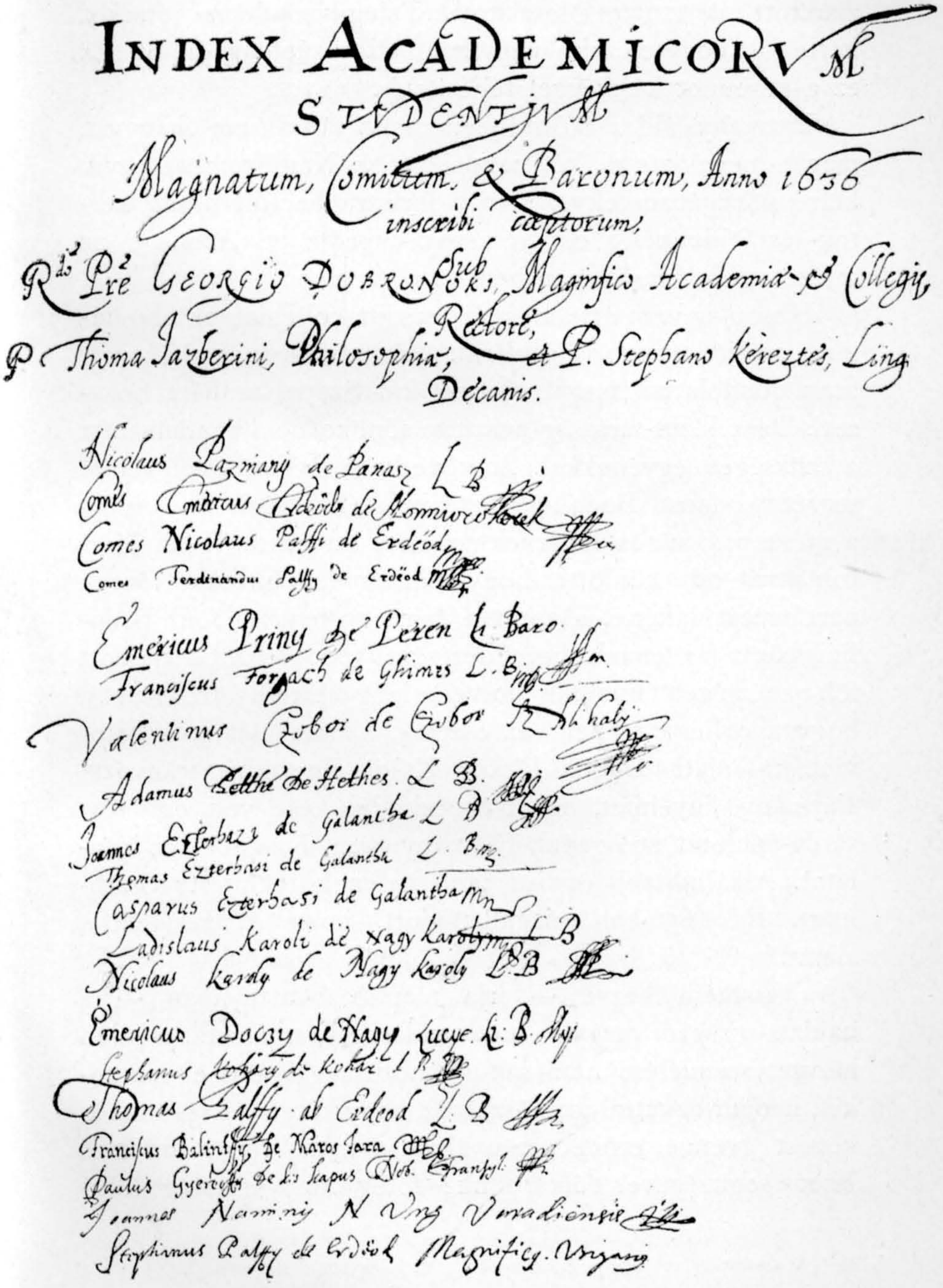

INDEX ACADEMICORUM STUDENTIUM
Magnatum, Comitum & Baronum, Anno 1636 inscribi coeptorum,
Sub Rdo Pre Georgio Dobronoki, Magnifico Academiae & Collegii Rectore,
P. Thoma Jazberini, Philosophiae, et P. Stephano Keresztes, Ling. Decanis.

Nicolaus Pazmany de Panasz L. B.
Comes Emericus Erdödi de Monyorokerek
Comes Nicolaus Palffi de Erdeöd
Comes Ferdinandus Palffy de Erdeöd
Emericus Priny de Peren L. Baro
Franciscus Forgach de Ghimes L. B.
Valentinus Czobor de Czobor
Adamus Batthi de Hethes L. B.
Joannes Eszterhazi de Galantha L. B.
Thomas Eszterhasi de Galantha L. B.
Casparus Eszterhasi de Galantha
Ladislaus Karoli de Nagy Karoly L. B.
Nicolaus Karoly de Nagy Karoly L. B.
Emericus Doczy de Nagy Lucye L. B.
Stephanus Kohary de Kohar L. B.
Thomas Palffy ab Erdeod L. B.
Franciscus Balintffy de Maros Sara
Paulus Gyerofy de Kis Kapus Nob. Transyl.
Joannes Naminy N. Ung. Varadiensis
Stephanus Palffy de Erdöd Magnificus Ungarus

51. A NAGYSZOMBATI EGYETEM ELSŐ HALLGATÓI AZ ALBUMBÓL.

alapított, de 1630 fölöszlatott. Telegdy kalocsai érseket kérte föl, hogy e czélra nagyszombati házát engedje át. És ez a kérelmet készséggel teljesítette.

Pázmány áldozatkészségben senki által sem hagyván magát megelőztetni, két nappal utóbb Nagyszombat egyik külső utczájában fekvő, 10,000 forintra becsült házát, kertek- és földekkel a convictusnak engedte át. Azonban az intézet megnyitását már nem érte meg.

Hasonlag nem érte meg új jezsuita-collegiumok alapítására czélzó tervei valósulását. Már 1627-ben foglalkozott azon gondolattal, hogy a jezsuitákat Szepesváraljára bevezeti. De a Jézus-társaság ausztriai főnöke nem rendelkezett a szükséges egyénekkel. A következő évben föleleveníté tervét; s most Podolint tűzte ki székhelyéül. És miután a 13 szepesi város Lengyelországhoz tartozott, Káldi Márton atyát oda küldötte, hogy a király és a birtokos főurak pártfogását kikérje. Azonban, bár egy lengyel főur podolini házát és ennek berendezésére 5000 forintot ajánlott föl, nehézségek támadtak; mivel a lengyel király azt kívánta, hogy a collegium nem az osztrák, hanem a lengyel provincialis alatt álljon. Ekkor Káldi Eperjesre irányozta Pázmány figyelmét, hol Rákóczi Pál kész volt egy régi zárda-épületet átengedni. Pázmány nem fogadta el az ajánlatot. Alkalmasabb és biztosabb helynek tekintette Szathmárt. És 1636-ban megállapodott, hogy itt residentiát alapít.*

«Visszaemlékezve — irja alapító okmányában — a hajdan virágzó magyar haza vallásos buzgalmára, a jelen helyzet szemlélése nemcsak szomorúsággal tölti el lelkünket, hanem egyúttal arra ösztönöz, hogy kötelezettségünkhöz képest gyenge erőink arányában, a kath. vallás érdekeit Isten segítségével fölkaroljuk; főleg Magyarország fölső

* A szathmári residentia évkönyveiből. (M. k. egyetemi könyvtár.)

PÁZMÁNY PÉTER.

(Rugendas metszvénye után, mely Péterffy Sacra Conciliájában jelent meg.)

részeiben és névszerint a váradi egyházmegyében, mely majdnem teljesen meg van fosztva a vallás emelésének eszközeitől.» A residentia dotatiójáról következőleg intézkedik. A szepesi káptalan mellett 1510-ben Hedvig teschení herczegnő, Zápolya István özvegye kápolnát alapított s annak birtokokat adományozott. Ezeket II. Mátyás 1611-ben 12,500 forint erejéig beírta Pethe Lászlónak, ki azokat végrendeletileg Pázmánynak hagyományozta, hogy jövedelmeiket kath. nevelési czélokra fordítsa. Most Pázmány, pápai engedélylyel, ezen birtokokat a szepesi prépostsággal egyesítette, két föltétel alatt: hogy a prépost a kápolna mellett egy papot tartson, és a szathmári jezsuitáknak évenkint 2000 forintot fizessen.[1]

Ezen alapítványt elfogadta és megerősítette a Jézustársaság római főnöke, ki elrendelte, hogy Szathmárra haladéktalanúl néhány atya küldessék. Ezeknek működését megkönnyítendő, Pázmány kieszközlé a királynál, hogy a prot. prédikátorok- és tanítóknak a várból a városba való utasítását rendelje el.[2]

II.

Eszerint Pázmány a nagy érdekekért, melyeknek fölkarolását életczéljául tekinté, nem csak lelkesülni, de áldozatokat is tudott hozni. Az egyház és haza, a tudomány és nevelés, az emberi nyomor és szenvedés kimeríthetlennek találta bőkezűségét.

Jól tudta, hogy a főpapok gazdag jövedelmeiknek kezelői, nem birtokosai; hogy az alapítók szándéka, az egyház szelleme, a lelkiismeret sugallata szerint mindazt, mi jövedelmeikből, állásukkal öszhangzó ellátásuk után, fönmarad,

1 Az erről szóló okmány ugyanott.

2 A szathmári residentia évkönyveiből.

Isten dicsőségére, embertársaik javára tartoznak fordítani. «Magamról állíthatom, — irja érseki kormányzásának harmadik évében — hogy két éven át jövedelmeimnek egy harmadát sem fordítottam saját személyemre; két harmadánál sokkal többet szenteltem templomok építésére és ékesítésére; papnöveldék, collegiumok és szegényápoló házak alapítására; tanulók, koldusok, utazók és háznépem segélyezésére; ezt bevételeim és kiadásaim följegyzéseiből bárki előtt kimutathatom».*

Sajnos, a könyvek, melyek ezen nagybecsű följegyzéseket tartalmazták, elvesztek; így bevételei és kiadásai felől nincsenek pontos adataink. Mindazáltal a hiányos részletek összeállítása is érdekes képet tár elénk.

1619. Nagyszombatban alapítandó két finövelde részére két házat vásárol, és hogy azokat a városi terhektől fölmentse, 600 forintot fizet.

Bécsben az alapítandó papnövelde részére házat vásárol 6000 forint árán.

1622. Körmöczön kolostort épít.

1623. 115,400 forintnyi alapítványt tett le a bécsi papnövelde részére.

1624. 4000 forinton új házat vásárol a bécsi papnöveldének.

A nagyszombati nemesi convictus épületét berendezi, föntartására évenkint (1630-ig) 5000 forintot fizet.

1625. Az oltári szentség tiszteletének emelésére 6000 forintnyi alapítványt tesz le.

1626. A pozsonyi collegium házát berendezi. A városi terhektől való fölmentése végett 500 forintot tesz le. A collegium alaptőkéje 50,000 ft. Ehez

1627. Újabban 50,000 frtot csatol. A római collegium növendékeinek útiköltségére 1333 aranyat küld alapítványúl Rómába.

* «Vindiciæ» című 1620-iki röpiratában.

Építi s berendezi az érsekújvári sz. Ferencz rend zárdáját és templomát.

Pozsonyban apáczákat telepít meg, házukat berendezi és őket segélyezi.

1629. Egyházmegyei czélokra 30,000 forintnyi alapítványokat tesz.

Az esztergomi káptalan által minden hónap első szombatján végzendő misére 3000 forintnyi alapítványt tett.

1630. A római Propaganda czéljaira 500 aranyat küld.

A nagyszombati székesegyház restauratiójára 14,000 forintot költ.

Papnöveldei czélokra egy bécsi és egy nagyszombati házát ajánl föl.

1631. Berendezi a nagyszombati papnöveldét. Föntartására évenkint haláláig 2000 forintot fizet.

Alamizsnás sz. János mausoleumát 2000 ftnyi költséggel emeli.

Az örök lámpa föntartására a pozsonyi káptalani egyházban 1000 forintot alapít.

Pozsonyban létező nyomdáját a jezsuitáknak ajándékozza.

1632. A pozsonyi jezsuitáknak 1000 forintot ajándékoz.

1634. A nagyszombati sz. Ferenczrend kolostorának és templomának építésére 30,000 forintot fordít.

1635. Befejezi a pozsonyi collegium építését, melynek költségeihez 7500 forinttal és 1000 akó bor árával járúl.

Ugyanekkor nagy költséggel építi a pozsonyi klarissa zárdát.

A nagyszombati főiskola alaptőkéjéhez 60,000 forintot készpénzben letesz, és átengedi a 40,000 forintról szóló császári kötelezvényt, melyet római útjának költségei fejében, II. Ferdinánd kiállított.

1636. A turóczi residentiában öt jezsuita ellátását vállalja magára.

A bécsi jezsuitáknak 100 tallért, a rómaiaknak 200 aranyat küld.

A nagyszombati collegium építkezéseire a 400 forintot jövedelmező liptói tizedeket adományozza.

A győri collegiumnak a lébényi apátság birtokai kiváltására 8000 forintot ajánl.

A bécsi papnöveldének 45,000 forintot ajándékoz.

1637. A nagyszombati nemesi convictus részére 10,000 forint értékű házat, kerttel, földekkel és 100 forintot készpénzben ajándékoz.

Végrendeletében kolostoroknak 1000 aranyat, 4000 forintot, 600 akó bort, 40 köböl buzát; — szegényeknek 1000 frtot hagyott.

A fönmaradó összeget pozsonyi papnövelde alapítására szentelte.

Ezen tételek összefoglalása mintegy hétszázezer forintnyi összeget tesz ki, melybe nem számítjuk a körmöczi, újvári sz.-ferenczrendű, a pozsonyi klarissa zárda építésre; ezek, úgy szintén a pozsonyi collegium, a nagyszombati papnövelde és nemesi convictus berendezésére, továbbá a királyi zászlók alá ismételve kiállított csapatok föntartására fordított költséget; végre a papnöveldei czélokra fölajánlott négy ház és a jezsuiták részére adományozott nyomda értékét. Ezen költségek és értékek meghatározására nincs alap. Mindamellett túlzás nélkül fölvehetjük, hogy e költségek és értékek a fönnebb említett összeget egy millió forintig egészítik ki.

A nagyobb alapítványok mellett, kisebb adakozásai szintén tekintélyes összegekre rúgnak. Az intézeteket, melyeket alapított, folytonosan segélyezte pénzzel és termesztményekkel. Bécsbe és a külföldre küldött papnövendékekért külön is fizetett.

És ki mondhatná meg, mennyit költött, a szerénység és szeretet leple alá rejtőzve, szegény papjainak és hívei-

nek segélyezésére, a szenvedések és nélkülözések enyhítésére?

Azonban az egyházi czélok, a tudomány és jótékonyság nem merítették ki áldozatkészségét. Midőn a töröknek, vagy az erdélyi fejedelemnek támadásai veszélylyel fenyegették a hazát és trónt: jelentékeny csapatokat küldött a királyi zászlók alá. Gyakran tetemes áldozatokat hozott, hogy a királyi kincstár zavarán segítsen; csekély áron adta bérbe érseki tizedeit, árusította el gabonáját és borát; nem egyszer hitelt nyitott a kamarának.

A jótékonyság fejedelmi nyilatkozatai mellett, Pázmány képes volt családja hajdani fényének helyreállítása érdekében is nagy áldozatokat hozni. Azon meggyőződés vezethette, hogy ezzel hazájának is tesz szolgálatot. És az egyháznak sem törvényei, sem hagyományai nem tartották őt vissza attól, hogy a családi érzés sugallatait meghallgatva, érseki jövedelmeinek némi részét azok javára fordítsa, kiket a természet legszorosabb kötelékei csatolnak hozzá.

Egyetlen testvére GYÖRGY irányában mindig gyengéd szeretetet tanúsított. Mikor esztergomi érsekké lett és az ország főrendei élén foglalt helyet, öcscsét is föl akarta emelni; biharmegyei ősi birtokáról udvarába hívta meg, előkelő hölgyet szerezett néki nőül,[1] és többször fontos megbízásokkal Bécsbe küldötte. Birtokot is készült számára vásárolni;[2] de előbb az egyházi élet sürgető igényeinek kívánt eleget tenni.

Pázmány György 1627 márczius első napján elhalálozott, és egyetlen fiút hagyott hátra. A prímás ekkor atyai gondossággal karolta föl a négy éves MIKLÓS érdekeit. Már néhány hónappal utóbb megvásárolta részére 38,000 forint árán a Kremsier közelében fekvő, hatezer hold ki-

1 PÁZMÁNY György neje közel rokonságban állott a Balassák- és Kornisokhoz.

2 Ezt említi 1628-ik évi végrendeletében.

terjedésű littenschitzi uradalmat, majd 1634-ben 56,000 tallér árán, szintén Morvában, a hét négyszög mérföldre kiterjedő wsetini uradalmat.[1]

Azon föltünő tény, hogy morvaországi birtokokra esett választása, magyarázatát azon körülményben találja, hogy magyarországi uradalmak örök áron vásárlását, az ősiség lehetetlenné tette; a zálog- és beirvány jogczímekben pedig talán nem látott elég biztosságot. Emellett előnyösnek tarthatta, hogy családja a szomszéd tartományban menedéket bírjon, ha a Habsburg dynasztiához és a kath. egyházhoz ragaszkodó főurakat netalán a diadalmaskodó fölkelés vagy kültámadás újolag az országból távozásra kényszerítené.

A prímás megszerzé öccsének, a vagyon mellett, az előkelő rang kedvezéseit is. Kieszközölte II. Ferdinándnál, hogy ez Pázmány Miklóst úgy a «magyarországi mágnások vagy bárók» sorába, mint egyszersmind a cseh királyság «úri rendjébe» fölvette; minélfogva a grófi czímet viselhette.[2]

Szellemi kiképeztetéséről akként gondoskodott, hogy tíz éves korában a gráczi gymnásiumba küldötte, majd a nagyszombati jezsuiták gondjaira bízta, és 1636 őszén, a német nyelv elsajátítása végett, Bécsbe bocsátotta.

Miklós gróf tizennégy esztendős volt, mikor bíboros nagybátyját a halál elragadta. Iskolai tanúlmányait, Püspöki János püspök felügyelete alatt, Olmüczben fejezte be. Mire nagyobb utazásokat tett külföldön. De életpályája nem igazolta a nevéhez fűződő reményeket. Nem tűnt ki semmiféle téren. Sőt nagybátyja emléke és szándékai iránt is kegyeletlenséget bizonyított.

1 A szerződések a prímási levéltárban és a brünni országos törvényszék levéltárában.

2 A magyar királyi adománylevél kelet nélküli fogalmazata az Országos Levéltárban, az 1636 április 23-ikán kelt cseh királyi adománylevél a prímási levéltárban.

PÁZMÁNY PÉTER MELL-KERESZTJE.

Az esztergomi főegyházi kincstárban.

Deutsch M. műnyom. Budapest.

A prímás végrendeletében úgy intézkedett, hogy a morvaországi birtokok mindig osztatlanúl és megterheltetés nélkűl, szálljanak az elsőszülöttre, és Miklós magtalan halála esetén rokonára Naményi Jánosra, ki a Pázmány nevét tartozzék fölvenni; ha pedig a család kihal, vagy a kath. egyháztól elpártol, a birtokok magyar papnövelde czéljaira szolgáljanak alapúl.*

Pázmány Miklósnak nem volt figyermeke. De ő a birtokokat egymásután áruba bocsátotta, és végrendeletileg is akként intézkedett, hogy az ő hagyatékából magyarországi egyházi czélokra semmi sem szállott.

***

Pázmány miként a családjáról való gondoskodásban aristokratikus érzületeit érvényesítette, úgy ezeket udvartartása fényes berendezésében is kifejezésre juttatta.

Pozsonyi és nagyszombati palotái, sellyei és bars-szentkereszti nyárilakai a magyar főpapok és főurak kedvelt gyűlhelyei voltak. Pázmány, megfelelő díszszel tudta fogadni vendégeit. Asztaláról semmi sem hiányzott, mit a magyar főuri vendégszeretet nyújtani képes volt. Az ételeket ezüst tálakban hordották föl; híres borait, sopronyi ürmösét és tokaji aszuját ezüst serlegekből itták. Nemes gyümölcsöket, zamatos dinnyéket, koránérő törökországi őszibaraczkokat kertjei adtak, vadakat és az ínyenczek által keresett szarvasgombákat erdei, halakat tavai szolgáltattak.

Egyébként is gondoskodott vendégeinek szórakoztatásáról. Az ifjabbaknak megnyitotta vadakban gazdag erdőségeit, rendelkezésükre bocsátotta jó fajú lovait, melyeket saját méneseiben nevelt, agarait és sólymait, melyeknek beszerzésére gondot fordított. «Szerezz két agarat, jót»; parancsolja egyik udvarbírájának. És egy másiknak meghagyja: «Szerezz nekem sólymokat; kérd föl nevem

* A végrendelet Podhraczkynál.

ben Majthényi Kristóf urat, togasson részemre néhány sólymot».

Az öregebb és komolyabb urak bizonyára szívesen mulattak gazdag nagyszombati könyvtárában, mely az irodalom minden nevezetes termékével dicsekedett. Bécsből a papnövelde kormányzójának közvetítése által, időközönként nagy könyvszállítmányok érkeztek hozzá. Bécsből és Olaszországból rendesen megküldötték neki az írott hírlapokat. De könyvtárának legnagyobb díszt és megbecsülhetlen értéket kölcsönöztek volna, ha terve sikerül, Mátyás király könyvtárának maradványai, melyeket Budavárában az enyészet fenyegetett. Harminczezer forintot ajánlott a budai basának; de a török szűkkeblüség megfosztotta a prímást és hazánkat is ama drága kincsektől.[1] Papi ékszerek és egyházi öltönyök szerzésében sem kímélte a pénzt, amiről mai napig fönmaradt drága mellkeresztjei és miseruhája tanúskodnak.[2]

Pázmány nagyszámú szolgaszemélyzetet kényszerült tartani. Mikor káptalani statutumok a pozsonyi és szepesi kanonokoknak kötelességökké tették, hogy mindegyik legalább két-három férficselédet tartson, kik az oltárnál és asztalnál szolgálják, utazásaikban kisérjék: következtetni lehet, mennyivel követelőbb volt ama kor az ország legelső főpapja irányában?

III.

A Pázmány által hozott áldozatok és udvartartásának nagy költségei megfelelő jövedelmet föltételeznek. Ez, mikor érseki székét elfoglalta, alig ment harminczezer forintra. Az érseki uradalmak egyik részét a török kezei között, másí-

1 TIMON, Purpura Pann. 264. l.

2 Egyik mellkereszt és egyik miseruha színes rajza a mellékelt ábrán látható.

PÁZMÁNY PÉTER MISEMONDÓ RUHÁJA.

Az esztergomi főegyházban.

Mirkovszky Géza rajza után.

Deutsch M. műnyom. Budapest.

kát elhanyagolt állapotban találta; a tizedek nagy részét a kamara tartotta bérben oly árokon, melyek értéküknek alig felét, vagy harmadrészét képviselték. Emellett súlyos terhek nehezedtek vállaira. Az újvári őrség eltartására 25 ezer, Putnok- és Murányvárára 1000 forintot kellett évenkint fizetnie.

Ezen terhektől szerencsésen megszabadúlt; 1622-ben kieszközlé, hogy az újvári őrség fizetésétől fölmentetett. A következő évben visszanyerte, az évenkint mintegy 7000 forintot jövedelmező pisetumot, melyet a kamara félszázad óta visszatartott. Megvásárolta a liszkai tizedeket, melyeknek használatáért a szepesi káptalan 2000 forintot fizetett neki évenkint. Egyik főrangú tisztelője jelentékeny jövedelmi forrást nyitott meg neki. Pethe László, a m. kamara elnöke végrendeletében abaujmegyei somogyi birtokát hagyományozta részére; egy más terjedelmesebb uradalmat — mint láttuk — pedig rendelkezésére bízott, hogy jövedelmeit, — évenkint mintegy 4000 forintot — magyar ifjak nevelésére fordítsa. Pázmány 1626 óta jövedelmeit a 4500 forintnyi spanyol évdíj is gyarapította.

Pázmány jövedelmei ekként mintegy nyolczvanezer forintra emelkedtek; — tehát egy évtized alatt majdnem megháromszoroztattak.

Az esztergomi érseket megyéje egész területén — a mennyiben nem esett a török hódoltságba, tehát tíz vármegyében — a gabona és bortermés, a méhek és bárányok után tized illette meg. Pázmány ezeket nagyrészt maga természetben szedette; csak csekély részét adta bérbe a kamarának s a földesuraknak. A bérleti összegek együttvéve mintegy tizenkétezer forintot képviseltek.

Az érseki uradalmak között legjövedelmezőbb a pozsonyi, érsekujvári és drégelypalánki volt. De ezeket is sok csapás érte. 1619—1624 között a fölkelők bírták. 1623. és 1626-ban sokat szenvedtek a hadjáratok következtében.

Előbb és utobb is ki voltak téve a török csapatok dúlásainak.

Az uradalmaiból és a természetben szedett tizedekből befolyó jövedelem iránt tájékoznunk enged két adat. Pázmány 1623-ban 12 ezer mérő gabonát, mérőjét fél forintba, és 1000 hordó bort, hordóját öt forintba számítva; 1625-ben pedig 30 ezer mérő gabonát és 6000 hordó bort összesen 50 ezer forintért adott el a kamarának.

Pázmány uradalmaiban új jövedelmi forrásokat is készült megnyitni. Kísérletet tett a bányaműveléssel. 1633-ban Kapronczán aranyérnek jöttek nyomára; minélfogva ásatni kezdett, azon szándékkal, hogy bányát nyittat. De a munka csakhamar kárba veszett; az esőzések alatt víz árasztotta el az aknát; két év mulva fölhagyott a műveléssel.

Pázmány maga volt uradalmainak kormányzója. Sokféle egyházi, politikai és irodalmi foglalkozásai között, tudott időt találni, hogy a gazdaság legcsekélyebb részleteire kiterjeszsze figyelmét.

Rendszerint maga fogalmazta utasításait és rendeleteit, melyeket gazdatisztjeihez intézett. Így egy példa, a sok közől. 1627 tavaszán a fölvidéken Lónyay Zsigmond által bort, ökröket és juhokat vásárolt, melyeket Rozsnyóra kellett küldeni. Továbbszállításuk iránt eként utasítja Rozsnyóra küldött titkárát. «A Lónyay uram emberei a lábas marhával elérkezvén, nyugoszszák meg ott a marhát és a ki gondviselője a marhának jőjjön föl és itt (Sellyén) consignálja a marhát. És adjanak elegendő hajtót és segítsék Rozsnyóról Drégelyig. Ha föl nem akarna a Lónyay uram embere jönni, vegyék kezükhöz a lábas marhát, de két nemes ember legyen jelen, vagy három és ha addig ellész, te légy egyik. Szám és nem szerint fölírják, mennyi és pecsét alatt megküldjék Lónyay uramnak és nekem is. Oly ember kezébe adják pedig a marha gondviselését, a ki

PÁZMÁNY PÉTER TINTATARTÓJA

(A gyulafehérvári Batthyáni-könyvtár tulajdona)

Deutsch M. műnyom. Budapest.

Tardoskeddig jőjjön és ő adja itt a mi embereink kezébe; a palánki udvarbiró csak segítséget adjon a hajtásra.» És a palánki udvarbirónak összevágó rendeletet küld: «A minemű lábas marhát Lónyay uram hajtat, azokra való segítséget, amennyi kivántatik adj. Valami fölföldi borokat hoznak, arra is elegendő segítséget adj. Se a lábas marhát,

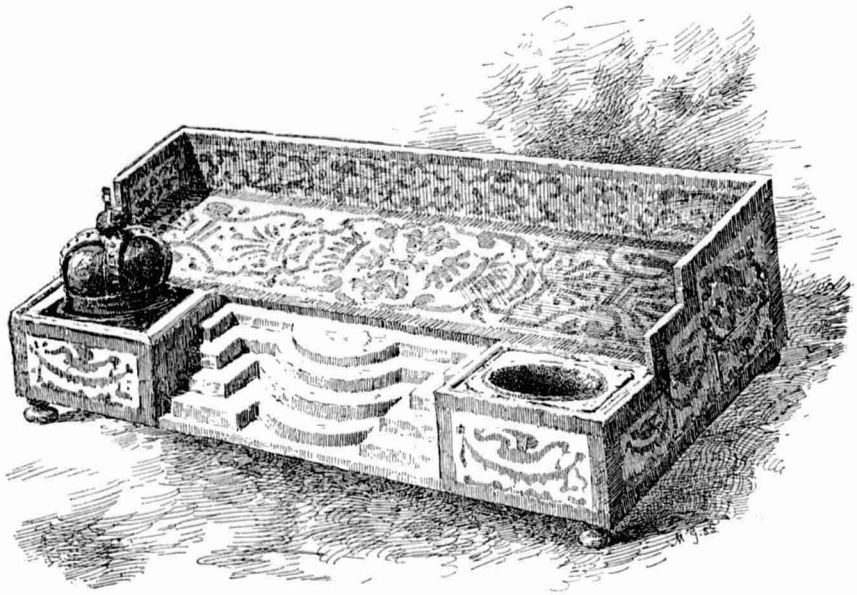

52. PÁZMÁNY TÉNTA-TARTÓJA.

se a bort házadba és gondviselésedbe ne vedd, hanem a rozsnyói ember gondviselése alatt legyen.»*

Ugyancsak 1627-ben, az újvári ferenczieknek zárdáját és templomát épitvén, a szükséges vasrészeket Rozsnyón készítteté. Ezekre nézve részletes rendeleteket bocsát újvári és palánki tiszteihez. «Valami vasszerszámok csinálását — írja az utóbbihoz — rozsnyóiakra bíztam, árát te add meg a jószág proventusából, olyan pénzzel a mi ott

* Instructio pro Egregio Mich. Komjati Secretario nostro; datum nélkül. És Instructio pro Egr. Joan. Fegyverneki Sellyéről 1627 április 17-én. Ered. fog. a prímási levéltárban.

jár, minthogy itt annak kelete nincsen. És előre is adass valami keveset Komjáti által quietantiára. Meghagytam Komjátinak, hogy ha lehet a vasszerszám árába buzát is adjon. Azért ha buzát is elvesznek, egy bizonyos helyig, melyet Komjáti megír, küldd el a buzát, onnan vitessék el a Rozsnyóhoz tartozó jobbágyok. Mikor a vasszerszámokat elvégzik, ládákba és általagokba lajstrom szerint vedd kezedbe és fogyatkozás nélkül küldd Újvárba. Oly embert küldj vele, hogy Újvárban megnyissák a ládákat és a lajstrommal conferálják. Ha te is azt cselekszed, mikor kezedbe veszed, annál jobb.»[1]

Tiszteinek számadásait szigorúan szokta átvizsgálni, és hogy a legcsekélyebb hiány sem kerülte el figyelmét, bizonyítják észrevételei. Egy alkalommal pozsonyi tisztje benyújtotta kimutatását a tiszti és szolgai személyzetről, mely az érsek távollétében, a pozsonyi palotában lakott és élelmeztetett. Ez 18 emberből állott, kikre naponként két köböl lisztet számítottak föl. Erre Pázmány a következő észrevételt teszi: «18 ember, egy nap két szapu lisztet! Egy szapuból száz czipónál több leszen, sokkal is».[2]

Tiszteinek, midőn hivatalukat elfoglalták, irásban kötelezniök kellett magokat, hogy a fölmerülő hiányokért és károkért magokra vállalják a felelősséget, mivégből lemondván nemesi szabadalmaikról, javaikat és személyöket a prímás rendelkezésére bocsátják.[3] Hogy pedig ezen szavak nem puszta phrasisok, tapasztalták tisztei. «Írtam volt idejőjj — írja körmöczi tisztének — az aranyakat vagy elhozzad, vagy elküldjed, semmi sem lőn. E levél látván pisetum jövedelmét, proventus molendini et alia una cum aureis hozd föl, hogy finaliter liquidálhasd rátióidat ad

1 Sellyéről április 10 s 17-dikén. Ezen s más gazd. utasítások eredeti fogalm. Ugyanott.

2 Ugyanott dátum nélkül.

3 Szalay Tamás ujvári udvarbiró 1623 april 23, Laky István pozsonyi udvarbiró 1682 július 24-ik és Mindszenty János jószágigazgató 1633 február 19-ikén kelt térítvényei. Ugyanott.

præsentem diem. Ha sz. György napig el nem jő, fogva hozatom.»[1]

A pincze és konyha fölött is magának tartotta fönn a felügyeletet. 1627 tavaszán inti udvarbíráját: «Hordókra idején bőven gondot viselj. Idején kössed a hegyes helyen lakókra, hogy karót szerezzenek».[2] Pinczéje jó hírben állott. S míg a borokat, melyeket a dézsmaszedők gyűjtöttek be, az újvári katonák is szitkozódások között itták,[3] a maga borait, főleg tokaji aszuját és sopronyi ürmösét büszkén mutatta be és küldözgette főrangú barátainak.[4] Károly főherczeg többször vásárolt nála borokat.[5]

Asztalának szükségleteiről szintén maga gondoskodott. «A konyhára — írja Sellyéről Újvárba — minden hétre egy borjút a majorból kell tartani, mikor fürödni ide jövök. Oly tehenek borjút, melyek meddők kell hagyni».[6]

És az újvári tiszt egy alkalommal közvetlenül hozzá intézi ezen jelentését: «Egy kocsi hagymát és huszonnégy font viaszt is küldtem, tyúkokat annak fölötte 40. Itt a haltartóban a mi kevés hal van, ha Nagyságod javallja, besózatom és fölküldöm; immár hives lévén az idő, remélem, eláll. A míg az út hozzá leszen, a mit küldhetek, küldök Nagyságodnak parancsolatja szerint, a hol az idő hozzá nem leszen, ide betakarok mindent.»[7]

A kertészkedés, úgy látszik, kedvelt időtöltését képezte. Egy alkalommal pozsonyi kertjéből már júniusban őszibaraczkokat küld Ditrichstein bíbornoknak, s dicsekszik,

1 A tiszttartónak újabb, szigorúbb térítvényt kelle 1633 márczius 24-ikén kiállítani. Ugyanott.

2 1627 április 10. Ered. fog. Ugyanott.

3 A kamara egy alkalommal panaszosan előadta Pázmánynak, hogy a bor, melyet tisztei az újvári katonák részére eladtak, nagyon rossz. A prímás válaszában megjegyzi, hogy ő csak olyan bort szolgáltathat, a minő terem. Ered. fog. Ugyanott.

4 1634 deczember 5-ikén és 1636 július 30-ikán Ditrichstein bíbornoknak írt levelei a bécsi állami levéltárban.

5 A főherczeg e végett 1623 április 2-án főkonyhamesterét küldi Pázmányhoz. A megbízó levél eredetije a prímási levéltárban.

6 1627 április 10. Ered. fog. Ugyanott.

7 1626 szeptember 8. Ered. Ugyanott.

hogy a Törökországból hozatott csemetéket saját kezével oltotta a magyar törzsekbe.[1] Dinnyéje is sok volt, és a nevezett bíbornok Pozsonyból hetenként kapott dinnye-szállítmányokat.[2] A virágokat kiválóan kedvelte. Egy alkalommal bizonyos Ádám deákot megbízza, szerezzen részére «egy rozmarint, amilyenek a barátoknál vannak és egy fészek fészek szegfüvet is».[3] Veresmarti Mihály egyik munkájának Pázmányhoz intézett ajánlólevelében, fölsorolja azon fejedelmeket, kik kertészkedéssel foglalkoztak. «Nagyságod is közikbe illik — úgy mond. — Magam is egynehányszor néztem efféle dolgokban is maga gyakorlását, a gyümölcsfiataloknak jó renddel ültetésökben, a vad fáknak oltásokban, ezeknek összeforradásuk után a szép oltványoknak tulajdon kezeivel irtogatásokban, egyengetésökben, nevelésökben foglalatosságát.»[4]

Pázmányt gazdászata gyakori üzleti összeköttetésbe hozta a bécsi császári és a pozsonyi magyar kamarával, melyek a hadsereg élelmezési szükségleteit nála szerezték be, természetesen, nagylelkűségére hivatkozva, a folyó áraknál olcsóbban. Így például 1623 tavaszán harmadfél forintba számították a gabona mérőjét, bár piaczi ára hét forint volt. Mindamellett elnézésére számítva, a kamara többnyire elmulasztotta a szerződésekben elvállalt kötelezettségeknek eleget tenni; és a fizetéseket oly rossz érczpénzben teljesítette, melyet csak veszteséggel lehetett értékesíteni. Pázmány üzletei eként épen nem voltak előnyösek. S a pénzügyi hatóságok számos panaszra adtak neki okot, és mégis 1624 végén nem haboztak Pázmányt, minden alap nélkül, kötelezettségeinek elmulasztása miatt vádolni, állítólag azért, hogy 7600 mérő gabonát, bár ára

1 PÁZMÁNYnak 1636 június 20-ikán az olmüczi érsekhez írt levele Bécsben.

2 1636 július 30-án. Ugyanott.

3 PÁZMÁNY sajátkezű jegyzete, dátum nélkül a prímási levéltárban.

4 «Intő- és tanító-levél» czímű munkája élén. Az ajánlólevél 1634-ben iratott.

előre kifizettetett, be nem szállított. «Bizonyosak lehetnek afelől, — így válaszol — hogy nekem a gabona árát soha sem fizették ki előre; a fizetés mindenkor a gabona átvétele után szokott eszközöltetni. Sőt ezer és néhány száz mérő árát mai napig sem fizették le, s az élelmezési tisztek kötelezvényei beváltatlanúl vannak kezeim között; de ismervén a pénzügyi nehézségeket, nem sürgettem a tartozás kifizetését. Hibázott tehát, ki uraságtokkal elhitette, hogy nekem valamit előre fizettek ki.»

A kamara a katonai élelmezés szükségleteinek födözésére érseki tizedeket is szokott bérelni, s ez iránt többször folytatott tárgyalásokat Pázmánynyal, ki mindannyiszor előzékenynek bizonyította magát.

De engedékenysége elérte a határt, mikor nem személyes előnyeiről volt szó, hanem az érsekség birtokjogait látta veszélyeztetve. Ily esetekben erélylyel emeli szavát a kamara túlterjeszkedései ellen. Így tett 1626-ban, mikor a király által fölhivatott, engedje át a kamarának Újvárban az érsekség malmát és bormérési jogát, mely jelentékeny jövedelmi forrás vala. A cancellár és gróf Pálffy Pál a magyar kamara elnöke személyesen megjelentek nála, hogy beleegyezését kieszközöljék. De Pázmány önérzettel utalva az áldozatokra, melyeket a trón és haza érdekében hozott, hivatkozva az egyház sokféle szükségeire, melyek összes pénzerejét igénybe veszik és kötelességére, mely jogainak föntartását parancsolja: emelkedett és erőteljes szavakban adja tudtára a királynak elhatározását. «Isten legyen nekem irgalmas — úgy mond, — kész vagyok inkább életemet és állásomat föláldozni, mint megszegve kötelességemet megengedni, hogy elődeim örökségé, a szent királyok alamizsnái, akár kicsinyben akár nagyban, bár miként megcsonkíttassanak. Nem is illő, hogy a kamara megfoszszon a szent királyok adományaitól. És felséged vallásos buzgalmáról fölteszem, hogy az egy-

házi jövedelmeket inkább gyarapítani, mint megcsonkítani akarja».[1]

E sorok nem maradtak hatás nélkül; a kamara kénytelen volt tervét elejteni. Három évvel utóbb már csak az érseki malom mellett új malmot kívánt építeni, melyben a véghelyek szükségleteire szolgáló gabona őröltetnék. A prímás föltétlenül elutasította a kamara ezen propositioit is. «Reméllem — írja ez ügyben — a jó és igazságos császár tiszteletben fogja tartani jogomat, melyet a törvény a legcsekélyebb nemes embernek is biztosít. Én esküm által kötelezve vagyok, hogy egyházam jogait és jövedelmeit sértetlenül föntartom és megvédelmezem. Isten legyen nekem irgalmas, egyházam érdekei ellen sem kicsiny, sem nagy sérelmet nem tűrök. Inkább ma lemondok méltóságomról, de míg azt bírom, kötelességeim teljesítését nem mulasztom el.»[2]

IV.

Pázmány, míg élt, nem hagyott föl irodalmi munkásságával. Sokkal jobban ismerte a sajtó hatalmát, sem hogy azt állásának magaslatán, a politika izgalmai között mellőzhette volna. És a körülmények nem hogy visszavonúlni engednék az írói pályáról, még sürgetőbben hívták oda, mint előbb.

A Bethlen első föllépését (1619) követő időkben a vallásfelekezetek tollharcza sokat vesztett kiterjedés és hevesség tekintetében. A katholiczizmus és protestantismus százados küzdelme az irodalom teréről véres csatatérekre helyeztetett át. A szellemi erők helyett a fegyverek mérkőztek meg egymással. S a közérdekeltséget mindkét részen a

1 PÁZMÁNY fölterjesztése 1626 augusztus 26. Ered. fog. Ugyanott.

2 1629 június 15. MILLER II. 15. l.

hadjáratok esélyei, a békealkudozások mozzanatai és a külpolitika viszonyainak alakulásai vették egészen igénybe.

A nikolsburgi békekötésre következő években az irodalmi tevékenység mindkét részen szünetet tartott. Később a protestáns felekezetek papjai sürűn lépnek föl munkáikkal. De ezek kevés kivétellel, belbecs- és terjedelemre nézve

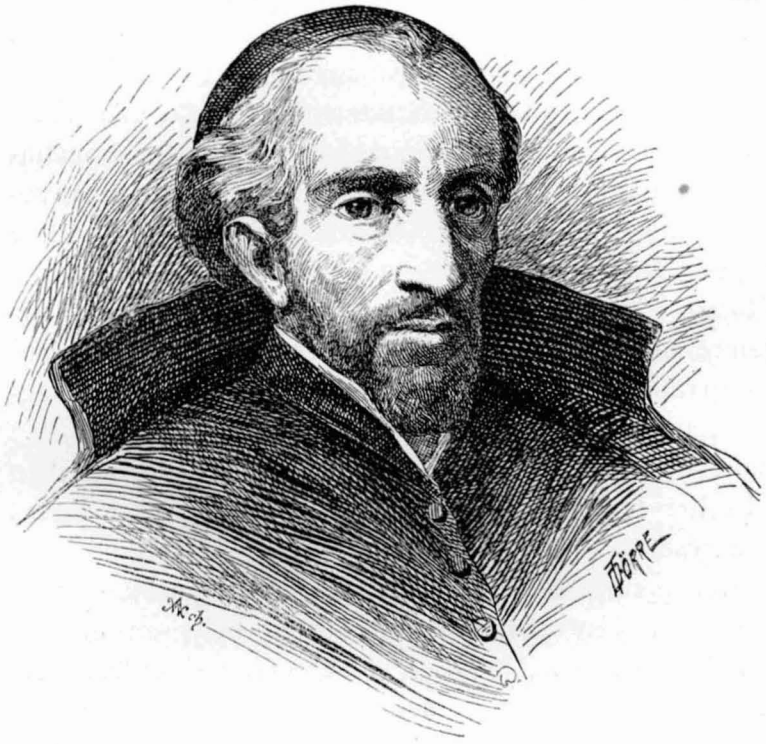

53. KÁLDI GYÖRGY.

egyaránt jelentéktelenek. Csak két férfiú emelkedik ki soraikból: Károlyi Gáspár magyar bibliai fordítása, Molnár Albert erőteljes irálya és széleskörű tevékenysége által.

Katholikus részen Pázmány majdnem egészen magárahagyatva áll. A főpapok, kik előbb támogatták, már elhallgattak, a jezsuiták hivatva őt majdan pótolni, még nem szólaltak meg. Egyedül KÁLDI GYÖRGY vállalkozik a

jezsuita alaposságával és kitartásával egy fontos munkára. Az egész szent irás magyar fordítását létesíti; oly művet, melynek jelességeit a protestáns kritika sem haboz magasztalni. És figyelemre méltó tény, hogy a nagyterjedelmű munka nyomtatási költségeiben, így közrebocsátásának dicsőségében, Pázmány Péterrel Bethlen Gábor osztozik.

Pázmány 1622—1625 között imakönyvének, Kempis Tamás fordításának és a Kalauznak újabb kiadásait eszközlé.

Azon körülmény, hogy a Kalauz 1623, 1632, 1637-ben újabb kiadásokban közrebocsáttatott, mértékéül szolgálhat a hatásnak, melyet Magyarországban gyakorolt; annálinkább, mert nagy terjedelme megszerzését és tanulmányozását tetemesen nehezítette, közönségét szűkebb körre szorította.

Ezalatt 1626-ban megjelent a wittenbergi felelet. Terjedelemre megközelíti a Kalauzt, melynek tételeit egyenként tárgyalja, tüzetesen czáfolni s a protestans tant megvédelmezni igyekezvén.[1]

Balduinus elismeri a Kalauz jelességeit, a mennyiben nem Luther tanai ellen van irányozva. «Isten természetes megismeréséről — úgy mond — némely fanatikusok és több más pontra nézve a kalvinisták, arianusok, mohamedánok s egyéb tévtanítók ellenében, helyesen értekezik.» Tudományos készültsége, elmeéle és dialektikája nem hétköznapi. És bár nem reméllhette, hogy Pázmányt s a kath. hittudósokat meg fogja győzni, biztos lehetett a tapsok felől, melyeket felekezete részéről aratni fog.

Pázmány nem soká váratott a válaszra; a következő 1627-ik évben bocsátotta közre ily czím alatt: «*A setét hajnalcsillag után bujdosó Luteristák vezetője, mely útba igazítja a wittembergai Academiának Fridericus Balduinus által kibocsátott feleleteit a Kalauzra*».[2]

1 «Phosphorus veri Catholicismi.» Wittenberg. 1626. Negyedrétű 1242 lap.

2 Bécsben. Kis negyedrétű 480 lap.

A latin munkára magyar nyelven válaszol. «Jól lehet deákul is tudok — úgy mond — de mivel a Kalauzt a magyarokért magyarúl írtam, annak oltalmát is magyarúl akartam írni, nemzetségemnek lelki orvosságáért. Tudom, ebben senki meg nem ütközik. Mert ha másnak szabad a magyar könyvre deákul felelni, engem sem tilthat, hogy magyarul ne írjak a deák könyvre.»

A SETET HAINAL-CSIL-
LAGUTAN BUJDOSÓ LU-
THERISTÁK
VEZETŐJE.
Mely utba igazíttya a Vittëber-
gai Academiának Fridericus Balduinus
által ki-bocsátott Feleletit
a' KALAÚZRA.
PAZMANY PETER
Eſztergami Erſek írta.
2. Timoth. 3. verſ. 9.
Tovább elő nem mennek: mert az ő eſzte-
lenſégek nyilván leſzen mindeneknél.
Nyomtatta
BECHBEN A KOLONIAI
Udvarban.
FORMICA MATE.
M.DC.XXVII. Eſztendőben.

54. PÁZMÁNY 1627. ÉVI MUNKÁJÁNAK CZIMLAPJA.

Diadalérzettel veszi kezébe tollát. «Legyen áldott az Úrnak szent neve — úgy mond — nem hogy valamiben meggyőzték és erőtelenítették volna a Kalauz bizonyságit; de sőt azoknak kifeselhetetlen kötelében vergődvén, nyakukra fojtották és oldhatatlanokká csinálták azokat; úgy hogy a wittembergai felelet nem egyéb, hanem a Kalauzban írt igazságnak vastagítása, az új tudományoknak (talán nem annyira az oltalmazók tudatlanságából, mint az úgy-

nek és vallásnak fogyatkozásából) győzedelmes rontása. Azért magamról bizonyosan mondom, hogyha lutherista volnék, megolvasván a Balduinus könyvét, katholikussá lennék, ugyannyira kitetszik a Balduinus mentegetéséből a lutherista hamisság».

Pázmány munkája közvetlenül a Kalauzt védelmezte Balduinus támadásaival szemben; közvetve azonban a katholikus tanrendszer fényes apologiáját nyújtja. Ezen körülménynek s az író nevét környező varázsnak tulajdonithatni, hogy a munka első kiadása rövid idő alatt elfogyott. Az egyetemi könyvtár megőrizte a példányt, melyet Pázmány saját kezével gondosan átjavított és nagyszámú érdekes pótlékokkal ellátott, hogy második kiadásban közzétegye. Szándékát, bár a munka sajtó-készen állott, nem valósíthatta.

Ezt megelőzőleg (1626) Pázmánytól egy kis mű látott napvilágot Bécsben «*Az szentírásról és az Anyaszentegyházról*».* Biharmegyének, mint szülőföldének, kegyeletes érzelmei tanuságaúl, ajánlá.

«Negyven egész esztendeje leszen — írja ajánló levelében — mikor az Úr Isen engemet honomból, azaz őseimnek örökségéből kegyelmesen kiszólíta s egyházi állapotba választa. Soha azóta édes nevelő hazám feledékenységben nem volt előttem emlékezeted, sőt kivántam s kerestem abban módot, hogy velem való dajkálkodásidat, hálaadó szolgálattal valami részből megköszönjem, és benned lakozó atyámfiainak csekély értékem szerint kedveskedjem. De mód nem adatván élő nyelvem tanításával hozzád való kötelességemnek terjesztésében, hogy teljességben hálaadatlanúl meg ne haljak, vénségemben ezzel a kis irásomnak neked ajánlásával ha kötelességemnek eleget nem tehetek, ismertetni akarom hálaadó igyekezésemet... Noha

* Bécsben 153 negyedrétű lap.

pedig kisded az ajándék, melylyel néked szerelmes nevelőm magamat kelletem: de mivel lélek üdvösségben jár, nem kétlem kedvesen veszed, ha az örök boldogság kívánásának valami szikrája gerjedez benned.»

Pázmány ezen munkájában a két legfontosabb vitakérdést tárgyalta. Kimutatja, hogy a szentírás értelmezésére az egyesek nem képesek s egyedül a kath. egyház illetékes;

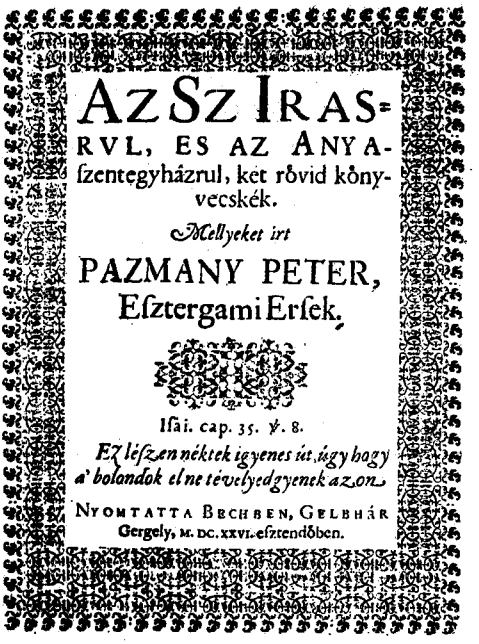
AZ SZ IRAS=
RVL, ES AZ ANYA-
ſzentegyházrul, két rövid könyvecskék.
Mellyeket irt
PAZMANY PETER,
Eſztergami Erſek.
Iſai. cap. 35. ỳ. 8.
Ez léſzen néktek igyenes út, úgy hogy
a' bolondok el ne tévelyedgyenek azon.
NYOMTATTA BECHBEN, GELBHÁR
Gergely, M. DC. XXVI. eſztendőben.

55. PÁZMÁNY 1626. ÉVI MUNKÁJÁNAK CZIMLAPJA.

hogy az új tanok nem támaszkodnak a szent irásra, sőt azzal ellentétben állanak, hogy végre a ker. tannak a szent irás nem egyedüli forrása. Fejtegeti a jegyeket, melyek után az igaz egyházat föl lehet ismerni. Végre bebizonyítja, hogy sz. Ágoston — kire az új tanok hirdetői gyakran hivatkoztak — ugyanazt tanította, mit a kath. egyház tanít.

Ezen fejtegetések mintegy kivonatát képezték a Kalauz megfelelő fejezeteinek, melyeket világosság s bizonyító erő

tekintetében talán fölűlmúlnak. De habár Pázmány eként semmi újat nem adott elő: munkája komoly aggodalmakat keltett a bihari protestansok körében. A prédikátorok szószékeiken sokat foglalkoztak vele, és elhatározták czáfoló munkát tenni közzé.

A czáfolat 1629-ben jelent meg vaskos kötetben, mely-

PECS-VARADI PETERNEK
Varadi Lelki Pasztornak Feleleti,
PAZMANY PETER-
NEK, ESZTERGAMI ERSEK-
NEK KET KÖNYVETSKEIRE,
MELLYEKET
AZ SZENT IRASROL ES
az Anyaßent egyhazrol irt,
ES
BIHARVAR-MEGYENEK
Dedicálván, MDCXXVI. Eßten-
döben ki bocsatott.

2. Timoth: 3. ỳ. 8. 9.
Az meg veßett elmésű, es az ittben meg vettetett embe-
rek tovab nem mehetnek: mert ezeknek eßtelenseggek
nyilvan valo leßen mindenek elott.

DEBRECZENBEN,
Nyomtattatott RHEDA PETER altal,
ꝛIↄ Iↄ ꝛ XXIX. Eßtendöben.

56. PÁZMÁNY ELLEN IRT KÖNYV CZIMLAPJA.

nek írója Pécsváradi Péter váradi kalv. lelkész volt,* ki azonban fölszólalását hatástalanná tette szenvedélyes hangja és áradozó előadása által. Abban keresi az erőt és alaposságot, hogy Pázmány művének minden sorát, czímlapjától kezdve zárszaváig, kisszerű részletességgel taglalja.

Érveit többnyire Balduinus és más protestans polemi-

* Pécsváradi Péternek váradi lelki-pásztornak feleleti Pázmány Péternek, esztergomi érseknek két könyvecskéire. Debreczen. 888 sűrün nyomott 4-rétű lap.

kusok munkáiból meríti. De ezeket meghaladja kifakadásainak szenvedélyessége, durvasága által. Pázmányt az «Antikrisztus katonájának» nevezi. Az esztergomi érsekség czímét is elvitatja tőle ; mert — úgy mond — székhelye nincs Esztergomban, érsekségében a török uralkodik, s mert ez érsekséget «testi birodalomra, világi haszonra, tobzódásra, bujaságra és negédes uraságra fordította... igaz munka és fáradság nélkül veszi jutalmát érsekségének és abból tisztátalan személyeket, fajtalan ifjakat tart, hamis udvart hizlal, bálvány imádást terjeszt; minthogy avégre is emeltetett eleitől fogva méltóságra nem a mennyei, hanem a földi Istentől, a pápától».

Pázmány, egyházi és írói méltóságán alúl levőnek tartotta, hogy maga válaszoljon. SALLAI ISTVÁN püspökii plébános által bocsáttatott közre feleletet, ily czím alatt : «*Fó nemes Váradnak gyenge orvoslása, melylyel Sallai István pap, püspöki plebánós gyógyítgatja farkas marásból esett sebeit Bihar Vármegyének és oltalmazza a szent irásról és Ecclesiáról irt könyvét az esztergomi érseknek*».*

A könyv irályának tisztasága, érvelésének hatalma kétségtelenné teszi, hogy Pázmány gondosan átjavította, talán átdolgozta ; törléseire utal azon körülmény is, hogy az egész munkában hiába keresnők a hizelgő és magasztaló phrasisokat, melyeket a főpapját védelmező lelkész bizonyára koczkáztatott.

1631-ben Pázmánytól kis munka jelent meg, mely érdekes polemiának mozzanatát képezi.

Pázmány 1630-ban Kalvin felekezetéhez tartozó fiatal főurat igyekezett a katholiczizmusnak megnyerni. Többi között azon tételt vitatta előtte, hogy a katholikus fölfogással ellenkező protestans tanok közől egyetlenegy sem

* Kis 4-rétű 313 lap.

alapszik a szent íráson; mind a tévútra vezetett emberi ész találmánya. Föl is hívta ellenfelét, jelölje ki Luther tanai közől azt, mely nézete szerint legvilágosabban föltalálható a szent irásban, és késznek nyilatkozott bebizonyítani, hogy nyoma sincs a szent könyvekben.

A protestáns ifjú azon tantételek közől, melyekre nézve a protestansok eltérő álláspontot foglalnak el a katholiku-

10 NEMES
VARADNAK
GYENGE
ORVOSLASA.
Mellyet
SALLAI ISTVAN PAP,
PÁSPÖKI PLEBANOS,
Gyogyitgattya, Farkas-marásból eſett
Sebeit Bihar-Vár-megyének.
Es óltalmazza
A' SZENT IRASRÚL, és ECCLESIA'RÚL írt
Könyvét az Eſztergami Erſeknek.
NYOMTATTÁK POSOMBAN.
M. DC. XXX. Eſztendőben.

57. PÁZMÁNY VÉDELMÉRE IRT KÖNYV CZIMLAPJA.

soktól, hármat választott ki: «Egyedül a hit üdvözít. — Minden hivő biztos lehet örök üdvössége felől. — A pápa nem feje az egyháznak.» És Hodik superintendens által emlékiratot dolgoztatott ki, melyben kimutatni igyekezik, hogy a három fönebb említett protestáns hittétel, melyet a katholikusok el nem fogadnak, a szent irásban foglaltatik.

Pázmány erre válaszát beküldötte a prot. úrnak. Majd Hodik is megtette ellenészrevételeit.

Mindeddig a polemiának magán eszmecsere jelleme volt. Pázmány vitte a nyilvánosság foruma elé; válaszát nyomtatásra közrebocsátotta[1] és nyilt sisakkal, neve alatt lépett föl Hodik ellen, ki ekkor (1632) ezen polemia összes iratait kiadta.[2]

Ugyanezen időben Pázmány magyar nyelven írt kis munkát adott ki: «*Nyolcz okok, miért egy nemes*

BIZONYOS OKOK,
MELLYEK
EREJETVL VI-
SELTETVEN EGY
FŐ EMBER, AZ UJ VAL-
LASOK TŐRÉBŐL KI-
feilet:
ES AZ ROMAI
ECCLESIANAK KEBE-
lébe szállot.
1. Petri 3. v. 15.
Készek mindenkor az eleg-tételre mindennek, valaki Okot kérd tőlletek arrúl a' Reménségrűl mely bennetek vagyon.
NYOMTATTÁK POSONBAN.
M. DC. XXXI.
ESZTENDŐBEN

58. PÁZMÁNY 1631. ÉVI MUNKÁJÁNAK CZIME.

ember a vallását megváltoztatta».[3] Egy tudós protestans nemest vezet az olvasó elé, ki a katholikus egyházba tér s e lépéséről jó barátját tudósítja; és mivel ez megütközését fejezi ki, tudományos érvekkel indokolja áttérését.

1 PÁZMÁNY «Dissertatió»-ja 1631-ben negyedrétü 36 lapon jelent meg.

2 l. HODIK Consideratiója 12—33 ll. II. PÁZMÁNY Responsiója 34—40 ll. III. HODIK Hyperaspistese 40—84 ll. IV. PÁZMÁNY Dissertatiója és HODIK Staterája 85—240 ll.

3 Pozsony 1631. Ezen munkát könyvtáraink csak későbbi kiadásaiban birják. Közrebocsátotta KAPRINAY 1758-ban.

Ezen polemiák közepett, irodalmi munkássága más térekre is kiterjeszkedett. Az 1629-ik évi zsinat végzéseit kiadva, azokhoz függelék gyanánt egyháztörténeti dolgozatokat csatolt, miáltal magát hazánkban az egyházi történetnyomozás úttörőjévé avatta.

«A csapások között — írja — melyek egy század lefolyása alatt Magyarországot sújtották, levéltáraink enyészete... nem legcsekélyebb. Okirataink, melyeket drága kincsek gyanánt kell vala őriznünk, szétszórattak, lángok martalékaivá lettek. Bár sokat fáradoztam, hogy az emlékeket, melyek a magyarországi egyházi rend történetét a jövő nemzedékkel megismertethetnék, kinyomozzam, igyekezeteim eredménytelenek maradtak. A nagyszerű épületnek csak romjait, a remek műnek töredékeit találtam föl... A vallási viszályok és a török hódítás közepett az ősi vallásnak alig maradtak fönn némi nyomai. És miként száz év előtt boldogság volt szemlélni a magyar egyházat, ma élvezet lenne megismerkedni egykori virágzó állapotával. A mostoha balsors ettől is megfosztott minket.»

Pázmánynak tulajdonképen az volt szándéka, hogy a Magyarországban hajdan virágzott összes egyházi intézmények történetét állítsa össze; de adatok hiánya miatt nem volt képes tervét valósítani. Az esztergomi megye területén létezett egyházi javadalmak fölsorolására, az esztergomi érsek előjogai és kiváltságai előadására, és a magyar Monasterologia vázlatának kidolgozására szorítkozott. Az utóbbi dolgozatban levéltári kutatások alapján összeállítja a hajdan virágzott szerzetes rendek kolostorainak neveit, alapításuk korára és helyi viszonyaikra vonatkozó rövid jegyzetekkel. Bár hiányai és tévedései számosak, nagy becse van. Harmadfélszázad óta a történeti emlékek nagy tömege jött napvilágra, a levéltárak sem megközelíthetlenek többé, és mindamellett számos egyházi intézményről sem-

mit sem tudnánk, ha nevét és emlékezetét Pázmány nem menti meg a teljes feledéstől.[1]

«Reám — ekként zárja be összeállítását — szeretett hazám egykori virágzó állapotának emléke emelő és vigasztaló hatást gyakorol. Mily szép és örvendetes látványt nyújthattak ama nagyszámú monostorok, mikor jól elrendezett őrhegyek gyanánt az ország üdve fölött őrködtek! Lakóik imák, könnyek, bőjtölés és a szerzetesi élet egyéb ájtatossági gyakorlatai által leesdették Isten kegyelmét, eltávoztatták haragját s erős falak gyanánt vették körül Isten házát. Nemzetünk ekként az isteni pártfogás alatt boldog béke s jólét ölében élt. Most ellenben miután szétszórattak a szentély kövei s romokba dőltek a kolostorok, — Isten kegyelme is elhagyott; a Mindenható haragja egy század lefolyta alatt számtalan csapással sújtott, büntető keze most is fenyeget».[2]

Pázmány utolsó kiadványa: prédikáczióinak gyűjteménye. Tisztelői gyakran sürgették, hogy szent beszédeit állítsa össze és adja ki, mert ezzel fontos szolgálatot tenne papoknak és világiaknak egyaránt. Némi habozás után engedett az ismételt kérelmeknek.

Szerénysége nem engedé ugyan föltenni, hogy szellemdús, magas műveltségű papok, több évszázad múlva is élvezettel fogják olvasni, haszonnal tanulmányozni és eredménynyel fölhasználni prédikáczióit. Ezt nem is sejté; csak azon világi férfiak használatára szánta gyűjteményét, kik oly helyeken, hol papok nincsenek, nyomtatott könyvekből szoktak szent beszédeket az összegyülekezett híveknek fölolvasni. És úgy vélekedett, hogy legfölebb oly lelkészek fognak könyve után nyúlni, kik kellő készültséget, vagy elégséges segédeszközöket nél-

1 Fuxhofer-Czinár Monasterologiája több helyen csak Pázmányra képes hivatkozni.

2 Acta Synodus 100—130 ll.

A' ROMAI
Anyaſzentegyház Szokaſából,

MINDEN VASARNAPOKRA,

ES EGY-NEHANY

INNEPEKRE,

Rendelt Evangeliomokrúl,

PREDIKACZIOK.

Mellyeket,
ELÖ NYELVENEK TANITASA-UTAN
Iráſban foglalt

CARDINAL PAZMANY
PETER ESZTERGAMI
ERSEK.

2. *ad Corinth.* 4. *v.* 2.

Cſalárdſággal nem járunk; az Iſten Igéjét meg nem ferteztettyük: hanem, Igazſágnak ki-jelentéſével ajánlyuk magunkat minden emberek lelki iſmeretihez, Iſten-elöt.

Nyomtattak Poſonban, M. DC. XXXVI. *Eſztendöben.*

59. PÁZMÁNY PRÉDIKÁCZIÓINAK CZIMLAPJA.

külözvén, eredeti szent beszédek kidolgozására nem képesek.[1]

1633-ban adta sajtó alá *vasárnapi szent beszédeit.* Ezeknek nyomatása három esztendőt vett igénybe. Szándéka volt az ünnepeken tartott szent beszédeit is fölvenni a gyűjteménybe. «Több nevezetes szentekről sok prédikációim — úgy mond — jegyzetben vannak. De mivel ez a könyv fölöttébb öregbedett és romlott egészségem derék munkára alkalmatlanná változott»: lemond tervéről. Csak hetet vett föl az ünnepi szent beszédek közől a gyüjteménybe. Utolsó helyen az áll, melyet 1635 karácsony ünnepén a nagyszombati székesegyházban tartott.

A gyűjtemény 105 prédikációt, 10 parenesist és egy pásztori intést tartalmaz.[2]

Pázmány prédikációi a hazai papság körében annyira elfoglalták a tért, hogy — mint Toldy Ferencz megjegyzi — «nagy soká nem mert a katholikusok közől senki a hitszónoki téren előállani».[3]

Pázmány a könyv élére a Szent-Háromsághoz czímzett ajánlólevelet helyezett, melyen ritka melegség, mondhatnók, ihlet ömlik el; mintegy írói végrendeletének tekinthetjük azt.

«Hálát adok szent Felségednek — írja többi között, hogy engemet kegyelmességedből, az igaz hit zászlaja alatt, egyházi álapotban köteles szolgáddá fogadtál, áldásodat rám árasztottad, lelki és testi ajándékiddal szivemet magadhoz szelidítetted, akaratomat szolgálatodhoz édesítetted, késedelmességemet serénységre sarkantyúztad, tudatlanságomat mennyei tanításoddal világosítottad, gyarlóságomat érdemem szerint nem ostoroztad, hatalmas kezeiddel belém oltott igaz ismeretedet naponként nevelted, dicsőséged ter-

1 «A keresztyén olvasóhoz» czímzett előszavában.
2 Megjelent 1636-ban nagy ívrétű 1276 lapon.
3 A Magyar Nemzeti Irodalom Története rövid előadásban. 62 l.

jesztésére szivemet gerjesztetted és a világ bojtorjánába ragadott kívánságimat szolgálatodra ösztönözted».

Alázattal vallja, hogy a mi jó benne van, Istentől van. Isten dicsőségének előmozdítása volt életének mindig czélja. «Ah mely boldog volt ama szent atya — így fohászkodik, — ki halála óráján ezt mondotta, hogy soha mást olyat nem tanított, melyet előbb maga nem cselekedett. Megvallom te előtted édes Uram Istenem, hogy én ilyen nem vagyok; szegény gyarló vagyok, mert sokat írok és tanítok, amit restségem vagy rosszaságom miatt nem cselekszem, vagy igen hidegen és fogyatkozva cselekszem. Mindazáltal te tudod Uram, hogy csak azt írom, amit szolgáid üdvösségére hasznosnak, előtted kedvesnek ismerek, sőt amit magam is kívánva igyekezem teljesíteni.»

Végül kérelmeivel fordúl Istenhez. «Fáradságomnak egyéb jutalmát nem kivánom szent Felségedtől, hanem amit kedves szolgád szent Ágoston kívánt: valamit magad kívül akarsz adni, bár mind elvedd, csak magadat add nekem. És minthogy szólani kezdettem előtted Uram, noha por és hamu vagyok, még egy könyörgésemet bocsásd kegyelmes füleidhez... Adj a te méltatlan szolgádnak oly áldomást, hogy akik az én munkámat, a te ajándékodat, az anyaszentegyház tárházából vett igazságokat olvassák: tisztuljon értelmök sötétsége az igaz hit ismeretire, lágyuljon szivök keménysége penitencziára, gerjedjen lelkök hidegsége szerelmedre; hogy minden tévelygések sötétségéből, minden bűnök veszedelméből kifeselvén, híven szolgáljanak felségednek. Ha sok amit tőled kérek Uram, ottan csak azzal áldd meg méltatlan szolgád fáradságát, hogy bárcsak egy bűnös ember térésére egy lélek üdvösségére legyen segítő tanításom. Fáradságomnak fényes jutalma leszen, ha a Krisztus vérével megváltott lelkek közől csak egynek üdvösségére segítő eszköz leszen irásom.»

PÁZMÁNY PÉTER EREKLYE-TARTÓ KERESZTJE

(Elek Gusztávné tulajdona)

Deutsch M. műnyom. Budapest.

V.

Hosszú, kínos betegeskedés idő előtt megtörte Pázmányt, és előkészíté kora halálát.

Testi szervezete nem volt kiválóan erőteljes, és nem tartozott azok közé, melyek fölött a belső küzdelmek és a külső tevékenység erőfeszítései nyomtalanúl vonulnak el. Ideges, impressionábilis lényének gyökeréig ért minden benyomás. Nyugtalan természete az üdülés és a pihenés követelményei előtt csak kelletlenül hajolt meg. Azon

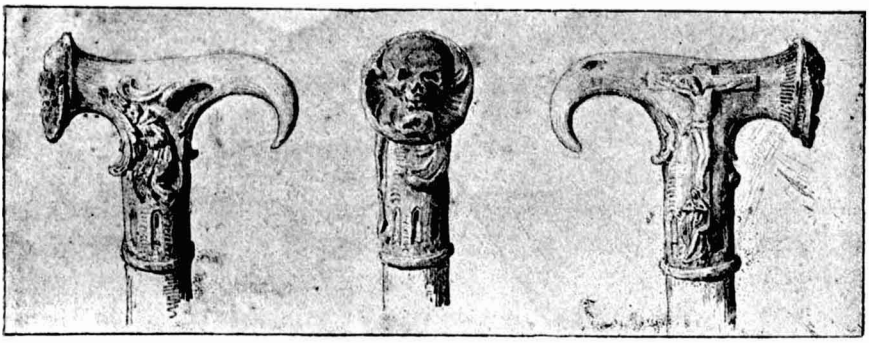

60. PÁZMÁNY BOTJA.

gondolat, hogy önmagát kímélni tartozik, hihetőleg soha sem forgott eszében.

Szüntelenül el volt foglalva. Munkássága, melyet mint tudós és író, mint főpap és politikus, sőt mint egy nagy gazdaság vezetője is, egyidejűleg kifejtett, sokoldalúságával és kiterjedésével bámulatot kelt. E mellett lelkét folytonosan nagy tervek és súlyos gondok töltötték be, gyakran nehéz harczok és fenyegető veszélyek háborgásban tartották.

Nem lehet meglepő, hogy a hatvanas esztendők terhe, melyet sokan fiatal könnyűséggel viselnek, súlyosan nehe-

zedett rá. Egészségének hanyatlását római útja és tartózkodása is elősegítette. Épen a legkedvezőtlenebb évszakban, február és márczius hónapokban, tette meg a hosszú útat. Ezóta jelentkeznek nagyobb fokban a köszvénybaj tünetei. A pöstyéni gyógyforrásoknál, melyek már azon időben is hiresek valának, csak ideiglenes enyhülést talált, nem gyógyulást. Ezt a bécsi udvari orvosok tudományától is hasztalan várta. Megadással tűrte szenvedéseit. Ezeket panaszolva leveleiben ismételve fölsóhajt: «Úgy kell lenni, mint a jó Istennek tetszik!»

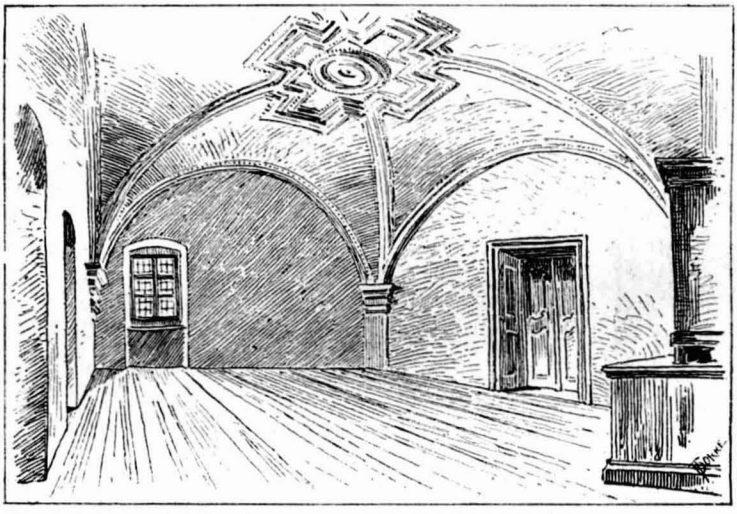

61. PÁZMÁNY BARS-SZENT-KERESZTI SZOBÁJA.

A kór mind tovább harapódzott, és a belső szervek ellen is megkezdé emésztő támadásait. Az 1635-dik év végén, a hatvanöt éves főpap valóságos aggastyán volt. Ő maga a bajok és fogyatkozások hosszú lajstromát állítja össze: «Mellem fulladási — úgymond — hurutok és belső szelek szaggatási, emlékezésem fogyatkozási, egyéb mindennapi sok nyavalyákkal egyetemben alkalmatlanokká tettek a prédikálásra.»*

* Prédikácziói gyűjteményének zársoraiban.

Ennek daczára, mikor állapota időnként enyhül, az óvatosság legelemibb szabályait is elhanyagolja. Az 1636-ik év első napjaiban kirándúl a jezsuiták manigai birtokára, hogy az ott rendezett lakomán részt vegyen. Komoly gyomorbaj volt a következménye. Márczius elején a köszvény heves rohamokban lépett föl, és mégis ugyanazon hónap végén egyik falusi plébánián bérmált.

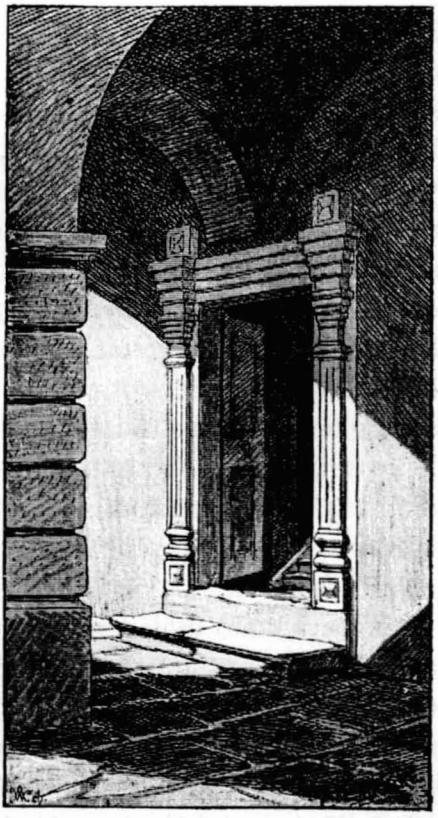

62. A BARS-SZENT-KERESZTI KASTÉLYBÓL.

És habár nyugalomra, rendes életre volna szüksége, nem tud soká egy helyen maradni; folytonosan jár-kel Nagyszombat, Pozsony, Sellye között; Nyitrára, Bars-Szentkeresztre és Znióváraljára is tesz kirándulásokat.

De habár úgy él, mintha egészen ép és egészséges volna; nem feledkezik meg a halálról, mely elé gyors léptekkel közeledik. 1636 október 26-án a következő megható sorokat intézi a bécsi papnövelde kormányzójához. «A halál csudálatos szörny, mely annak, ki után kezeit kinyújtja, nem enged gondolkodásra időt. Miután erőimet szembetünően fogyni érezem, és jól tudom, hogy halálom után nem fog minden akaratom szerint történni; elhatároztam, hogy a bécsi növeldém részére szánt összeget — mennyiségét nem tudom — még életemben átadom atyaságodnak, hogy

halálom után fekvő birtokok vásároltassanak, és az ekként gyarapodó jövedelmekből nagyobb számban, mint eddig lehetett, neveltessenek magyar ifjak az egyházi pályára.»

Két héttel utóbb végrendeletet készített. «Mindenek előtt — így hangzanak a kezdő sorok — teremtő, megváltó Istenemnek teljes szívemből hálát mondok, hogy engem, a legméltatlanabb férget, ki az örök kárhozatot ezerszeresen megérdemeltem volna, végtelen irgalmából a róm. kath. egyház kebelébe fogadva, csodálatos gondviselésével vezérelt, és földi javakkal is elhalmozott. Alázattal leborulva, az irgalmas Istentől bűneim és mulasztásaim bocsánatáért esedezem. Egyúttal, az Üdvözítő érdemeire, a boldogságos Szűz és minden Szentek közbenjárására támaszkodva, könnytelt szemekkel kérem, ne vegye el tőlem szent lelkét; miként ifjuságomban oktatott, vénségemben és aggkoromban se hagyjon el, úgy irányozván szolgálatára lelkemet, hogy örök boldogságomat biztosíthassam.» Ezután eltakarításáról intézkedik, és miután ingatlan javait már korábban unokaöccsének hagyományozta volt, ingóságairól rendelkezik.

Az uralkodó család iránti kegyeletét kitüntetendő, úgy a királynak, mint a trónörökösnek egy-egy hatos-fogatot ajánl föl. Hazája iránt tartozó kötelességéről ez alkalommal sem feledkezve meg, az újvári és drégelypalanki magtáraiban és pinczéiben levő gabona- és borkészletet a véghelyek szükségeire rendelte. Templomszereit az esztergomi főegyháznak, gazdag könyvtárát a pozsonyi jezsuitáknak hagyta. Udvari tisztei és szolgái felől bőkezűen gondoskodott. Több zárda és a szegények javára jelentékeny hagyományokat tett. A hagyatékából fönmaradó egész értéket Pozsonyban létesítendő papnövelde czéljára szentelte.

Azon időben, mikor a végrendelet készítésével el volt foglalva, elég jól érezte magát; az őszi évszak daczára

folytathatta nyugtalan életmódját. Két nappal azután, hogy aláírta az oklevelet, Nagyszombatról Sellyére és tardoskeddi birtokára tett kirándulást. Alig érkezett vissza érseki székhelyére, ismét Pozsonyba utazott. Itt azonban szenvedő állapota miatt tovább kellett maradnia, mint szándéka volt. Csak (1637) január elején került vissza Nagyszombatba. Végtére maga is elismeri, hogy «nem néki való — úgymond — ez az alkalmatlan sétálás». És most székhelyén két hónapot töltött; de ezen idő alatt is két látogatást tett a közel vidéken. A farsang folyamán gyakorta fogadott asztalánál előkelő vendégeket.

Márczius 8-án Pozsonyba ment, leverten és megtörve. «Hatvannyolczadik évemet elérvén — írja a királynak — és különféle betegségeim miatt, a közügyekkel való foglalkozásra képtelen vagyok többé.»[1] Mégis két nappal utóbb látogatást igér Pálffy István grófnak, és sajátkezűleg írt sorokban, a következő tréfás üzenetet küldi a grófnénak: «Ő kegyelme csináltassa meg nékem egy apotékában ezt az egynéhány pilulát. Rp. Pilulas tres, pro sene 68 annorum, ut 20 annis junior fiat.[2] Valamit kíván a patikárius, megfizetem.»[3]

Márczius 22-ére Bécsbe készült, hogy részt vegyen az erdélyi ügyek iránt tartandó tanácskozmányokban. De már egy héttel előbb környezetében aggódva észlelték a fölöszlás előjeleit. «Cardinál uram igen megnehezedett — írja a nádor, márczius 17-én — féltem is, hogy valahogy ugyan el ne kezdjen hagyni bennünket.» A király, a mint erről értesült, sietve két udvari orvosát küldötte hozzá. Azonban későn érkeztek.

Márczius 19-én Pázmány jezsuita atyákat hivott meg asztalához. Ebéd alatt hirtelen rosszúl lett. Mellgörcs-

1 A márczius 8-án kelt levél a bécsi állami levéltárban.

2 Azaz: «Recipe. Három pilulát, mely hatvannyolcz éves aggastyánt 20 esztendővel megitjítson».

3 A Pálffi-család pozsonyi seniorátusi levéltárában.

roham lepte meg. A mint háló szobájában lefektették, már nem tudott szólani. Érezte, hogy utolsó órája ütött. Arczának kifejezésével és kézmozdulatokkal jelezte, hogy gyónását akarja végezni. Láthatóan erőlködött, hogy Jézus és Mária nevét kiejthesse.

A cancellár és Jakusich püspök, jezsuita és franczis-kánus szerzetesek vették körül a haldoklót. A tusa nem tartott soká. Esti 10 és 11 óra között a roncsolt testből elköltözött a hatalmas szellem.*

***

Kimúltának híre az egész országban és messze határain túl, megdöbbentő és fájdalmas hatást gyakorolt; mely a gyászünnepen is kifejezést talált.

A temetést április 3-ik napjára tűzték ki, hogy a távolabb részekről szintén megjelenhessenek hívei, papjai és tisztelői. Ezek tömegesen gyűlekeztek Pozsonyba, hogy a nagy férfiú sírjánál emléke iránt hódolatukról tanúságot tegyenek. A király Tiffenbach gróf által képviseltette magát. A főpapok, a sír szélén álló zágrábi püspök kivételével, teljes számban megjelentek. A világi főrendek hosszú sorát a nádor és az ország birája vezették.

A bíbornok teteme, a végrendeletben kifejezett kívánsága szerint, egyszerű fakoporsóban, balzsamozatlanúl feküdt. Fejére fekete posztóból készült jezsuita-biretum volt helyezve. Testét vörös selyem-damaszt papi ruhába öltöztették. Kezébe olvasót adtak. Lábait bőrczipők födték. Ékszereket, főpapi jelvényeket nem tettek a koporsóba. Így volt az érseki palota egyik termében közszemlére kitéve.

Április 3-dikán reggeli nyolcz órakor a bezárt koporsót huszonnégy plébános vitte át a káptalani templomba, mely-

* Pázmány élete végszakából és halála felől Dobronoki naplója tartalmaz bő és érdekes részleteket.

nek falait a nagyszombati, pozsonyi és bécsi jezsuiták által írt dicsőítő és gyászoló versek nyomtatott példányai borították el. Telegdy kalocsai érsek, öt főpap segédlete mellett, végezte a gyász-misét és a temetési szertartást. Szelepcsényi György esztergomi kanonok latin és Forró György jezsuita atya magyar nyelven tartott beszédekben dicsőítették az elhúnytat.

Ekkor azután az önmaga által kijelölt helyen és módon, alamizsnás szent János ereklyéi alatt, a sírbolt talajába ásott sírban, helyezték tetemét örök nyugalomra.[1]

Azon rendelkezésével, hogy balzsamozatlanúl, fakoporsóban, «a föld méhébe» tegyék le, azt kívánta elérni, hogy az egyház mély jelentőségű mondása: «Por vagy és a porba térsz vissza» betűszerinti értelmében valósuljon rajta.

De a keresztény alázatosság sugalmazta óhajtása nem teljesült. Mikor kétszázhuszonkét esztendő múlva sírját fölásták, úgy találták, hogy a koporsó, a tetem és az azt fedő öltözet-darabok kivételes módon daczoltak az enyészettel. Összeszáradt arczbőre, haja, bajusza, szakála és nagy részben a csontok is megvoltak. A biretum, reverenda és czipők épen maradtak.[2]

Hasonlag, bár az ő akaratát tisztelve, sírja fölé egyszerű márványlapra csak ezt a három szót vésték: «Petrus Pazmany Cardinalis»; már utódja, Lippai György emléket készült emelni, és szobrász által a tervet el is készítteté; miután pedig kivitele ismeretlen okok miatt elmaradt, 1710-ben ESTERHÁZI PÁL nádor készíttetett emlékkövet, mely föliratában Pázmány és két utódja (Lippai, Széchenyi) nagyságát hirdeté. Legújabban pedig SIMOR JÁNOS bíbornok-prímás kegyelete és műizlése az esztergomi főegyházban állított méltó emléket, mely olasz mester által carrarai

1 Jeles történetbuvárunk KNAUZ Nándoré az érdem, hogy 1859-ben a nagy főpap sírját felkutatta és felásatta. Érdekes jelentése a Religio 1859. II. 22-ik számában olvasható.

2 Pálffi Pál 1641 április 10-ikén Bécsből küldi a tervet Lippainak.

63. PÁZMÁNY EMLÉKSZOBRA.

márványból faragott egész alakját, a szónoklat actusában, állítja elő.

Miként utódjai, úgy a Jézus-társaság is hálásnak mutatkozott emléke iránt. Kimúlta után és halála évforduló napján a magyarországi rendházakban gyász-ünnepélyek tartattak. Európa minden részében, a jezsuita főiskolák csarnokaiban a rend tudományos kitünőségeinek arczképei között ott találjuk Pázmányét is. Sőt a távol világrészeken, missionariusaik szerény lakait, több helyen díszíté képe. Egyet Ceylon szigetéről, hol azt egyik missionarius hazánkfia fölfedezte, e sorok írója szerencsés volt megszerezhetni.

De az ecset és véső alkotásainál dicsőbb, maradandóbb emléket állított önmagának, négy évtizedre terjedő munkássága eredményeiben.

Mint író — Toldy Ferencz itélete szerint — a mai magyar könyvnyelvet teremtette meg; a nyelvnek nem várt kiképzést adott; az irálynak teljességet, kerekdedséget és hathatósságot kölcsönzött; méltán egy új kor megnyitójának tekinthető.

A nemzeti tanügy és közművelődés terén: az egyetem, két papnevelő intézet, több gymnásium és convictus megalapítása által, mély nyomokat hagyott.

A magyarországi kath. egyház megmentője vala. Ha az megmarad abban az állapotban, melyben ő pályája kezdetén találja, a protestantismus által Bethlen vezérlete alatt indított támadásoknak, nem lett volna képes ellenállani. És mikor ő sírba szállott, a protestantismus elvesztette főrangú pártfogói legnagyobb, hívei jelentékeny részével együtt, azt a politikai és kultúrai túlsúlyt is, melyet a XVII. század elején kiküzdött.

És ez által, a Habsburg-dynasztia végleges megszilárdulását a magyar trónon eszközölte, vagy legalább lényegesen

* Rajzát itt veszi az olvasó.

elősegítette. Ha a protestantismus folytatja előhaladását, és a főrangú családokat, melyeket megnyert, meg is tudja tartani; ha emellett Pázmány válságos perczekben transactióival a veszélyeket el nem hárítja: a Habsburgok hihetőleg ép oly kevéssé menthetik meg a magyar koronát, a mint nem voltak képesek uralmukat a Németalföldeken föntartani.

Így tehát Pázmány hatása nem szorítkozik saját korára. Harmadfél század múlt el, mióta porait a sírbolt őrizi; de szelleme, művei és vívmányai által még mindig őrködik azon magas érdekek fölött, melyekért élt, fáradott és küzdött!

64. PÁZMÁNY BIBORNOK ÉRME.

A HASONMÁSOK SZÖVEGE.

I.

PÁZMÁNY LEVELE THURZÓ GYÖRGYHÖZ 1616. AUGUSTUS 20.

Szolgálatomat ajánlom Nagyságodnak, mint nekem jóakaró uramnak. Az úr Istentűl Nagyságodnak kedvesivel egyetembe jó szerencsés, bódog, hosszú életet kivánok.

Alkalmatosságom lévén az irásban, nem akarám elmulatni, hogy az itt való dolgokrúl Nagyságodat ne tudósitanám. Azért Nagyságos Uram egy hete vagyon immár, hogy ide érkeztem ; de mivelhogy ő felsége mind oda ki Brandaisban volt, és szerdán megjövén csötörtökön az neoburgi herczegnek lőn audentiája, ki miatt nem is mertem ekkoráig audientiát kérnem ő felségétűl, hanem az estve szólván főkomornyik urammal, fogadá, hogy mentűl hamarébb lehet, megszerzi az audentiát, melyben ő felségének mind szóval, s mind irással az Generalis uram relatiója szerént, megbeszéltem az oda fel való végeknek fogyatkozását. Bizony az szomszéd Provinciák, úgy mint Morva és Slezia minden végeknek megfizethetett volna azzal az költséggel, melyet majd három holnapig költöttek az Commissáriusokra, kik az sléziai cancelláriának abrogálásárúl tractálnak. Mert csak az olomuczi Cardinál uramnak is Morvátúl minden napra kétszáz talléra járván, költsége közel harminczezer forintra ment. És magok mondgyák az urak, az a tracta áll az Provinciáknak kétszázezer forintjában. Et tamen (az mint látom) rebus infectis kell eloszolniok.

Az Velenczésekkel tractában indultak, és valami capitulátiókat is küldöttek nékik, melyeket még nem ratificáltak ; most ujonnan sokat ellövöldöztek az velenczésekben, kik egy erős sánczot akartak megvenni. Adgyon az úr Isten jó békességet az keresztyénségben, hogy az természet szerént való ellenség ellen lehessenek erősbek, az mikor kivántatik.

Látám Uram, mit irjon Zemplín vármegye Sárosnak én felőlem, és bizony csudálom, hogy az eszes emberek efféle hiuságokat elhihetnek. Hogy Forgách uram a nemességet ölje, tömlöczözze, soha bizony eszemben sem jutott, és hogy ő felsége sem foghat, vagy ölethet meg egy legkisebb nemes embert is (excepto casu flagrantis criminis), hanem citatum et convictum.

Azonképen az Isten életemet ne adgya, ha soha csak gondoltam is, hogy én haddal menjek vissza az felföldre. Hanem azt mondtam és most is mondom, hogy ha az zürzavarban gyönyörködnek, félő, hogy

ő fölségét meg ne busitsák és másképen ne vegye eleit ő fölsége. De mit mondjak Uram, nem csuda, ha az Zemplén vármegye efféle közszókat előveszen, holott nagyságos urak Magyarországban életöket kötötték melléje, hogy én Prágában sem jöttem, hanem Moldvára csavarodtam ő fölsége akaratjából, hogy Radult visszahíjam. Az ki forgott ez világban, és tudgya quantum est in rebus inane, neveti efféle dolgokat és én is bizony csak nevetem. De azt szégyenlem, mikor az idegenek nemzetségünket nevetik, hogy efféle gaz hireknek, mint valami derekas dolgoknak helt ád. Mert bár mind úgy volna is, hogy én mondottam volna azokat, a miket hamisan rám fognak, micsoda okosság mutatja, hogy az én mondásomhoz képest nyeregben tartsák lovokat. Mintha skatulában postán küldhetne ember hadat ennyi földre, ki miatt minden órában készen kelljen lenni. Avagy mintha én rajtam állana az had gyöjtés, vagy én hivatalom és tisztem volna az hadakozás. Higyje Nagyságod, hogy efféle causas non cautas másra magyarázzák az idegen emberek. Én is szinte oly magyarnak tartom magamat, mint akárki; hazámnak, nemzetemnek böcsületit s csendességét szeretem és Istentül ohajtva kérem. Az nemességnek is privilegiomit szeretem és tehetségem szerint oltalmazom; mert noha most az sok hadak között megaprósodott az Pázmány nemzetség, de azt megbizonyithatom, hogy szent István király idejétűl fogva, jószágos nemes emberek voltak az eleim. Az anyám Massai nemzet volt, az nagyanyám Csáki Miklós leánya volt; Ártándi Kelemen, Czibak Imre közelvaló atyafiai voltak az atyámnak. Azért soha bizony a nemesség privilegioma ellen nem törekedtem, ne is adja Isten, hogy törekedgyem.

Ezeket talám superfluum Nagyságodnak, ily okos úrnak irnom; de az szent-irás mondása szerént, nem kell embernek szégyenleni az igazmondást maga oltalmában. Kérem is Nagyságodat az én szógálatomért Nagyságod efféle gaz hireknek helt és hitelt ne adjon.

Tartsa meg az Úr Isten Nagyságodat minden jókkal.

Pragæ 20. augusti 1616.

Illustrissimæ Dominationis Vestræ

humillimus servus
Petrus Pázmány
Præpositus Thurociensis.

Eredetije a Thurzócsalád iratai között a m. k. kamarai levéltárban.

II.

BETHLEN GÁBOR LEVELE PÁZMÁNYHOZ 1617 DECZEMBER 17.

Illustrissime et Reverendissime Domine, uti frater observandissime.

Salute et servitiorum paratissima commendatione præmissa. Noha tudom, hogy ő felségének minden hireket, mindenfelől bizonyosan meg

szoktak vinni, mindazáltal én is ez mostan hallott hirt nem akarom elhallgatni, mihel *(igy)* (ha igaz) nem kicsin considerátiót kéván, egy bizonyos és kiválképen való okért. Tegnap este jöve levelem az havaselföldi vajdától, ki azt irja, hogy egy török postája, ki tizenharmad napra jutott a portáról Tergovistyára, bizonynyal hozta a török császár felől, hogy 24. novembris holt meg és helyében nem az fiai közől, hanem contra legem et antiquam consvetudinem illorum, az öcscsét, nomine Mustafát ültették az székben, kit mindaddig igen nagy őrizet alatt tartott a megholt császár, sőt egynehányszor akarta suffocáltatni, de soha véghez nem vihette, mely dolgot magam is a portán létemben igen bizonyosan nagy emberektől hallottam. Az dolgot magam orátorától még nem értem, hanem az havaseli vajdától; mindazáltal, mivel nem közönséges ember tudósitott felőle, én is akarám kegyelmednek sietséggel értésére adnom, melyet, ha illik, ő felségeknek megjelentheti kegyelmed. Az consideratió kévántatik ez egy dologért ebben, hogy ha igaz a császár halála és nem fiai közül, hanem öcscsét ültették székben, ember szabadon gondolkodhatik annak az birodalomnak változása felől; mert ez bizonyos, hogy ha a császárfiakat meg nem öletik, azoknak nem kicsin és nem kevés pártjok lészen, kik fogják æmulalni a mostani császár állapotját, ezt prætendálván benne, hogy őtet nem méltán illeti. De erről én mostan többet nem irok, hanem csak ez egyet intimálom kegyelmednek, hogy kévántatik felette igen az szorgalmatos vigyázás; az persára is szükség nézni, ki igen győzedelmesen kezde triumphálni ez két esztendőben.

Az török követet is ő felsége mint és mikor fogja expediálni, arról is szükség kegyelmeteknek discurálni ez okból, hogy ha az császárság változott. Isten egészségemet adván, ha ez holnapban nem is, de 2. avagy 3. januarii Cancelláriusomat ő felségéhez akarom expediálni; nem az ő felségek méltóságának kévánt állapot szerint, hanem az én kicsin értékem szerint, mindazáltal az igaz szó helyén vagyon. Ez kevés napok alatt, tudom, bizonyosb hireim érkeznek, mert magam komornyikja is oda be vagyon, kit mindennap várok; ő felségeknek pedig, tudom bizonyosan, mindenek értésekre lesznek. Engemet kegyelmed igaz atyafiának tartson, mert ha veszi tőlem, én is igaz atyafiui szeretettel akarok kegyelmednek kedveskedni, mint igaz magyar. És az Úr Isten kegyelmedet éltesse jó egészségben. Datim ex civitate Besztercze 17 decembris 1617.

Illmæ et Rmæ D. V.

servitor, uti frater addictus
G. Bethlen.

Eredetije, mely egészen a fejedelem sajátkezű irása, a primási világi levéltárban.

III.

PÁZMÁNY BIBORNOKI DIPLOMÁJA.

Urbanus Episcopus Servus Servorum DEi Dilecto filio Petro S. Romanæ Ecclesiæ Presbytero Cardinali Pazmano nuncupato Salutem et apostolicam Benedictionem. Sacrosancta Romana Ecclesia omnium autor et magistra, ad sustinendam immensam negotiorum ex omnibus Christiani Orbis partibus ad eam Confluentium molem, qua assidue premitur, viris indiget Religione, nobilitate, prudentia, probitate, doctrina et auctoritate rerumque usu præstantibus, quorum auxilio et consilio suffulta, in maximi momenti rebus cum publicis, tum privatis valeat sublevari. Hinc est, quod Nos, qui divina disponente clementia eidem Sanctæ Romanæ Ecclesiæ, meritis licet imparibus, præsidimus, circa asciscendas personas idoneas, quas difficiliore in dies ingruente rerum et temporum conditione, in sollicitudinis partem vocaremus, assidua meditatione animum intendentes, personam tuam in quam gratiarum omnium Largitor altissimus plurima solidarum Virtutum ornamenta congessit, dignam judicavimus, in quam propter eximiam meritorum excellentiam, ac in rebus gerendis industriam et experientiam multum ex gregis dominici cura Nobis concredita, certa cum fiducia reiicere possemus. Tu enim ex clarissima et nobilissima ac catholica Pazmana familia, quæ amplissimos utilissimosque Christianæ Reipublicæ belli pacisque tempore viros edidit, in Hungaria natus, ab adolescentia tua continuato multorum annorum cursu, sacrarum literarum studiis impigre deditus, sedulam iis operam navasti, deinde assiduis verbi DEI prædicationibus et sacrarum scripturarum elucidationibus, necnon hæresum illis in partibus grassantium confutatione et multorum a Catholica fide aberrantium, ad gremium ejusdem sanctæ Romanæ Ecclesiæ reductione, Te verbi Dei Concionatorem egregium, ac ejusdem fidei defensorem, et zelantistimum DEI Atletam palam omnibus ostendisti, et virtutis ac disciplinæ ecclesiasticæ DEI gratia tibi assistente propitia, ipsoque Domino labores tuos benedicente, clarum specimen præbuisti; quo factum est, ut Ecclesia Strigoniensis Pastoris sui solatio destituta, Tu in illius Archiepiscopum, qui totius Regni Hungariæ Primas et Supremus Cancellarius existit, cum ingenti Catholicæ Religionis commodo, et bonorum omnium applausu, electus, sedulam et eximiam Christianæ Reipublicæ et pastorali curæ operam impendisti, et in his aliisque publicis muneribus et officiis, tibi pro tempore demandatis obeundis, summam prudentiam et solertiam, cum vitæ et fidei integritate, animique rectitudine conjunctim exhibuisti, ac charissimo in Christo filio nostro Ferdinando Romanorum Regi in Imperatorem electo, non mediocriter satisfecisti. Unde his atque aliis tuis egregiis

animi dotibus et Virtutibus moti, personam tuam sublimiori prærogativa exornare et splendidissimæ dignitatis accessione decorare, sacraque purpura insignire statuimus, indubiam in Domino, bonorum omnium largitore, spem habentes fore, ut additis tibi bonorum et dignitatum titulis, virtutum quoque tuarum decor et splendor magis in dies elucescat, ac Nobis et Romanis Pontificibus Successoribus nostris, in Regimine Universalis Ecclesiæ et sublevatione incumbentium onerum magno futurus sis adjumento. Habita igitur super his cum venerabilibus fratribus Nostris ejusdem Sanctæ Romanæ Ecclesiæ Cardinalibus deliberatione matura, et invocato auxilio illius, qui pia consilia feliciter dirigit, de eorundem Fratrum Nostrorum unanimi consilio et assensu, ad omnipotentis DEI laudem et gloriam, ac hujus Sanctæ Sedis et Catholicæ fidei incrementum, Te in ipsius Romanæ Ecclesiæ Presbyterum Cardinalem ex certa scientia Nostra, et de apostolicæ potestatis plenitudine, apostolica auctoritate, tenore præsentium assumimus et creamus, eorundemque fratrum Nostrorum numero et Collegio, cum dignitate, auctoritate, præeminentia, honoribus, privilegiis et emolumentis consvetis favorabiliter aggregamus, Cardinalemque fore, et esse, ac pro tali haberi debere, necnon plenum jus tibi in Cardinalatu quesitum esse decernimus et pronunciamus, Teque solita benedictione benedicimus, ac ex nunc in Presbyterum Cardinalem, et ipsorum fratrum Nostrorum Collegium una cum ipsis fratribus de simili consilio, et assensu eiusdem auctoritate, scientia, et potestatis plenitudine recipimus et admittimus. Ut autem quamprimum Cardinalitio poteris honore decorari, rubrum Biretum, per nos de more benedictum, aliaque Cardinalatus insignia properanter ad te deferri volumus, et postquam illo reverenter, ut par est, fueris ornatus, hujus splendidissimæ Purpuræ ornamento admoneri Te intelligas, Te in excelsa Sanctæ Romanæ Ecclesiæ dignitate constitutum, adversus quæcunque pericula perpetuo interritum atque invictum pro eadem Ecclesia stare oportere, usque ad prætiosam in conspectu Domini sangvinis effusionem. Non obstantibus Sixti V. de certo Cardinalium numero, et de illis nisi in jejuniorum Decembris temporibus tantum creandis, ac Eugenii IIII. felicis recordationis Romanorum Pontificum Prædecessorum Nostrorum ac quibuscunque aliis constitutionibus, et ordinationibus apostolicis, necnon forsan consensu omnium Cardinalium et iam absentium, illis prius ad hoc specialiter vocatis, et ad certum tempus exspectatis, vel majoris partis eorum collegialiter habito in Cardinalium creatione intervenire, alioquin eorum creationem nullam censeri debere disponentibus; quibus ac aliis omnibus, quæ quomodolibet obstare possent, etiamsi pro illorum sufficienti derogatione, de illis eorumque totis tenoribus .... specifica expressa, et individua non autem per classes generales idem impercintes mentio habenda, aut aliqua alia exquisita forma ad hoc servanda foret, tenores hujusmodi, etiamsi in eis

caveatur expresse, quod illis nullatenus, aut nonnisi sub certis inibi expressis modo et forma derogari poterit, præsentibus pro sufficienter expressis habentes, illis alias in suo robore permansuris, quoad præmissa consensu, assensu, scientia potestatis plenitudine, et auctoritate similibus, specialiter et expresse derogamus, ac sufficienter derogatum esse decernimus ; quodque Tu forsan omnes qualitates ad id requisitas, vel earum aliquas non habeas, contrariis quibuscunque, et quibuslibet aliis privilegiis, indultis et litteris apostolicis generalibus vel specialibus, quorumcunque tenorum existant, perque præsentibus non expressa, vel totaliter non inserta, effectus hujusmodi gratiæ impediri valeat quomodolibet, vel differri, et de quibus, eorumque totis tenoribus de verbo ad verbum habenda esset in nostris literis mentio specialis. Nos enim Tecum, ut statum tuum juxta Cardinalatus dignitatis sublimitatem decentius tenere, et expensarum onera, quæ Te jugiter de necessitate subire oportet, facilius sufferre valeas, motu proprio, non ad tuam, vel alterius pro Te nobis super hoc oblatam petitionis instantiam, sed de..... prædictam Ecclesiam Strigoniensem, quamdiu illi præfueris, et una cum Ecclesia tibi pro titulo tui Cardinalatus assignanda, necnon etiam omnia et singula monasteria et Consistorialia, prioratus, præposituras, cæteraque cum cura, et sine cura beneficia ecclesiastica, secularia et quorumcumque Ordinum et Militiarum claria, quæ ex quibusvis concessionibus, dispensationibus apostolicis in titulum . . . administrationem, aut alias quomodolibet obtines et exspectas, ac in quibus, et ad quæ jus tibi quomodolibet competit, quæcunque, quo cunque et qualiacunque sint, ut prius quoad vixeris retinere, necnon ius tibi in illis vel ad illa competens prosequi, et non deductum deducere, et si illa evincas litigiosa beneficia hujusmodi consequi, et similiter ut prius quoad vixeris, Retinere, necnon quoscunque fructus redditus, et proventus ecclesiasticos loco pensionum annuarum ac quascunque pensiones annuas super similibus fructibus, redditibus, et proventibus tibi reservatas et assignatas, quarum et quorum quantitates, necnon monasteriorum, et aliorum beneficiorum perceptorum fructuum, reddituum, et proventuum veros annuos valores illorumque qualitates invocationes, situationes, denominationes, ordines, dependentias . . . . et ipsorum beneficiorum litigiosorum status præsentibus haberi volumus pro expressis, etiam quoad vixeris, ut præfertur exigere, ac in tuos usus et utilitatem impendere libere et licite valeas, generalis ac Lateranensis novissime celebrati Conciliorum aliisque quibuscunque constitutionibus et ordinationibus apostolicis, necnon ecclesiarum, in quibus beneficia hujusmodi existunt, juramento, confirmatione apostolica, vel quavis firmitate alia roboratis, statutis et consuetudinibus, cæterisque contrariis nequaquam obstantibus, auctoritate et motu similibus, earundem tenore præsentium de specialis dono gratiæ dispensamus, decernentes

propterea Ecclesiam Strigoniensem ac Monasteria, et beneficia hujusmodi non vacare, et reservationes fructuum et pensiones hujusmodi non cessare, prouiso quod in Monasteriis et Prioratibus divinus cultus et quatenus conventualia existant solitus Monachorum et Ministrorum numerus nullatenus minuatur, et beneficia hujusmodi debitis non fraudentur obsequiis, sed eorum et Dilectorum filiorum Conventualium eorundem Monasteriorum et Prioratuum quatenus Conventualia, ut præfertur existant, congrue supportentur onera consueta. Nulli ergo omnino hominum liceat hanc paginam nostræ assumptionis, creationis, aggregationis, decretorum pronunciationis, benedictionis, receptionis, admissionis, derogationis et dispensationis infringere, vel ei ausu temerario contraire. Si quis autem hoc attentare præsumpserit Indignationem omnipotentis DEI, ac Beatorum Petri et Pauli apostolorum ejus se noverit incursurum Datum Romæ apud Sanctam mariam Majorem Anno Incarnationis Dominicæ Millesimo Sexcentesimo Vigesimo Nono. Tertio decimo kal. Decembris, Pontificatus Nostri Anno Septimo.

† Ego Urbanus Catholicæ ecclesiæ episcopus.
† Ego Dominicus Eppus Ostiensis et Velitrensis Cardinalis Gynnasius, decanus.
† Ego Marcellus Eppus Tusculanus Cardinalis Lantes.
† Ego Gaspar Eppus Albanensis Cardinalis Borgia.
† Ego B. tit. S. Crucis Hierosol. Card. Sandoval.
† Ego Guido tit. S. Mariæ de Populo Card. Bentivolus.
† Fr. Desiderius Scalia tit. Sti Caroli Presb. Card. de Cremona.
† Frater Antonius Barbius tit. S. Honofrii Presb. Card.
† Ego Bernardinus tit. S. Stephani in Mte Celio Præsbyter Card. Spada.
† Ego Laudiuius tit. St. Petri Ad Vincula Presbyter Card. S. Sixti.
† Ego Berlingerius tit. S. August. Card. . . . .
† Ego Egidius tit. S. Mariæ in via Card. . . . .
† Ego Aug. St. Cosm. & Dam. Diac. Card. Spinula.
† Ego Hippolytus S. Angeli Diac. Card. Aldobrandinus S. R. E. Camerarius.
† Ego F. S. Agathæ Diacon. Cardinalis Barberinus S. R. E. Bibliothecamis.
† P. M. Burghesius S. Mariæ Cosmedin. D. Card. S. Georgii.
† Ego L. St. Viti et Modesti Diac. Card. . . . .
† Ego Max. S. Mariæ Novæ Diac. Card. Ginettus St. D. P. P. Vicar.
† Ego A. S. Mariæ in Dom. Diacus Card. Cæsarinus.
† Ego Antonius S. Mariæ in Aquiro Diac. Card. Barberius . . . .
† Ego Hieron S. Agnetis in Agone Diaconus Card. Columna.

IV.

ESTERHÁZI LEVELE PÁZMÁNYHOZ 1630. SEPTEMBER 4.

Eminentissime ac Revdisme Dne.

Salute ac servitii mei addictissima commendatione præmissa.

In præiudicium jurium ecclesiasticorum látom, hogy injuria (!) temporis sok alkalmatlanságok történtenek, s az több között az dézmák dolgában is, mely dologban még azok az világi urak és nemesek is nem keveset panaszolkodnak, az kik dézmákot szoktanak árendálni, kinek igen kész is vagyok remediálni, csak keressük föl az útját, holott nekem azt kötelességem is mutatja, s ha az nem volna is, tartoznám, ugy ösmerem, vele.

Az mi penig ez mostani Posony és Nitra vármegyékben való dolgot illetik, eddig még, úgy jut eszemben, hogy csak per missiles kivántam mindaz két rendbeliektől informatiót, s nem éltenek semmi juridicum remediommal avagy mandatommal, kit noha szegény personalis is igen urgeált nálam, s neheztelte is nyavalás hogy ki nem adtam, mindazonáltal békességre és compositióra intvén, az helyet ugyan nem adtam vala meg neki. Jólehet, igazán mondom Kdnek, hogy én nem foghatom az vármegye prætensióját meg, mert noha ugy vagyon, az szent-székről transferálta ugyan revisionem decimarum az vármegyékre az ország, de hogy contra generalem legyen, új törvényt adott volna nekik válaszul, azt én az ország statutumiban föl nem találom, új törvény volna penig ez, ha ő előttök personaliter köllene pórnak compareálni in requisito dno terrestri, s azt nem is látom, hogy senki vitatná, hogy ők ne decidálják az causát az egy appellation kivül, hanem az dubium csak abban vagyon, ha cum revisione juris, az szentszéken levő törvénynek translatiójával.

Annak az modalitását nekik adta-e az ország, melyet ők, im ugy látom ex sequela, erősitnek is, de ha az az ő sequelájok törvény és modalitását is magoknak mondják, azelőtt ennek az szentszéken forgott revisióknak, tehát az excommunicatio is illeti őköt, mivel ez az szentszéki törvénynek modalitása, hol penig ezt azt mondják, hogy őköt nem illeti, de modalitate translati juris mutossanak törvényt vagy articulust az personalis parasztok comparitiojáról, s véget vetnek az kérdésben: de én úgy vélem, hogy az ország iuxta ordinarium cursum juris secularis adta az decimák revisiojának is decisióját az vármegyéknek, holott egyébaránt vagy új törvényt köllött volna felőle condálni, vagy az generale decretomot corrigálni és cassálni, de mivel semmit efélét nem látok az magok sequelájából, nehezen hiszem, hogy törvényt csináljanak, kiről mindazonáltal az nitrai dologgal és más dolgokkal is együtt szóval bővebben izentem Kdnek, kérvén Kdet, meg-

bocsásson ez discursusomnak, mivel örömesben szolgálok akármöly occasiókban is Kdnek, mint vétsek ; de nem tagadhatom, hogy ugyan irtózom az nagy veszedelmes sequeláktól is, az kik ebben bejünnek, ha az vármegye nem csak törvényéhez, de modalitásához is hozza nyul az szentszéknek, jólehet ott tartja azt is ő meg csak, az hol akarja és neki hasznot hajt, meg akarja ugyan azt úgy látom tartani, hogy ő előtte personaliter compareáljon az pór, de azt nem akarja érteni, hogy az szentszéknek száz ellen is egy sententiát adtak ki, s itt penig notarius uram száz ellen száz sententiát ír, kinek az taxája többre megyen, hogysem a mit az kereset tenne, ki merő indignitas és oppressio plebis, s labefactatio jurium nobilitatis. Vannak sok több rosz abususok is köztök, kikkel most nem terheljem Kdet, bocsánatot kérvén megis ez bőv irásomról, kit in uberiori informatione akarék Kdnek megirnom. Tartsa meg isten Kdet jó egészségben sokáig. In Kismarton raptim 4. septembris 1630.

Emmæ Dnis Vræ

servitor paratissimus et addictissimus
Comes N. Ezterhasi
de Galantha mp.

Kívül: Eminentissimo atque Rmo Dno etc. — Cardinali Archiepiscopo Strigoniensi etc.

(Eredetije a prímási levéltárban.)

V.

RÁKÓCZI GYÖRGY LEVELE PÁZMÁNYHOZ 1636. MÁRCZIUS.

A mint halljuk L. (tán Homonnai) *uram Eperjesre jő alá az Szent György octavájára ;* az emberek ez mostani *állapotokhoz képest sokféle vélekedésben* vadnak az *octava felül.* Csak ez mostani *közönséges állapotokra* való *vigyázásban akadál* ne jőne ki belőle. Mivel az úristennek bölcs rendeléséből az szegén öcsém uram (t. i. Rákóczy Pál) ez világi életének pályáját megfutotta, kinél nekünk több testvér atyánkfia nincsen, utolsó tisztességének megadásáért volnánk oly szándékban, az öregbik fiunkat ki akarnánk temetésére küldeni, ha ő felségének vele bántódást nem szerzenénk. Mi mind egyikből úgy másikból várjuk az kegyelmed keresztyéni vigyázását és jó tetczését mennél hamarébb.

(Eredetije a gyulafehérvári Batthyány-könyvtárban.)

Jegyzet. A dűlt betűkkel szedettek rejtelmesek.

VI.

PÁZMÁNY LEVELE RÁKÓCZIHOZ 1636. NOVEMBER 20.

Illustrissime Princeps Dne amice observand.

Szolgálok Kdnek, és istentől minden jókat kivánok.

Az Kd leveleit nekem fideliter megküldék Cassárúl mind generalis uram, mind Bornemisza János uram. Az utolsó levelet, mely 8. novembris költ, tegnap hozák. Mennél többet gondolkodom az Kd állapottyárúl, annál inkább confirmáltatom abban az opinióban, hogy Kd *az törökkel megbékéljék valamint lehet, lehetetlen, hogy Kd a török hatalma ellen hadat viselhessen; lehetetlen az is, hogy sokáig fentartsa a hadakat, megunatkoznak a statusok a költséges tábori szenvedésbe, az félelem is fejekbe forog, hogy ha sokáig tart az török ellenkezése országokat is elvesztik.* — És sok egyéb akadékos gondolkodások miatt egyszer csak *eloszolnak és Kdet elhagyják, az lengyeltül láttya Kd, hogy elhagyatott.* — Kérem Kdet tekintse meg, az minemű választ vín Kdnek Bogádi uram *arra a kérdésre ha M [= ő felsége] a törökkel való frigy felbontásával segiteni akarja-e Kdet és többel ne biztassa magát*, hanem csak azzal, a mi *igírve vagyon.* Ugy vagyon . . . nem tudom *rendelte volt M [= ő felsége] a németeket Magyarországba, de mind a téli időhez képest, mind azért, hogy a(?) való hadat megütögették a svedusok, nem tudom azok mikor jöhetnének el, és ha eljönnének is, nem tudom, ha lenne haszna.* Hiszen elég példánk vagyon arrul, hogy *Erdélyt a német segitség meg nem oltalmazhattya a török ellen.* Azért uram, nem látok egyéb *utat a Kld megmaradásába, hanem hogy a békességet elvégezze.* Sokat irhatnék arrul, de a Kd gondolkodására hagyok mindeneket. A tisztesseg és böcsüllet a mire leginkább kell vigyázni *a békesség szerzésben, a többi mind se teszen két száz ezer forintnál többet.* Azért pedig *Erdélyt nem kell periclitálni.* Az ur Istent kérem igazgassa a Kd elméjét minden jóra. Talám az üdő alatt *Constanzinápolyból is valami jo hire jő Kdnek, ha igaz az X [= Legatusnak (?)] progressusa könnyü leszen a békesség. A Bethlen István kivánsági módotlanok.* — Még nem érkezett válaszom ő felségétül arra az *hatodik articulusra, melyet a vezér kivánt* Kdtül. Ha mi válaszom jő, Kdnek megirom. Interim ezeket, a miket most irok, csak magam discursusi. Isten tartsa és álgya meg Kdet.

Nagy Szombatba 20. novemb. 1636.

Kdnek szeretettel szolgál
Cardinalis Pazman, m. p.

(Eredetije a gyulafehérvári Batthyány könyvtárban.)

Jegyzet. A dűlt betűkkel szedettek titkos jegyekkel vannak irva.

TARTALOM.

ELSŐ FEJEZET.

(1570—1597.)

Pázmány Péter származása. Ősei. Szülei. Születése. Várad jelentősége, Pázmány Péter mostoha anyja. Szántó István jezsuita atya működése Váradon. Polemiái. Pázmány Péter megtérése. A születési hely befolyása szellemi fejlődésére. — Pázmány a kolosvári collegiumban. Belépése a jezsuita-rendbe. — Tanulmányai Bécsben és Rómában. Bellarmin befolyása. A kor-események hatása. *(1—24. lap.)*

MÁSODIK FEJEZET.

(1597—1615.)

Pázmány a gráczi egyetem philosophiai tanára. Tankönyve. Magyarországba küldetése. A kath. egyház állása Magyarországban. Pázmány hittérítői működése Kassán. Forgách Ferencz. Pázmány első irodalmi munkája. Pázmány a gráczi egyetem theologiai tanára. Tankönyve. Két polemikus munkája. Pázmány Forgách prímás udvarában. Föllépése az 1608-ik évi országgyűlésen. Polemikus munkái 1609—1616. A Kalauz. Balásfy Tamás mint Pázmány munkatársa. Pázmány mint egyházi szónok. *(25—71. lap.)*

HARMADIK FEJEZET.

(1616.)

Forgách Ferencz tervei Pázmány iránt. Forgách halála. Tárgyalások Pázmánynak esztergomi érsekké kineveztetése iránt. Túróczi prépostá neveztetése. Esztergomi prépostá neveztetése. Esztergomi érsekké neveztetése. Küldetése Felső-Magyarországba a Homonnai György által keltett mozgalmak lecsendesítése végett. A nádori méltóság betöltésének kérdése. A nagyszombati alkudozások Bethlen Gábor biztosaival. *(72—98. lap.)*

NEGYEDIK FEJEZET.

(1618—1622.)

Pázmány tevékenysége II. Ferdinánd magyar királylyá választatása érdekében. Az 1618-ik évi pozsonyi országgyűlés. A nádor-választás, király-választás és koronázás. Az 1619-ik évi országgyűlés. Bethlen Gábor támadása. Pázmány menekülése Bécsbe. Két röpirata Bethlen ellen. Békealkudozások Bethlennel. A nikolsburgi békekötés. *(99.—135. lap.)*

ÖTÖDIK FEJEZET.

(1622—1629.)

Az 1622-ik évi sopronyi országgyűlés. Pázmány összeütközése Thurzó Szaniszló nádorral. Bethlen Gábor házassági és szövetségi ajánlatai. Bethlen második támadása. Pázmány álláspontja. A bécsi békealkudozások Bethlen biztosaival. Békekötés. Az 1625-ik évi sopronyi országgyűlés. A nádor-választás, királyválasztás és koronázás. Pázmány spanyol évdíja. Bethlen harmadik támadása. Pázmány tevékenysége a béke helyreállítása érdekében. A pozsonyi békekötés. Bethlen végső évei és halála. *(136—179. lap.)*

HATODIK FEJEZET.

(1622—1629.)

A kath. egyház állapota Magyarországon 1616-ban. Pázmány tevékenysége az egyház fölvirágoztatása ügyében. A bécsi és nagyszombati papnöveldék alapítása. A római német-magyar collégium. A nagyszombati convictusok alapítása. A pozsonyi jezsuita-collegium alapítása. A jezsuiták tevékenysége. Az újvári szentferenczrendű zárda alapítása. A pozsonyi apáczák. Pázmány egyházi látogatásai és zsinatai. Pázmány püspök társai. A főpapok végrendelkezési jogának biztosítása. Az elidegenített egyházi birtokok visszaváltása. Pázmány bíbornokká neveztetése. *(180—210. lap.)*

HETEDIK FEJEZET.

(1030—1637.)

Erdély Bethlen halála után. Pázmány állása Brandenburgi Katalin fejedelemsége irányában. Bethlen István és Rákóczi György versengése a fejedelemségért. Pázmány állása Rákóczi György fejedelem irányában. Tevékenysége a béke fönntartása érdekében. Az eperjesi alkudozások Rákóczi biztosaival. Bethlen István föllépése Rákóczi ellen. Pázmány jóakarata Rákóczi iránt. Levelezésök. *(211—236. lap.)*

NYOLCZADIK FEJEZET.

(1632.)

Pázmány küldetése II. Ferdinánd által Rómába. Útja. A római cúria állása. Pázmány bevonulása az örök városba. Fogadtatása. Első audientiája. Pázmány követi címe tárgyában fölmerült nehézségek. Pázmány tárgyalásai II. Ferdinánd kívánatai ügyében. Igyekezeteinek meghiúsulása. Búcsú-audientiája. Elutazása. Tárgyalások Pázmánynak a császár rendes római követévé kineveztetése iránt. *(237—256. lap.)*

KILENCZEDIK FEJEZET.

(1627—1636.)

Pázmány viszonya Esterházy Miklóssal. Esterházy vallásos buzgósága. A nádor és a prímás között támadott viszály. Eltérő álláspontjuk az erdélyi politika tárgyában. Pázmány viszonya a többi kath. főurakkal. Homonnai János. A Thurzók. Pálffy István. A Zrínyiek. Pázmány befolyása Zrínyi a költőre. *(257—272. lap.)*

TIZEDIK FEJEZET.

(1635—1637.)

A nagyszombati egyetem alapítása. A szatmári jezsuita-collégium alapítása. Pázmány alapítványainak átnézete. Pázmány gondoskodása családjáról. Testvére és unokaöcscse. Morvaországi uradalmak vásárlása. Végrendelete. Pázmány udvartartása és gazdálkodása. Irodalmi munkássága élete végső éveiben. Prédikációinak kiadása. Egészségének hanyatlása. Életének végső hónapjai. Halála. Temetése. Az emlékét megörökítő képek és szobrok. *(273—320. lap.)*

KÉPEK.

ÖNÁLLÓ KÉPEK:

Lap

Pázmány Péter arczképe. 1632-ben készült olajfestmény után. Rézkarcz Dörre Tivadartól --- --- --- --- 1

Lap

Beregszászi Apologiája czímlapjának hasonmása --- --- --- --- --- 14

Kolosvár 1617-ben. Merian után 16

	Lap
Pázmány levele Thurzó Györgyhöz 1616 aug. 20	17
Pázmány Physikájának első lapja	27
Forgách Ferencz bibornok. Rugendas után	31
Magyari, «Az ország romlása» czímlapjának hasonmása	32
Pázmány «Felelete» czímlapjának hasonmása	32
Rudolf római császár és magyar király	40
Thurzó György nádor	85
Bethlen levele Pázmányhoz 1617 decz. 17	97
Bethlen Gábor és Pozsony városa. Egykorú metszet után	121
III. Ferdinánd arczképe Van Dicktól	160
Nagy-Szombat Bruin és Hoggenberg után	198
Pázmány bíbornoki diplomája	210
Rákóczi György arczképe ismeretlen mestertől	216
Pázmány titkos irással irt levele Rákóczyhoz 1636 nov. 20.	230
Rákóczi titkos irással írt levele Pázmányhoz 1636 márcz.	232
Esterházy levele Pázmányhoz 1630 sept. 4.	257
Zrínyi Miklós arczképe	272
Pázmány Péter arczképe Rugendastól	281
Pázmány Péter keresztje. Színnyomat	287
Pázmány P. casulája. Színnyomat	289
Pázmány Péter tentatartója. Színnyomat	291
Pázmány Péter ereklyetartó keresztje. Színnyomat	311

A SZÖVEGBE NYOMOTT KÉPEK:

Az Igazságra vezérlő Kalauz czímlapja	1
Nagy-Várad látképe	3
A kezdő betű: Pázmány családi czímere	3
Nagyváradi épületdiszlet Izabella palotájáról	6
Bellarmin bíbornok	19
A collegium romanum. Mirkovszky rajza	21
Báthory István érme Mirkovszky által rajzolt keretben	24
Radosnyai kastély. Dörre rajza	25
Kezdőbetű: Jezsuiták jelvénye. Dörre rajza	25
Grácz a XVII. században	26
A grácz egyetem a XVII. században	27
A vág-sellyei kastély. Dörre rajza	31
Nyitra a XVII. században	38
Mátyás főherczeg, egykorú rézmetszet után	42
Rudolf érme Mirkovszky által rajzolt keretben	71
A znió-váraljai apátsági kolostor. Dörre rajza után	72
Kezdőbetű: a turóczi prépostság czímere. Dörre rajza	72
Földszinti szoba a znió-váraljai apátsági épületben	78
Első emeleti szoba ugyanott	79
II. Mátyás érme Mirkovszky által rajzolt keretben	98
Nagy-Szombat 1666-ban	99
Kezdőbetű: Pázmány czímere	99
II. Ferdinánd, egykorú rézmetszet után	102
Forgách Zsigmond nádor arczképe a gácsi várban levő olajfestményről	110
Jászó vára a XVII. században	115
Jezsuiták kivonulása Magyarországból	117
A Querela czímlapja	118
Pázmány válaszának czímlapja	119
A Vindiciæ czímlapja	129
II. Ferdinánd érme Mirkovszky által rajzolt keretben	135
Sopron a XVII. században, egykorú rézmetszet után	136
Kezdőbetű: XVII. századi fegyverek. Dörre rajza	136
III. Ferdinánd megkoronáztatása Pázmány által. Khevenhiller Annalisaiból	161
Pázmány nagyszombati palotája. Dörre rajza	165
Bethlen Gábor érme Mirkovszky által rajzolt keretben	179
A nagyszombati egyetem. Dörre rajza	180

	Lap
Kezdőbetű : Pázmány keresztje. Dörre rajza	180
A Pazmanæum Bécsben. Dörre rajza	184
Pázmánynak Szelepcsényi által metszett arczképe Ő Felsége hitbizományi gyűjteményéből	186
A jezsuiták collegiuma Pozsonyban. Dörre rajza	190
A jezsuiták pozsonyi collegiumának kapuja. Könyöki rajza	191
A clarissák pozsonyi kolostora. Dörre rajza	194
A nagyszombati székesegyház. Dörre rajza	196
A nagyszombati zsinati végzések czímlapja	198
Pázmány bíbornoki bullájának pecsétje. Nagy Lázár rajza	210
A sárospataki vár. Dörre rajza	211
Kezdőbetű : Rákóczi György fejedelem czímere. Dörre rajza	211
Rákóczi érme, Mirkovszky által rajzolt keretben	236
A piazza del popolo Rómában. Dörre rajza	237
Kezdőbetű : pápai tiara. Dörre rajza	237
A porta del popolo Rómában. Nagy Lázár rajza	244
Orbán pápa érme Mirkovszky által rajzolt keretben	256
Fraknó vára. Dörre rajza	257
Kezdőbetű : Esterházy czímere. Dörre rajza	257
Esterházy Miklós nádor egykorú metszet után	265
Esterházy Miklós nádor pecsétje. Mirkovszky rajza	272
Bars-Szentkereszt. Dörre rajza	273
Kezdőbetű Dörretől	273
A nagyszombati egyetem Albumának czímlapja	276
A nagyszombati egyetem pecsétje	277
Az egyetem Albumának első lapja	280
Pázmány Péter tentatartója. Mirkovszky rajza	291
Káldi György arczképe	297
A «Setét hajnalcsillag» czímlapja	299
Pázmány «Szent irásról» írt művének czímlapja	301
Pécsváradi czáfolatának czímlapja	302
Sallai István művének czímlapja	304
A «Bizonyos Okok» czímlapja	305
Pázmány Prædicatióinak czímlapja	308
Pázmány sétabotja	311
Pázmány szobája Bars-Szentkereszten	312
Lépcső a barsszentkereszti palotában	313
Pázmány szobra Esztergomban	318
Pázmány Péter érme	320

MEGJEGYZÉSEK A KÉPEKRŐL.

Pázmány eredeti olajfestményű arczképe a szent Ferenczieknek nagyszombati kolostorában őriztetik; hol Dörre Tivadar lett rá figyelmessé. Pázmánynak kétségtelenül ez a legjobb arczképe. Határozottsága, szilárdsága, törhetlen lelki ereje híven tükröződik azon vissza, s e tekintetben messze túlszárnyalja a Rugendas-félét és Szelepcsényi-félét, melyekhez különben feltünő hasonlattal bír. E képet hálából csináltatták a franczis-kánusok, midőn Pázmány zárdájukat kiigazíttatta. Következő felírás olvasható rajta, felül:

Ars utinam vitam mentemque effingere posset,
Pulchrior, Hungariæ nulla Tabella foret.

Alól: PETRUS PÁZMÁNY S. R. E. CARDINALIS ARCHI EPISCOPUS STRIGONIENSIS, CONVENTUS TYRNAVIENSIS P. P. FRANCISCANORUM DE ANNO 1633 RESTAURATOR ET DONATOR MUNIFICUS. Renov. 1633.

Az *Apologia* czímlapja azon példányról vétetett, mely az egyetemi könyvtárban őriztetik.

Kolosvár látképe Bruin és Hoggenberg nagy munkájából van véve. Vander Rye festette 1617-ben, ki II. Ferdinánd stájer herczegnek a későbbi magyar ki-

rálynak udvari festője volt. Metszette Hufnagel belga metsző. E ritka könyv Lanfranconi Enea tulajdonát képezi.

Pázmány Péter ereklyetartó keresztje. Elek Gusztávné ő méltósága tulajdona. A keresztben az ereklyéken kívül ilyen tartalmú irat van: «Crucem hanc cole ob memoriam ejus qui pependit in cruce pro te. Aestima ob memoriam Pázmánni qui eam fieri curavit pro se, manibusque suis tenuit in agone. Post cujus fata cessit ejusdem confessario Patri Orosz, ab hoc P. Alexandro Horváth demum P. Ignatio Finatzy, olim jesuitis postremo vi testamenti mihi Josepho Molnár eclesiastico. . . . Post obitum Rmi Molnár cessit Stephano Pakot, qui eam 835. 13 Sept. renovari curavit. 1847-ben öröklöttem Gencsy Jánosné sz. Baróthy Julianna. 1875 okt. 5-én örököltem Elek Gusztávné szül. Gencsy Etelka.»

Pázmány Péter tentatartója egyik oldal lapjának színnyomata. Az eredeti tintatartó a gyulafehérvári Batthyány-könyvtár tulajdona. Az országos kiállításon is ki volt állítva.

Pázmány levele Thurzó Györgyhöz. Megjelent Fraknói Pázmány levelezése I. k. 24. l. Az eredeti az országos levéltárban őríztetik. Thurzó Acták Fasc. 28 nro.

Pázmány Physicájának első lapja. Eredeti kézirat, mely az egyetemi könyvtárban őriztetik. Pázmány e munkáját előadásoknál használta. 1598 junius 22-én kezdte írni.

Forgách arczképe Rugendas után. A Rugendas család művész és rézmetsző család volt. Rugendas Fülöp György Augsburgban a XVII-ik században mint csatafestő kiváló helyet biztosított magának a művészek közt; három fia közül Jeremiás Gottlob Pozsonyban is dolgozott a XVIII-ik században s Péterfy művéhez ő készíté a metszeteket.

Magyari munkájának czímlapja az Egyetemi könyvtárban őrzött példányról, Pázmány felelete a keszthelyi Festetich-könyvtárban őrzött példányról vétettek.

Rudolf arczképe a Boissard Chronologiája (Frankfurt 1607) s a Gothardi Artusii Chronologia (Frankfurt 1608) után van közölve. A metszet De Brytől van, ki Lüttichben született és Frankfurtban élt és terjedelmes könyv- és műkereskedéssel bírt, s maga is elismert festő és rézmetsző volt.

Thurzó György arczképét Sadeler Egid metszette, kiről már Forgách Zsuzsannában tettünk említést.

Bethlen levelének eredetije a prímási levéltárban őríztetik. Kiadta Fraknói. I. 136. l.

Pázmány Péter mellkeresztje, valamint a casula is, az esztergomi főegyházi kincstárban őríztetnek, Mirkovszky rajza után a Deutsch M.-féle műintézetben készült színnyomat.

Bethlen Gábor arczképe egykorú rézmetszet hasonmása, ismeretlen metszőtől. Lanfranconi Enea gyűjteményéből. Készült 1620 végén vagy 1621 elején. A háttérben Pozsony városa látszik s azt a jelenetet ábrázolja, midőn Bethlen dandárai e városba bevonultak.

Nagy-Szombat Bruin és Hoggenberg «Civitates Orbis Terrarum» VI-ik kötetéből vetetett.

Esterházy levelének eredetije a prímási levéltárban őríztetik. Egészen hű hasonmás.

Pázmány bíbornoki diplomája ugyanott őríztetik. Az eredeti diploma ⅔ méter magas és 1 méter széles.

Pázmány és Rákóczi titkos irással írt levelei a gyulafehérvári Batthyány-könyvtárban őríztetnek s *Beke* Antal kanonok és könyvtár-igazgató szívességéből közöltetnek.

III. Ferdinand Van Dyck által készített arczképe az Országos képtár tulajdona. A rézmetszet Galle Kornél jeles mester legszebb munkái közé tartozik. Galle az idősebb, festő és kiváló rézmetsző szül. Antwerpenben 1570-ben s meghalt 1641 körül. Kitünő rajzoló volt, kinek metszetei ma is nagy becsben tartatnak. Számos metszetet készített Rubens és Van Dyck után.

Rákóczi György arczképének eredetije hasonlag az Országos képcsarnok tulajdona. Ismeretlen mestertől van.

Zrínyi Miklós gyönyörű rézmetszetű arczképe gróf Apponyi Sándor tulajdona. Eddigelé egyetlen ismert példány. Fes-

tette Thomas János, szül. Yperen 1610-ben, a Rubens iskolának híve, 1662-ben Olaszországba ment s utóbb Leopold festője lett Bécsben, hol 1673-ban halt meg. Buttats szül. Antwerpenben 1630-ban s utóbb Bécsben telepedett le, hol egyetemi rézmetsző czímet nyert. Számos metszvénye maradt magyar városokról. Zrínyi arczképe legkiválóbb metszvényei közé tartozik.

Pázmány Péter Rugendastól készített arczképe a mester jobb munkái közé tartozik.

A «Kalauz» mint tudva van ívrét jelent meg. A czímképhez valószinüen maga Pázmány adta az eszmét. A metsző, Bidenharter Tóbiás, magyarországi eredetü metsző, ki mint e müve mutatja, Pozsonyban is dolgozott.

Nagy-Várad látképét Kimnach készítette saját felvétele alapján. Ugyancsak ő másolta le az Izabella palotáján levő motivumokat is, melyek Rómer Flóris birtokában vannak. A kezdőbetü Dörre rajza, s a Pázmány-czímert ábrázolja.

Bellarmin arczképe «Vita Roberti Bellarmini . . . a Jacobo Fuligatto . . . Antwerpiæ 1631» czímü munkából vétetett.

A collegium romanum azt a római épületet tünteti elő, melyben Pázmány tanult. Mirkovszky rajza után fára metszette Pollák.

Grácz s a gráczi egyetem «Macher Joannes: Græcium inclyti Ducatus Styriæ Metropolis» czímü 1700-ban megjelent munkából vétetett. Az első metszője ismeretlen, az utóbbit Hoffmann et Hermundt készítették.

Mátyás főherczeg egykorú rézmetszet után készült. Tudva van, hogy a mikor ő Magyarországba küldetett, azonnal fel is vette a magyar ruhát és ezen kép érdekessége ép abból áll, hogy őt magyar ruhában tünteti elő.

Nagy-Szombat 1660-iki látképe egykorú olajfestményről vétetett, mely a szent Ferencz-rendiek nagyszombati társházában őriztetik. Dörre rajza.

Forgács Zs. nádor arczképe a gácsi várban levő olajfestményről vétetett Dörre altal.

Jászó várát a mult században egészen ujra építették. A conventben levő kép, melyről e példány vétetett, s melyet e derék szerzet egyik kiváló növendéke Horváth másolt le, még az ujra építés előtti állapotot mutatja.

A jezsuiták kivonulása «Relatio nuperi Itineris proscriptorum Jesuitarum ex Regnis Bohemiæ et Hungariæ . . . Pragæ MDCXIX» 4r. 32 (Nemzeti Muzeum) czímü munkából vétetett.

A Querela eredetije a Nemzeti Muzeumban, Pázmány válasza s a Vindiciæ az egyetemi könyvtárban levő példányokról vétettek.

Sopron a XVII-ik században Kreckvitzból vétetett.

Vág-Sellye, melyhez az oldaldiszítvények a Pázmánynak ajánlott «Fasciculus Florum» 1628-i kiadásából vétettek, Nyitra, a znió-váraljai szobák s az apátság Dörrenek eredeti felvételei után készültek.

Az érmek a Nemzeti Muzeumban levő eredetiekről vétettek. A cincographiák közül Jászót és Sellyét Angerer, a többieket Weinwurm készítette.

III. Ferdinánd megkoronáztatása Khevenhiller «Annales Ferdinandeis» czímü munkából van véve, X. rész 703. lap.

A nagyszombati palota, az ottani egyetem, a Pazmanæum, a clarissák pozsonyi kolostora (mely ma gymnasium), a jezsuiták ottani collegiuma (mely ma jogakadémia), a nagyszombati székesegyház, Fraknó vára Dörre eredeti helyszíni felvételei után készültek. A pozsonyi collegium kapuját Könyöki prof. rajzolta.

A sárospataki vár, a piazza del popolo, a porta del popolo photographiai felvételek után rajzoltattak Dörre által.

Bethlen Gábor, Rákóczi György, Orbán pápa s Pázmány Péter érmei a Nemzeti Muzeumban őrzött példányokról vétettek. A kereteket ezekhez Mirkovszky tervezte és rajzolta. Pázmány bíbornoki bulláján függő pecsét van, melyet a kerettel együtt Nagy Lázár rajzolt.

Esterházy pecsétje a hasonmásban közlött levelen van. Ezt keretével együtt Miskovszky rajzolta.

Pázmány arczképét Szelepcsényi Rómában metszette az általa tervelt kerettel együtt. E képnek egyetlen példányát ismerjük, azt, mely ő Felsége metszetgyűjteményében őriztetik.

Esterházy Miklós nádor arczképét egykorú metszet után adjuk, mely a XVII. század derekán készült s mely Ortelius Redivivusban látott napvilágot.

Bars-Szentkeresztet, az ottani szobát, melyben Pázmány lakott s a lépcsőt Dörre rajzolta.

A nagyszombati egyetem Albumát Pázmány készíttette. A czímlap felírata: ALBVM SEV MATRICVLA Almæ Vniuersitatis Tyrnaviensis SOCIETATIS IESV. VRBANO VIII PONT MAX FERDINANDO II ROM. IMPER. REGE VNGARIÆ FERDINANDO III Vngariæ & Bohemiæ Rege EMINENTISSIMO PETRO S R E PRESBYTERO CARDINALE PAZMÁNY ARCHIEPISCOPO STRIGONIENSI ACADEMIÆ FVNDATORE EXCELLENTISSIMO COMITE NICOLAO EZTERHAS REGNI VNGARIÆ PALATINO VIVENTIBUS FAVENTIBUS ANNO CHRIST. MDCXXXV. Ez első lapot követi Pázmány czímere: ez volt eredetileg az egyetem pecsétjének tervezve. Az első lap az Albumnak díszes keretét tünteti fel, de a fenidézett szöveg helyét a második lap czímertervezete foglalja el. Ezen tervet Pázmány nem fogadta el, ő maga tervezé a 2-ik lapon látható pecsét-mintát, mely épen úgy, mint az előbbi, pergamenre van festve. Ugyanezen pecsét-minta látható a pedumon is, melyet hasonlag Pázmány készíttetett az egyetemnek. Harmadik levél az Album első lapja, melybe az egyetemi polgárok sajátkezüleg irták be nevüket. E nagybecsü Album az egyetem tulajdona.

Káldi György arczképe az országos képcsarnok birtokában levő olajfestményről vétetett. Dörre rajza.

Pázmány szobra photographiai felvétel után készült.

Pázmány botja a herczegprimás tulajdona. Az eredetiről Mirkovszky rajzolta.

Az utolsó fejezetben kiadott könyvczímlapok az egyetemi könyvtár birtokában levő példányokról vétettek.

TÁRGYMUTATÓ.

Abaujmegye 154.
Albert főherczeg 99.
Almási Pál váczi püspök 202.
Alkudozás a spanyol udvarral 255, 256.
Alvinczi Péter 65, 88, 125, 126.
Alvinczi Péter fellépése 47, 48, 49, 50, 60, 61, 62, 63.
Alvinczi Péter «Magyarország Panasza» 118.
Ancona 242, 254.
Anglia 23, 34, 111.
Angol-dán-hollandi szövetség 164.
Anjouk 87.
Aquinói szent Tamás scholastikai rendszere 26, 35.
Aradmegye 5.
Ardulfus jezsuita 18.
Aristoteles philosophiája 10, 20.
Artándi Kelemen 17.
Ártándi testvérek halála 5.
Austria 101, 112, 130, 144, 164, 204, 237.

Bajorország 237, 252.
Balásfi Tamás 64, 65, 123, 126.
Balduinus Frigyes 60, 298, 300, 302.
Bánffi Kristóf 140.
Barberini bíbornok államtitkár 209, 242, 243, 246, 250, 251, 252.
Barsmegye 80.
Básta György 232.
Batthyányi Ferencz 105.
Báthoriak 8, 9.
Báthori Gábor 86.
Báthori Kristóf 6.
Báthori István 6, 10, 11, 12, 13, 17, 18, 181, 273.
Báthori Zsigmond 13, 18.
Beccanus atya II. Ferd. gyóntatója 205.
Bécs 10, 20, 83, 103, 112, 116, 121, 122, 124, 125, 131, 134, 136, 144, 147, 152, 164, 165, 177, 178, 182, 183, 185, 199, 211, 213, 218, 219, 222, 241, 246, 249, 252, 253, 254, 255, 256, 275, 279, 285, 286, 288, 315.
Bécsi béke 147, 148, 149, 150, 151, 152 153, 154, 155.
Békésmegye 5.
IV. Béla 79.
Bellarmin Róbert jezsuita generalis 20, 22, 55, 56, 77.
Beregszászi Péter 13, 14, 15.
Beszterczebánya 125.
Bethlen Gábor 86, 87, 88, 89, 92, 93, 94, 96, 97, 98, 113, 136, 137, 140, 141, 156, 158, 162, 174, 175, 181, 182, 187, 211, 267, 296, 298, 318.
Bethlen betegsége s halála 176, 177, 178, 179.
Bethlen G. első támadása 114, 116, 118, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 130, 131, 132, 133, 134.
Bethlen második támadása 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155.
Bethlen Gábor harmadik támadása 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173.
Bethlen nősülési szándéka másodszor 141, 142, 143, 144, 145.
Bethlen István 179, 211, 213, 214, 227, 228, 229, 230, 231, 232, 233, 234, 235, 256.
Bethlen Péter 228, 231.
Béza Theodor 33.
Bicse 192.
Biharmegye 4, 5, 6, 7, 8, 9, 303.
Bocskay István 39, 40, 47, 62, 63, 86, 87, 119.
Bod Péter 59.
Bonfinius 50.
Borghese bíbornok 188.
Borgia bíbornok spanyol követ 241, 242, 246, 250.
Borsodmegye 154.

Bossuet 67.
Bourbonok politikája 237.
Bourdaloue 67.
Bouquoi tábornok 130.
Brandenburgi Katalin 178, 179, 211, 212, 213, 214, 216.
Brunszvik Tamás luth. superintendens catholizál 268.
Buccari 181.
Buda 192, 228.
Budai pasa 87, 88, 153, 232, 233, 234.
Buda-felhévízi prépostság 185.

Campanus jezsuita provincialis 11.
Capecius jezsuita 18.
Czeczilia Renata főherczegnő 142, 143, 144.
Czibak Imre 5, 17.
China 23.
Cziráki Mózes 164, 169.
Clarissák klastroma Pozsonyban 194.
Collalto gróf 148.
Colonna herczeg 243.
Corvin-könyvtár 288.
Csáki Miklós 17.
Csáktornya 271.
Csehország 100, 101, 103, 114, 125, 144, 164.
Csehországi prot. fölkelés 112, 113, 130.

Dallos Miklós győri püspök 148, 153, 154, 164, 202.
Damasd 166.
Dánia 23.
Dávid Pál veszprémi püspök 261.
Debreczen 94, 114.
Deés 92.
Ditrichstein olmützi érsek 132, 133.
Dobronoki jezsuita 275, 277.
Dóczi Endre 119.
Domitrovics zágrábi püspök, a két Zrínyi fiú (Miklós, Péter) gyámja 271.
Draskovich György 273.
Dráva 130.
Drégely-Palánk 165, 290.
Duna 130, 131, 180, 181.

Ecsed 155.
Eger 126, 192.
Eleonora (II. Ferd. neje) megkoronázása 138.
Eperjes 172, 175, 280.
Eperjesi tracta 220, 221, 222, 223, 224, 225, 226.
Erdély 6, 8, 10, 11, 12, 13, 15, 28, 39, 85, 86, 92, 94, 111, 141, 142, 144, 147, 152, 169, 175, 178, 179, 193, 212, 214, 215, 216, 218, 226, 232, 234, 256.
Erdődy Zsuzsánna 192.
Ergelich Ferencz veszprémi püspök 201, 202.
Érsekujvár, 131, 141, 175, 192, 193, 291, 292, 293.
Erzsébet angol királynő 23.
Esterházi Dániel 164, 258, 261.
Esterházi Miklós, 119, 138, 140, 142, 145, 148, 152, 156.
Esterházi Miklós nádor 157, 158, 159, 164, 165, 169, 172, 212, 213, 215, 217, 218, 219, 220, 221, 222, 223, 224, 226, 228, 229, 257, 258, 259, 260, 261, 262, 263, 264, 265, 266.
Esterházi Miklós 2. neje (Thurzó Szaniszló özvegye) visszatér a kath. hitre 191.
Esterházi Pál 258, 317.
Esterházy Tamás 65.
Esztergom 80, 83, 192.
Esztergomi érsekség, 80, 81, 82.
Esztergommegye 80.
Európa politikai helyzete 238, 239, 240.

Fehérhegynél a csehek megveretnek 130.
Felsőbánya 155.
I. Ferdinánd 85, 219, 273.
II. Ferdinand 83, 84, 99, 100, 101, 103, 114, 119, 120, 121, 122, 125, 130, 136, 137, 138, 139, 140, 142, 143, 144, 146 147, 148, 149, 150, 154, 155, 156, 160, 164, 166, 167, 168, 169, 171, 173, 174, 176, 177, 185, 203, 204, 205, 206, 212, 213, 215, 216, 217, 219, 220, 221, 222, 224, 225, 226, 228, 232, 233, 235, 236, 237, 238, 239, 240, 246, 247, 248, 249, 250, 251, 253, 254, 263, 264, 271.
II. Ferdinánd királylyá választása 104—109, 112.
III. Ferdinánd 235, 236.
III. Ferdinánd királylyá választása 155—160, 163.
Ferrara 241, 242.
Ferenczfi Lőrincz 124, 212.
Fiume 254.
Forgách-család 4.
Forgách Ferencz 30, 31, 32, 39, 40, 41, 46, 51, 52, 53, 55, 65, 73, 74, 79, 80, 87, 162.

Forgách Miklós 192.
Forgách Simon 30.
Forgách Zsigmond 87, 88, 90, 92, 94.
Forgách Zsigmond nádor 109, 113, 121, 131, 133, 162, 257, 258.
Forró György jezsuita 275, 277, 317.
Francziaország 23, 34, 164, 176, 177, 237, 240.
Frangepán Miklós horvát bán 109.
Frigyes pfalzi választó 130, 156.
Fülek 141.
II. Fülöp spanyol király 23.
III. Fülöp spanyol király 162.
IV. Fülöp spanyol király 163, 255.

Galgócz 268.
Garam folyó 4, 167.
Gejza fejedelem 3.
XIII. Gergely pápa 11, 14, 17, 187.
Ghiczi János 11.
Görz 241.
Grácz 25, 35.
Grodecz Menyhért jezsuita 114, 116.
Gusztáv-Adolf 219, 220, 237, 238, 240, 243, 252, 253.
Gyarmati Miklós 65.
Győr 126, 193, 202.
Gyulafejérvár 13, 15.

Habsburg-ház 41, 86, 99, 113, 141, 163, 176, 192, 215, 219, 237, 239, 241, 245, 255, 286, 318.
Hainburgi tracta 131.
Harmincz éves háború 112, 164, 165.
Harrach gróf 156.
Hatvan 166.
Hildprandt Eduárd 206.
Hodik superintendens 304, 305.
Hoffkircher András 96.
Hollandia 23.
Homonna 192, 267.
Homonnai Drugeth György 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 96, 97, 109, 119, 123, 128, 130, 213, 257.
Homonnai Drugeth János 266, 267.
Hunt és Pázmán testvérek 3, 4.
Hunyadi János 50.
Hunyadi Mátyás 4, 288.
Husz János 48.

Illésházy István 51.
Illésházy István egy leánya visszatér a kath. hitre 192.
Ily folyó 4.

Jakusich György ó-budai prépost 187, 261, 316.
János Zsigmond 7, 172.
Japán 24.
Jászó 116.
Jemicius János = Pázmány.
Jenő 93.
IV. Jenő pápa 48.
Jezsuita-rend 9, 12, 17, 20, 23, 28, 30, 35, 66, 72, 74, 79, 84, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 273, 277, 318.
Jezsuita-collegium Gyöngyösön 273.
Jezsuita-collegium Nagyszombatban 188, 189, 192, 273, 277.
Jezsuita-collegium Pozsonyban, 189, 273.
Jezsuita-rend Szathmárt 273, 280, 281.
Jezsuiták Győrött 202, 273.
Jezsuiták Homonnán, 267, 273.

Káldi György, 71, 147, 297.
Káldi Márton jezsuita 280.
Kálvin János 15, 33, 50, 51, 53, 303.
Kaproncza 290.
Karinthia 101.
V. Károly császár 45, 162.
Károly főherczeg 25, 99, 293.
Károlyi Gáspár 297.
Károlyi Mihály 142, 145.
Károlyi Zsuzsánna 141.
Kassa 30, 70, 88, 89, 90, 114, 116, 154, 166, 172, 181, 212, 218.
Kassai egyesség 218.
Kassai Zsigmond Dávid 8.
Kékkő 166.
Kemény János 144, 173, 174, 211, 212, 216.
Kempis Tamás «Krisztus követése» 36, 298.
Kéry János 175, 176.
Khlesl Menyhért 64, 75, 84, 87, 104.
Kismarton 192.
Kolosvár 15, 17, 18, 214.
Komárom 181, 192.
Komárommegye 80.
Konstantinápoly 114.
Koppány megveretése 3.
Kovacsóczi István cancellár 218.
Kőrösi Márk 116.
Kubinyi-család 4.

Lajos (XIII.) franczia király 130, 246.
Lamormain atya II. Ferd. gyóntatója 177.
Leleszi jezsuita 18.
Lengyelország 11, 92, 159, 164.

I. Leopold 219.
Leopold főherczeg 121, 159, 232.
Lépes Bálint nyitrai püspök 83, 96, 122, 164.
Lethenyei István 61.
Léva 192.
Linz 241.
Lipcsei csata 237.
Lippa 234.
Lippai György 187, 279, 317.
Loyolai Ignácz 15.
Lónyai Endre 119.
Lónyai Zsigmond 290, 291.
Loretto 241.
Lósi Imre váradi püspök 201, 279.
Luther Márton 15, 32, 33, 34, 45, 54, 298, 304.
Lützeni csata 220.

Mágócsi Ferencz 49.
Magyari István 31, 32, 33, 34, 35, 65.
Magyarország 3, 4, 6, 10, 15, 28, 29, 33, 39, 41, 49, 50, 55, 72, 73, 83, 84, 85, 92, 99, 100, 101, 103, 105, 106, 109, 112, 113, 114, 118, 122, 123, 125, 130, 136, 137, 140, 141, 143, 153, 159, 160, 164, 166, 175, 185, 200, 204, 209, 212, 215, 216, 219, 220, 222, 224, 228, 233, 280, 298, 306.
Magyar-Óvár 141.
Majthényi Kristóf 288.
Mansfeld Ernő 164, 165, 166, 168.
Massai Margit (Pázmány Miklósné) 5, 7, 8, 17.
Massai őrgrófok 5.
II. Mátyás király 41, 55, 73, 76, 77, 78, 79, 81, 82, 87, 90, 94, 95, 99, 100, 104, 107, 109, 112, 281.
Meggau báró főkamarásmester 75.
Miksa bajor fejedelem 130.
Miksa főherczeg 82, 99, 103.
Miksa király 100.
Milton angol költő 271.
Molard János 104.
Molnár Albert (Szenczi) 297.
Morvaország 101, 103, 222, 286.
Mosmüller Bernard 206.
Munkács 222.
Muraköz 270.
Murányvára 289.
Münzer Tamás 54.

Nagybánya 155.
Nagy Benedek 60, 61, 62, 63.
Nagy Mihályné alapitványa a n.-szombati collegium részére 192.
Nagy-Szombat 83, 97, 116, 118, 123, 124, 146, 147, 183, 185, 190, 193, 199, 219, 222, 271, 272, 280, 313, 315.
Nagyszombati béke megujítása 153.
Nagyszombati egyetem 183, 185, 186, 279.
Nagyszombati alkudozás 97, 98, 228, 229.
Nagy-Várad 5, 6, 7, 8, 9, 11, 13, 14, 15, 17, 18, 92, 93, 142.
Nagyváradi béke 85.
Naményi János 287.
Napragi Demeter 77.
Németország 23, 33, 60, 111, 130, 140, 141, 164, 167, 171, 220, 221, 237, 245, 254.
Niccolini, florenczi követ Rómában 250.
Nikolsburg 150.
Nikolsburgi béke 132, 133, 134, 151, 154.
Nógrád 165, 192.
Nógrádmegye 80.
Nyitra, 126, 313.
Nyitramegye 32, 80.

Oláh Miklós 29, 30, 273.
Olaszország 111, 176, 194, 254, 271, 272, 288.
Olmütz 286.
Onate gróf spanyol követ Bécsben 255.
Oppeln 123, 154, 155.
VIII. Orbán pápa 208, 238, 240, 241, 242, 243, 245, 246, 249, 251, 252, 253, 254.
Országgyülés Magyarországon 41, 43, 44, 45, 51, 52, 53, 54, 55, 89, 90, 100, 104—112, 121, 123, 125, 136, 156, 157, 158, 159, 160, 162.
Országgyülés Erdélyben 88, 215.
Ossona gróf spanyol követ 163.
Ostrosich 164.

Pál (v.) pápa 74, 78.
Pálffi István 234, 269, 270, 315.
Pálffi Miklós pozsonyi prépost 75, 77.
Pálosok 10.
Panasz helység 5.
Papnövelde (magyar) alapítása Rómában 11.
Pázmány András 4.
Pázmány György 285.
Pázmány István 4.
Pázmány Miklós 5, 7, 12, 13, 285, 286, 287.

Pázmány család 4, 17.
Pázmány Péter 4, 5, 6, 7, 8, 9, 12, 13, 15, 16, 17, 18, 20, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 30, 31, 36, 39, 40, 41, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 51, 52, 53, 54, 55, 57, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 100, 101, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 112, 113, 116, 119, 121, 123, 124, 125, 131, 132, 134, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 145, 146, 147, 148, 149, 151, 152, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 180, 182, 183, 185, 187, 188, 189, 192, 193, 194, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 211, 212, 213, 214, 215, 216, 217, 218, 219, 220, 221, 222, 223, 224, 225, 226, 227, 228, 229, 230, 231, 232, 233, 234, 235, 236, 256, 257, 258, 259, 267, 268, 269, 270, 271, 272, 273, 275, 277, 279, 280, 281, 285, 286, 287, 288, 289, 290, 291, 292, 293, 294, 295, 296, 297, 298, 299, 300, 301, 302, 303, 304, 305, 306, 307, 311, 315.
Pázmány Péter bíbornok 208, 209, 210.
Pázmány és Esterházi Miklós közti surlódás 259, 260, 261, 262, 263, 264, 265, 266.
Pázmány felelete Alvinczi támadásaira 47, 49, 50, 120, 121.
Pázmány följegyzései, melyek jótékony czélra tett alapítványait, adományait tartalmazzák 282, 283, 284.
Pázmány Gráczban 25, 35.
Pázmány halála és temetése 315, 316, 317, 318.
Pázmány «Isteni igazságra vezérlő Kalauz» 56, 57, 58, 59, 60, 61, 298, 199, 300.
Pázmány Magyari ellen 32, 33, 34.
Pázmány magyar imádságos könyve 37.
Pázmány római küldetése 238, 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246, 247, 248, 249, 250, 251, 252, 253, 254, 255.
Pázmány «Vindiciæ stb» 126, 127, 128, 130.
Pazmaneum 183, 184.
Pozsonyi káptalan 82, 200, 264.
Püspöki János 286.
Pozsonyi egyesség 122, 123, 168, 169, 170, 171, 172.
Pálffi Pál 164.
Pongrácz István jezsuita 114, 116.
Pécsi Simon 97, 98.
Pécsváradi Péter támadása Pázmány «A szentirásról és az Anyaszentegyházról» cz. műve ellen, 302, 303.
Pethe László kamaraelnök 257, 281, 289.
Placidus de Marca pápai nuntius 75, 76.
Podolin 280.
Pozsony 100, 104, 121, 122, 141, 181, 193, 205, 211, 212, 241, 254, 294, 313, 314, 315, 316.
Pozsonymegye 267.
Prága 76, 83, 88, 93, 94, 96, 130.
Prépostvári Zsigmond 212, 213, 214.
Putnok 289.

Questenburg 165.

Rákóczi György (I.) fejedelem 114, 116, 212, 214, 215, 216, 217, 218, 219, 220, 221, 222, 223, 224, 225, 226, 227, 228, 229, 230, 231, 232, 233, 234, 235, 236, 260, 263.
Rákóczi Pál 192, 280.
Rákóczi Zsigmond 86.
Ratibor 123, 154, 155.
Regensburg 233.
Révai Péter turóczi főispán 96, 105.
Richelieu 176, 238.
Rimaszombat 165.
Róbert Károly 4.
Róma 10, 11, 20, 65, 76, 78, 83, 187, 199, 203, 208, 239, 242, 253, 255, 264.
Rozsnyó 290, 291.
Rudolf király 40, 41, 79, 100.

Sallai István felelete Pécsváradi támadására 303.
Sarmasághi Zsigmond 92.
Sárosmegye 90.
Savelli herczeg császári követ Rómában 243, 250.
Schreck Wolfgang 18.
Sebes Kőrös 4.
Selye 175, 290, 293, 313, 315.
Selyei jezsuita rendház 28, 31.
Sennyei István váczi püspök 201, 215, 218, 264, 316.
Sennyei Pongrácz 158, 169.
Simor János 317.
Skótország 23.
Sommascha congregatio 76, 77.
Sopron 136, 137, 156, 157, 158, 275.

Spanyolország 111, 237.
Stiria 101.
Stuart Mária 23.
Svájcz 23.
Svédország 23.

Szántó István 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15.
Szapolyai János 6, 85.
Szathmár 142, 153.
Szécsi György 116.
Székely Mózes 227, 229.
Szelepcsényi György 187, 317.
Szendrő 141, 154.
Szent-Ágoston 57, 127, 310.
Szent-Egyed temploma Váradon 11.
Szent-Ferenczrendiek Kalocsán 201.
Szent-Ferenczrendiek Kismartonban 258.
Szentgotthárdi apátságnak visszaváltása 207, 208.
Szent István 3, 17, 33, 101.
Szent István koronája 125.
Szent-Kereszt 192, 313.
Szepesmegye 223.
Szepesi káptalan 200, 289.
Szilézia 101, 103, 164, 222.
Szombathely 14.
Szyl Miklós = Pázmány Péter.

Tardosked 269, 291.
Telegdy János kalocsai érsek 201. 280. 317.
Telegdy János váradi püspök 77.
Temesvár 6.
Templom ker. szent János tiszteletére Nagyszombatban 258.
Teufel báró 148, 153, 154.
Thurzó Ádám 191, 267, 268.
Thurzó György 51, 52, 53, 54, 60, 77, 84, 85, 87, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 105, 267.
Thurzó Imre 118, 131, 132, 267.
Thurzó Mihály 191, 267, 268.
Thurzó Szaniszló 132, 133.
Thurzó Szaniszló nádor 137, 138, 139, 140, 146, 147, 148, 153, 154, 155, 258, 267.
Tieffenbach gróf a király képviselője Pázmány temetésén 316.
Tiszán inneni megyék 155.
Tokaj 142, 153.
Tokaji egyezkedés 172, 173.
Toldiak 8.
Toldi Borbála (Pázmány Miklósné) 8, 12.
Tomkó János bosniai püspök 242
Törökország 294.
Tőrösi György 13.
Trautmansdorf 165.
Turócz 192.
Turóczi prépostság 43, 73, 79, 137.

Ulászló (I.) 48, 50.
II. Ulászló 101.
Ulm birod. alkanczellár 104.
Ungvár 267.

Vácz 166.
Vág folyó 28.
Valora Márton 13.
Varanó 267.
Velencze 49, 164.
Verancsics Antal 29, 30.
Veresmarti Mihály 294.
II. Vincze mantuai herczeg 176.
Vitéz János 279.

Wallenstein friedlandi herczeg 165, 167, 174.
Wittemberg 8, 13, 60.

Zágráb 202.
Zápolya István özvegye, Hedvig teschenі herczegnő 281.
Zemplénmegye 90, 267.
Znió-Váralja 79, 313.
Zólyom 131.
Zólyomi Dávid 213, 227.
Zrínyi György 140, 270, 271.
Zrínyi Miklós (a költő) 271, 272.
Zrínyi Péter 271.
Zvonarich Imre 60, 63.
Zsinat (kath.) Nagy-Szombaton 198.
Zsinat (luth.) Zsolnán 53, 65.

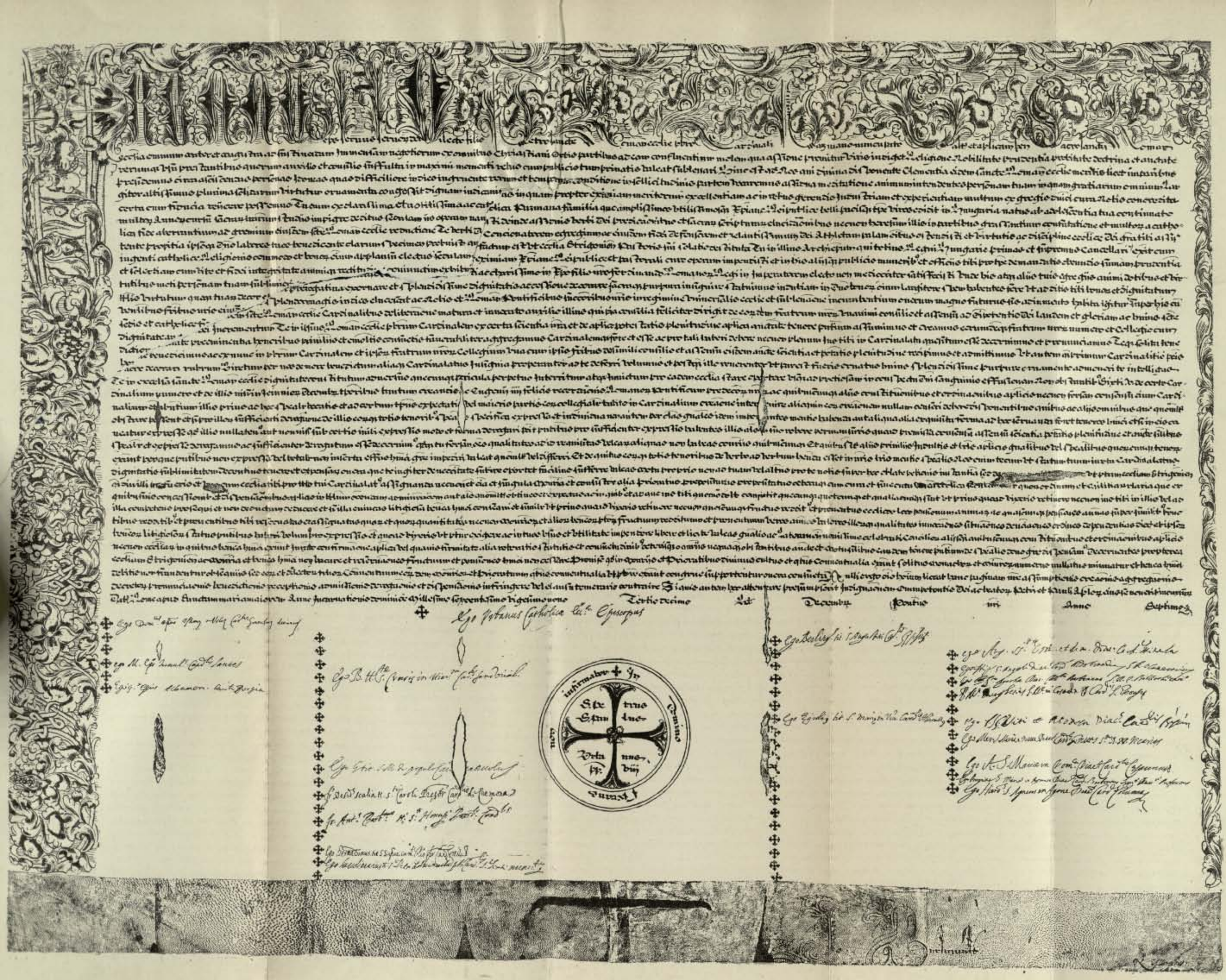

PÁZMÁNY PÉTER BIBORNOKI DIPLOMÁJA.

(Az esztergomi primási levéltárban levő eredetiről.)